

Univerzitet "Veljko Vlahović"
u Titogradu

Filozofski fakultet u Nikšiću

Dragan Koprivica

"RECEPCIJA STVARALAŠTVA LEONIDA LEONOVA
NA PODRUČJU SRPSKOHRVATSKOG JEZIKA"

(doktorska disertacija)

Nikšić, 1992. god.

17. 12. 1900

17. 12. 1900

mentor

akademik, prof.Dr Milosav Babović

Albanijski.

P r e g l o b o r

Ukupnu građu ove specijalne teme polijeli smo u nekoliko poglavlja.

Prvo, Pomeni, ne predstavlja samo uobičajenu verziju jednog kraćeg uvoda u klasičnog sciizu, informativnog karaktera; osim osnovnih podataka hronološkog tipa o objavljivanju Leonovljevih djela na našem jeziku, izvođenju njegovih drama na brojnim scenama, kao i podataka o brojnim osvrtima kritike, istovremeno smo, praveći kraći pregled osnovnih tema i ocjena, imali na umu da smo i jedan dio tona, prvi pogled na recepciju ovog ovog sovjetskog pisca. Ovakav postupak nam je poslužio kao najava i orijentir za naredna poglavlja o temi u kojoj smo se uglavnom kreću sira interesovanja kritike. Istovremeno, u Pomeni smo selektivno inkorporirali i najvažnija mjesta iz Leonovljevih brojnih intervjua (posebno iz onih po dolascima u Jugoslaviju), iz kojih se mogu sagledati stavovi pisca o stvaralaštvu, umjetnosti kao sastavnoj komponenti vremena, funkciji književne kritike, književnom naslijeđu (posebno o Dostojevskom).

Drugo poglavlje - "Leonid Leonov - na putu ka vlastitoj poetici", s obzirom na to da je ovaj pisac u svoje djelo na najbolji način utkao dostignuća literature u najširoj dijahronijskoj ravni, od biblijskih tekstova preko ruske klasike do najnovijih dostignuća sovjetske književnosti, sastoji se od nekoliko cjelina: Književni pomeni i putovanja, Leonov i književno naslijeđe, Prvi uticaji, Leonov i Gorki. Najopsevnija je posljednja cjelina - Leonov i Dostojevski, jer je uticaj poetike ovog ruskog klasika izao presudni značaj na razvoj ukupnog stvaralaštva ovog sovjetskog pisca. Istom poglavljju

1944. god. i kraju cjelinu "Leonov kao pisatelj - legenda o Kalafatu", koja je blizak ovaj tematski stavovi-
na filozofske pravoslavlja P.M.Dostojevskog.

S obzirom na to da je Leonovljevo stvaralaštvo u naj-
većoj mjeri u skladu sa slikom društvene realnosti, kao i da je
naša kritika njegov opus uglavnom sagledavala i optici socio-
loškog metoda, to smo ovaj kompleks pitanja obradili u jednom
od glavnih poglavlja našeg rada pod naslovom "Leonov kao pi-
sac saputnik", pripisivši mu i kraju tematsku cjelinu "Redakci-
je u djelu Leonova", inače korelativnog karaktera.

S ciljem posebnog propitivanja stavova naše kritike
i potrebnog kompariranja, obradili smo i cjelinu pod naslovom
"Stavovi dijela sovjetske kritike o poetici Leonova u svjetlu
sociološkog metoda".

Leonovljeva dramaturgija na polju srpskohrvatskog
jezika prihvaćata se još od 1944. godine kao opus blizak temat-
ski našim društvenim odnositima, te se i sadnja tim, uz evident-
ne velike literarne vrijednosti, njegove drame postavljaju na
brojnim scenama kod nas i izazivaju veliki interes kulturne
javnosti i pozorišne kritike u ukupnom pogledu. Ovaj segment
receptije poetike sovjetskog pisca obradili smo u opširnijem
poglavlju "Drame i dramatisacije Leonida Leonova na scenama
pozorišta na srpskohrvatskom jeziku".

Zaokružujući naš interes za kulturnu, književno-istorij-
sku sudbinu prihvatanja Leonovljevog opusa, na kraju smo obra-
dili i poglavlje o prevodjenju djela ovog pisca, i to na se-

P O M E N I

Pristup proučavanju poetike pisca kao što je Leonid Maksimovič Leonov implicira činjenicu da ovaj autor brojnih pripovijedaka, drama, romana i eseja, uz to poznat publicist, prevodilac i teatrolog (čije stvaralaštvo se umogome javlja i kao spona i sinteza ostvarenja ruske književnosti XIX i novih strujanje ruske sovjetske literature XX vijeka) prema opštoj ocjeni sovjetske i svjetske kritike predstavlja jednog od najvećih pisaca ruske sovjetske književnosti, a istovremeno, gledano u dijahronijskoj ravni, i značajno ime velike ruske klasike u cjelini.

Pristupajući konkretnijem sagledavanju prihvatanja i istorije djelovanja raznorodnog i bogatog stvaralaštva Leonova na srpsko-hrvatskom jezičkom području, treba na početku istaći da je ono u vecma širokom spektru, u cjelini doživjelo svoju punu afirmaciju, upravo onako kako je prihvaćeno i u mnogim zemljama Evrope i

Već 1925. god. u italijanskoj periodici objavljena je priča "Kraj zalag čovjeka", u njemačkoj i engleskoj odlomci iz "Jazavaca", a jedna knjiga priča u Berlinu. "Jazavci" su 1926. prevedeni na njemački i španski, 1927. na češki, 1928. ponovo na španski, a krajem iste decenije na japanski. Godine 1931. sa predgovorom Maksima Gorkog isti roman objavljen je u Francuskoj, 1932. u Holandiji i Poljskoj, 1933. u Austriji i Norveškoj. U Engleskoj, SAD i Kanadi "Jazavci" su objavljeni tek nakon rata, 1947. god; na rumunskom su štampani 1953, na slovačkom 1959, ponovo su prevedeni na poljski 1952, njemački i češki 1957; "Lopov" je štampan 1928. u dva izdanja u Njemačkoj, iste godine i u Francuskoj (odlomak), i u Čehoslovačkoj; zatim 1931. u Rumuniji i Engleskoj, 1935. i 1958. u Poljskoj, i 1945.g. u Italiji; Iz ciklusa "Neobične priče o seljacima" odvojeno su prevodjene pripovijetke u toku dvadesetih i tridesetih godina u Italiji, Španiji, Francuskoj, Turskoj, Engleskoj, SAD, Japanu i Njemačkoj; "Soć" je također veoma prevodjeno Leonovljevo djelo: u predratnom periodu ovaj roman preveden je na njemački (u Beču 1930. i u Berlinu 1931.) Na engleskom se pojavio 1931. i 1933, a ovaj prevod pojavio se u SAD 1932. god. "Soć" je preveden i na španski (1931), poljski (1935), francuski i švedski (1936). U poslijeratnom periodu pojavio se u dva izdanja, 1947 i 1949, na slovačkom, zatim 1949 i 1952 na češkom, 1949 na njemačkom, na rumunskom u tri izdanja - 1949, 1951 i 1959, a kineskom 1951 i 1956 (prevod s engleskog); na poljskom 1953 i 1956 a mađjarskom 1950 i 1956, kao i na bugarskom jeziku.

I duža pripovijetka "Skakavci" dosta je prevodjena; prije rata u SAD, a poslije rata u Rumuniji, Švedskoj, Finskoj, Danskoj, Poljskoj, Mađjarskoj, Čehoslovačkoj i Istočnoj Njemačkoj. I roman "Skutarevski" prevodjen je - 1934. u Poljskoj, 1935 i 1949. u Čehoslovačkoj, 1935. u Francuskoj (odlomak), 1936. u Engleskoj, SAD i Kanadi, 1947. u Albaniji, a 1956. u Mađjarskoj. "Put na okean" preveden je 1937. u Poljskoj i Čehoslovačkoj, 1936 (fragmenti) u Francuskoj; u SAD - Njujork 1944, u Argentini 1946, u Čehoslovačkoj 1948 i 1953, a u Mađjarskoj i Poljskoj 1951. godine.

Od drama prevedene su: "Polovčanski vrtovi" na engleski jezik u Njujorku 1946, a na češki 1949. (Godine 1948. postavljeni su i na scenama Bristola, Praga i Mlade Boleslava) "Vuk" je preveden na češki 1958, "Naježda" 1944. u Engleskoj, SAD, Kini, Meksiku, Urugvaju, Alžiru; godine 1945. u Kini, Argentini, Indiji (na engleskom), a 1946 u Kini i Argentini (ponovo), 1947. u Bugarskoj i Čehoslovačkoj, zatim 1951. u Poljskoj, 1953. u Rumuniji, Kini (dva prevođa - kompletan i skraćeni), i Japanu; i 1954. u Indiji. Ova predstava igrana je u Meksiku 1944, u Parizu i Oslu 1945, Bukureštu 1945-1946, Budimpešti 1946, Pragu 1947. i Tirani 1949. Komedija "Običan čovjek" igrana je u Japanu (1947), Istočnoj Njemačkoj (1949-1951), Poljskoj (1948 i 1950), Bugarskoj (1949-1950), Mađjarskoj (1956), Rumuniji (1949-1950). Štampana je u Čehoslovačkoj, Rumuniji i Kini. Pripovijetka "Osvajanje Velikošumska" također je mnogo prevodjena. Sva velika djela Leonova iz poslijeratnog perioda prevedena su na mnoge jezike. Tako je na primjer "Ruska šuma" štampana u Japanu, Mađjarskoj, Poljskoj, u Kini skraćeni prevod 1955, zatim na Islandu, u Čehoslovačkoj, Bugarskoj, u Rumuniji 1956, ponovo u Čehoslovačkoj 1957, Finskoj 1959, Kini 1958-1960, a uskoro potom u Engleskoj, Francuskoj i Vijetnamu. "Zlatne kočije" (druga redakcija) prevedene su i igrane na scenama van Sovjetskog Saveza, npr. u Poljskoj 1956, Čehoslovačkoj 1957.

...tako tako posebno istači činjenicu da, u pravovremenom
predstavljajući putem štampanja djela, opus Leonova ne zaostaje za
...življenjem drugih pisaca ruske sovjetske književnosti, popular-
...svom stranica svoje zemlje.²

...veliki interes u našem kul-
...brojnih prevođa, kako pripovije-
...tako posebno pojavljivanjem njegovih
...Sabranih, 1967. godine,
...njerovih najznačajnijih drama
...jugoslovenskim scenama,
...književne i pozorišne kritike.³

² Andrej Tar Blaker u prijevodu "Sovjetska književnost u Jugoslaviji
1918-1943", ("Književne poredbes", "Naprijed", Zagreb, 1968.) iznosi
podatke iz kojih slijedi, na primjer, da je 1922. u "Kritici"
objavljena Leonova "Ivanastorica", da "Književna republika" 1923.
objavljuje otisku iz "Klopnot voza 14-69" Vs.Ivanova; 1924. g.
objavljuje se prevod prvog dijela "Hoda po mukama" A.Tolstoja i
"Ljudev Lomovoy" L.Erenburga; 1927. objavljeni su "Artamonovi"
...zbornika priča "Savremena ruska proza" iz 1931. i
...nije bio zastupljen Leonov (kao ni Babelj,
...i drugi, a zastupljeni su, npr, Solohov, Glad-
kov, Ajk, V.Ivanov - u prvoj, i Fedjin, Gorki, Vera Inber, V.Ka-
tjev, A. Bludkin, A. Gerverov, M. Ognjev, B. Pilinjak, Seifulina,
M. Sarinjan, Solonov, A. Tolstoj, Zamjatin, Zoščenko...) Babeljeve
...objavljene su 1930. g, kao i Gladkovljev "Cement"
i "Dnevnik kurtje Blahoeva" M. Ognjeva; i "Taškent grad obilja" A. Me-
vareva, "Virinoja" Seifulina 1933, "Sedam dana" J. Libedinskoga
1932, "Volga se uliva u Kaspijsko more" Pilnjaka 1934, Zoščenkove
humorističke 1933. U istom periodu Majakovski se prevodi sporadično,
a Leonov daleko više. Solohovljev prvi dio "Tihog Dona" objavljen
je 1934. Tar Blaker ističe da u ovom periodu L. Erenburg postaje
...pisac u Jugoslaviji i to tumači na
...tako postaje u Jugoslaviji simptomom od-
...koja se, u svom prosjeku, odriče
...eksperimentiranja i pregaženih vremenom
...to se na to okreće prema reportaži, dokumentu
...politici" (str. 39.)

³ Leonov je, što je također predstavljalo svojevrstan kulturni doga-
đaj, i posjetio našu zemlju u tri navrata: prvi put je boravio u
Zagrebu i Beogradu krajem 1956. god, na poziv Udruženja književni-
ka Srbije, a povodom, između ostalog, štampanja "Putu ka okeanu";
drugi put u decembru 1964. u povodu izvođenja "Mećave" u Savremenoj
pozorištu u Beogradu, i treći put, u julu 1965. g. Leonov je bora-

Prvi prikaz na srpskohrvatskom jeziku o Leonovljevom stvaralaštvu objavljen je u "Srpskom Književnom glasniku" 1926.g.⁴ u kojem anonimni prevodilac izlaže tekst francuskog pisca Ž. Kesela o stanju u savremenoj ruskoj sovjetskoj literaturi. Govoreći o dvijema strujama, istočnjačkoj i zapadnoj, Kesel ističe da su "najpoznatiji među piscima istočnjačke grupe Vsevolod Ivanov i Leonid Leonov. Talenat Ivanova je veliki; talenat Leonova je možda još veći. (...) To je 'najruskiji' od mladih ruskih pisaca, u tom smislu što on hrani svoja dela isključivo seljačkim i revolucionarnim folklorom".⁵

Među prvima koji su našem čitaocu svratili pažnju na pojavu Leonova u sovjetskoj literaturi bili su Mark Slonjin i Petar Mitropan. Ovi ruski emigranti objavljivali su radove o Leonovu na srpskohrvatskom jeziku posebno u emigrantskom ruskom časopisu kod nas, "Ruskom arhivu".

Tako dajući pregled književnih strujanja koja su se polarizovala prvenstveno svojim odnosom prema kulturnom naslijeđu i novoj revolucionarnoj stvarnosti, u kojoj proleterska kultura svojim dometima ne opravdava nazetnute zahtjeve, M. Slonjin u svome radu izdvaja Leonova i Zamjatina kao "najizrazitije predstavnike čitave nove ruske književnosti",⁶ ističući pri tom da se "Leonov naročito istakao kao autor romana koji se pojavio kao zaista najbolji prikaz ruske revolucije: Jazavci. To je bez sumnje najveće delo koje se pojavilo u ruskoj književnosti posljednjeg decenija".⁷

⁴ Anonim, "Nova ruska literatura", "Srpski književni glasnik", 1926, VIII, str. 608-611.

⁵ Ibid, str. 610-611.

⁶ M. L. Slonjin, "Ruska književnost za vreme revolucije", "Srpski književni glasnik", jul 1927, str. 498-509. (preveo Gustav Krklec), - str. 507.

U svom sljedećem radu⁸ Slonjin također posvećuje značajnu pažnju stvaralaštvu Leonova a, povodom uticaja Zoljatin, Ljeskova i A. Bjelog na stilskoj osnovi, naglašava da se Leonov razlikuje od njih i po tome što posjeduje osjećaj za široka platna na kojima se "uspješno spaja karakteristika celog društvenog pokreta, opisivanje revolucije i duboka, majstorska analiza psihologije dejstvujućih lica".⁹ Slonjin istovremeno zapaža da se ovakav postupak još jasnije izdvaja u "Lopovu". U istom radu kritičar prvi poznaje uticaj Dostojevskog na poetiku Leonova u pomenutom romanu, čime na širem planu otvara jedno od centralnih pitanja u cjelokupnom proučavanju opusa Leonida Leonova u kritici na srpskohrvatskom jeziku. U ovom tekstu naš čitalac se po prvi put susreće sa poznanom o objavljivanju "Lopova", koji je prethodne, 1927. godine štampan u SSSR-u, i to u dva navrata: u časopisu "Crvene novine" i kao zasebno izdanje.

Petar Mitropan u svome radu iz 1929. god. objavljenom u "Novoj Evropi" već samim naslovom "Književni portreti: Naslednik Dostojevskoga - Leonid Leonov"¹⁰ nadovezuje se na Slonjinovo zapažanje, i eksplicite ukazuje na osnovni smjer svoga tumačenja poetike Leonova. Mitropan saopštava da se dotad u jugoslovenskoj književnoj javnosti o ovom piscu vrlo malo govorilo, mada je u pitanju "najobilniji i najplodniji beletrist i granicama Sovjetske Rusije, dovoljno poznat i priznat i među emigrantima (...) talenat krupnih dimenzija i velikog zaraža".¹¹ Analizujući odnos Leonova prema Dostojevskom, kritičar iznosi i neke zaključke koji nijesu prihvatljivi (a koje ćemo analizovati naknadno), ali povodom "Lopova" ispravno

⁸Mark Slonjin, "Struje savremene ruske literature", "Ruski arhiv", sv. II, 1928, str. 140-159.

⁹Ibid, str. 152.

¹⁰Petar Mitropan, "Književni portreti: Naslednik Dostojevskoga - Leonid Leonov", "Nova Evropa", knj. XIX, br. 5, 11 mar: 1929, s. 155-161.

¹¹Ibid, str. 155.

uočava da je "nemoguće osloboditi se utiska da nečija velika sen-
pada i prekriva stvaralački dar mlađeg autora, odblesak čijeg ge-
nija poživljava na njegovu delu: Leonid Leonov, u romanu *Lopov*, pošao
je tragom velikog učitelja Dostojevskog, čiji uticaj, uostalom, on
i otvoreno priznaje".¹²

Prvi Jugosloven koji je objavio rad o Leonovu je Svetomir
Lazarević: u tekstu povodom "*Lopova*", objavljenom u "*Mlađoj Bosni*"
između ostalog, poredeći ovog pisca sa Dostojevskim i uočavajući
sličnosti, ističe da "u Leonovu vidimo ponovni puni blesak ruskog
genija. Možda će Rusija u njemu uskoro dobiti novog Tolstoja ili
novog Dostojevskog".¹⁴

U sledećem tekstu, objavljenom u "*Ruskom arhivu*",¹⁵ M. Slo-
njin upoznaje našeg čitaoca sa Leonovljevim narednim romanom "*Soć*"
kroz ponovno oslikavanje odnosa između društvene stvarnosti i lit-
rature u Rusiji tridesetih godina, uočavajući da su u vremenu li-
terarne narudžbe "na kako čudno bilo, najbolja dela o dnevnim tema-
ma napisali autori koji su, kao predstavnici štetnog 'psihološkog
pravca', oglašeni za sumnjive",¹⁶ te da je "*Soć*" prvi uspešan po-
kušaj stvaranja "proizvodnog" romana.¹⁷

¹² Ibid, str. 157.

¹³ Svetomir Lazarević, "Leonid Leonov - 'Lopov'", "*Mlada Bosna*", 9-10.
1. decembar 1929, str. 186-188.

¹⁴ Ibid, str. 188.

¹⁵ Mark Slonjin, "Nova dela sovjetske književnosti", "*Ruski arhiv*",
knj. II/I, 5-6, 1929/30, str. 162-178. (preveo Tr.J.)

¹⁶ Ibid, str. 171

¹⁷ Uz zamjerke na planu nejednakosti ritma kazivanja kritičar ističe
da je riječ o djelu koje je "većma značajno i duboko", i da je Leonov
pokazao da radi slikanja savremenosti nikako nije potrebno
ni na svakoj drugoj stranici ponavljati komunistička gesla, ni za-
puštati umetnički i realistički-psihološki metod koji nam je za-
veštala tradicija ruskih klasika. I više od toga: on je pokazao
zanos izgradjivanja, težnja da se stvori nova Rusija jeste opšte
narodno, a ne samo boljševičko delo". (str. 173.)

I u svom sljedećem radu, objavljenom godinu dana kasnije u knjizi "Portreti savremenih ruskih pisaca",¹⁸ Slonjin posvećuje značajnu pažnju djelu Leonova smatrajući da upravo on stoji na čelu psihološkog pravca nove ruske književnosti, i da, tako pod izvjesnim uticajima Zamjatina, A. Bielog, Ljeskova, Remizova, a posebno Dostojevskog, "ima svoju jasno izraženu umetničku individualnost".

Iste, 1931. godine, objavljen je prvi prevod jednog Leonovljevog djela na srpskohrvatskom jeziku: u izdanju zagrebačkih "Narodnih novina", a u prevodu Nikole Nikolajevića, objavljeni su u dvije knjige "Jazavci", sa predgovorom anonimnog autora pod naslovom "Leonid Leonov", u kojem se većim dijelom iznose stavovi Mitropana, Slonjina, sovjetskih kritičara V. Gadalina i D. Gorbova, kao i Maksima Gorkog. Ovaj predgovor, međutim, posebno je karakterističan kao primjer iskrivljavanja pravog smisla citata u funkciji režimsk kritike.²⁰

¹⁸ Mark Slonjin, "Leonid Leonov", str. 28-36. (Portreti savremenih ruskih pisaca, Beograd, "Ruski arhiv", 1931.)

¹⁹ Ibid, str. 30.

²⁰ Vjerovatno iz navedenog razloga anonimizan, autor predgovora u najvećem dijelu teksta citira ili prepričava stavove kritike, upotrebljavajući znake navoda tako da se ne može konkretno niti odrediti ko je autor teksta a koji djelovi predstavljaju citate. Ali kad citira stavove Marka Slonjina, anonim vrši i izvjesne korekcije po vlastitom naodnjenju i, svakako, potrebi oficijelne kritike, sa zvanično važećih buržoaskih pozicija. Ovo se može odmah uočiti prostim upoređivanjem djelova Slonjinovog izvornog teksta "Leonid Leonov" iz knjige "Portreti savremenih ruskih pisaca" i predgovora "Jazavcima".

Tako, na primjer, dok Slonjin na str. 33. povodom priče o Kalafatu piše: "Možda je svekolik pokušaj komunizma hteo da naslika Leonov u skaski o kalafatu...", anonimni autor predgovora ga citira na sljedeći način: "Možda je Leonov ovom pričom htio da prikaže sav jalovi rad komunizma..." (str. 8.)

Drugi primjer: Slonjin o Kalafatovu principu piše da je to "izopačavanje života ukalupljenošću i zabranom" (str. 33.) a anonim ga citira da je to "izopačavanje života glupcem ukalupljenošću", i dodaje u Slonjinovo ime "kojom današnji vodje ruskog boljševizma hoće sve da na jedan kalup udare". (str. 8.) Nastavljajući potom doslovce jednu Slonjinovu rečenicu, u citate dodaje i svoju misao da će kalafat "biti pobijeđen kad se riješi spor između kolektiva i čovjeka, između onog stroja, koji sve na jedno brdo tka i sve ukalupljuje".

U "Novostina" od 12. avgusta 1931. g. objavljen je tekst²¹ anonimnog autora, koji bilježi pojavljivanje na srpskohrvatskom jeziku dva djela sovjetske literature istovremeno: "Lula" Brenburg i "Jazavci" Leonova. I sarajevski list "Novi behar" donosi kraći osvrt na pojavu ovog Leonovljevog djela, pretežno deskriptivnog karaktera.²² Autor prikaza o ovom romanu u "Srpskom književnom glasniku",²³ ističući tešan prevod M. Nikolajevića, naglašava da "Interes koji su Jazavci pobudili ne dolazi samo odatle što je to roman iz života Sovjetske Rusije, nego i od njegove umetničke kakvoće, koja je očigledno daleko iznad prosečnosti. Jedan od predstavnika ruske proze, Leonov pokazuje ovim romanom neka njena stremljenja: unutrašnji realizam, tj. naklonost ka psihološkom objašnjavanju na osnovu posmatranja realnih socijalnih odnosa".²⁴

Iste, 1931. god. kao i potvrda sve veće afirmacije Leonova na našem prostoru, objavljen je i prevod teksta Maksima Gorkog "Leonid Leonov i Dostojevski",²⁵ u kojem Gorki piše o Leonovu kao o značajnom predstavniku savremene literature pisaca koji nastavljaju djelo ruske klasike.

²¹ S.M., "Osvrt na sovjetsku književnost (povodom prevoda Leonovljevog romana Jazavci i Brenburgovih Lula)", "Novosti", 12. avgust 1931, 221, str. 9. (Autor objašnjava, u vezi sa izdavačkom politikom, da se kod nas sovjetska djela prevode više, jer ne potpuno poštuju autorskih prava.)

²² A. Nametak, "Leonid Leonov - Jazavci", "Novi behar", 7-8, Sarajevo, 15. oktobar 1931, str. 125.

²³ R.T., "Jazavci", "Srpski književni glasnik", 1931, II, str. 151-152.

²⁴ Ibid, str. 151. (I ovaj autor s pravom ističe bliskost Leonova s poetikom Dostojevskog, a po njemu uspješnija je prva knjiga "Jazavaca", dok se u drugoj ne osjeća "u podjednakoj mjeri prisnost dodira kao u prvoj polovini romana".)

²⁵ Maksim Gorki, "Leonid Leonov i Dostojevski", "Politika", 1931, br. 8437, 8. (Anonimni prevodilac u uvodu teksta naznačuje da je pitanju blizak koji je objavljen u pariskom listu "Europa", a da je štampan i kao predgovor "Jazavcima", koji su u francuskom prevodu izašli novembra 1931. g. Na ruskom predgovor je štampan na osnovu daktiloskopske iz arhive Gorkoga prvi put u novinama "Literatura i Žizn", 1961, № 72.)

Gorki sagledava uticaje Dostojevskog i Tolstoja na Leonova, i smatra da je Tolstojevsko djelo više izraženo u poetici sovjetskog pisca, što ćemo podrobnije analizovati u dijelu našeg rada koji predstoji. On na kraju ovog teksta zaključuje: "Vraćajući se Leonidu Leonovu, reći ću da mi njegov talenat, koji se mnogo rađuje, pruža sigurnu veru da od ovog mladog pisca mogu da očekujem knjige koje će pomoći da se dodje do jedne nove Renesanse čovečanstva".²⁶

I autor teksta, objavljenog povodom "Soča" u "Obzoru" iste godine,²⁷ ocjenjuje pojavu Leonova u ruskoj sovjetskoj literaturi kao izuzetno značajnu, navodeći pri tom afirmativne stavove kritike iz zapažanje kako je "Leonov već odavno prešao granice svoje domovine. te se njegova djela na jagzu prevode na sve jezike naprednijih naroda".²⁸ Kritičar je mišljenja da je "Soč" po predmetu važnije i vrijednije djelo od "Lopova", za šta svakako ima osnova jedino sa gledišta socrealističkog postupka, ali je u pravu kad tvrdi da je ovo roman koji je slabije napisan od "Lopova".

²⁶ Ibid; (U tekstu iz "Politike" "Leonid Leonov i Dostojevski", poređenjem integralnog teksta Gorkog, štampanog kod nas 1975.g. u časopisu "Razvitak", vidi se da su bila izostavljena sva ona mjest u kojima Gorki negira kapitalistički poredak ili pak afirmiše sovjetsko društvo.)

²⁷ S.K., "Novi roman Leonida Leonova", "Obzor", 13, 1931, str. 2-3.

²⁸ Ibid, str. 2.

("Soč" je kod nas preveden tek 1950.god. u izdanju beogradske "Prosvete", tako da se obigledno sa sadržinom romana autor prikaza upoznao na ruskom jeziku odmah po objavljivanju 1931. godine u časopisu Novi mir, sv. 1-5, koju i detaljnije izlaže. Pri tom naglašava kako pisac oko okosnice radnje grupiše svoje junake, koji su "većinom skrivene, ali vrlo snažne duše (...). Voleći upravo strastveno ove svoje duboke, jake i neobične junake s 'carapinom' u ranom na duši (...) koja se zasjekla duboko, pa ih prati kao njihova zla kob". (str. 2.) S.K. sa dosta osnova zapaž. da se "Soč" pomalo nečekivano brzo, u odnosu na cjelokupnu strukturu romana, završava, tako da se stiče utisak o turbi pisčevog finalu literarne konstrukcije.)

Konstantin Rinzarić-Volinski u svojem prikazu iz 1932. god. o vodećim piscima ruske sovjetske literature²⁹ posebnu pažnju ukazuje stvaralaštvu Zoščenka, Erenburga, Pilinjak i Leonova; on Leonovu daje i najviše prostora uz isticanje autentičnosti njegov poetike. Glavni dio poglavlja o ovim piscu Rinzarić-Volinski posvećuje opsežnijoj analizi "Jazavaca", u kojoj se, međutim, kao osnovni nedostatak javlja kritičarevo prosuđjivanje vrijednosti djela na osnovu njegovog nivoa podudarnosti sa realnom stvarnošću.

Godine 1932. objavljen je i tekst Leonova o Maksimu Gorkom u "Srpskom Književnom glasniku",³⁰ a također je i prevedena jedna Leonovljeva pripovijetka u zagrebačkom časopisu "Književnik" (V/1932 br. 6, str. 226-234.): Stjepan Kranjčević je preveo "Povratak Kopljova".

Sljedeće godine objavljen je još jedan osvrt na "Jazavce", i to u beogradskom "Stožeru".³¹ Iz ovog teksta, autora Milana Durmana, treba izdvojiti dva momenta od značaja: kritičar s pravom ukazuje (o čemu u prethodnim prikazima nije više rečeno) na prisutnost u ovom djelu Leonovljevog sjajnog humora³² i njegovu snagu u prikazivanju brojnih likova seljaka u romanu.

²⁹ Konstantin Rinzarić-Volinski, "Četiri pisca: Zoščenko - Erenburg - Pilinjak - Leonov", "Hrvatska prosvjeta", 1932, 1. januar, s. 7-10, 1. februar, s. 30-35, 1. april, s. 77-85.

³⁰ Leonid Leonov, "Gorki", "Srpski Književni glasnik", 1932, XLVII/6 str. 626-627. (Leonov ovdje iznosi svoje uspomene iz poznanstva s Gorkim, i piše kako je utpliv koji je Gorki imao na nekojlike, posebno na mladu generaciju pisaca, bio ošigledan i veliki.) (Isti Leonovljev tekst objavljen je ponovo, godinu dana kasnije, kao predgovor prevedenoj knjizi "Maksim Gorki - govori o sebi - o današnjici", knjižarnica "Svetlost", Beograd, 1933, str. 5-7. (prev. L. Vukićević)

³¹ Milan Durman, "Roman ruskog sela", "Stožer", br. 1, oktobar, 1933, str. 43-46.

³² "Sa mnogo smisla za humor, - piše Durman - onaj puni, neizvješta čeni Gogoljevski humor, sa lakim prizvukom ruske ironije, obradeno je porevolucionarno rusko selo u svom odnosu prema sovjetskoj vlasti". (str. 43.) Kritičar zapaža i da Leonovljev humor ima i svoju produženu, optimističnu funkciju, vjeru u srećan ishod sukoba.

Tekstom M. Durmana završava se u ovom periodu interes u našoj kritici za roman "Jasavica", koji će pobuditi širu pažnju naših jugoslovista iz univerzitetskih centara kasnije, u kompleksnijem sagledavanju poetike Leonova. Godine 1933. nailazimo i na poznavanje ovog sovjetskog pisca u biografskoj notici u zbirci priča pod naslovom "Nova ruska proza", u kojoj, inače, nije zastupljen nekom od svojih priča,³³ a kontinuitet interesovanja u periodici za djelo Leonova u ovom periodu završava se prevođenim tekstom Marka Slonjina,³⁴ objavljenim u "Ruskom arhivu" iste, 1933. go. U ovom iscrpnijem pregledu stanja u sovjetskoj literaturi Slonjin piše o Pasternaku, Babelju, Olješi, Piljniaku, Erenburgu, Glatkovu i Leonovu, upoznavajući nas sa njegovim novim romanom "Skutarevski" koji će kod nas biti preveden tek 1947. godine. Jedna od Slonjinovih ocjena povodom ovog romana jeste da Leonov u njemu postavlja problem: inteligent i njegovo podupiranje sovjetske vlasti, te da je roman "mnogorečiv, mračan, završen i napisan prituljenim tmućenja bojama, koje čudno protivreče dobrom zaključku, kojim je pisac želeo da ga završi".³⁵

³³ L.M. Leonov, (biografska i bibliografska notica), str. 313-314. ("Nova ruska proza", zbirka pripovijedaka, "Molit", Beograd, 1933. (Aleksandar Plaker, kako smo naveli u fusnoti 2, takođe navodi ovaj podatak.)

³⁴ Mark Slonjin, "Šta se danas dešava u sovjetskoj literaturi", "Ruski arhiv", br. 22-23, 1933, str. 92. (prev. Lj. Mih.) (prevodilac ovog teksta vjerovatno je Ljudmila Mihailović, koja je prevela drugo izdanje "Lopova" kod nas, 1952. god, u ediciji novosadske Matice srpske.)

³⁵ Ibid.

Prvi sljedeći roman o L. Leonovu, nakon šest godina, vezan je za značajan događaj u našoj kulturi: najbolji roman ovog pisca, "Lopov", po prvi put je objavljen na srpskohrvatskom jeziku 1939 u prevodu Bosa Petrovića, u izdanju Geca Kona.³⁶ kao najava za pojavljivanje ovog prevoda, u knjizi koja su je prethodila, "Braća", K. Peđjina, također je u izdanju Geca Kona, iste godine, objavljena je kratka bilješka o "Lopovu", u kojoj anonimni autor piše o romanu Leonova kao o najoriginalnijem savremenom djelu ruske književnosti.³⁷

U predratnom periodu na srpskohrvatskom jezičkom području objavljena su samo tri teksta posvećena "Lopovu", što je svakako najvećim dijelom rezultat društvene klime i njenog odraza na pojavljivanje jednog angažovanog djela iz rezlje sa drugačijim političkim uređenjem. Tako se može smatrati da je roman o crvenom konesarniku kao konfliktom liku uspješno predstavljen našoj tadašnjoj kulturnoj javnosti samim svojim izlaskom. Opsežne analize ovog Leonovljevog djela objavljuju se posebno u poslijeratnom periodu.

Petar Mitropan je autor predgovora ovog izdanja "Lopova",³⁸ a osim njega, u predratnom periodu objavljena su i dva teksta u periodici, prvi u "Pravdi"³⁹, 1939, a drugi u "Hrvatskoj reviji",⁴⁰ sljedeće godine. Mitropan u predgovoru ističe da se Leonov nastavlja svojim djelom "usvojivši najbolja dostignuća svojih prethodni-

³⁶ L. M. Leonov, "Lopov", biblioteka "Izmos", Geca Kon, Beograd, 1939 I - 287 str; II 298 str. (prevela s ruskog Bosa Petrović) (Do 1939 god. ovaj roman je objavljivao ukupno u pet izdanja, te je kod nas najčešće štampano Leonovljevo djelo.)

³⁷ Anonim, L. Leonov, "Lopov" I, II, (bilješka o romanu L. Leonova), str. 239. u knjizi K. Peđjin - "Braća", I, Beograd, Geca Kon, 1939

³⁸ Petar Mitropan, "O Leonidu Leonovu", str. 7-10, predgovor "Lopov"

³⁹ K. A., "Lopov" Leonida Leonova na srpskom, "Pravda", 5. novembar 1939, 12572, str. 9. (iz rada Milosava Babovića "Tvorištvo Leonova u serbohrvatskoj kritici" saznaćemo da je riječ o Kseniji Atanasijević.)

⁴⁰ Ivo Kozarčanin, "Lopov Leonida Leonova", "Hrvatska revija", br. 1, 1940, str. 40-42. (U pomenutom tekstu Milosava Babovića umjesto Iva Kozarčanina, greškom piše - Ivan Goran Kovačić.)

ka", te da je "krošio sigurnim korakom u književnost i ubrzo stao na čelo njenog najdubljeg i najznačajnijeg - psihološkog pravca".⁴¹

Isenija Atanasijević obavještava čitaoca da je objavljen "Lopov" Leonida Leonova u dvije knjige, da je prevod Bosa Petrovića tačan, i ističe uticaje Dostojevskog i Maksima Gorkog na ovog pisca. Kritičar zapaža da "Frejđov libido nije polazna tačka ni završna reč Leonovljevih (...) ličnosti",⁴² i u djelu sovjetskog pisca prednost daje Adlerovom shvatanju o želji za nadahnućem. Takođe uočava i ispravan momenat da je Leonovljevo djelo oslobođeno tendencioznosti i doktrinarstva.

I poznati hrvatski pisac Ivo Kozarčanin pisao je o "Lopovu". U tekstu u "Hrvatskoj reviji" takođe koristi Leonovljevu poetiku nalazi u ruskoj klasici, smatrajući da će ovaj pisac, kao i A. Tolstoj, Šolohov, Piljnjak, Romanov i Fedjin, biti u evropskoj literaturi dostojni nasljednici ruske klasične literature. Na psihološkom planu Kozarčanin, kao i prethodnici, navodi posebno uticaj Dostojevskog, praveći, međjutim, grešku kad smatra da je naša Dolomanova "jedina ušla u Leonovljev roman iz Dostojevskog".⁴³

Iz teksta Kozarčanina doznajemo i važan podatak o sudbini Leonovljevih djela u našoj kulturi - da je roman "Jazavci" nakon prevodjenja ubrzo "bezrazložno bio zaplijenjen, malo se o njemu pi

⁴¹Petar Mitropan, "O Leonidu Leonovu", predgovor, str. 8. (Mitropan daje pregled prvih Leonovljevih pripovijedaka, a potom posvećuje pažnju analizi likova ističući kako pisca interesuju najviše posrnuli junaci i njihova dubinska psihologija i porivi. Takođe zapaža isto ono što se znalo pripisivati kao negativna strana i poetici Dostojevskog - da junaci Leonova mnogo filozofiraju, i pritom ističe da zbog same teme takvi disputi ne utiču na dinamiku i koncepciju romaneskne gradnje.

⁴²Isenija Atanasijević, "Lopov" Leonida Leonova na srpskom, "Pravda", 5. novembar 1939, 12572, 9.

⁴³Ivo Kozarčanin, "Lopov Leonida Leonova", "Hrvatska revija", br. 1, 1940, str. 41.

salo u našoj štampi i jedva se znalo za njegov izlazak".⁴⁴ Uz ocjenu da je ovaj roman vrlo vrijedno i originalno djelo, Kozarčanin posebno naglašava da "kad se uporede Leonovljeve knjige s knjigama koje se najviše prevode kod nas, jasno je odmah, kako smo i u toj stvari na krivom putu. Autor Jazavaca, Lopova, Pjetušinova prodora i Priča o neobičnim seljacima ne samo da bi obogatilo našu prijevodnu književnost, nego bi naši pisci, osobito mlađji, mogli na njemu mnogo naučiti direktno i indirektno: kako se piše i kako mora pisac uvijek ostati svoj dok piše".⁴⁵

Ovim tekstom Iva Kozarčanina završava se predratni period pozna o Leonidu Leonovu na srpskohrvatskom jeziku. Od 1944. godine ovaj sovjetski pisac ponovo je živo prisutan u našoj kulturi, počevši od objavljivanja "Najezde" u izdanju beogradske "Kulture", a u prevodu Radovana Žogovića i Radovana Lalića, i njenog izvođenja u mnogim jugoslovenskim gradovima u interpretaciji brojnih pozorišnih grupa, što sve biva praćeno i vijestima i osvrtima naše pozorišne kritike. Nakon izvođenja na Visu i u Bariju, o čemu postoje naknadni pozeti, "Najezda" se premijerno izvodila u Crnoj Gori, o čemu vijesti donose "Mladiński pokret" jednom⁴⁶ i "Pobjeda" dva puta. Sljedeće premijerno izvođenje ove drame bilo je 20. decembra 1944 u Beogradu u Narodnom pozorištu, o čemu postoji nekoliko opširnijih tekstova, vrijednih pozorišnih recenzija, iz kojih se vidi i kasniji

⁴⁴ Ibid, str. 41.

⁴⁵ Ibid; (Kozarčanin naglašava da prevod sa ruskog jezika predstavlja i nešto više za našu kulturu zbog težeg prevodjenja kod nas francuskih, njemačkih ili italijanskih pisaca. "Lopov nije samo jedan od najjačih psiholoških romana sovjetske književnosti - zaključio Kozarčanin - nego isto toliko krasan umjetnički dokument o staroborbi ruskog naroda za novo Sovjetsko i novo život". (str. 41).

⁴⁶ Anonim, "Priredbe", "Mladiński pokret", 29. decembar 1944.

⁴⁷ Anonim (V.O.D.), "Drameja Crnogorskog Narodnog pozorišta", "Pobjeda", 13. mart 1945, str. 6.; Anonim: "Gostovanje Crnogorskog Narodnog pozorišta u Albaniji", "Pobjeda", 6. maj 1945. str. 6.

značaj i efekat je ova predstava imala u to vrijeme.⁴⁸

Poslije Beograda ova Leonovljeva drama premijerno je prikazana u Splitu, 24. februara 1945. god. u izvodjenju KNOHD, o čemu postoji recenzija Augustina Stipčevića.⁴⁹ Slijedi premijera Srpsko narodnog pozorišta u Novom Sadu 17. marta 1945. god. o čemu postoji kraći pomen u periodici, Boška Petrovića.⁵⁰ O narednoj premijeri "Najeзде", održanoj u Mostaru 14. aprila 1945. godine u izvodjenju Pozorišne grupe oblasnog narodnooslobodilačkog odbora za Hercegovinu, u štampi nije bilo pomena, kao ni o premijeri od 6. maja 1945. u nišu, a potom je svoju premijeru u Zagrebu održalo KNOH 27. maja 1945. god, što je praćeno tekstom anonimnog autora u vjesniku,⁵¹ gdje se u nekoliko brojeva samo navode datumi izvodjenja predstave. Posljednja premijera "Najeзде" na području srpskohrvatskog jezika održana je u Sarajevu 22. juna 1945. godine, i kao i u Beogradu, i u Sarajevu je ovom predstavom započela prva sezona tadašnjeg narodnog pozorišta Bosne i Hercegovine, a pomena u štampi ovim povodom nije bilo.

U svim postojećim pomenima ukazivano je na visok umjetnički nivo Leonovljevog komada, kao i na teškoće u njegovoj pripremi zbog ratnog vremena.

⁴⁸ Anonim, "Premijeri 'Najeзде' od sovjetskog pisca Leonida Leonova prisustvovao je maršal Tito", "Politika", 21. decembar 1944, str. 3. Milan Dedinac, "Povodom otvaranja nove sezone u narodnom pozorištu - 'Najeзде'", "Politika", 24. decembar 1944, str. 4.; Eli Finci, "Premijera 'Najeзде', drame Leonida Leonova", "Borba", 25. decembar 1944, str. 2.; Milivoje Ristić, "Najeзде - drama u četiri čina", "Politika", 25. decembar 1944.

⁴⁹ Ova recenzija objavljena je naknadno, u zborniku radova Augustina Stipčevića "Na otvorenoj pozornici", "Matica Hrvatska", Split, 1971, tekst: "Fajunjin - fantom našeg vremena", str. 34-39.

⁵⁰ Boško Petrović, "Put Vojvodjanskog narodnog pozorišta u prvoj sezoni", "Letopis matice srpske", 1946, knj. 355, str. 136-141.

⁵¹ Anonim, "Iz Hrvatskog narodnog kazališta", "Vjesnik", Zagreb, 1945, 30. maj, str. 4.

Podrobniju analizu i podatke o izvođenju "Najeзде" na srpskohrvatskom jezičkom području, kao i svih drugih Leonovljevih komada, izložit ćemo u poglavlju "Drame i dramatizacije Leonida Leonova na scenama pozorišta na srpskohrvatskom jeziku".

Godine 1946. anonimni autor objavljuje u časopisu "Kazalište" tekst o većoj zastupljenosti ruskih i sovjetskih drama na repertoarima jugoslovenskih pozorišta,⁵² Marijan Jurković u "Republici" piše o građanskoj aktivnosti pisaca, Šolohova, Panfjorova, a posebno Leonova, dajući izvođe iz njegovih govora,⁵³ a iste godine dva puta se objavljuje Leonovljev tekst o Gribojedovu, jednom u "Radio-vjesniku",⁵⁴ i drugi put kao predgovor drami "Teško pametnom".⁵⁵

Samo po jedan tekst o Leonovu objavljen je 1947, 1948 i 1950. godine, u periodici, i tek se od 1955. ponovo više piše o ovom sovjetskom piscu, što je svakako rezultat političkih prilika u zemlji mada je u prethodno navedenom periodu bilo nekoliko prevoda Leonovljevih djela: pozorišna recenzija Marijana Matkovića iz 1947, objavljena u zagrebačkoj "Republici" dragocjena je, jer predstavlja jedini pisani pomen o izvođenju druge drame ovog sovjetskog pisca na našim scenama, "Običan čovjek";⁵⁶ ova godina značajna je po objavljivanju "Skutarevskog" u prevodu Svetozara Matića, a izdanju

⁵² Anonim: T; "Ruske i sovjetske drame na našim pozornicama", "Kazalište", 1946, br. 1., str. 3-5.

⁵³ Marijan Jurković, "Sovjetski pisci u prvim danima mira", "Republika", II/1946, br. 3, str. 265-270. (Tekst je pisan u naglašenom, socrealistički intoniranom stilu, a značajan je po tome što autor, ne analizujući podrobnije svoju tvrdnju, uočava da su "Jazavci" objavljeni "naravno sa tipičnim, zabavnoj biblioteci svojstvenim, antisovjetskim i falsifikatorskim predgovorom". (s. 266)

⁵⁴ Leonid Leonov, "Baklja genija", (O A.S.Gribojedovu), "Radio-vjesnik", I/1946, br. 2, str. 6.

⁵⁵ Leonid Leonov, (isti tekst pod drugim naslovom) "Buktinja revolucije", predgovor, A.S.Gribojedov: "Teško pametnom", "Nakladni zavod Hrvatske", Zagreb, 1946), str. 7-14.

⁵⁶ Marijan Matković, "Kazališni pregled", "Republika", III/1947, br. 4, str. 259-267.

beogradske "Prosvete". Iste, 1947. godine, u prevodu Nikole Pavlovića, zagrebačka "Prosvjeta" objavljuje "Zauzeće Velikošumska". Sljedeće, 1948. godine objavljeni su, nakon 1931., po drugi put "Jazavci", u istom prevodu Nikole Nikolajevića, ovaj put u izdanju novosadske "Matice srpske", bez komentara kritike u štampi. Ove godine od strane naše kritike pošinju se sa šireg naučnog aspekta objavljivati radovi o Leonovu; jedan od naših istaknutih jugoslavista Aleksandar Flaker, uz saradnju članova naučnog kružoka, publikovao je tekst ovakvog karaktera, pod naslovom "Tema izgradnje u sovjetskoj književnosti".⁵⁷ Mađa ipak pisan u povišenom, socrealističkom zaniru, ovaj rad predstavlja istovremeno iscrpan i argumentovan pregled dijela poetike jednog broja poznatijih sovjetskih pisaca,⁵⁸ a za Leonovljev "Soć" autor ističe da je to "jedan od prvih značajnijih romana (...) u kome je Leonov ređju prvima odrazio borbu partije za industrijalizaciju zemlje i promjenu njenog ekonomskog lika".⁵⁹

Godine 1949. nije bilo pomena o Leonovu, a 1950. se štampaju nekoliko njegova djela: beogradska "Prosveta" u jednoj knjizi objavljuje "Soć" i "Skakavce", prvo djelo prevele su Rankosava Kašiković i Milica Carcaračević, a drugo Kiril Taranovski; takodje je objavio i komediju "Običan čovjek" u prevodu Djordja Lazovića.

Zatim je "Lopov" objavljen po drugi put, nakon 1939.g, ovaj put u prevodu Ljudmile Mihailović, a izdanju novosadske "Matice srpske" 1952. godine.

⁵⁷ Aleksandar Flaker uz suradnju članova naučnog kružoka slavističkog seminara: Brajenovića, V. Barac, Domazeta, Gabrića i Mulića, "Tema izgradnje u sovjetskoj književnosti", "Izvor", oktobar 1948, br. 7, str. 385-401; br. 8, str. 493-509.

⁵⁸ Flaker piše o Gladkovu ("Cement"), Marijeti Šaginjan ("Hirocentrala"), Vladimiru Jurezanskom ("Ukročena rijeka"), Panfjorovu ("Bruski"), Solohovu ("Uzorana ledina") i Juriju Krizovu ("Tanke Derbent")

⁵⁹ Ibid., str. 397.

Do 1955. godine o Leonovu je u našoj kritici objavljen samo još jedan tekst, i to autora Milosava Babovića, istaknutog slavist koji potom dugi niz godina u svome naučno-istraživačkom radu, i kao prevodilac, značajnu pažnju posvećuje djelu Leonida Leonova i njegovoj zasluženosti afirmaciji na srpskohrvatskom jeziku.⁶⁰

M. Babović visoko vrijednuje stvaralaštvo Leonova, stavljajući ga u isti red sa Aleksejom Tolstojem i Mihailom Šolohovim, zaključujući da je "po idejnom putu i stvaralačkom metodu zanimljiviji od obojice".⁶¹ Babović pravilno zapaža kako su romani svojim redoslijedom - "Jazavci", "Lopov", "Soć", "Skakavci", "Skutarevski", kod Leonova istovremeno označavali etape njegovog idejnog sazrijevanja na putu ka prihvatanju revolucije. Takođe s pravom naglašava da je "Lopov" od dotad napisanih romana Leonovljevo najbolje djelo, i zaključuje da bi "bez 'Lopova' slika o Oktobarskoj revoluciji ostala krnja. Roman je krupan doprinos potpunosti, vjernosti i reljefnosti pretstave o najburnijem vremenu savremene istorije".⁶² Babović potom ukazuje na programski karakter koji odredjeni likovi imaju u "Lopovu", a na kraju izvodi paralelu u odnosima junaka ovog romana i "Idiota", ističući blagotvoran uticaj poetike Dostojevskog, i piše o novini kad je u pitanju kompozicioni postupak u romanu Leonova.

Godina 1955. označava datum od kojeg se o Leonovu na području srpskohrvatskog jezika počinje pisati kontinuirano, skoro svake godine, i to sve do najnovijeg vremena. To su posebno prikazi djela, prikazi pozorišnih predstava, a u štampi je objavljen i veći broj intervjua koje je pisac dao u SSSR-u i boraveći kao gost u našoj zemlji u tri navrata.

⁶⁰ Milosav Babović, "Povodom 'Lopova' Leonida Leonova", "Letopis književnosti srpske", Novi Sad, septembar, 1952, str. 196-198.

⁶¹ Ibid, str. 196.

⁶² Ibid, str. 197.

Ove godine objavljen je još jedan rad M. Babovića,⁶³ recenzija na roman "Ruska šuma", (koji je kod nas objavljen kasnije, 1960. godine a upravo u prevodu Milosava Babovića, a sa predgovorom Milivoja Jovanovića). Ovo je inače prvi pomen u našoj javnosti o izlasku ovog Leonovljevog djela, dvije godine nakon njegovog objavljivanja u SSSR-u, (1953. u časopisu "Znamja"). Babovićev tekst o "Ruskoj šumi" predstavlja integralno vidjenje složene romaneskne strukture. Izlažući, između ostalog, našem čitaocu i sadržinu djela, što je, do prevodjenja, bilo i od posebnog značaja, kritičar se zaustavlja na ključnim momentima radnje i glavnim likovima ističući svu kompleksnu sliku ovog višeslojnog romanesknog štiva.

M. Babović je iste godine preveo jedan odlomak iz "Ruske šume" u "Stvaranju" (1955, X, 10, str. 602-607.) pod naslovom "Mučni razgovor"; isti odlomak objavljen je takodje u "Letopisu Matice srpske" (1955, CXXXI, knj. CCCLXXVI, 6, str. 566-579.)

Prikaz "Ruske šume" objavljuje i Milan Zarić u sarajevskom "Životu",⁶⁴ ispravno uočavajući da bi ovaj roman samo dobio u vrijednosti da je dat u nešto sažetijem obimu i da Leonova svakako ne treba sagledavati samo kroz prizmu nasljedja Dostojevskog. Ovaj Zarićev tekst iz 1955. god. značajan je i što u njemu pravovremeno nalazimo prvi pomen kod nas o štampanju "Zlatnih kočija", čija je prva varijanta druge redakcije upravo i objavljena iste godine u časopisu "Oktobar". Izlažući većim dijelom sadržinu dramskog teksta, kritičar na kraju zaključuje da se "po svome značaju Leonovljev komad ne može uporediti, naravno, sa romanom 'Ruska šuma', ali to pozorišno delo neosporno je lepa prinova na području sovjetske dramske književnosti".⁶⁵

⁶³ Milosav Babović, "Ruska šuma Leonida Leonova", "Letopis Matice srpske", Novi Sad, knj. 376, 1955, str. 613-622. (Ovaj tekst autor je objavio i u "Stvaranju", 11-12, Cetinje, 1956, str. 713-721.)

⁶⁴ Milan Zarić, "Dva dela Leonida Leonova", "Život", 1955, knj. VII, 7-8, str. 510-516.

⁶⁵ Ibid, str. 516.

Ove godine objavljen je u našoj štampi i prvi intervju Leonida Leonova, a zabilježio ga je na svom boravku u Moskvi, povodom prisustvovanja Drugom kongresu sovjetskih pisaca, Dobrica Ćosić.⁶⁶ Leonov je evocirao sjećanja o maksimu Gorkom, govorio o svojem umjetničkom postupku, problemu nove forme; na temu apstraktne umjetnosti izrazio je svoje više konzervativne stavove, preferirajući pritom klasični stvaralački postupak. Po Leonovu, kako je rekao u ovom intervjuu, postoje "tri osnovna toka u ruskoj literaturi (... prvi tok: Tolstoj - Čehov; drugi tok: Černiševski - Gorki; treći tok: Dostojevski - Gogolj".⁶⁷ Ovdje se opredijelio za treći pravac ističući djelo Dostojevskog kao "najvišu kreaciju" uz zaključak da "ne zna većeg pisca od njega" i da je ubijedjen da će se ruska književnost vratiti "Dostojevskom, pravom, jedinom, onome koga sami možemo da razumemo".⁶⁸

Sljedeće, 1956. godine nezamo prevoda Leonovljevih djela, ali su objavljeni odlomci iz "Ruske šume": u "Mladoj kulturi" (13. za V, 45) preveo Dragoslav Rančić; u "Globusu" (28. IX, III, 133, str. 10) preveli J. Popović i P. Brečić; u "Susretima" (IV, 11, str. 727-736) - odlomak "Saslušanje" preveo Milosav Babović; isti odlomak objavljen je i u prištinskom "Jedinstvu" (24. VI 1957, XIII, 26.) ✓

⁶⁶ Dobrica Ćosić, "Susret u Moskvi" (intervju) "Dielo", 1, br. 1, "Moli Beograd", 1955, str. 8-18. (Isti intervju objavljuje i "Almanah Sazveza književnika Jugoslavije", 1955, str. 42-48, a također i "Naša sodobnost", na slovenačkom: "Srečenje v Moskvi", 1955, br. 2, str. 174-181.)

⁶⁷ Ibid, str. 16.

⁶⁸ Ibid, str. 17. // (U ovom intervjuu Ćosić zaključuje o Leonovu: "On je za mene veliki umetnik, po mnogo čemu i častan unuk Dostojevskog, jedno od najdaroovitijih pera savremene Rusije, i drukčije od najvećeg epičara ovog veka Šolohova. On je, čini mi se, poetskije od svih, umeo da kaže tragiku nesrećivosti koja potčinjena revolucije, smisao i besmisao od nje otudjene dece (...). On je za mene u njegovoj zemlji, zajedno sa Šolohovim, ali po knjigama više od njega, poetskije od svih, najčešće bogatim nadahnućem i izrazom kazivao i kazuje 'tene dana', ne uspevajući uvek da izbegne plaćanje danka talentom i trganjem tragičnoj deformaciji velike humanističke ideologije pod njegovim nebom. Leonov duboko i umišljeno razume dušu svoga naroda, živi dramom njegovog uspona, on mu integralno pripada...". (str. 11-12.) ✓

Pored ovih prevoda, u periodici je objavljeno i šest radova posvećenih djelu Leonova.

Slavista Milivoje Jovanović, čija proučavanja predstavljaju značajne domete u recepciji poetike ovog pisca na našem području, objavljuje svoj prvi tekst na ovu temu, bilježeći objavljivanje "Zlatnih kočija",⁶⁹ u kojem veću pažnju posvećuje literarnoj strani ovog komada naglašavajući Leonovljeva nastojanja da iskaže svoja vidjenja filozofske predstave sovjetskog društva. Jovanović analizuje sižejnu liniju dramskog teksta i dramske likove, kao i odnos ovog pisca prema poetici Dostojevskog uz komentar da je "Leonovu palo u deo da kroz svoje junake (...) izrekne moguću istinitu reč o stvarnosti u koju nisu kročili njegovi prethodnici".⁷⁰

U majskom broju "Savremenika" izlazi tekst anonimnog autora pod naslovom "Čitajući časopise i listove",⁷¹ u kojem je uz kraći pregled novijih izdanja iz nekoliko evropskih zemalja, među drugim piscima zastupljen i Leonov izvodima iz govora održanog u Moskvi na Trećem svesaveznom savjetovanju mladih pisaca sa istaknutim prozaistima, pjesnicima, dramskim piscima i kritičarima.⁷²

⁶⁹ Milivoje Jovanović, "Drama Leonida Leonova 'Zlatne kočije'", "Savremenik", 5, 1956. str. 616-622.

⁷⁰ Ibid, str. 622.

⁷¹ Anonim, "Čitajući časopise i listove", "Savremenik", 1956, maj, str. 629-638.

⁷² Ovaj Leonovljev govor objavljen je u moskovskom književnom časopisu "Oktobar". (O ličnosti pisca rekao je sljedeće: "Pravi, veliki pisac može se roditi samo iz velikog čoveka. Jer literatura - to je mišljenje, prema tome, pisac - to je misao, a misao - to je produkt srca, razuma i građanske savesti, to je velika ljubav prema svojoj zemlji, to je želja ne da se dobija, nego da se da, to je put čoveka na kog s osobito ljubomornom nadom gledaju mladi sugrađani. Pisac treba da bude veliki čovek. Sitničav čovek nema šta da traži u literaturi, ako ne računamo svakidašnje literarno nadničanje". (str. 629.) Leonov se ovije suprotstavio instanciji redaktora kod sovjetskih izdavačkih preduzeća, koji suviše koriste svoje pravo i jezičkim intervencijama zadiru u stil pisca o kritici rekao: "Ne verujte pohvalama, primajte ih ironično-prijateljski, ali ne verujte ni grdnjama, osobito kad vašem kritičaru izbiže pena na usta.(...) Bjelinski su isto tako retki - kao i Puškin. Kod nas se ponekad zaboravlja da je književna kritika odgovorna zajedno sa nama za stanje literature, njenih vodilj i oblasti" (str. 630.)

Ostalih pet tekstova iz 1956. godine posvećeni su prvom dolasku Leonova u Jugoslaviju i predstavljaju intervjue koje je dao u Zagrebu, a potom u Beogradu, kao član delegacije sovjetskih pisaca koju su još sačinjavali Boris Lavrenjev, Valentin Ovječkin i Petru Brovka. U prvom intervjuu, koji su P.Brečić i J.Popović objavili u zagrebačkom "Narodnom listu",⁷³ Leonov je odgovarao, između ostalog na temu ideologije i slobode književnog stvaralaštva,⁷⁴ kao i na za njega nezaobilazno pitanje o mjestu Dostojevskog u savremenoj ruskoj literaturi.⁷⁵

M.Mihalijević u tekstu u "Vjesniku"⁷⁶ od 16. septembra objavljuje

⁷³ P.Brečić i J.Popović, "Vjeron umjetnosti", "Narodni list", 14. septembar 1956.

⁷⁴ "Sloboda stvaralaštva - rekao je Leonov - je uvjetovana raznim okolnostima. Ne želim biti apstraktan. Posve je jasno kakvu je slobodu morala odabrati literatura pred naletom fašizma. Književnost u danom momentu ima svoj građanski dug, ona nosi građanska čuvstva. Današnja literatura stvara svoju slobodu tako da bi mogla biti - literatura. Složenost suvremene literature posljedica je našeg složenog vremena, ali sam umjetnosti ostao vjeron: radio sam ono što sam htio" ✓

⁷⁵ "Dostojevskom je rekao sljedeće: "Vrijeme Dostojevskoga nije na vrijeme. Ali je Dostojevski naš pisac. On je svoje vrijeme preratao. Mjesto velikom piscu nije nikada sporno, ako se stvari pošton gledaju. Dostojevski je duboki analitik. On je ogledalo svoje epohe. U tom ogledalu odražen je ruski čovjek. Oni koji traže se be u tom ogledalu, doduše, mogu se vidjeti, jer je Dostojevski psihološki zahvatio čovjeka uopće, ali vlastiti odraz vidjet će mutno: strani su vremenu Dostojevskoga... Problemi čovjeka, morala, koje Dostojevski snažno obradjuje, često se mogu i krivo prevesti: svesti na probleme hrišćanstva ili bilo koje druge religije. Zavisi od toga kako i u kojoj mjeri ti problemi tište same nas. Ja Dostojevskog uzimam kao jednu veliku stvarnost čovjeka. On je ogroman književnik".

(Istom prilikom, na pitanje o mjestu koje savremena ruska književnost zauzima u svijetu Leonov je odgovorio ukazivanjem na kompleksan karakter takve jedne teme.) ✓

⁷⁶ M.Mihalijević, "Stanje u sovjetskoj literaturi", "Vjesnik", 16. septembar 1956, str. 6.

zajednički intervju i sa ostalim članovima delegacije, a na prvom mjestu s Leonovom, koji je govorio o uslovnosti uspjeha novih pravaca u literaturi sve dok se prihvataju sa formalne tačke, o povoljnoj izdavačkoj politici za pisca u SSSR-u, i o tome kako su se Zaključci XX kongresa Partije odrazili na književnost.⁷⁷ Iz trećeg intervjua važno je izdvojiti Leonovljevo shvatanje pojma socijalistički realizam, koji on prihvata, u stvari, kao socijalistički humanizam, ili humanizam uopšte.⁷⁸

Povodom boravka Leonova u Beogradu objavljena su dva teksta u "Književnim novinama". Anonimni autor u tekstu "Susret sa sovjetskim književnicima u Udruženju književnika Srbije",⁷⁹ između ostalog informiše o razgovoru u Udruženju književnika. Moma Stefanović u intervjuu pod naslovom "Na strani sam onih što traže nove forme"⁸⁰ prenosi dio razgovora koji je Leonov vodio u "Nolitu", u posjeti povodom predstojećeg izlaska "Put ka okeanu" u ediciji ovog izdavačkog preduzeća.

Sljedeća, 1957. godina je period kad je o Leonovu više pisano u našoj štampi, ukupno 26 jedinica, od kojih su većim dijelom vijesti o predstojećoj premijeri "Zlatnih kočija" u Narodnom pozorištu u Beogradu, kao i recenzije povodom izvodjenja predstave.

Ove godine objavljen je i jedan tekst Lava Zaharova o pomenutom boravku Leonova, a povodom razgovora u Udruženju književnika

⁷⁷ O posljednjem Leonov je rekao: "Još je nemoguće govoriti o nekim bitnim promjenama u sovjetskoj literaturi, jer je potrebno duže vrijeme da bi se očitovali prvi rezultati. Suvremena tematika ne zadire često dovoljno duboko, naročito kod mladih pisaca i često je glavni nedostatak mladih pisaca-početnika ograničenost vidika uskoća i zaostalost" ✓

⁷⁸ Na istom mjestu slijedi izjava sovjetskog pisca da mu se svidjela Andrićeva "Na Drini ćuprija", koja je upravo u to vrijeme objavljena u Moskvi, a također i Čosićev roman "Daleko je sunce". Takođe je govorio protiv grupacija u stvaralaštvu, koje ne vode uspjehu. ✓

⁷⁹ K.T., "Susret sa sovjetskim književnicima u Udruženju književnika Srbije", "Književne novine", 30. septembar 1956, 1, 8.

⁸⁰ Moma Stefanović, "Na strani sam onih što traže nove forme", "Književne novine", 30. septembar 1956, 8.

i to u subotičkom časopisu "Rukovet",⁸¹ gdje je Zaharov uvrstio i širu analizu određenih pitanja Leonovljeve poetike, posebno odnos prema Dostojevskom, zbog kojeg je ovaj "slavni sovjetski romansijski i pripovedač često i nezasluženo napadan".⁸² O ovom odnosu kritiča piše i u svom drugom radu iz 1957. godine objavljenom u banjalučko časopisu "Korijen",⁸³ kada je tekst većim dijelom biografskog karaktera uz navodjenje prvih uticaja simbolističke poezije, Hofmana, Andersena i Alekseja Remizova na rano stvaralaštvo Leonova. U trećem tekstu pod naslovom "Književnost Oktobarske revolucije"⁸⁴ Zaharov pominje i djelo Leonova.

Mila Stojnić, jedna od naših vodećih slavista, koja je i kasnije pisala o Leonovu, prvi tekst o ovom piscu objavljuje 1957. godine u časopisu "Mlada kultura".⁸⁵ U ovom kraćem radu Stojnić ističe pripadnost Leonova "generaciji ruskih pisaca koji su tražili nove puteve književnoga izraza za večno aktuelne i nove sadržine",⁸⁶ uz zaključak da su upravo i takva traganja doprinijela stilskoj i jezičkoj svježini njegovih djela. U ovakvom svjetlu Stojnićeva sagledava i Leonovljeve pjesme u prozi "Halil", od kojih je uz ovaj prikaz u Mladoj kulturi i prevela tri kaside.⁸⁷

⁸¹ Lav Zaharov, "Slušajući Leonova", "Rukovet", 1957, III, 1, s. 30-3

⁸² Ibid, str. 31

⁸³ Lav Zaharov, "Mladost Leonida Leonova", "Korijen", 1957, III, 1-2, str. 38-41.

⁸⁴ Lav Zaharov, "Književnost Oktobarske revolucije", "Odjek", 8-9, 1957, str. 8.

⁸⁵ Mila Stojnić, "Pesme u prozi; Beleška o piscu"; prevod tri kaside iz pjesama u prozi "Halil", "Mlada kultura", 6. jun 1957, VI, 60-61, str. 12.

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ (To su "Halilova mala ljubavna kasida", "Prva noćna kasida" i "Poslednja kasida".)

/Ove godine u periodici objavljene su i Leonovljeve pripovijetke "Ivanova avantura" ("Politika", 22.maj, LIV,15814.), "Osveta" ("Politika", 4.IX, LIV, 15919.), "Tama voda" ("Politika", 30.oktobar, LIV, 15975.), odlomak iz "Ruske šume" - "Susret u skloništu" (Književne novine, 1.novembar, VIII, 54.).

Milivoje Jovanović objavljuje u "Savremeniku" tekst pod naslovom "Leonid Leonov", koji je posebno značajan jer predstavlja zaokruženo, integralno vidjenje Leonovljevog stvaralaštva počev od najranijih pripovijedaka iz 1922. godine pa do 1955., zaključno sa pojavom "Zlatnih kočija" u sovjetskom časopisu "Oktobar".⁸⁸ U ovom radu Jovanović ukazuje da je Leonov u sovjetsku književnost unio struju psihološkog realizma u duhu socijalističkog humanizma, najvjernije odrazio društvenu i moralnu problematiku svoje zemlje i, iako u književnosti kao saputnik revolucije, "trajno sačuvao stav nezavisan od prolaznih književnih teorija (...) Možda je najveća Leonovljeva zasluga u tome, što je pokazao da su unutrašnja dramatika i nužnost razvijanja humanističkih principa atribut velike literature socijalizma, koja mora imati i opštečovečanski značaj".⁸⁹ Jovanović potom piše o prvim uticajima na ovog sovjetskog pisca, i analizuje "Jazavce", "Lopova", "Soć", "Put ka okeanu", "Skutarevskog" i "Rusku šumu".

"Nolit" je iste, 1957. godine, objavio "Put ka okeanu" u prevodu Petra Mitropana i Stojanke Jakšić; u predgovoru pod naslovom "Leonid Leonov" slavista Radovan Lalić piše o velikim dometima stvaralaštva ovog pisca, zaključujući da je teško da ga među sovjete

⁸⁸ Milivoje Jovanović, "Leonid Leonov", "Savremenik", 2, knj. 5, 1957, str. 216-237.

⁸⁹ Ibid, str. 216-217.

skim piscima "iko nadmašuje dubinom i ozbiljnošću životne problematike, inventivnošću, snagom književnog izraza, originalnošću jezika".⁹⁰ Lalić analizuje Leonovljeve romane iznoseći zaključke na koje ćemo se dijelom i pozivati u glavnom poglavlju našega rada.

U "Borbi" od 28. aprila objavljena je kraća vijest,⁹¹ kojom naša kulturna javnost upoznaje sa Leonovljevom izjavom da će "Ruska šuma" prirediti za pozorišno izvođenje; na istom mjestu slijedi i vijest da će novu varijantu "Zlatnih kočija" postaviti MHAT. Ovaj posljednji podatak navodi i R.Djokić u "Studentu"⁹² u rubrici "Iz inostranstva". Naša štampa bilježi i vijest da je Leonovu uručena Lenjinova nagrada za književnost za "Rusku šumu".⁹³

Ove godine beogradsko Narodno pozorište izvelo je premijeru "Zlatne kočije", a najavu ovog kulturnog događaja, od februara pa do premijere u novembru, daju u nekoliko navrata "Borba",⁹⁴ "Politika"⁹⁵ i "Večernje novosti".⁹⁶

⁹⁰Radovan Lalić, "Leonid Leonov", predgovor, str. 7-29. ("Put ka okeanu", "Nolit", Beograd, 1957.), str. 7.

⁹¹Anonim, "Dramatizacija Leonovljevog romana Ruska šuma", "Borba", 28. april 1957, str. 7. (Premijera ove predstave održana je naredne godine pod nazivom "Živa voda" u Lenjingradskom dramskom pozorištu.)

⁹²R.Djokić, "Čovek bez crnog hleba sreće" ("Zlatne kočije"), "Student", 4. mart 1957, 4.

⁹³Anonim, "Dobitnici Lenjinove premije", "Večernje novosti", 23. novembar 1957, str. 8. (Ova nagrada Leonovu je dodijeljena još 22. aprila iste godine.)

⁹⁴Anonim, "Drame sovjetskih pisaca na repertoaru beogradskih pozorišta", "Borba", 28.februar 1957, 5; Anonim, "Zlatne kočije u petak", "Borba", 12.novembar 1957, 5.

⁹⁵Anonim, "Zlatne kočije u Narodnom pozorištu", "Politika", 15.april 1957, 6; Anonim, "Počeo rad u beogradskom narodnom pozorištu", "Politika", 4.septembar 1957; M.K. "Druga drama Leonida Leonova na našoj sceni", "Politika", 15. novembar 1957.

⁹⁶Anonim, "Zlatne kočije su slobodni hleba sreće (intervju sa Leonovom Milicević)", "Večernje novosti", 11.septembar 1957; Anonim, "Leonov na premijeri Zlatnih kočija", "Večernje novosti", 2.oktobar 1957; Anonim, "Leonid Leonov na probama Zlatnih kočija", "Večernje novosti", 11.oktobar 1957; B.T. "Kočije kreću novembra", "Večernje novosti", 24.oktobar 1957; B.T. "Zlatne kočije u Narodnom pozorištu", "Večernje novosti", 6.novembar 1957, 4; Anonim, "Leonid Leonov ne dolazi", "Večernje novosti", 11.novembar 1957.

Osim najave predstave iz ovih kraćih vijesti saznajemo da je bio očekivan i dolazak Leonova, kada ovaj put nije doputovao. Treba izdvojiti tekst iz "Borbe" od 12. novembra, koji predstavlja intervju sa Ognjenkom Milićević, koja je tada dramu i prevela i režirala, a intervju sa režiserom objavljen je i u "Pozorišnom životu".⁹⁷ O stavovima pozorišne kritike povodom ovog komada opširnije ćemo pisati u poglavlju o Leonovljevim dramama i dramatizacijama na našim scenama, a na ovom mjestu treba istaći da je u štampi objavljeno ukupno šest pozorišnih recenzija, i da je predstava igrana do sredine marta sljedeće godine. Autori ovih recenzija su Jovan Putnik,⁹⁸ Slobodan Selenić,⁹⁹ Eli Finci,¹⁰⁰ Bora Glišić,¹⁰¹ Vladimir Stamenković¹⁰² i Branko Hećimović.¹⁰³ Recenzenti su uz uglavno povoljne ocjene slojevito sagledavali ukupne domete dramskog teksta i same predstave, uočavajući između ostalog i nove tonove koje ovaj drama unosi u sovjetsku dramaturgiju, ali u nekim slučajevima i suviše klasično pristupajući scenskoj analizi. Jedino je recenzija Branka Hećimovića objavljena naredne, 1958. godine, kada je o stvaralaštvu Leonova objavljeno kod nas još tri pomena.

⁹⁷ Ognjenka Milićević, "Zlatne kočije, Leonid Leonov", "Pozorišni život", III, novembar 1957, br. 5, str. 12.

⁹⁸ Jovan Putnik, "Ruski ljudi - Leonid Leonov: Zlatne kočije" (prezentera u Narodnom pozorištu), "Večernje novosti", 18. novembar 1957, 4.

⁹⁹ Slobodan Selenić, "Zlatne kočije u tamnom dekoru", "Borba", 20. novembar 1957, 4.

¹⁰⁰ Eli Finci, "Leonid Leonov: Zlatne kočije", "Politika", 21. novembar 1957.

¹⁰¹ Bora Glišić, "Leonov: Zlatne kočije", "BIN", 24. novembar 1957.

¹⁰² Vladimir Stamenković, "Leonovljev povratak pozorištu" (Zlatne kočije na sceni Narodnog pozorišta), "Književne novine", 13. decembar 1957, br. 57, str. 6.

¹⁰³ Branko Hećimović, "Zlatna kočija u Narodnom pozorištu", "Teatar", 1958, IV, 1-2, str. 62-63.

Tekst Josipa Badalića, objavljen u "Riječkoj reviji",¹⁰⁴ predstavlja još jednu najavu objavljivanja "Ruske šume" kod nas dvije godine kasnije. Badalić ističe da Leonov već trideset godina svojim stvaralaštvom privlači pažnju ne samo sovjetske nego i svjetske javnosti, suprotstavlja se stavovima onog dijela sovjetske kritike koja ukazuje na prenatržen uticaj poetike Dostojevskog na sovjetskog pisca; čije se djelo nadovezuje, u stvari, "kao visoko moralno dostignuće, na najbolje etičke tradicije klasičnog ruskog romana 19.st.". ¹⁰⁵

Radoslav Djokić iste godine objavljuje kraći tekst u "Savremeniku" povodom objavljivanja "Put ka okeanu" u izdanju "Nolita", uz napomenu da pojavljivanje ovog djela u našem prevodu dvadesetak godina nakon štampanja u SSSR-u "znači snažnu afirmaciju Leonova kao umetnika";¹⁰⁶ najveći dio teksta Djokić posvećuje analiz likova romana, a na kraju tačno zapaža da u romanu ima kojiput i razvučenosti sižea na pojedinim sporednim tokovima, ali "kad se uporede sa uspelim stranicama i izvanrednim epizodama, ti nedostaci ne mogu da utiču na konačnu ocenu dela".¹⁰⁷

Godine 1958. u našoj periodici štampan je još jedan tekst o Leonovu: u časopisu "Život" Lav Zaharov objavio je rad obuhvatnijeg karaktera pod naslovom "Leonid Leonov kao pripovedač", u koje:

¹⁰⁴ Josip Badalić, "Iz savremene ruske književnosti, (Najnoviji roman Leonova 'Ruska šuma')", "Riječka revija", 1958, VII, 1-2, str. 95-102. (Badalić informiše naše čitaoce uglavnom o sadržaju romana, navodi citate iz ključnih mjesta u djelu, ukazuje gdje se osjeća uticaj poetike Dostojevskog, kao i na bogatstvo jezika kojim je ovaj roman napisan.)

¹⁰⁵ Ibid, str. 102.

¹⁰⁶ Radoslav Djokić, "Neizvršena putovanja", ("Savremenik", 1958, knj. 8, str. 364-366.), str. 364. ("Put ka okeanu" objavljen je u časopisu "Novi mir" u periodu septembar-decembar 1955. god.)

¹⁰⁷ Ibid, str. 366.

analizuje prvi period stvaralaštva ovog pisca uz navodjenje ranih uticaja, teme Oktobra u njegovom prihvatanju stvarnosti i karakterističnih biografskih momenata.¹⁰⁸

Sljedeće, 1959. godine, bilo je pet poena o Leonovu: u prvom, objavljenom u "Vjesniku" od 25. juna, Ž.Stekić navodi uglavnom poznate podatke o Leonovu, kao što je dodjeljivanje Lenjinove nagrade, ocjene Gorkog, a nov podatak odnosi se na štampanje "Lopova" u novoj verziji; autor teksta navodi da je roman pretrpio izmjene, posebno kad je u pitanju odnos pisca prema glavnom junaku. Ostala četiri teksta predstavljaju prikaze zbirke pripovijedaka "Bela noć", koje je preveo Miliwoje Jovanović, a objavio beogradski "Nolit" iste godine sa posebnim predgovorom Lava Zaharova. Prvi prikaz objavio je Rade Vojvodić u "Borbi" od 28. juna;¹¹⁰ isti tekst dijelom proširen, Vojvodić je objavio u "Književnim novinama" 31. jula.¹¹¹ Predrag Perović daje kratku analizu glavnih likova, Andrej (Dogadjaj u provinciji), Paljčikova ("Bela noć") i Liharjova ("Smrt malog čovjeka"), izlaže sadržinu pripovijedaka i zaključuje da "poetskom snagom starih narodnih kazivanja, na koja se ugledao,

¹⁰⁸ Lav Zaharov, "Leonid Leonov kao pripovedač", "Život", 1958, knj. 12-13, str. 590-605. (Ovaj tekst Zaharov je objavio sljedeće, 1959. godine kao pogovor Leonovljevoj zbirci pripovijedaka "Bela noć"; prvi dio ovog rada predstavlja dijelom prošireni tekst, koji je Zaharov objavio godinu dana ranije u "Korijenu" pod naslovom "Mladost Leonida Leonova".) (Analiza Zaharova odnosi se na prvi, veći dio ove zbirke, u koji su uvrštene priče "Odlazak Hamov", "Tuatamur", "Prolom u retuših", "Dogadjaj u provinciji", "Bela noć" i "Smrt malog čovjeka", dok drugi dio "Neobične priče o seljacima" nije analizovan.)

¹⁰⁹ Ž.Stekić, "Leonid Leonov miješja 'Lopova'", "Vjesnik", 25. jun 1959.

¹¹⁰ Rade Vojvodić, "Povesti o revoluciji", (Leonid Leonov, "Bela noć", pripovetke), "Nolit", Beograd, 1959.), "Borba", 28. jun 1959., str. 10.

¹¹¹ Rade Vojvodić, "Vizije crvenog ruskog oktobra", ("Bela noć"), "Književne novine", 31. jul 1959., 98, str. 3.

opisuje Leonov izgubljenost tih ljudi. Ne pravi od njih grandiozne figure psihičkog nesklada - više ih utapa u čitavu atmosferu bola i razočaranja".¹¹² Navodeći priče objavljene u ovoj zbirci, Tomislav Sabljak u "Republici"¹¹³ pominje uticaje Sologuba i Dostojevskog, i Leonovljevu samostalnost u okviru ovog pitanja i, poredeći, zaključuje: "pripovjedačko majstorstvo kakvo smo, recimo, vidjeli u Čehova i Mopasana, izvan svih tendencija, već u pripovijedanju stvarati tendenciju, a ne polaziti od nje, u detaljima stvarati filozofsku tezu, a ne uzeti tezu kao polaznu točku za pripovijedanje, takve kvalitete od Leonova čine majstora moderne pripovijetke".¹¹⁴

Sljedeće dvije godine, 1960. i 1961, bile su uglavnom u znaku pomena u periodici povodom prikazivanja romana "Ruska šuma" objavljenog 1960. god. u izdanju "Prosvete" u Beogradu, u prevodu Milosava Babovića a s predgovorom Milivoja Jovanovića.

Iz ovog perioda četiri rada nijesu u pomenutom kontekstu:

U prištinskim "Stremljenjima" Sava Penčić prikazuje zbirku "Bela noć", o kojoj je više pisano prethodne godine, piše o ranim uticajima na Leonova, uticaj Dostojevskog tumači više kao metodološke nego suštinske prirode, i ističe Leonovljevo nastojanje da ne prihvata ortodoksne koncepcije sovjetske literature.¹¹⁵

"NIN" u broju 483. od 10. aprila 1960. godine prenosi intervju Leonova iz sovjetskog časopisa "Voprosy literatury", u kojem pisac govori o literarnom nasljedju i stvaralačkom postupku.¹¹⁶

¹¹² Predrag S. Perović, "Leonid Leonov: Bela noć", (Nolit, Beograd, 1959.) "Politika", 16. avgust 1959.

¹¹³ Tomislav Sabljak, "Moderni pripovjedač" ("Bijela noć", "Nolit", Beograd, 1959.), "Republika", 1959, XV, 11-12, str. 55.

¹¹⁴ Ibid.

¹¹⁵ Sava Penčić, "Sa pripovetkama mladog Leonova", "Stremljenja", 1960, I, 2, str. 86-95. (Prim. Isti tekst S. Penčić je objavio i u časopisu "Bagdala", septembar-oktobar 1963, 54-55, str. 12-15)

¹¹⁶ Leonid Leonov o književnom radu, "NIN", 10. april 1960, 483. (razgovor vođen sa M. Bat, objavljen u časopisu "Voprosy literatury")

I sljedeći tekst, koji je Živojin Stekić objavio u zagrebačkom "Vjesniku" predstavlja intervju sa Leonovom.¹¹⁷ Naredni roman u periodici objavljen je u "Životu" pod naslovom "Dva Lopova Leonida Leonova", ivojice autora - Branka Kitanovića i Božidara Milosavljevića.¹¹⁸ U istom broju časopisa ivojice autora su objavili i zajednički prevod dijela teksta iz "Lopova", (Epilog - II dio).

Ove godine objavljen je značajan tekst o Leonovu u našoj kritici - Milosav Babović zaključuje jednim dijelom kritičku analizu poetike ovog pisca, posebno romana "Ruska šuma", a oslanja se djelimično i na zaključke iz svog teksta iz 1955. godine, objavljenog u "Letopisu Matice srpske". On sagledava mjesto i ulogu Leonova u sovjetskoj književnosti određujući ga kao nasljednika Dostojevskog, i istovremeno ukazuje na originalnost i veličinu djela sovjetskog pisca kao rušioca utvrđenih šema i kanona. Pored pregleda značajnijih pripovijedaka, kao i osvrta na romane "Čazavci" i "Lopov", Babović produbljuje svoje zaključke o "Ruskoj šumi", što će u našem radu predstavljati jedno od značajnih mjesta u ukupnoj interpretaciji stavova naše kritike o ovim pitanjima.¹¹⁹

Još obimniji, i također jedan od najznačajnijih radova o stvaralaštvu ovog sovjetskog pisca u našoj kritici, upravo sa posebnim osvrtom na "Rusku šumu", jeste pomenuti predgovor Milivoja Jovanovića ovom romanu. U pitanju je ponovljeni rad kri-

¹¹⁷ Živojin Stekić, "Kod Leonida Leonova", "Vjesnik", 17. april, 1960, 7. (Leonov je, između ostalog, govorio i o utisku da još nije napisao svoje glavno djelo, o tome da nije sasvim zadovoljan ni novom redakcijom "Lopova", kao i o svojoj stalnoj potrebi za brojnim redakcijama djela.)

¹¹⁸ Branko Kitanović, Božidar Milosavljević, "Dva Lopova Leonida Leonova", "Život", 1960, IX, 11-12, str. 797-805. (Ovaj rad svodi se na deskripciju sižea romana uz osvrt na društvenu stvarnost koja je omogućila stvaranje djela ovakve sadržine.)

¹¹⁹ Milosav Babović, "Leonid Leonov - rušilac i neimar", "Savremena književnost", 1960, 2-3, 1960, str. 231-242.

¹²⁰ Milivoje Jovanović, "Leonid Leonov", str. 7-39, (Leonid Leonov, "Ruska šuma", "Prosveta", Beograd, 1960.)

tišara, objavljen u "Savremeniku" 1957, sada dat u proširenom obliku, te ćemo se u pozivanju na stavove M.Jovanovića o poetici Leonova orijentisati pretežno na tekst ove, integralne verzije.

U toku 1960. još su objavljena i četiri osvrta na pojavljivanje ovog romana: S.Perović u kraćem prikazu u "Susretima" informiše čitaoce o "Ruskoj šumi" uz ocjenu da je to "nesumnjivo najkapitalnije Leonovljevo djelo".¹²¹ Autor teksta u sarajevskom "Oslobodjenju" opisuje prethodno književnu klimu u Sovjetskom Savezu sa predznakom poistovjećenja literature sa društvenim tokovima i zahtjevima vremena, te izdvaja djelo Leonova, čiji "tretman materije u ovom romanu jeste revolucionaran u odnosu kad je pisan",¹²² uz ispravan komentar da ovaj pisac u navedenom romanu dijelom nije uspio da se oslobodi zajedničkog obola socrealizmu, a da je, iako pod uticajem Dostojevskog, učinio i nove korake u domenu primjene dubinske psihologije u djelu. Branko Kitanović u svome prikazu¹²³ najviše prostora izdvaja za prezentovanje sižea i upoznavanje čitaoca sa likovima djela, a ističe polifoničnost pojma "šuma" u Leonovljevoj književnoj i filozofskoj interpretaciji. Miodrag Maksimović, preporučujući "Rusku šumu" za čitanje, piše u svome osvrtu da je ovo "delo koje

¹²¹ S.Perović, "Ruska šuma", "Susreti", 1960, VIII, 11-12, str. 1136.

¹²² P.R., "U spletu lucidnosti i nesavršenosti", (Leonid Leonov: "Ruska šuma", "Prosveta", Beograd, 1960.), "Oslobodjenje", 14. decembar 1960, 4.

¹²³ Branko Kitanović, "Leonid Leonov: Ruska šuma", ("Prosveta", Beograd, 1960.), "Politika", 25. decembar 1960.

... je istina iz sovjetskog života i društva; ono nosi ple-
... i trajne poruke. (...) Ruska šuma je istina i psihol. Ona
je iskren osvrt u prošlost i poruka nade na budućnost".¹²⁴

Na srpskohrvatskom jeziku 1960. je objavljena i pripovi-
jetka "Ivanova avantura", (u listu "Večer", 30. Jul, XVI, 176.).

Sljedeće, 1961. godine, nakon 1931. i 1948., u istom pre-
vodu Nikole Nikolajevića, objavljeni su treći put "Jazavci", sa-
da u izdanju sarajevske "Svjetlosti", u dvije knjige.

Iste godine u periodici je štampano sedam romana, i svi
predstavljaju prikaze "Ruske šume":

Predrag Protić u "Književnim novinama", zasnivajući svoja
stanovišta ugledanjem, većim dijelom, na Predgovor Milivoja Jova-
novića, sagledava "Rusku šumu" kao djelo koje "u izvesnom smislu
predstavlja moralno-psihološku istoriju ruskog i sovjetskog dru-
štva od početka ovoga veka do Drugog svetskog rata".¹²⁶ Kao is-
pravna, međutim, treba prihvatiti zapažanja Protića da u romanu
ima i predugih pasaža (kao dio o istoriji ruske šume), što slabi
romanesknu konstrukciju, kao i to da "pored nekih izvanredno da-
tih ličnosti (...) ima ličnosti koje su slikane crno belim pos-
tupkom".¹²⁷ No, on na kraju pravilno ocjenjuje da svakako "ovaj
roman zaslužuje sva priznanja i ide u red velikih ruskih romana".¹²⁸
~~Za prevod Milosava Babovića piše da je "dobar, tačan, rečenica ta-~~
če prirodno i neusiljeno";¹²⁹ a predgovor Milivoja Jovanovića "pruža

¹²⁴ Miodrag Maksimović, "Ruska šuma", "Ilustrovana Politika", 1960,
112, 41.

¹²⁵ Predrag Protić, "Produžetak nacionalne epske tradicije", "Knji-
ževne novine", 1. januar 1961, 3.

¹²⁶ Protić piše tako "pisao ove knjige o. t. r. i. da se nastojalo
da dobru i da vreme koje protiče (...) usavršava ne samo druš-
tvene odnose, već i čoveka u društvu". (Ibid.)

¹²⁷ Ibid. (Kritičar ovde u prvom redu ima u vidu lik Gracijanskog.

¹²⁸ Ibid.

¹²⁹ Ibid.

iscrpnju analizu čitavog književnog stvaralaštva Leonida Leonova, koji daje mnoge zanimljive rezultate".¹³⁰

Autor teksta o "Ruskoj šumi" u "Invalidskom listu"¹³¹ smatra da Leonov ovim romanom "prevazilazi dela Lopov i Jazavac (...). Ruska šuma potvrđuje pisca Leonova još jednom kao izuzetnog i autentičnog romansijera (...) koji je svojim delom osvojio Evropu, koji je svojim poznavanjem čovekovih sudbina i kretanja izašao do vrha svetske literature".¹³² (Iako je, očigledno, ovaj roman svojim pojavljivanjem u našoj javnosti predstavljao značajan kulturni događaj, ipak je "Lopov" ostao do sada Leonovljevo neprevaziđeno po mnogo čemu djelo, što, između ostalog, svakako svjedoči i izraženiji interes kritike za ovaj roman, i njegov veći broj objavljivanja kod nas: riječ je i o Leonovljevom djelu koje se jedino još izdaje na srpskohrvatskom jeziku u novije vrijeme.)

Ljubiša Radovanović piše opširniji prikaz u časopisu "Vidici". Posvećujući veći dio teksta deskripciji sižea uz opis likova, kritičar tumači pojam ruske šume kao "snažan povod da se pokrene čitava problematika jedne epohe i jedne zemlje. (...) Leonov u krajnjoj instanci umetnički iskazuje jedan strah, dublji i ozbiljniji za Rusiju strah od izneveravanja onih trajnih psiholoških i nacionalnih suština njenih ljudi i njene duše".¹³³

U ovoj godini među prikazima "Ruske šume" posebno je karakterističan osvrt slaviste Save Penčića, sa ocjenama dijametralno suprotnog karaktera, kao na primjer da je ova knjiga "u odnosu na raniji

¹³⁰ Ibid.

¹³¹ R.B., "Leonid Leonov: Ruska šuma", "Invalidski list", 7. januar 1961. 6.

¹³² Ibid.

¹³³ Ljubiša Radovanović, "Optimistička panorama", "Vidici", br. 57-58, I - II, 1961, str. 14. (Radovanović ističe sukob u romanu dvije grupe, pozitivnih i negativnih junaka u sovjetskom društvu, čiji su predstavnici Vihrov i Gracijanski, izdvaja Leonovljev zahtjev za moralno čistom i snažnom ličnošću, temu žrtvovanja junaka u cilju moralnog iskupljenja, i autorove simpatije prema mladim generacijama.)

Leonovljeva dela ozbiljan pad i ona ne sadrži u sebi ništa od onog što je Leonova svrstalo u red avangardnih pisaca",¹³⁴ da u romanu, osim Vihrova, Gracijanskog i Polje ima nekoliko "bledih likova", a da je osnovna ideja "saopštena na jedan napadno afirmativan i glorifikatorski način".¹³⁵ Penčić takodje smatra da se i sam pojam "ruska šuma" naknadno vulgarno svodi na ekonomsko pitanje gubeći karakter simbola, da je pripovijedanje suviše statično, a šema prosta i podijeljena na crne i bijele likove uz demaskiranje negativaca pri kraju.

Na kraju svoga osvrta Penčić ističe, kao vrlo dobar, prevod Milosava Babovića.

Razlozi ovakve Penčićeve ocjene romana očigledno su višestruk. Nakon upečatljivog dojma značajnih Leonovljevih prethodnih djela, "U zavaca", "Soća", "Lopova" i drugih, koja su odražavala stalnu uzlaznu liniju stvaralačkih dometa ovog pisca čitalačka publika je mogla očekivati da se takvi umjetnički efekti i nastave; s druge strane, sve navedene primjedbe, kao prvi utisci kritičara, jesu ispravne ali sam u određenoj mjeri: "Ruska šuma" je suviše kompleksno djelo da bi ovakve ocjene mogle da se održe u detaljnijoj analizi. Uostalom, i svojim izraženim naknadnim interesom u radovima na temu ovog romana Penčić je posredno korigovao ovakve svoje prve ocjene i utiske ukazujući na složenu, višepланu i originalnu strukturu navedenog djela.

Ocjene Mila Piskupljanina u listu "Pančevac" idu u red afirmativnih prikaza ovog djela, koje vidi kao "nesumnjivo najkapitalnije Le-

¹³⁴ Sava Penčić, "Nad poslednjim romanom Leonida Leonova", "Stremljenje", 1961, II, 2, str. 248-249. ("Ruska šuma", "Prosveta", Beograd, 1960. Penčić je sljedećih godina inače opsežnije proučavao stvaralaštvo Leonova, te su njegovi tekstovi među najbrojnijim u našoj kritici o ovom piscu. Ovdje uglavnom imamo u vidu Penčićevu studiju "Ruska šuma i poetika Leonida Leonova" (Naša reč, Laskovica, 1970, 211.)

¹³⁵ Ibid, str. 249.

onovljevo delo", koje "predstavlja sintezu piščevih ideja, (...) sintezu pogleda i umetničkih opservacija na razvitak ljudskog društva i progressa".¹³⁶ Piskupljanin se u potpunosti slaže sa pozitivnim ocjenama Milivoja Jovanovića u predgovoru knjige, i ovo djelo obavezno preporučuje za čitanje.

U istom tonu su i ocjene O. Perović u prikazu objavljenom u "Pobjedi" iste godine. i Perović smatra da je ovo Leonovljevo "sigurno i najznačajnije dosadašnje dostignuće",¹³⁷ i ističe umijeće pisca da razotkrije psihološka zbivanja kod ljudi u složenoj društvenoj sredini po uzoru i na nivou Dostojevskog, a takodje ičuvava temu Otadžbinskog rata, zastupljenu u "Ruskoj šumi", koja u sovjetskoj literaturi "predstavlja najbolje što je tamo stvoreno poslednje decenije".¹³⁸

Još jedan od naših slavista, Nazif Kusturica, takodje piše o Leonovu povodom "Ruske šume", u junskom broju "Izraza",¹³⁹ u ovom prikazu posebnu pažnju obraća na simboliku "Ruske šume", koja je po njemu "enciklopedija misli, motiva pa i ideja ruske književnosti",¹⁴⁰ a sagledavajući odnos likova navodi da je "podjela ljudi na dobre i loše skoro totalna",¹⁴¹ da je pisac na strani mlade generacije i da je Leonov u romanu zastupao borbu za zaštitu umjetnosti od tehnokratske misli.¹⁴²

¹³⁶ Mile Piskupljanin, "Leonid Leonov: Ruska šuma", "Pančevac", 4. mart 1961.

¹³⁷ O. Perović, "Leonid Leonov: Ruska šuma", "Pobjeda", 19. mart 1961, 1

¹³⁸ Ibid. ("Možda je baš u ovoj knjizi - piše Perović - više nego i u jednoj u savremenoj sovjetskoj literaturi, veoma objektivno i detaljno ukazano na jednu dugo vremena vladajuću atmosferu prevlasti administrativnih metoda i duboko nagrizajućeg sumnjičenja i preispitivanja savjesti i postupaka nastalog u psihozi staljinskih čiški. Smireno i obzirno Leonov otkriva psihološku štetu koju ta atmosfera stvara deformacijama u ljudskoj duši.")

¹³⁹ Nazif Kusturica, "U preobilju riječi obilje misli ili varijacije na teme ruske klasike", (Leonid Leonov: Ruska šuma, "Prosveta", Beograd, 1960.), "Izraz", jun, 1961, str. 565-567.

¹⁴⁰ Ibid, str. 566.

¹⁴¹ Ibid.

¹⁴² Ibid.

Sljedeće, 1962. godine, objavljena su samo dva pomena o stvaralaštvu Leonova. U prvom¹⁴³ Vasilije Kalezić, u stvari, tek povodom odnosa Dobrice Ćosića prema djelu Dostojevskog pratinje već poznate ocjene Leonova o svozre prethodniku, koje je upravo i dao Ćosiću u intervjuu u Moskvi; u istom radu, govoreći o temama - tragika žrtvovanja za druge i seljačka stihija uz nevjerovanje u revoluciju, V. Kalezić zapaža sličnosti Ćosićeve interpretacije u odnosu na vidjenja ovih pitanja onako kako ih je Leonov već obradljivao u svojim romanima.

Drugi tekst predstavlja intervju, koji je ovaj sovjetski pisac dao u Moskvi Nadi Marinković, a objavljen je 20. aprila 1962. godine.¹⁴⁴ Leonov je govorio o Dostojevskom,¹⁴⁵ o teškoćama pisanja romana u savremenom trenutku,¹⁴⁶ stvaralačkom činu,¹⁴⁷ hipermodernom društvu i civilizacijskoj presiji na čovjekovu ličnost, apstraktnoj umjetnosti,¹⁴⁸ i ukratko o prvoj redakciji "Lopova".¹⁴⁹

¹⁴³ Vasilije Kalezić, "Neki vidovi duhovne koineidencije Dobrice Ćosića sa Dostojevskim", "Susreti", februar-mart, 1962, str. 165-173.

¹⁴⁴ Nada Marinković, "Vreme u kome živimo", "Telegram", 20. april 1962, 3.

¹⁴⁵ "Dostojevski je stradao - rekao je Leonov - u vremenu kada je ta patnja, s obzirom na uslove, bila logična, stradao je uglavnom fizički, duh mu je bio slobodan, i kada je sklopio oči, za njim je ostalo sve što je želeo da kaže. Mi, sovjetski pisci, stradali smo više".

¹⁴⁶ "Uopšte, - kaže Leonov - bez obzira na pojedinačne uslove, danas je vrlo teško biti dobar romansijer. Sadašnja etapa društva, raznovrsnost motiva koje savremena tematika nameće, čine jednu složenu gamu koju je teško dešifrovati i tačno predati čitaocu... To nije više kao nekad, u doba Čehova, Tolstoja... sedneš, napraviš plan i polako pratiš život svojih junaka. Danas je to nemoguće, potreban je elektronski mikroskop".

¹⁴⁷ "U ovom postupku Leonov kaže: "Zamislite točak koji se u čoveku, u umetniku, pokreće i vrti, u nekoga za određeno vreme pedeset obrtaja a u drugog, za to isto vreme, 200 ili 500. Te iskre što seavaju, to je ono. Ja mislim da je stvaranje, u onim najosetljivijim svojim tačkama, nesvesno. Probudiš se noću, sedneš i pišeš. Za petnaest minuta napišeš ono što nisi mogao za petnaest dana".

¹⁴⁸ Marinković piše kako Leonov smatra da "tajna apstraktne umetnosti nije u nastranim težnjama umetnika već u samoj strukturi današnje života. Uopšte sve, realizam, formalizam, apstraktizam, različiti vidovi novatorstva, sve to dolazi od sadržaja koji se želi izneti a zavisi i od umetnika koji taj sadržaj tumači".

¹⁴⁹ "Ovim povodom Leonov je izjavio kako je roman tada bio "uništen od onih bez kojih se knjiga nije mogla izdati".

Pomeni iz 1963. godine raznorodnog su karaktera.

Nada Marinković ovaj isti, neznatno pri kraju skraćeni, tekst iz prethodne godine ponovo objavljuje u knjizi "Jasna Poljana", pod naslovom "Pisac ispred svog doba", (Kosmos, Beograd, 1963, str. 123-128.)

List "Oslobodjenje" donosi iscrpnu vijest da će na sceni Sarajevskog Narodnog pozorišta biti postavljena Leonovljeva "Mećava".¹⁵⁰

Ove godine objavljeni su u izdanju novosadskog "Progres" "Kovjakinovi zapisi", u prevodu Milivoja Jovanovića; pored ove priče u istoj knjizi objavljene su pripovijetke "Drvena kraljica" i "Buriga".

Nusret Idrizović objavljuje prikaz povodom ove zbirke u "Vjesniku" pod afirmativnim naslovom "Snaga jednostavnosti".¹⁵¹ Idrizović piše o snazi kojom pisac prikazuje učmalost palanačkog života, ukratko izlaže sadržaj uvršćenih pripovjedaka i zaključuje:

"Leonov, taj novi Dostojevski ruske proze, toliko je poznat našoj čitateljskoj publici da o njemu i ne treba govoriti. Zadovoljićemo se time da ovu knjižicu svesrdno preporučimo ljubiteljima dobroštiva. U ovom vremenu, kada je naša literatura donekle izgubila svoj orijentire gubeći se u beskrajnim eksperimentiranjima, ovu novu pojavu Leonova treba dočekati kao pravo osvježenje".¹⁵²

Iste godine slavista Mila Stojnić u knjizi "Ruska književnost XX v."¹⁵³ u poglavlju "Tema revolucije u ruskoj sovjetskoj književnosti", među piscima čija su djela nastala "izvan svih okvira estetičkih programa, grupa i pravaca",¹⁵⁴ izdvaja i Leonova. Stojnićeve u svome radu posvećuje pažnju djelu ovog pisca, ukazujući da je on mož

¹⁵⁰ M.B., "Drama opšteljudskih istina", ("Mećava" Leonida Leonova na sceni Sarajevskog Narodnog pozorišta), "Oslobodjenje", 26. oktobar 1963, 6.

¹⁵¹ Nusret Idrizović, "Snaga jednostavnosti", (Leonid Leonov, "Kovjakinovi zapisi", "Progres", Novi Sad, 1963.), "Vjesnik", 11. decembar 1963,

¹⁵² Ibid.

¹⁵³ Mila Stojnić, "Tema revolucije u ruskoj sovjetskoj književnosti", ("Ruska književnost XX v.", 1, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1963, str. 151-229.)

¹⁵⁴ Ibid, str. 171.

najrazgovjetnije prikazao sukob proleterskih principa sa stihijskom pobunom seljaka. Kritičar znalački vrjednuje domete leonovske proze, koja je po svome stilu "ostala sublimat poezije";¹⁵⁵ takodje ukazuje i na osobenosti Leonovljevog umjetničkog postupka u "Lopovu", analizuje neka pitanja romana "Soć" i "Jazavci", uz poseban osvrt na priču o Kalafatu. Radu Stojnićeve, kao i ostalim značajnim radovima, posebnu pažnju posvetićemo u naknadnoj analizi o Leonovljevoj poetici.

Još jedan prikaz povodom štampanja "Kovjakinovih zapisa" objavljen je sljedeće, 1964. godine u "Ilustrovanoj Politici", kada je kod nas, inače, mnogo pisano o Leonovu, posebno povodom izvodjenja "Mećave" u Beogradskom Savremenom pozorištu i autorove posjete Jugoslaviji. Autor ovog prikaza Miodrag Maksimović, uz kraći pregled Leonovljevog stvaralaštva, veći dio teksta posvećuje opisu sadržaja i atmosfere pripovijetke o palanačkom životu. Zaključak Maksimovića, uz preporuku knjige za čitanje, jeste da ona "nosi nekoliko bisernih zrna iz neiscrpne riznice ljudskog iskustva",¹⁵⁶ a da je "prevodilac Milivoje Jovanović, učinio sve da dočara čari Leonovljeve proze".¹⁵⁷

Godine 1964. u izdanju zagrebačke "Zore" objavljena je duža Leonovljeva pripovijetka "Jevgenija Ivanovna". Prevodilac i autor kraćeg pogovora Zlatko Crnković piše: "Nema sumnje da je Leonid Leonov jedno od najvećih imena sovjetske književnosti. Uz nešto mlađeg Mihaila Šolohova, on je svakako najbolji i najpoznatiji suvremeni sovjetski romanopisac i pripovjedač".¹⁵⁸

¹⁵⁵ Ibid, str. 183.

¹⁵⁶ Miodrag Maksimović, "'Kovjakinovi zapisi' - Jedno neobično delo Leonida Leonova", (Leonid Leonov, "Kovjakinovi zapisi", "Progres", Novi Sad, 1963.), "Ilustrovana Politika", 1964, VII, 276, str. 39.

¹⁵⁷ Ibid.

¹⁵⁸ Zlatko Crnković, "Bilješka o piscu", (Leonid Leonov, "Jevgenija Ivanovna", "Zora", Zagreb, 1964) (str. 111-113.), str. 111. ("Cijela pripovijest - piše Crnković - nosi obilježje zrele i duboke umjetnosti. (...) Pored nadahnutih opisa prirodnih ljepota na Kavkazu, gdje se zbiva glavni dio radnje, nalazimo tu i izvanrednih psiholoških opservacija koje nas podsjećaju na činjenicu da je Leonov svako najbolji i najdostojniji suvremeni nastavljatelj djela Dostojevskoga u njegovoj domovini.")

Iste godine, u tekstu "Razvitak jugoslavenskog kazališta", objavljenom u Kulturnom radniku,¹⁵⁹ nailazimo na značajne podatke o prvim izvodjenjima "Najeзде" u Hrvatskoj tokom 1944. i 1945. godine.

Ljubomir Radović objavljuje u "Zborniku članaka i prikaza za VPS-e u Prizrenu" prikaz "Ruske šume",¹⁶⁰ u kojem poredeći domete ruske klasike sa ruskom sovjetskom literaturom zaključuje da je u pitanju "bez sumnje krupno Leonovljevo djelo",¹⁶¹ uz primjedbu, koju susrećemo i kod prethodnih autora prikaza ovog romana, povodom veće razudjenosti romaneskne gradje.

U prevodu Petra Mitropana ove godine u izdanju beogradske "Kulture" objavljena je studija A.K.Voronskog "Književni portreti", jednog od značajnih sovjetskih kritičara i osnivača poznatog časopisa "Crvena novina"; tako je naša kulturna javnost mogla da se još jednom upozna i sa ocjenama sovjetske kritike o Leonovu.¹⁶²

Ostali pomeni o ovom piscu u 1964. godini vezani su za brojne napise u periodici povodom vijesti o njegovom dolasku u Jugoslaviju,¹⁶³

¹⁵⁹ Pavao Cindrić, "Razvitak jugoslavenskog kazališta (kazalište u NOB)", "Kulturni radnik", 1964, XVII, str. 35-42.

¹⁶⁰ Ljubomir Radović, "Nešto o romanu Ruska šuma Leonida Leonova", "Zbornik članaka i prikaza za VPS-e u Prizrenu", 1964, str. 87-92.

¹⁶¹ Ibid, str. 92.

¹⁶² A.K.Voronski, "Leonid Leonov", ("Književni portreti", "Kultura", Beograd, 1964.), (preveo Petar Mitropan), str. 154-174. (U ovom tekstu Voronski daje kraći pregled ranog Leonovljevog stvaralaštva zaključno sa "Lopovom"; u analizi je, međutim, evidentan uticaj programskih načela sovjetske angažovane kritike.)

¹⁶³ "Politika Ekspres", 11.decembar (Anonim, "Leonov dolazi u Beograd"); "Borba", 12.decembar, 12. (Anonim, "Leonid Leonov dolazi u posetu našoj zemlji"); "Oslobodjenje", 12.decembra 1964, 9. (Tanjug, "Leonid Leonov dolazi u Beograd"); "Vjesnik", 14.decembar (Anonim, "Leonid Leonov u Beogradu"); "Borba", 15.decembar, (Anonim, "Sutra stiže u Beograd sovjetski književnik Leonid Leonov"); "Politika", 16.decembar (Anonim, "Leonid Leonov stiže danas u Beograd"); "Večernje novosti", 17.decembar (B.S., "Doputovao Leonid Leonov"); "Politika Ekspres", 17.decembar (D.Gajer, "Stigao Leonov"); "Oslobodjenje", 19.decembar (Anonim, "Leonid Leonov posjetio izdavačko preduzeće polit"); "Politika", 20.decembar (Anonim, "Razgovor Leonida Leonova sa članovima Savremenog pozorišta"); "Oslobodjenje", 26.decembar (Tanjug, "Leonid Leonov otputovao iz Jugoslavije"); ("Politika" od 19.decembra donosi vijest "Leonid Leonov na predstavi Mečave", u kojoj navodi topao prijem pisca od strane publike.) (Bliži podaci o predstojećoj predstavi daju se u obilnijim vijestima: D.Gajer, "Monolog od osam minuta", "Politika Ekspres", 12.decembar; Anonim, "Mečava Leonida Leonova", "Politika", 12.decembar; Anonim, "Premijera mečave Leonida Leonova u savremenom pozorištu", "Borba", 11. decembar)

a drugi dio predstavljaju intervjui Leonova, objavljeni u raznim glasilima: u intervjuu u "Politici" od 18. decembra pisac je odgovarao na pitanja o preradjivanju svojih djela, o traganjima i novatorstvu u literaturi;¹⁶⁴ anonimni autor objavljuje u "Borbi" intervju s Leonovom pod naslovom "Mene moje delo neprekidno uznemirava",¹⁶⁵ u kojem je pisac govorio takodje o svom radu i brojnim redakcijama djela. Intervju slične sadržine prenosi i "Politika Ekspres" od 18. decembra pod indikativnim naslovom "Čitav život provodim nad rukopisima".¹⁶⁶

¹⁶⁴ Blagoje Ilić, "Doputovao Leonid Leonov", "Politika", 18. decembar 1964. /Na pitanje o preradjivanju djela pisac je rekao: "Odgovoriću Vam Volterovim rečima: umetničko delo nikad nije završeno. Ja se stalno vraćam onome što sam jednom uradio. Uvek ima nešto da se dopuni u dramaturškom pogledu, popravi u kompoziciji, iznijansira u karakterizaciji likova. To je proces koji se nikad ne završava. To dopunjuje i ulepšava delo pod uslovom da se ne menja osnovna misao i sadržina. Uopšte, ja dugo pišem i još duže se pripremam za rad". (str. 10) O traganju i novatorstvu Leonov je kazao: "I u tom pogledu nastajale nesporazumi. Vidite, za pravog velikog umetnika nema nedoumice. Ono delo koje je u stanju da u fokus svoga interesovanja sažme celokupan život jedne epohe, to je dobro delo, bez obzira kako je oblikovano. To je pravo, istinito umetničko delo. Treba se čuvati autor koji posmatraju samo jedan kvadratni santimetar života, a pretenduje da vam prikažu čitav život i celog čoveka". (str. 10.)

¹⁶⁵ B.J., "Mene moje delo neprekidno uznemirava", "Borba", 18. decembar 1964, 7.; (Leonov je govorio o radu književnika i publiciste, ukazujući, kako to interpretira autor teksta, da "publicističku prozu koja predstavlja značajan deo u njegovom literarnom opusu, ne treba po njegovom mišljenju menjati, jer ona ostaje kao slika jednog trenutka. Mišljenje pisca i mišljenje publiciste ne idu istim tokovima; publicist daje presek vremena u kome stvara a pisac podjednako može da slika i prošlost i budućnost. I pored toga što njegovi publicistički spisi imaju vrednost, Leonov kaže da bi bio veoma zadovoljan ako ih izdavači ne bi više izdavali. Govoreći o sebi kao dramskom piscu, Leonov je rekao da uvek ima nekakav strah jer nikad nije siguran da li će njegovo delo na sceni biti onako izvedeno kako je on kao autor zamislio.(...) Slično se može dogoditi i prilikom ekranizacije književnog dela. Na pitanje šta misli o eksperimentisanju u literaturi, posebno o eksperimentima u izrazu, Leonov kaže da on od početka svog književnog stvaralaštva eksperimentiše kako u izrazu tako i u formi: "Pravio sam čak i dvostruke tekstove, jedan za sebe, kao opit, drugi za čitaoce; služim se raznim shemama, crtežima - sve mi to pomaže da nadjem najbolji izraz sa svojom reč".

¹⁶⁶ Anonim, (Leonid Leonov odgovorio je Ekspresu) "Čitav život provodim nad rukopisima", "Politika Ekspres", 18. decembar 1964, str. 3.

Iz intervjua objavljenog istog datuma u "Večernjem listu"¹⁶⁷ treba izdvojiti izjavu pisca o preradjivanju "Lopova", kao i njegove sumnje u uspješnost ekranizacije književnog djela. Intervju u "Večernjim novostima"¹⁶⁸ od 18. decembra, "Politici"¹⁶⁹ i "Oslobodjenju"¹⁷⁰ sa-
držuje prethodno navodjene izjave Leonova o umjetnosti.

Mihailo Vujanić objavljuje ilustrativne izvode iz Leonovlje-
vih zapažanja i u "Svijetu" od 25. decembra.¹⁷¹ Osim vijesti o dolasku
sovjetskog pisca i intervjua s njim, 1964. godine objavljeno je još
osam recenzija povodom izvodjenja "Mećave", uz brojne, uključujući i
dijametralno suprotne, ocjene pozorišne kritike,¹⁷² o čemu ćemo podro-

¹⁶⁷ Z. Milčec, "Eksperimenti za laboratorij", "Večernji list", 18. decembar 1964, 7. (Na pitanje o "Lopovu" Leonov je rekao: "Tokom godina čojek stiže izvjesna životna iskustva. Mnoge stvari danas gledam drugačije nego što sam ih gledao kada mi je bilo 25 godina, tj. kada sam napisao prvu verziju 'Lopova'. Služeći se tim iskustvom, mora sam neke stvari da produbim, ali da pri tome srž ostane neizmijenjena". Na pitanje o ekranizaciji književnih djela Leonov je ovdje rekao: "Moje je mišljenje da se jedno djelo, na primjer roman, ne može u cjelini prenijeti na ekran. I najboljem režiseru teško će uspjeti da prenese na film okolinu, atmosferu u kojoj se nalazi glavni junak. Ekranizacija moje 'Ruske šume' to najbolje ilustrira. Kamera iz jednog ugla može da uhvati samo detalje lica, oči, nos, ali ne i cijelu fizionomiju".)

¹⁶⁸ B. Stošić, "Ja sam kuvar - vi ocenjujte", "Večernje novosti", 18. decembar 1964, 7.

¹⁶⁹ Olga Božičković, "Susret s našim piscima", "Politika", 18. decembar 1964, 11.

¹⁷⁰ M. Vujanić, "Stalni eksperimentator", "Oslobodjenje", 18. decembar 1964, 4.

¹⁷¹ Mihailo Vujanić, "Tri lika Leonida Leonova", "Svijet", 25. decembar 1964, 10.

¹⁷² Zarko Jovanović, "Zavejani nevremenom", (premijera "Mećave" u Beogradskom Savremenom pozorištu), "Večernje novosti", 14. decembar 1964, 7; Ivan Ivanji, "Atmosfera straha" (premijera "Mećave" na sceni Beogradskog Savremenog pozorišta), "Politika Ekspres", 14. decembar 1964; Mile Nedeljković, "Tiha vejavica", ("Mećava"), "Student", 15. decembar 1964.; Eli Finci, "Analiza ljudske duše", "Politika", 15. decembar 1964, 13.; Vladimir Stamenković, "U zagrljaju tradicije", "NIN", 20. decembar 1964, 9.; Milosav Mirković, "Zakasnela mećava", "Beogradska nedelja", 20. decembar 1964, 170, 10.; Ognjen Lakićević, "Studen jednog doba", "Telegraf", 25. decembar 1964, 243.; Petar Volk, "Kult i bežanje od snova", (premijere: "Mećava" Leonida Leonova), "Književne novine", 25. decembar 1964, 6.

nije pisati u poglavlju o Leonovljevim dramama na našim scenama.

Početak sljedeće, 1965. godine objavljena je još jedna, posljednja recenzija o izvodjenju "Mečave".¹⁷³ I ove godine ime Leonida Leonova bilo je posebno prisutno u našoj kulturi povodom postavljanja još jednog njegovog djela na našoj sceni: ovaj put riječ je, međutim, o dramatizaciji "Lopova", koju je uradio Borislav Mihajlović Mihiz, a predstava je sa puno uspjeha igrana na sceni beogradskog Narodnog pozorišta; pomene o Leonovu u ovoj godini takodje možemo svrstati u nekolike grupe: u više navrata naša dnevna štampa objavljuje kraće vijesti o predstojećoj premijeri, dajući osnovne podatke o djelu, adaptaciji, glumačkom sastavu, režiji, prvim utiscima aktera predstave;¹⁷⁴ drugi dio pomena predstavljaju sedam recenzija o izvodjenju predstave,¹⁷⁵ koje ćemo takodje naknadno detaljnije analizovati.

¹⁷³ Vojislav Djurović, "Mečava Leonida Leonova", "Četvrti jul", 12. januar 1965, 133, 12.

¹⁷⁴ D.G. (Dragan Gajer - prim. D.K.), "Lopov i Tesla na sceni", "Politika Ekspres", 25. jun 1965, 8; Anonim, "Tanjug", "Do nove godine na 'tudjim' scenama", "Borba", 26. jun 1965, 7; B.O. (Božićković Ulga - prim. D.K.), "Od klasika do novih dela", "Politika", 26. jun 1965, 1; D.G., "Prva proba Lopova u Beogradskom Narodnom pozorištu", "Politika Ekspres", 16. septembar 1965, 8.; Anonim, "Tanjug", "Beogradsko Narodno pozorište priprema Leonovljevog Lopova", "Oslobodjenje", 16. septembar 1965, 6.; Anonim, "Premijera Lopova L. Leonova u Beogradu", "Borba", 25. novembar 1965, str. 7.; S. Miletić, "Gosti a domaći", "Večernje novosti", 25. novembar 1965.; Dragan Gajer, "Lopov na Cvetnom trgu", "Politika Ekspres", 25. novembar 1965, 8.; B.O., "Lopov Leonida Leonova prvi put na sceni", (premijera drame Narodnog pozorišta), "Politika", 25. novembar 1965, 11.; takodje je objavljen i naknadno vijest u "Večernjim novostima", 11. decembar 1965, str. 11 koja govori o uspjehu predstave, pod naslovom "Lopov obara rekorde

¹⁷⁵ Žarko Jovanović, "Moćni torzo", "Večernje novosti", 27. novembar 1965, 15.; Slobodan Selenić, "Privlačnost melodrame", "Borba", 27. novembar 1965, 7.; Dejan Djurković, "Udvostruči ili ostavi", ("Lopov" Leonida Leonova u Narodnom pozorištu), "Politika Ekspres", 1. decembar 1965, 8.; Eli Finci, "Talog revolucije", (premijera "Lopova" u Narodnom pozorištu), "Politika", 2. decembar 1965, 11.; Milosav Mirković, "Lopov - kako to scenski zvuči?", "Beogradska nedelja", 5. decembar 1965, 220, 13.; Petar Volk, "Izazov", "Književne novine", 11. decembar 1965, 7.; Ognjen Lakićević, "Leonov - Mihiz - Stupica", "Telegram", 17. decembar 1965, 5. (Sljedeće, 1966. godine, objavljene su još dvije recenzije o izvodjenju Lopova: Miodrag Ilić, "Ambicije i ostvarenja/ Lopov poštenih namera", "Scena", 1966, II, knj. I, 1, 80-82, 1; Miodrag Protić, "Od Dime do Beketa, Leonov i Olješa", "Književnost", 1966, sv. 2, str. 162-163.)

Ovdje treba istaći da je pozorišna kritika ispoljila zapažen interes za ovu predstavu, koja se dugo zadržala na repertoaru.

Iste godine, dakle sa malim zakašnjenjem, objavljen je još jedan intervju sa Leonovom povodom njegovog dolaska krajem prethodne godine.¹⁷⁶ Iz ovog intervjua važno je izdvojiti Leonovljevo gledanje na lik pisca u SSSR-u,¹⁷⁷ njegove pacifističke težnje u svjetlu razvoja društva, a posebno stav o svome odnosu prema Dostojevskom.¹⁷⁸ Leonov je nakon 1956. i 1964. posjetio Jugoslaviju još jednom - 1965. godine - ovaj put kao učesnik Kongresa PEN-klubova na Bledu, kojom prilikom su njegov govor prenijeli u skraćenoj verziji Borba,¹⁷⁹ i Komunist,¹⁸⁰ integralni tekst objavljen je u "Svetu".¹⁸¹

¹⁷⁶ Zivojin Todorović, "Veliki pisac je retka pojava", "Politika", 17. januar 1965, 19.

¹⁷⁷ "Pravi pisac - rekao je Leonov - je toliko retka pojava da govori o neakvim masovnim grupama književnika nema mnogo smisla. (...) Postoje dve kategorije pisaca. U prvoj kategoriji su oni pisci koji jednostavno produkuju: ono što oni rade je proizvodnja a ne umetnost, za njih je literatura produkcija, a za druge književnost je pitanje duhovne biografije".

¹⁷⁸ "Svaki pisac - kaže Leonov - prelazi sve puteve koji su pre njega utvrdjeni i svaki nosi na sebi trag i prah prethodnih civilizacija. Mene Dostojevski privlači nekim svojim stvarima. Velika opsednuto Dostojevskim u svetskoj literaturi proizlazi iz njegove algebričnosti. Mislim da zbog tog algebarskog rasporeda kategorija toliko pominju Dostojevskog. (...) Kad je reč o meni, moja tematika je potpuno drukčija, vezana je za moju epohu. U "Ruskoj šumi" kazao sam da se od savremenosti može pobeći samo u grob! Dostojevski se plaši rušenja određenih kategorija u društvu i u životu uopšte. Ja stojim već na razvalinama, na ruševinama. I to je vrlo teško i ne zna se šta je teže: time ne želim da opravdam svoje slabosti. Strah primorava na celovito sjedinjavanje svih čovekovih sila: tako je u Dostojevskoga, jer on je osećao stalan strah i potrebu da sačuva staru celinu vrednosti, životnih, društvenih, moralnih. Razvaline, međjutim, teraju na razjedinjavanje i slabljenje, na participaciju snaga. Ovo rušenje se dogodilo, a još nije stvoreno novo tačnije, staro nije zamenjeno radikalno novim kategorijama".

¹⁷⁹ Leonid Leonov, "Reči o sudbini pisca (Pisac u društvu pred nedomcima savremenog sveta), Moramo nešto dodati mastilu kojim pišemo naša dela", "Borba", 11. jul 1965, 11.

¹⁸⁰ Leonid Leonov, "Da li i vi osećate zimu", "Komunist", 15. jul 1965, XXIII, 430, str. 6-7.

¹⁸¹ Leonid Leonov, "Gospodo da li osjećate zimu?", "Svet", br. 455, 13. jun 1965, 6.: (Leonov je govorio o Zapadu, koji ga nije priznao u dovoljnoj mjeri smatrajući ga ipak angažovanim piscem; o socijalističko realizmu rekao je da nikad nije shvatio značenje tog pojma, što mu je donijelo mnoge nedaće u radu, a da je njegova glavna tema uvijek bila "kako se ljudska sudbina sliva u nacionalnu reku i na koji način ta nacionalna reka uključuje u opšti tok vremena i istorije

Povodom već pomenutog objavljivanja duže Leonovljeve pripovijetke "Jevgenija Ivanovna" prethodne godine u izdanju zagrebačke "Zore", Miodrag Maksimović je objavio prikaz u "Ilustrovanoj Politici",¹⁸² u kojem izlaže sadržinu djela uz zaključak: "Leonovu je pošlo za rukom da napiše majstorsko delo. Njegova fabula je zanimljiva, čvrsto koncipirana, puna neočekivanih obrta, ali ona nije ni cilj niti svrha. Dublji psihološki zahvati, priroda koja omedjuje ljudsku dušu i sazda je ljudsku narav, duboka čuvstva, specifična za Rusa, Slovena - to su prave piščeve namere. Ako nije dostigao moć i dubinu svoga uzora, Dostojevskog, Leonov je njegov blistavi sledbenik".¹⁸³

Nakon 1960. godine, "Ruska šuma" se sada objavljuje po drugi put, opet kod istog izdavača i u istom prevodu ("Prosveta", Beograd, 1965.), takodje sa predgovorom Milivoja Jovanovića. O ovom, drugom izdanju, komentara u periodici nije bilo. Iste godine objavljen je još jedan rad o Leonovu na srpskohrvatskom jezičkom području, ali na bugarskom jeziku: u Nišu, u ediciji "Bratstva" štampana je knjiga radova Mila Nikolova "Bezmerni horizonti, Literaturni očerci", u kojoj autor u poglavlju "Ideali i dejstvitelnost", pored osnovnih pitanja o djelu sovjetskog pisca, više pažnje posvećuje analizi "Lopova", "Zlatnih kočija" i "Ruske šume".

U narednoj, 1966. godini, pored dvije recenzije Miodraga Ilića¹⁸⁴ i Miodraga Protića¹⁸⁵ povodom izvodjenja "Lopova", Stanojlo

¹⁸² Miodrag Maksimović, "Jevgenija Ivanovna - Novo delo Leonida Leonova", "Ilustrovana Politika", 1965, VIII, 332, 39.

¹⁸³ Ibid.

¹⁸⁴ Miodrag Ilić, "Ambicije i ostvarenja / Lopov poštenih namera", "Scena", 1966, II, knj. I, 1, str. 80-82.

¹⁸⁵ Miodrag Protić, "Od Dime do Beketa, Leonov i Olješa", "Književnost", 1966, sv. (februar), knj. XLII, str. 162-163.

Bogdanović prenosi intervju Leonova iz časopisa "Voprosy literatury",¹⁸⁶ a ostalih pet tekstova o Leonovu objavio je slavista Sava Penčić u "Narodnim novinama",¹⁸⁷ "Umjetnosti riječi",¹⁸⁸ "Filološkom pregledu",¹⁸⁹ "Izrazu",¹⁹⁰ i "Stremljenjima".¹⁹¹ Sve ove tekstove u inte-

¹⁸⁶ Stanojlo Bogdanović, "Leonid Leonov o književnom stvaralaštvu", "Savremenik", 1966, knj. XXIV, 12, 537-539. (Bogdanović na početku ističe da je povod za intervju bio pripovijetka "Jevgenija Ivanovna", kojom prilikom je Leonov uglavnom govorio o stvaralačkom postupku, posebno o odnosu realnosti i umjetničkog djela, izjavljujući se protiv kopiranja stvarnosti: "Inventivnost pisca treba (...) da bude aktivirana određenom činjenicom, a stvar je njegovog senzibiliteta da pokrene čitavo njegovo biće i da u njegov svesti osvetli 'taj momenat, tu noć ili taj dan, ili tu epohu, itd'". Leonov je također govorio o autorskoj zamisli i njenim zakonima, i o potrebi autorovog potčinjavanja određenoj ideji. Tendencije savremene umjetnosti Leonov vidi u tome da ona "prodire u nove slojeve stvarnosti, u nove oblasti duhovnog života, ona ulaži u svoje sfere čak i one kulturne naslage koje do sada nisu bile korišćene. Autentična originalnost pisca, uostalom, ne počiva na starim istinama i uobičajenim predstavama nego na pronalasku vlastitog pogleda na svet. Istinski umetnik stvara svet koji se frapantno razlikuje od realnoga. Ali u njemu ćemo 'život i sebe videti kao u ogledalu'". Leonov je pritom za aktivno prikupljanje utisaka iz života, značajnih za umjetničko stvaranje.

Karakterističan je Leonovljev stav prema kritici koji je iznio u ovom intervjuu: "Kritika, međjutim, veoma često zaboravlja baš na talenat. Dobar pisac je izuzetna, neponovljiva pojava. Ponekad treba podržavati baš tu njegovu izuzetnost koja može da ide do isključivosti. Ako hoće da pomogne piscu, kritika mora njegovom djelu da pristupa iznutra, 'da igra istu igru, po pravilima koja je on izmislio'. Glavni uslov da ona može da na sebi ponese istu odgovornost sa umetnošću jeste da bude s njom na istom stvaralačkom nivou".

¹⁸⁷ Sava Penčić, "Filozofija 'bita'", "Narodne novine", 1. januar 1966. (Ovaj tekst predstavlja dio većeg teksta, koji je pod naslovom "Rekonstrukcija etičke sheme Leonida Leonova" objavljen naknadno u Penčićevoj knjizi "Etika i poetika Leonida Leonova".)

¹⁸⁸ Sava Penčić, "Leonid Leonov - u traganju za sopstvenom poetikom" (poglavlje iz veće celine), "Umjetnost riječi", br. 1-2, Zagreb, 1966, str. 65-85.

¹⁸⁹ Sava Penčić, "Rekonstrukcija etičke sheme Leonida Leonova", "Filološki pregled", I-IV, 1966, str. 145-148. (Ovaj tekst predstavlja prvi dio teksta pod istim naslovom, a koji je također objavljen u pomenutoj knjizi S. Penčića.)

¹⁹⁰ Sava Penčić, "Višeznačnost Leonovljevog lika", "Izraz", 1966, 6, str. 593-607.

¹⁹¹ Sava Penčić, "Opredmećeni simbol Leonida Leonova", "Stremljenja", 1966, VII, 5, 379-393.

gralnoj verziji Penčić je naknadno objavio u svojoj knjizi radova o Leonovljevom stvaralaštvu "Etika i poetika Leonida Leonova", tako ćemo iz više pažnje posvetiti povodom predstavljanja pomenute studije iz 1970. godine, kao i posebno u nekoliko predstojeća poglavlja našeg rada.

Ove, 1966. godine objavljeno je drugo izdanje romana "Soć" na srpskohrvatskom jeziku, ovaj put u ediciji sarajevske "Svjetlost" osvrta u štampi nije bilo.

I 1967. godine u periodici su objavljena dva teksta Penčića, jedan u "Književnim novinama",¹⁹² a drugi u "Mostu", publikaciji za bugarsku narodnost u Jugoslaviji, štampan na bugarskom jeziku.¹⁹³ I ovi radovi potom su objavljeni kao djelovi pomenute Penčićeve studije. Ova godina je od posebnog značaja za recepciju Leonovljevog stvaralaštva na srpskohrvatskom jeziku: u izdanju beogradske "Kulture" objavljena su Sabrana djela Leonida Leonova u 12 knjiga.¹⁹⁴

¹⁹² Sava Penčić, "Metod dijalektičkog sagledavanja lika, (iz knjige "Etika i poetika Leonida Leonova"), "Književne novine", 29. april 1967, 9.

¹⁹³ Sava Penčić, "Gracijski na Leonov i problem't za etikata v' socializma", "Most", (periodično spisanje na bugarskato narodnost v Jugoslavija), 1967, 5, str. 43-51.

¹⁹⁴ Knjiga I: Pripovetke: Drvena kraljica, Valjina lutka, Doživljaj Jakova Pigunoka, Buriga, Jegoruškina propast, Odlazak Hamov, Halil, Tuatamur, Prolom u Petuših, Kovjakinovi zapisi; (preveli s ruskog Milivoje Jovanović i Milica Carcaračević); Knjiga II: Pripovetke: Smrt malog čoveka, Događaj u provinciji, Bela noć, Iva nova avantura, Povratak Miške Kopiljeva, Crna mrena, Osveta, Skitnica, Evgenia Ivanovna; (preveli s ruskog Milivoje Jovanović i Milica Carcaračević); Knjiga III: "Jazavci", (preveo s ruskog Nikola Nikolajević); Knjiga IV: "Lopov" I; (preveo s ruskog Milosav Babović); Knjiga V: "Lopov" II; (preveo s ruskog Milosav Babović); Knjiga VI: "Skutarevski" (preveo s ruskog Svetozar Matić); Knjiga VII: "Put ka okeanu", (preveli s ruskog Petar Mitropan i Stojanka Jakšić); Knjiga VIII: "Soć", "Skakavci", (prevele s ruskog Milica Carcaračević, Tankosava Kašiković i Vera Marković); Knjiga IX: "Ruska šuma" I; (preveo s ruskog Milosav Babović); Knjiga X: "Ruska šuma" II, (preveo s ruskog Milosav Babović); Knjiga XI: Drame I: "Untilovsk", (preveo s ruskog Milivoje Jovanović), "Običan čovek", (preveo s ruskog Djordje Lazović), "Zlatne kočije", (preveo s ruskog Branimir Čović); Knjiga XII: Drame I "Polovčanski vrtovi", (preveo s ruskog Branimir Čović), "Mečava", (prevela s ruskog Milica Nikolić), "Naježda" (preveli s ruskog Radovan Zogović i Radovan Lalić).

U predgovoru, objavljenom u prvoj knjizi Sabranih djela, Milosav Babović pravi sadržajan pregled stvaralaštva ovog pisca od prvih pripovijedaka (uz navodjenje ranih uticaja) preko drama i romana, ističući razvojne faze Leonovljeve poetike uz analizu književnih tumačenja pitanja ljudske sreće, ljubavi, pitanja sudbine djece, i ukazivanje na elemente stilskog postupka pisca, posebno u "Lopovu", "koji daje najbogatiju gradju za razmatranje poetike Leonova".¹⁹⁵ "Leonov je - piše M. Babović - strastven polemičar, sa smelošću jeretika, u odbrani humanizma od sužavanja njegove suštine raznim atributima. Psiholog, koji je u praksi potvrdio i osporio prognoze Dostojevskog. Pesnik je koji piše ako ne najlepšim, ono svakako najbogatijim i najintelektualnijim ruskim jezikom".¹⁹⁶

Milosav Babović je autor i drugog teksta, predgovora, u Sabranim djelima Leonova: u četvrtoj knjizi, "Lopov"-I, Babović je napisao najobimniji i najsadržajniiji tekst o "Lopovu" u srpskohrvatskoj književnoj kritici, višestruko osvjetljavajući najbolje Leonovljevo djelo,¹⁹⁷ analizujući roman iz više planova, uz rasvjetljavanje pitanja odnosa Leonova prema Dostojevskom, pitanja redakcija romana i tretmana lika pisca kao stvaraoca i junaka djela; stoga će i ovaj Babovićev rad biti jedna od ključnih kritika u glavnom poglavlju naših istraživanja recepcije stvaralaštva Leonova na srpskohrvatskom jeziku.

¹⁹⁵ Milosav Babović, "Leonid Leonov", str. 7-30, (Leonid Leonov, Sabrana dela, "Kultura", Beograd, 1967, I - Pripovetke), str. 28.

¹⁹⁶ Ibid, str. 30.

¹⁹⁷ Milosav Babović, "Lopov Leonida Leonova", str. 7-109. (Leonid Leonov, Sabrana dela, "Kultura", Beograd, 1967, knj. 4, Lopov - I) (Dio ovog teksta pod naslovom "Idejni i etički sukobi u "Lopovu" Leonida Leonova" M. Babović je objavio u "Stvaranju" 1967. godine, br. 9-10, str. 953-970.

Pored navedenih radova 1967. godine u knjizi "Sovjetska književnost 1917-1932", koju je uredio, i odabrao radove više autora, Aleksandar Flaker, objavljen je u prevodu Ratka Venturina i tekst Vladimira Jermilova iz 1927. godine "Problem živa čovjeka u suvremenoj književnosti i 'Lopov' L. Leonova".¹⁹⁸ Iz ovog rada saznajemo o velikom interesu koji je u sovjetskoj javnosti vladao povodom pojavljivanja ovog djela u "Crvenim novinama"; Jermilov razmatra pitanje istaknuto u naslovu ističući ovaj momenat kao slabost poetike jednog broja savremenih pisaca uz zaključak da je Leonov "preuzeo na sebe zadatak da prikaže čovjeka. Ako je kod drugih pisaca ovaj zadatak izgledao sporednim (...) Leonovu upravo čovjek i jest glavna, osnovna, jedina vrijednost".¹⁹⁹ Iako iz 1927. godine, ovaj Jermilovljev rad poslužio je kao još jedan orijentir u sagledavanju šireg opsega pitanja o Leonovljevoj poetici kod nas, kao i dodatna informacija kako su drugi pisali o ovom sovjetskom piscu, što je posebno važno, upravo u trenutku pojavljivanja odredjenog djela.

Sljedeće, 1968. godine, imamo tri pomena o Leonovu:

U obimnoj studiji iz ruske sovjetske književnosti "Pesnici i revolucija" Milosav Babović je objavio svoj rad o ovom piscu, štampan kao predgovor "Lopovu" u Sabranim djelima.²⁰⁰ U "Mladosti" br. 599 od 4. aprila objavljen je intervju s Leonovom.²⁰¹

¹⁹⁸ Vladimir Jermilov, "Problem živa čovjeka u suvremenoj književnosti i 'Lopov' L. Leonova", (u knjizi "Sovjetska književnost 1917-1932" "Naprijed", Zagreb, 1967.), (od grupe autora; knjigu uredio i radov odabrao Aleksandar Flaker), (tekst Jermilova iz 1927. godine, str. 198-228, preveo Ratko Venturin)

¹⁹⁹ Ibid, str. 211.

²⁰⁰ Milosav Babović, "'Lopov' Leonida Leonova", ("Pesnici i revolucija", "Sloboda", Beograd, 1968.), str. 137-236.

²⁰¹ Anonim, "Treba gledati deci u oči", "Mladost", br. 599, 4. april 1968, 10. (Riječ je o ponovljenom, pri kraju skraćenom intervju koji je Živojin Todorović objavio 17. januara 1965. god. u "Politici" pod naslovom "Veliki pisac je retka pojava". Isti intervju Ž. Todorović je objavio i treći put, u "VUS"-u od 12. marta 1969, str. 7. pod naslovom "Stojim na razvalinama".

Ove godine štampana je studija "Književne poredbe",²⁰² u kojoj Aleksandar Flaker u radovima "Sovjetska književnost u Jugoslaviji (1918-1941)" i "Jugoslovenske književnosti i djela Mihaila Šolohova" posvećuje pažnju i djelu Leonova, navodeći da je ovaj pisac izostavljan u zbirkama savremene sovjetske proze objavljivanim kod nas 1931. i 1933. godine, što je i pokazatelj u kakvom svjetlu je prihvatano njegovo stvaralaštvo u našoj predratnoj kritici.

Godine 1969. beogradski "Rad" objavljuje u jednoj knjizi "Skakavce" i "Jevgeniju Ivanovnu". Milosav Babović u pogovoru²⁰³ ukazuje na osnovne momente Leonovljeve poetike uz osvrt na temu revolucije, povodom čega piše: "Revolucija je prisutna gotovo u svim Leonovljevim delima, negde kao potres koji ruši stari svet, negde kao gradilište novog sveta. On je ne slika jedino kako ju je sam doživeo, već se unosi u doživljaj seljaka, inteligencije, buržoazije i tako ostvaruje polifonu viziju Oktobra".²⁰⁴ Ove godine u izdanju lenjingradskog izdavačkog preduzeća "Nauka" u knjizi, zborniku radova pod naslovom "Tvorčestvo Leonida Leonova", koja je objavljena povodom sedamdeset godina života sovjetskog pisca, objavljen je i rad Milosava Babovića takodje na ruskom jeziku "Tvorčestvo Leonova v serbohorvatskoj kritike". Ovaj tekst predstavlja analitički, sažet pregled većeg dijela radova o Leonovu u našoj kritici, izvodjenja njegovih drama na našim scenama i objavljivanja njegovih djela kod nas - zaključno sa 1967. godinom.

²⁰² Aleksandar Flaker, "Književne poredbe", "Naprijed", Zagreb, 1968. (Povodom objavljivanja "Jazavaca" 1931. u izdanju zagrebačkih "Rodnih novina" Flaker ističe da ovo djelo "dio kritike iz tabora 'socijalne literature', polazeći jamačno od nekih RAPP-ovskih ocjena, prima tek s rezervom kao djelo s 'desnim tendencijama'". (str. 389.)

²⁰³ Milosav Babović, "Leonid Leonov" (pogovor), str. 119-122. ("Skakavci", "Evgenija Ivanovna", Beograd, "Rad", 1969.)

²⁰⁴ Ibid, str. 120.

Ovaj rad nam je pružio i nekoliko važnih bibliografskih podataka do kojih drugim putem nijesmo uspjeli doći, kao i jedan broj sudova od značaja za viđenje recepcije stvaralaštva Leonova na srpsko-hrvatskom jezičkom području, koje moramo imati u vidu u glavnom dijelu našeg rada. Treba naglasiti da ovaj tekst M. Babovića do sada nije objavljivan na našem jeziku.²⁰⁵

U toku 1969. god. u našoj periodici imamo i dva pomena u periodici: Sava Penčić je u "Toku"²⁰⁶ i "Bagdalu"²⁰⁷ objavio dva teksta a sljedeće, 1970, još jedan u "Koracima".²⁰⁸ Ovi tekstovi su takodje ušli u sadržaj Penčićeve studije "Etika i poetika Leonida Leonova", objavljene takodje 1970. godine, kada drugih radova o ovom piscu nije bilo.

Svoja interesovanja za stvaralaštvo Leonova Penčić u ovoj knjizi, publikaciji, koja u stvari predstavlja materijal njegove doktorske disertacije "Etički i estetički normativi u stvaralaštvu Leonida Leonova", grupisao je u dvije tematske cjeline: u prvom dijelu, na osnovu tumačenja pozicija glavnih likova u romanima, kao i osnovnih etapa odnosa pisca prema prihvatanju stvarnosti Penčić zao kruži etičku formulu ovog pisca kao jednu od osnovnih karakteristika njegove poetike. Drugi dio posvećen je uglavnom analizi umjetničkog djela Leonova, glavnih autorskih pozicija kroz tumačenje njegovih estetičkih principa, te pruža iscrpan pregled pitanja iz ovog

²⁰⁵ Milosav Babović, "Tvorčestvo Leonova u serbohrvatskoj kritike", str. 366-392. ("Tvorčestvo Leonida Leonova", Leningrad, "Nauka", 1968).

²⁰⁶ Sava Penčić, "Leonovljev Gracijanski i deformisana etika socijalizma", "Tok", zima 1968-proljeće 1969, IV, str. 23-34. (Prim.: Isti tekst Penčić je, kako smo naveli, objavio u "Mostu", na bugarskom jeziku 1967. godine.)

²⁰⁷ Sava Penčić, "Da li je živ Čikiljov", "Bagdalu", 1969, 121, str. 25-28.

²⁰⁸ Sava Penčić, "Lepo i strašno kao estetički princip kod Leonida Leonova", "Koraci", 1970, V, 22-23, str. 73-79.

segmenta poetike sovjetskog pisca. Ova Penčićeva studija predstavlja dosad najobimniji rad o Leonovu u našoj kritici, tako da će njena analiza, kao i komentari stavova posebno Milosava Babovića i Milivoja Jovanovića, predstavljati jedno od težišta našeg istraživanja recepcije stvaralaštva sovjetskog pisca na našem jeziku.²⁰⁹

Pomeni o Leonovu kod nas iz 1971. godine, osim naknadno objavljene recenzije A. Stipčevića iz 1945. god. povodom izvodjenja "Najeзде",²¹⁰ sastoje se iz intervjua i govora ovog pisca prevedeni u našoj štampi: Danica Radović objavila je razgovor sa sovjetskim piscem u "Borbi",²¹¹ u kojem je govorio o društvenim razlozima pisanja "Ruske šume",²¹² kao i o Dostojevskom.²¹³

²⁰⁹ Sava Penčić, "Etika i poetika Leonida Leonova", "Naša reč", Leskovac, 1970, str. 241. (Rade Vojvodić je u "Gradini", 1970, V, 10-11 str. 5-7, objavio recenziju na Penčićevu studiju: "Sava Penčić: Etika i poetika Leonida Leonova", u kojoj ukazuje na osnovne postavke Penčićeve knjige, strukturu i autorsku poziciju uz zaključak da je u pitanju "jedna značajna knjiga, da je pisana lepo, da je vrlo dobro komponovana". (str. 7.)

²¹⁰ Augustin Stipčević, "Fajunjin - fantom našeg vremena", ("Na otvorenoj pozornici", "Matica Hrvatska", Split, 1971), str. 34-39) (Ovaj podatak naveli smo prethodno u pomenima o izvodjenju "Najeзде", u fusnoti 49.)

²¹¹ Danica Radović, "Zašto se jače ne čuje glas umetnika", "Borba", 28, 29 i 30. novembar 1971, 12.

²¹² "Zaista, - rekao je Leonov - počeo sam da pišem Rusku šumu želeći da zaštitim prirodu i šume. Stvar je u tome što je našoj zemlji u to vreme bilo potrebno dosta drvene gradje - to je bio period posleratne obnove zemlje i sa takvim ciljem mnogo šuma je uništeno. A ja sam samo zastupao stanovište da treba istovremeno sa sečom i saditi novo drveće čime bi se održala izvesna prirodna ravnoteža. Mislim da je moj roman Ruska šuma izvršio dosta snažan uticaj mada je i dalje nastavljeno sa krčenjem šuma. Ipak, moj je roman naterao da porazmisle o čitavom sistemu eksploatacije prirode".

²¹³ "Vrlo mi je blizak čitav svet i metod rada Dostojevskog - kaže Leonov. - Njegovu umetničku kičicu shvatam i prihvatom i mislim da će njegov metod stvaranja romana u budućnosti doživeti svoju renesansu, da će svakako biti produbljen i usavršen. Zapad, uopšteno uzev, baš mnogo ne razume Dostojevskog. Čini mi se da su ljudi na Zapadu zainteresovani samo za detektivsku igru u njegovim romanima, ili još bolje - psihodetektivsku, naprimer, u slučaju Raskoljnikova. Čini mi se da svu dubinu Dostojevskog nisu razume možda zato što je po mom mišljenju takav celokupni odnos Zapada prema našoj književnosti"; O sivevremenosti svojih junaka rekao je da su oni "stalni i od njih zavisi svetlost tipova književnosti. Ali u svakoj epohi ti junaci su 'gurnuti' u drugu sredinu i u druge ličnosti. U književnosti se oseća i tačka preseka tih junaka ličnošću autora i sa epohom. Tako se i danas mogu naći najbliži rođjaci Hamleta, Magbeta ili Karamazova, oni zavise od novina koje donosi epoha."

U časopisu "Stražilovo", u prevodu Jovana Regaskova objavljen je integralni tekst govora Leonova na Trećem Saveznom savjetovanju mladih pisaca u januaru 1956. godine.²¹⁴ Isti tekst Regaskov je publikovao i u "Literi" godinu dana kasnije,²¹⁵ a 1971. ovaj govor, ali sa dosta skraćenja, objavljen je i u reviji "Ovdje" u prevodu Milorada Luketića.²¹⁶

Godine 1972. u kraljevaškoj "Povelji" Andrija Milivojević je objavio tekst o Leonovljevim pripovijetkama,²¹⁷ koji je inače standardne vrijednosti, većim dijelom deskriptivnog karaktera.

U radu "Pogled na savremenu rusku književnost", objavljenom iste godine u "Savremeniku", Milivoje Jovanović u kontekstu tumačenja novih društvenih i književnih tokova, u odnosu na dilemu - dosljedno hipotetičkom principu ili apologija svakodnevice, ističe Leonovljeve zasluge, koji je "Ruskom šumom", kao i Erenburg "Južnim vetrom" i Kaverin "Otvorenom knjigom" utro put ovom sporu, koji je potom rezultirao antistaljinском klimom.²¹⁸

²¹⁴ Leonid Leonov, "Talenat i rad", (preveo Jovan Regaskov), "Stražilovo", 1971, januar, II, 3, s.8-9; 4, s.14-16. (Ovaj govor Leonova prvo je štampan u časopisu "Oktobar", 1956, br. 3, a potom i u zborniku odabranih publicističkih radova Leonova "Literatura i vremje" Izd. CK VLKSM, "Molodaja gvardija", 1967.)(U ovom tekstu Leonov izlaže svoje poglede na stvaralaštvo, brojne zahtjeve koji se postavljaju pred umjetnikom, kao što su talenat, rad, znanje, stvaralačka volja, visoki moralni zahtjevi, potreba za maksimalnim iskorišćavanjem teme uz veliki pripremni rad (ovdje navodi primjer Čehova), druženje s temom kao i nužnost brojnih redakcijskih djela. Za svaku novu knjigu Leonov ističe sljedeći zahtjev: "Nužno je da svaka knjiga bude makar mali, ali događaj u kulturi. Nova knjiga je pogled u budućnost, i treba neprestano procenjivati kreće li ona napred"; takodje ističe da savremeni pisac treba da zna sve svome junaku, posebno njegovoj profesiji, da bi razumio njegov odnos prema stvarnosti, pisac treba da ima napredne poglede da bi pratio savremenost (...) djelatnosti u raznim oblastima kulture.

²¹⁵ Leonid Leonov, "Talenat i rad", "Litera", 1972, I, 1. (s ruskog preveo Jovan Regaskov)

²¹⁶ Leonid Leonov, "Talenat i rad", (preveo Milorad Luketić), "Ovdje", 1971, III, 24, s. 29. (sa beleškom o piscu)

²¹⁷ Andrija Milivojević, "Tri vida pripovedačke proze Leonida Leonova", "Povelja", 5-6, 1972, str. 31-37.

²¹⁸ Milivoje Jovanović, "Pogled na savremenu rusku književnost", "Savremenik", knj. XXXV, 2, 1972, str. 177-191.

Sava Penčić je ove godine objavio tekst pod naslovom "Pisac o stvarnosti stilskog obnavljanja junaka kod Leonida Leonova",²¹⁹ koji predstavlja nastavak Penčićevih interesovanja za proučavanje autor kog pismo prema junacima u svjetlu naznačenog pitanja.

Sljedećih godine, od 1973, uključujući sa 1970. godinom, kada smo i započeli naša istraživanja o Leonovu na srpskohrvatskom jezičkom području, primjetan je manji broj pomena, što se podudara i sa malim brojem novih izdanja djela ovog pisca kod nas. U ovom periodu interes za djelo Leonova vidan je upravo posebno u radovima naših slavista, Milivoja Jovanovića, Aleksandra Flakera, Save Penčića i Nazifa Kusturice.

Vasilije Kalezić u svojoj studiji "Novi kritički sporovi",²²⁰ objavljenom 1973. godine, u tekstu "Dobrica Ćosić i Dostojevski" navodi kraća, uzgredna zapažanja naših kritičara o pozitivnom uticaju na Ćosića, između ostalih, i Leonova: mada bez konkretizovanja ovog uticaja, ali piše da su neke ideje Dostojevskog Ćosiću mogle doći i preko Leonova, što je sasvim prihvatljivo. Kalezić inače ne analizuje moguće uticaje Leonovljeve poetike na srpskog pisca.

I sljedeće, 1974. godine, postoji samo jedan pomen o Leonovu: Zlata Kocić u "Književnim novinama" objavljuje povodom 75 godina života pisca tekst sa osnovnim podacima o njegovom stvaralačkom putu.²²¹

Takodje jedan pomen o Leonovu postoji i u 1975. godini: u časopisu "Razvitak" objavljen je i jedan dio pisama iz prepiske sa Gorkim,²²² iz kojih je naš čitalac, između ostalog, mogao i

²¹⁹ Sava Penčić, "Pisac o stvarnosti stilskog obnavljanja junaka kod Leonida Leonova", "Dobrica Ćosić", 1973, I, str. 37-37. (Isti tekst Penčić je objavio u knjizi "Ruska književnost / poetičko-stilističke studije", "Jedinstvo" i "Gradina", Priština-Niš, 1975, str. 266-278.

²²⁰ Vasilije Kalezić, "Dobrica Ćosić i Dostojevski", ("Novi kritički sporovi", RU "Radivoj Ćirpanov", Novi Sad, 1973,) str. 36-74.

²²¹ Zlata Kocić, "Pisac koji stvara stvarnost", "Književne novine", 1. jul 1974, 9.

²²² Iz prepiske M.Gorkog i L.Leonova, "Razvitak", 1975, IV, 6-7, s.66-77

neposredno saznati kako je Gorki visoko ocjenjivao djela Leonova. U nastavku teksta objavljen je i Predgovor Gorkoga francuskom izdanju "Jazavaca", u kojem Gorki takodje pozitivno ocjenjuje djela mladjeg pisca. (inače, štampan prvi put kod nas 1931. godine).

Godine 1976, osim ponovo objavljenog teksta "Teza o mogućnosti etičkog obnavljanja junaka kod Leonida Leonova", Sava Penčić objavljuje i intervju sa piscem prilikom boravka u Moskvi,²²³ a Nazif Kusturica u knjizi "Doticaji i suočenja" uvršćuje i svoj prikaz povodom izlaska "Ruske šume", prvi put objavljen 1961. godine.²²⁴

Sljedeće, 1977. godine nema pomena o Leonovu, a 1978. Milivoje Jovanović u knjizi "Ruska književnost-2"²²⁵ u poglavlju "Ruska sovjetska književnost" (kojeg je autor), posvećuje pažnju i djelu ovog sovjetskog pisca; tekst o Leonovu, s obzirom na to da je namjenski svrstan u ovaj univerzitetski udžbenik, predstavlja sažetu analizu, ekstrakt dotadašnjih opsežnih radova Jovanovića. I u poglavlju "Razvoj drame" kritičar, mada na malom prostoru, ukazuje i na Leonovljev dramski opus, posebno kroz prizmu pozicije ovog pisca kao "saputnika".

²²³ Sava Penčić, "S Leonovim u Peredelkinu", "Književne novine", 16. oktobar 1976, 7. (Leonov je ovom prilikom govorio o svom umjetničkom postupku, razlikama kod njega i Šolohova u slikanju fraze o svome odnosu prema pozorištu, uspomenama na Gorkog, o Dostojevskom. Osnovni elementi ovih Leonovljevih izjava, koje je Penčić najvećim dijelom izložio u vlastitoj interpretaciji, uglavnom su prisutni u ranijim intervjuima Leonova objavljenim na srpskohrvatskom jeziku.)

²²⁴ Nazif Kusturica, "Varijacije na temu ruske klasike (L. Leonov: 'Ruska šuma')", ("Doticaji i suočenja", "Svjetlost", Sarajevo, 1976) str. 84-87.
(Ovaj tekst Kusturica je pod naslovom "U preobilju riječi obilje misli ili varijacije na teme ruske klasike" objavio kao prikaz "Ruske šume" u junskom broju "Izraza" 1961. godine.)

²²⁵ Milivoje Jovanović, "L. Leonov"; "Razvoj drame", ("Ruska književnost-2", "Svjetlost", Sarajevo; "Nolit", Beograd, 1978. god.) str. 401-408; 433; 447; 481.

Jedino je, 1979. godine, Sava Penčić objavio dva rada o Leonovu: prvi u "Književnim novinama" povodom osamdesetogodišnjice rođenja pisca,²²⁶ koji predstavlja sažet pregled objavljivanja njegovih djela i osnovnih pitanja poetike; a drugi rad Penčić je objavio u "Zborniku za slavistiku", ali na ruskom jeziku.²²⁷

U svojoj obimnoj studiji "Pogled na rusku sovjetsku književnost", objavljenoj 1980. godine, Milivoje Jovanović u sažetom vidu izlaže pregled Leonovljevog proznog stvaralaštva, a u poglavlju "Razvoj drame" ističe da su i Leonovljeve drame doprinosile novoj atmosferi u sovjetskoj dramaturgiji.²²⁸

Ove godine ponovo je štampan "Lopov", u izdanju zagrebačkog "Liberā", dakle, nakon 1939, 1952 i 1967. godine po četvrti put na srpskohrvatskom jeziku, sada u prevodu Nade Cekić i Katice Krsnik, a pisac pogovora je Aleksandar Flaker.²²⁹ Ovaj pogovor pruža čitaocu još jednom iscrpniji pregled osnovnih podataka o sudbini djela, glavnim linijama, stilskim dometima, odnosu Leonova prema tradiciji ulozil pisca-lika u romanu, i predstavlja svakako tekst vrijedan pažnje, značajan za analizovanje djela ovog pisca u našoj kritici.

Tri pomena o Leonidu Leonovu objavljena su 1981. godine:

Zajednički rad Užarević Josipa i Lukšić Irene "Ruska književnost u hrvatskim književnim časopisima 1917-1945", koji je bibliografskog karaktera, pruža izvjestan broj značajnih podataka o djelu sovjetskog pisca na našem prostoru.²³⁰

²²⁶ Sava Penčić, "Savest i umetnost", "Književne novine", 9. jun, 1979, 6.

²²⁷ Sava Penčić, "Derevenskaja tema v tvorčestve S. Zalygina i L. Leonova", "Zbornik za slavistiku", 1979, br. 16, str. 55-63.

²²⁸ Milivoje Jovanović, "Leonid Leonov", str. 123-130; 329, ("Pogled na rusku sovjetsku književnost", "Prosveta", Beograd, 1980.) (Prim: ovaj tekst o Leonovu Jovanović je objavio u prethodnom univerzitetskom udžbeniku "Ruska književnost 2", 1978. god.)

²²⁹ Aleksandar Flaker, "Leonovljev 'Lopov'", ("Lopov", "Liberā", Zagreb 1980.) (pogovor, str. 723-732.)

²³⁰ Užarević Josip, Lukšić Irena, "Ruska književnost u hrvatskim književnim časopisima 1917-1945", Zagreb, 1981, "Kol. Croatica bibliografije", VII, sv. 28/29.

Vukosava Djapa prevela je u "Književnoj reči" tekst Leonova "Dostojevski i Tolstoj".²³¹ u kome sovjetski pisac, ukazujući na bliskost ova dva stvaraoca, ocjenjuje da djelo Dostojevskog u vremenu ipak odnosi prevagu.

U prevodu Gena Senečića sa slovačkog iste godine objavljen i intervju koji je Leonov dao slovačkom piscu Lubošu Juriku;²³² ovdje su posebno bitna razmišljanja sovjetskog pisca o Dostojevskom, o potrebi za stalnim popravljanjem djela, o osnovnim zadacima književnika, uticajima na svoju poetiku, razlazu sa simbolizmom i o radu na najnovijem romanu.

²³¹ Leonid Leonov, "Dostojevski i Tolstoj", "Književna reč", 25. februar 1981, X, 161. (prevela Vukosava Djapa) (Leonov ovdje izražava nedovnanje što se u sovjetskoj kulturi nastoji ova dva pisca koji su "toliko bliski po karakteru svojih duhovnih traganja koja su svojevremena za veliku rusku književnost" prikazati kao antipode, i pritom ističe: "Trka koju su započeli pre jednog veka, u početku tako neravnopravna, očito se završava u korist Dostojevskog.(...) Radi se samo o ispoljenim prednostima 'dostojevske' stvaralačke metode.(...) One se sastoje u većoj opširnosti posljednjeg, u njegovoj uopštenoj algebri, tako reći u 'šekspirizaciji' njegove filozofske partiture (...) sa izdvajanjem čistijeg proizvoda nacionalne misli - ovim se danas u svetu postiže besmrtnost Fjodora Dostojevskog".)

²³² Luboš Jurik, "Leonid Leonov: Revolucija u srcu", "Oko", 3-17. septembra 1981, 5. (sa slovačkog preveo Geno Senečić) (Leonov ovdje govori o Dostojevskom: "On je, po mom mišljenju, najveći pisac svijue vremena, veći od Servantesa, od Tolstoja, od Homera, od Šekspira". Takodje je govorio o potrebi za preuredjivanjem djela, koje nikad nijesu završena; "Za književnika - rekao je takodje Leonov - vidim tri osnovna zadatka: da znade pretumačiti realni svijet u stvarni svijet književnosti. Shvatiti u životu ljepotu momenta i umjetnički je oblikovati. Istinito opisati povijest čovječanstva i teški udio čovjeka u toj povijesti. To je moj umjetnički i ljudski kre- do"; O uticajima u svom stvaralaštvu rekao je da su to "Dostojevski, Balzak, Igo, Gogolj, Gorki. I još mnogi drugi. Onakvi u čijim djelima možete naći osim realnog svijeta i elemente fantastičnog. Magični svijet, pogled na stvarne stvari, ispod površine pojava. Takva književnost, čini mi se, više pomaže shvatiti smisao naše egzistencije"; O razlazu sa simbolizmom Leonov kaže: "Na simbolizmu ja više ništa ne vidim. Svakako, simbolizam nije način kako u društvu zahvatiti takve prevratne promjene kakve su nastale posljednje revolucije. Zato sam se razišao sa simbolizmom. To je bio to pomalo obred. Shvatio sam da je umjetnosti potreban rad".

Leonov je ovom prilikom pomenio rad na novom romanu "Posljednja šetnja", koji još nije objavljen, a za koji smatra da će biti njegovo najbolje djelo, vrhunac "umjetničkih, ljudskih i filozofskih nastojanja".)

Zatim, 1982. god. nije bilo pomena, a 1983. u knjizi "Poetika proze"²³³ Sava Penčić objavljuje i dva rada o Leonovu: u prvom, "Leonid Leonov - između tradicije i avangarde", piše o tome koji pisci su imali uticaja na njegovo stvaralaštvo, o stalnim nastojanjima Leonova na eksperimentisanju u književnoj formi, o funkciji podteksta i naratora; u drugom radu, "Seoska tema u stvaralaštvu S. Zaligina i L. Leonova" Penčić obrađuje temu uticaja Leonova na sovjetske pisce, za šta inače u našoj kritici nije ispoljavan zapaženiji interes.

Iste, 1983. godine, u časopisu "Književnost" (XXVIII, knj. LXXV, str. 882-887.) Milosav Babović je preveo odlomak, iz Leonovljevog još neobjavljenog romana, pod naslovom "Poslednja šetnja".

Godine 1984. nema pomena o Leonovu, a sljedeće, 1985, Milivo Jovanović u studiji "Dostojevski i ruska književnost XX veka",²³⁴ u poglavlju "Raskolnikovljeva situacija i ruska književnost" pruža argumentovanu analizu višestruke povezanosti romana "Zločin i kazna" sa "Lopovom", kao i njihovih glavnih junaka Raskolnikova i Vekšina, a takodje i "Braće Karamazova" sa više djela Leonova, te ovaj rad Jovanovića zahtijeva posebnu pažnju u sagledavanju poetike sovjetskog pisca u našoj kritici.

U univerzitetskom udžbeniku "Ruska književnost",²³⁵ objavljenog 1986. godine Aleksandar Flaker daje ukratko osnovne podatke o Leonovljevom stvaralaštvu. Iste godine u "Univerzitetškoj riječi" objavljen je jedan naš rad o Leonovu komparativnog tipa na temu "Pisac i zavičaj".²³⁶

²³³ Sava Penčić, "Leonid Leonov - između tradicije i avangarde", str. 196-210; "Seoska tema u stvaralaštvu S. Zaligina i L. Leonova", str. 223-235. ("Poetika proze", "Gradina", Niš, 1983.) (Ovaj drugi tekst Penčić je prvo objavio na ruskom u "Zborniku za slavistiku" 1979, br. 16, str. 55-63.)

²³⁴ Milivoje Jovanović, "Dostojevski i ruska književnost XX veka", "Srpska književna zadruka", Beograd, 1985.

²³⁵ Aleksandar Flaker, Malik Mulić, "Ruska književnost", "Liber", Zagreb, 1986. (poglavlje "Sovjetski romanopisci")

²³⁶ Dragan Koprivica, "Pisac i zavičaj", "Univerzitetška riječ", Oktobar 1986.

Rajko Radojković objavio je 1987. godine tekst bibliografsko tipa "Narodno pozorište niš 1944-1987",²³⁷ u kojem postoje i podaci o izvođenju "Najezde" u toku 1945 i 1946. godine.

Izdavačko preduzeće "Jugoslavijapublik" štampalo je "Lopova" iste godine u već pomenutom prevodu Milosava Babovića, što je ukupno peto izdanje ovog Leonovljevog romana, kao najviše objavljivano djelo iz njegovog stvaralačkog opusa na srpskohrvatskom jeziku.

U toku 1989. god. objavljena je naša knjiga o Leonovu iz domena komparativnog proučavanja "Studija o običnim ljudima",²³⁸ u kojoj smo psihološkim pristupom pokušali dokazivati sličnosti u koncepciji psihologije glavnih junaka "Lopova" (Vekšin), "Stranca" (Merso) i "Oblomova" (Oblomov).

Još jedan pomen je takodje naš rad, koji je komparativnog karaktera, iz 1989. godine, pod naslovom "Čehov, Leonov, Andrić",²³⁹ u njemu smo istakli neke hipotetičke, preuzete tematske motive u djelima ovih pisaca. U reviji "Ovdje" objavili smo 1990. god. tekst o Leonovu povodom 91. rođendana pisca.²⁴⁰

Iste godine opsežna studija Milosava Babovića "Pjesnici i revolucija" ponovo je objavljena, ovaj put u izdanju "Univerzitetske riječi" iz Nikšića; (u njoj se nalazi poznati Babovićev tekst "Lopov Leonida Leonova").

...

Hronologija pomena u najužem obliku pruža sljedeću sliku: prvi pomen o Leonovu datira iz 1926. godine, a zatim o njemu

²³⁷ Rajko Radojković, "Narodno pozorište Niš 1944-1987", "Kosmos", Beograd, 1987, "Teatron", 59, 60, 61, 62.

²³⁸ Dragan Koprivica, "Studija o običnim ljudima", Književni klub "Vladimir Mijušković", Nikšić, 1988, str. 65+8.

²³⁹ Dragan Koprivica, "Čehov, Leonov, Andrić", "Ovdje", 236, januar 1989. str. 13.

²⁴⁰ Dragan Koprivica, "Leonov", "Ovdje", 15. jun 1990.

u knjizi III velem blizu slijede pomeni na ovom području 1927, 1928, 1929, 1931, 1932, 1933, 1939, 1940, 1944, 1945, 1946, 1947, 1948, 1952, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974, 1975, 1976, 1978, 1979, 1980, 1981, 1983, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989 i 1990. godine.

neosporno je da je, u navedenom periodu, u ovim godinama pomena njegovog opusa i stvaralačke ličnosti na području srpsko-hrvatskog jezika, Leonid Leonov opsežno prezentovan u našoj kulturi, zauzimajući istaknuto mesto među sovjetskim piscima kod nas, kao i na planu ukupne prezentacije literature na ruskom jeziku u ovim prostorima.

LEONID LEONOV - NA PUTU KA VLASTITOJ POETICI

KNJIŽEVNI POKRETI I GRUPACIJE

Rodjen uoči novih dana, 1899. godine, Leonid Maksimovič Leonov formirao se kao stvaralac naporedo sa stvaranjem oktobarskog mita, dijeleći sudbinu ruskog čovjeka zahvaćenog društvenim potrebama, zaokretom na planu istorijskog eksperimenta da se na novim osnovama preformlišu i razviju osnovna prava ljudske jedinke i napredniji društveni odnosi. Svojim duhom dekreta i programskim načelima Oktobarska revolucija donijela je promjene na najširem području ljudskih i umjetničkih dostignuća i sloboda; ovo je također imalo i direktnog, propisujućeg uticaja na programiranje kolektivne svijesti, kulture u cjelini i razvoj i tokove književnosti u smislu usaglašavanja sa novim kretanjima, kao i njihove otvorene, potom sve iznudjenije podrške sa promjenljivim uspjehom i rezultatima.

Leonovljeva stvaralaški čin naposljetku upravo u ovakvom periodu kada se tendencijom stvaranja maksimalnog oslobođenja jedinke i društva dolazilo do dijametralno suprotnih rezultata u čijem sklopu je bilo i programiranje same literature i polarizovanje pisaca na jele koje su besprekorno prihvatili sugerisane stavove društveno-političkog i kulturnog programa kao orijentir i za vlastitu poetiku, druge koji su slikali naličje revolucije, i treće koji su svoje neslaganje izrazili odlaskom iz Sovjetskog Saveza, i time dali jasan odgovor na sugerisane zahtjeve da literatura postane "ancilla" politike.

U takvoj atmosferi presantnog karaktera dolazi i do aktualizovanja pitanja odnosa prema kulturnom i književnom naslijeđu, što je također postao krupan znak raspoznavanja za proleterski orijentisane pisce ili pak njihove opONENTE, uz koje su bili i oni neutralni, saputnici, u domenu otpora kanonizaciji u kulturi, posebno samoj književnosti. U periodu od 1917. pa sve do Odluke CK iz 1932. godine o raspuštanju književnih grupacija i formiranju jedinstvenog Saveza sovjetskih pisaca, djelovalo je preko deset struja i pokreta koji su imali ili originalna stanovišta ili nastavljali programe svojih prethodnika putem manje ili veće transformacije postojećih programa.

Djelatnost Proletkulta, jedne od najuticajnijih kulturnih i umjetničkih organizacija, svojom orijentacijom ka afirmisanju "proleterske" kulture i umjetnosti, već nakon pobjede Oktobra, u svakom slučaju je, budući u punom zamahu, označila glavnu liniju poistovjeđenja političkih i kulturnih stramlienja; u tom kontekstu i isiljanja same literature na nivo forme klasnog načina izražavanja i stvaranja čiste proleterske kulture uz afirmaciju kolektivnog duha i mišljenja. Uz to je svakako išlo i negiranje kulturnog naslijeđa klasične, tj. buržoaske provenijencije, onako kako su se o tome futuristi izjašnjavali još do revolucije, insi-

stirajući na vlastitom monopolu u literaturi. Ovakav stav imaju i Komfuti, kao nova verzija futurista, u postoktobarskom duhu, inače u znaku ortodoksnog afirmisanja komunističkih načela u literaturi.

Nasuprot ovakvim načelima djeluje grupacija Skita, koja okuplja u svojim redovima simboliste, "seljaške" pjesnike i pisce izvan književnih škola, i pri tom se deklarirše za ideje neohrišćanstva u vidu socijalističkog poretka, stalne borbe i revolucionarnosti. Imažinisti, pak, odriču utilitarnu poetiku, protiv su naturalizma, i bore se za slobodu forme. Inače, većeg uticaja ne ostvaruju na planu poezije, a ostaju zabilježeni prvenstveno zbog Jesenjinovog stvaralaštva, čiji se veliki talenat nije niti mogao povinovati programima. Serapionova braća imaju za osnovu svoga programa ispravna načela o razvijanju ljubavi prema literaturi neopterećenoj tendencioznošću, i protiv su svih programa u književnosti, koju zastupaju kao autentičan umjetnički čin. Stoga njihovo stvaralaštvo predstavlja originalne domete u ovakvoj kompleksnoj slici umjetničkog izjašnjavanja i traganja za odgovarajućim programima. Nastala iz ove grupacije, grupa Pereval iako pod intenzivnim uticajem rapovske kampanje ima značajnog uspjeha bazirajući svoj program na antiutilitarnom shvatanju ciljeva književnosti, koja je, prema njoj, intuitivnog karaktera i stoga u ravni podsvjesnog, te ne podliježe racionalnim shemama. Pereval afirmirše djelo Tolstoja, Gogolja, Dostojevskog i drugih, no takav program u cjelini doprinosi i njegovom raspuštanju početkom četrdesetih godina, u čemu značajnog udjela ima posebno i lefovskaja grupacija.

LEF nastavlja program Komfuta a pod vodjstvom Majakovskog, a propagira, između ostalog, od futurista preuzeto negiranje klasičnog realizma, razvija aktivnost u literaturi paralelnu razvitku i ciljevima komunizma, i insistira na socijalističkom kolektivizmu u umjetnosti uopšte uz naknadnu poznatu teoriju "socijalne narudžbe", a za otvorenu je borbu protiv neistomišljenika. Ovakvim

i sličnim ortodoksnim stavovima, posebno čak i negiranjem značaja same stvaralačke ličnosti umjetnika LEF je svoje postojanje dovedao pred svršen čin.

Konstruktivisti se razlikuju od lefovaca (mada imaju i srodnih crta), a zalažu se za evropsku verziju kulturne revolucije, usredotočujući se na prevladavanje stihijnog načela u revoluciji, a pri tome, prirodno, na mijenjanje stavova intelektualnih krugova na revolucionarnim načelima uz potrebu planiranja nove umjetnosti putem i tehnicizma i njenog načina formiranja, i to na principima svrshodnosti i ekonomičnosti. Najavangardniji tok ostvaruje grupa oberiuta, čija deklaracija govori o lijevo orijentisanoj umjetnosti sa revolucionarnim predznakom, kroz novo doživljavanje stvarnosti.

Od posebnog uticaja je aktivnost struje RAPP-a, od osnivanja, 1925. godine, pa sve do 1932; RAPP je u svojoj koncepciji (prva faza napostovstvo) zastupao već poznate proletkultovske stavove o idejnosti literature, koja treba da bude funkcionalna, i o negativnom odnosu prema nasljedu klasične književnosti, još futurističkog obilježja; ovo posljednje čak i po cijenu slabljenja rada na ustanovljenju principa svojih poetskih programa, pa i slabljenja literarne produkcije. Ova grupacija isticala je svoje hegemonističke stavove i tražila stalnu partijsku podršku, imajući svojim aktivnostima odjeka i van granica SSSR-a, pa i na našim prostorima. Druga faza rapovske aktivnosti, međutim, ima pristup afirmativniji prema književnosti realizma i klasičnom nasljedu, no svakako uz nezaobilaznu didaktičku funkciju. Dominirajući u književnom životu, posebno u godinama pred ukidanje grupacija, rapovci su pravili podjele među piscima na proletherske i saputnike i protivnike prvih, protiv kojih su vodili oštru kampanju, tokom koje su napadani čak i Piljnjak, Zamjatin, Majakovski, Gorki i Šolohov.

Grupa Kovačnica, osnovana 1920. godine izdvojila se iz Proletkulta. Njen program se, od prvobitnih stavova - slobode stvaralaštva i prihvatanja klasike, približavao rapovskim tezama, a potom bazirao, napokon, na težnji za većom samostalnošću, posebnim kroz prihvatanje saputnika i negiranje rapovske poetike. U svome programu proklamovali su i osjećaj internacionalizma i kolektivizma, kult industrijske civilizacije uz naglašenu patetiku rušenja starog svijeta. Svoju djelatnost ipak su završili pod dominacijom rapovskog programa. Kao rezultat stvaralačke nemoći Kovačnice u vrijeme NEP-a, 1922. g. formira se i grupa Oktobar, koja, formirana većinom od prozaičnih pisaca, insistira na uvođenju radničke tematike i likova u realističkom svjetlu.

U programima navedenih grupacija, onih koje nijesu bile saputničkog ili opozicionog karaktera, opšta mjesta su svakako bila zalaganje za proletersku, novu literaturu i negiranje nasljedja klasičnog, buržoaskog tipa (posebno Proletkult, Komfuti, Lef, napostovci, rapovci). Budući na liniji načela boljševičke partije i vlasti sovjeta, kao produžena ruka u sferi literature, u svojoj revnosti, hegemonističkim pretenzijama i međusobnom borbom ove grupacije išle su čak, u vrijeme Lenjina, i ispred zahtjeva partije i negativno uticale na razvoj i slobodu književnosti i samog stvaralačkog čina; čak i uprkos dosta liberalnim poznatim partijskim rezolucijama iz 1924. i 1925. godine o slobodi pisanja.

Upravo Staljinov dolazak na čelo partije doprinosi krajem tridesetih godina ekstremnom razvitku ovakvih tendencija u oblasti umjetnosti, posebno književnosti, te svakako RAPP očekivano biva promovisan u grupaciju kojoj se odužuje puno priznanje za pomenutu koncepciju programiranja književnosti u daljoj borbi partije pod Staljinovom maskom protiv liberalnih tendencija u literaturi i

višeglasja. Pri tom je intenzivirana potreba za normiranjem estetičke platforme socijalističkog realizma, po kojoj je trebalo kanonizirati buduće literarne tokove i dostignuća, sa svim pozitivnim i negativnim rezultatima, na nivou objedinjavanja svih organizacija i jednog svakako dogmatskog, afirmativnog slikanja stvarnosti na utilitarnim osnovama partijskih zahtjeva.

U prvoj etapi razvoja ruske sovjetske književnosti¹, upravo

¹ Ovakvu periodizaciju, koja se sa više aspekata, društveno-istorijskih, političkih, kulturnih i umjetničkih, jasno uočava u poslije-oktobarskoj stvarnosti, tačno navodi Milivoje Jovanović u svojoj studiji "Pogled na rusku sovjetsku književnost" (Prosveta, Beograd 1980.god.), i ispravno uočava da se u književnosti uočavaju tri razdoblja:

"Prvo razdoblje traje do 1932. godine i obeležava se pluralističkim karakterom književno-estetičkih i idejnih traganja, bogatstvom pojava književnog života i slobodnim razvojem stvaralačkih podstreka; zasnovane za Lenjinova života, ove odlike se održavaju i posle njegove smrti, uprkos tome što se počeci unutarpartijske borbe za vlast reprodukuju i na okolnosti književnog života ("slučaj Voronskog" 1927.) Drugo razdoblje počinje 1932. i završava se Staljinovom smrću 1953. godine; karakteriše ga postepeni proces staljinizacije svih područja života, a u književno-umetničkoj sferi dominacija doktrine socijalističkog realizma dogmatskog tipa, što dovodi do opadanja nivoa književne produkcije i ozbiljne krize književnosti u celini. Treće razdoblje je vezano za proces destaljinizacije društvenog života i vraćanja "normama Lenjinovog doba"; u oblasti umetnosti i književnosti, međutim, destaljinizaciju ne prati povratak pluralističkim inicijativama dvadesetih godina, već pokušaji usmeravanja književnog života u dosluhu sa estetikom socijalističkog realizma nedogmatskog tipa, čime se mogućnosti obnove književnosti unekoliko ograničavaju." (str. 13.)

raznovrsnom orijentacijom i dozetima ilustrujući navedenu burnu i nejednačenu društvenu i kulturnu klimu, poezija je prvi žanr kojim je prokomentarisano novo doba, mada je i u njoj prevlast utilitarističkih načela uskoro dovela i do krize sa višestruko negativnim posljedicama na širem planu. No, kao uvijek u sličnim situacijama, ovakva atmosfera ipak nije onemogućila da do izražaja dodju snažne pjesničke individualnosti.²

Francuski pisac Ž. Kesel, čiji je tekst preveden u "Srpskom Književnom glasniku" 1926. godine, o početnoj prevlasti poezije piše u sljedećem tonu:

"Pod boljševicima najpre se javila poezija. U trenutku kad su građanski rat i beda pustošili zemlju na sve strane, nastalo je jedno fantastično, očajno bolešljivo cvetanje poezije. Pesnici niču na stotine, škole se broje na desetine. Kako je hartija retka, pesme se ne štampaju no se čitaju javno pred publikom. (...) Tako je, za vreme tri godine, postojala samo poezija. Njena vlada odgovara herojskoj epohi boljševizma, vremenu građanskog rata. (...) Čim su se završili građanski ratovi, nastala je automatski i literarna reakcija: vratilo se prozi".³

² Ovdje imamo u vidu predstavnike više pravaca postoktobarskog pjesništva. To su simbolisti Valerij Brjušov, Andrej Bjele i Aleksandar Blok, akmeisti Nikolaj Gumiljov, Osip Mandeljštam, Ana Ahmatova, zatim komfuti i lefovci Aleksej Kručonih, Velimir Hlebnjikov, Vladimir Majakovski, a takodje i Boris Pasternak i Marina Cvetajeva, uglavnom bliski širim futurističkim krugovima; medju pjesnicima oberiutima izdvajaju se kroz reakciju na utilitarističku lefovsku koncepciju putem parodijskih struktura Nikolaj Zabolocki, Aleksandar Vedenski i Danil Harms; dok se medju pjesnicima konstruktivistima posebno izdvajaju Ilja Seljvinski i Eduard Bagricki; imažiniste predstavljaju prvenstveno Vadim Šeršenjevič i Anatolij Marijegof, dok je Sergej Jesenjin pjesnička veličina koja stoji i izvan pravaca i programa. Poetika tzv. "seljaške poezije", osim u djelu Jesenjina, očituje se posebno u poeziji Nikolaja Kljujeva i Sergeja Kličkova. Proleterska poezija ima predstavnike iz krila Proletkulta i Kovačnice, medju kojima se izdvaja Aleksej Gastev, a takodje su značajni Vladimir Kirilov, Mihail Gerasimov, Vasilij Aleksandrovski, Nikolaj Poletajev, zatim Mihail Svjetlov kao "komsomolski pjesnik" iz druge etape, dok stvaralaštvo Demjana Bednog stoji izdvojeno prema drugim tokovima ove poezije.

³ Anonim, Nova ruska literatura, Srpski Književni glasnik, 1926, VIII, (str. 608-611.). str. 608-609

Ipakako da je francuski pisac svoju ocjenu obojio i vlastitim klasnim nasljedjem insistirajući na samosvojnom trendu pjesničke ekspanzije, previđajući istovremeno društvenu funkciju literature nakon 1917. godine i stalne zahtjeve koji su se u tom smislu pred nju postavljali na utilitarnoj osnovi imperativnog karaktera, sa čime se podudarala praktična, neposredna strana pjesništva.

Nakon 1917. godine je u toku proces osavremenjavanja proznog izraza putem napuštanja tradicionalnog realističkog postupka i usmjeravanja ka novijim formama, ekspresionizmu i neorealizmu, uz odjeke "fantastičnog realizma" gogoljevskog tipa, kao i uticaja Dostojevskog. Posebne vrijednosti roman ostvaruje u feljtonsko-publicističkom stilu, kod Erenburga, i u formi romana-hronike, Maksima Gorkog. Stariji pisci-realisti Koroljenko, Veresajev i Prišvin postepeno gube od značaja u književnom životu, dok Maksim Gorki postaje jedna od centralnih figura u kulturnom preporodu, a uticaj njegovog djela evidentan je u stvaralaštvu većeg broja pisaca. Aleksej Tolstoj, značajno ime sovjetske literature uglavnom ostaje kao oponent opšteprihvaćenog stava u kulturi o afirmaciji nove stvarnosti, uprkos izvjesnim ustupcima na planu adoracije Staljinovog lika na temu građanskog rata. Andrej Bjeli ispoljava snažan uticaj na razvijanje novih tendencija u modernom knji-

ževnom iskazu. Jevgenij Zamjatin usvajajući nasljedje Gogolja i

Dostojevskog ostvaruje svoju originalnu verziju fantastičnog realizma. Od pisaca prozaista iz kruga Serapionove braće posebno treba ukazati na stvaralaštvo Konstantina Fedjina, koji u tematskom pogledu nasljedjuje Dostojevskog, Čehova, Andrejeva i Bunjina. Vsevolod Ivanov je takodje značajan pisac ove grupacije, između ostalog i kao stvaralac koji je sa antinormativnih pozicija djelovao u dužem razdoblju. Mihail Zoščenko ostaje u sovjetskoj literaturi kao zapažen satiričar i zagovornik novog proznog iskaza. Od pisaca serapionovaca treba takodje pomenuti Nikolaja Nikitina,

prerano preminulog Lava Lunca, venijamina Kaverina, mihaila Slonjskog i Nikolaja Tihonova.

Prozaisti grupe Pereval nijesu ostavili traga od velikog značaja u sovjetskoj literaturi, a poznatiji medju njima su Aleksandar Voronski, Petar Sljotov, Nikolaj Zarudin, Ivan Katajev i Boris Guber. Proza, pak, proleterskih pisaca ima značajne predstavnike; Aleksandar Serafimovič u "Gvozdenoj bujici" prikazuje razvoj koncepcije junaka-mase; Dmitrij Furmanov u "Čapajevu" piše o građanskom ratu na Uralu; Aleksandar Kadejev istu temu obrađuje u svome najboljem romanu "Poraz"; Fjodor Glatkov u svome najpoznatijem romanu "Cement" medju prvima ostvaruje koncepciju "proizvodnog" romana; Andrej Platonov je poznati antitradicionalist i plodan stvaralac, a zapažen je njegov rad na obnavljanju jezičkog izraza i njegovoj primjeni u literaturi. Mihail Solohov svojim pripovijetkama i velikim romanima nastavlja tolstojevsku epsku liniju i postaje pisac svjetskog značaja.

U kulturnoj i književnoj klimi programiranih poetika prirodno je da se raznim programima i pripadnosti brojnim grupacijama nijesu priklanjali i autori od izuzetnog značaja za ukupne domete ruske sovjetske književnosti, a koji su se jasno izdvojili već u prvoj postoktobarskoj fazi do 1932. godine. Tako je termin Trockog "saputnici", koji se odnosio na ove pisce, označavao one stvaraoce koji nijesu neposredno bili na liniji proleterske literature, ali su uglavnom prihvatili revoluciju; pišući neopterećeni doktrinar-nim pristupom i tendencioznošću, oni su iz svoga ugla gledanja bili upravo u prilici da sa više objektivnosti oslikavaju zajedničke teme sovjetske svakodnevice.

Najistaknutiji predstavnici saputnika su velika imena ruske sovjetske literature Boris Piljnjak, Leonid Leonov, Isak Babelj, Jurij Olješa, Mihail Bulgakov, Aleksandar Grin, Konstantin Paustovski, Valentin Katajev, Ilja Iljif i Jevgenij Petrov. Takođe i

Ilija Erenburg, a saputničkoj koncepciji pripada i prozni opus Borisa Pasternaka, Marine Cvetajeve i Osipa Mandeljštama.

Boris Filjnjak, posebno u romanu "Gola godina", koji je značajan i po postupku montaže više tipova proznog iskaza, fokusira svoja šira zastupljena viđenja "skitske" revolucije, "vušje" i "mašinske" Rusije kroz odnos vlasti i intelektualnih krugova, a sumraku Evrope suprotstavlja žive snage nadolazećeg ruskog duha lažajući se istovremeno i tabu tema sovjetske realnosti. Isak Babelj, veliki novelist i stilist afirmiše posebno teme građanskog rata, stvaranja umjetnika, i temu Odese, kroz koje se sagledava evoluiranje autorskih stavova, a u istoriji literature prvenstveno ostaje kao autor "Konjičke armije". Iz bogatog opusa Mihaila Bulgakova, koji se svrstao u red klasike ruske književnosti, svakako se reprezentativno izdvaja roman "Majstor i Margarita", na temu, između ostalog, slobode stvaraoaca i ličnosti, a na razmedji realnog i fantastičnog kroz sintezu umjetničkog i filozofskog čina. Pjesni. Boris Pasternak ostaje značajno ime u sovjetskoj literaturi posebno kao autor romana "Doktor Živago" praveći, nasuprot afirmacije opšte klime kolektivnog duha, zaokret ka ljudskoj jedinki kao subjektu uz poetske reference šireg opsega vlastitog talenta, a na fonu kritičkog odnosa prema brojnim devijantnim formama sovjetskog puta.

LEONOV I KNJIŽEVNO NASLJEĐJE

Pregled književnih pokreta i grupacija, njihovih programa, kao i predstavnika, koji su na različite načine tragali za književnom formulom, kojom bi se pisalo - i u svjetlu ideje Oktobra i umjetnički na odgovarajućem nivou, naveli smo i s ciljem da pokažemo u kakvom jednom kulturnom, književnom i, uopšte, društveno-političkom okruženju Leonid Leonov stupa na književnu i društvenu scenu, i kakve su sve okolnosti političkog diktata doprinosile da se u Leonovljevom stvaralaštvu, na njemu svojstven stvaralački način, odrazi duh epohe kojoj je pripadao.

Tema uticaja na poetiku Leonova u svojim krajnjim rezultatima paradoksnog je karaktera. Svojim stavovima, proučavanjima komparativnog karaktera, književna kritika je dokazala dva osnovna momenta u ovom pravcu: prvi se sastoji u tome što je ovaj sovjetski pisac svojim stvaralaštvom pokazao da su na njega, kao na malo kojeg drugog autora, svojim poetikama uticala brojna imena savremene i klasične literature, i to, što je od posebnog značaja, u svim etapama, kako od samih početaka tako i u toku najduže i najplodnije faze stvaranja, i u najboljim njegovim djelima; drugi momenat, uz ovakav odnos Leonova prema književnom nasljedju, sastoji se u tome da je ovaj pisac postao i originalan i veliki stvaralac, zauzimajući mjesto u samom vrhu ruske sovjetske literature, da je izuzetno zaslužan i za afirmaciju sovjetske literature i van granica svoje zemlje, te je ostao i nezaobilazno ime ruske klasike u cjelini.

Na ovom mjestu treba istaći da je ovakvim karakteristikama i visokim dometima svoje poetike Leonov nehotice, istovremeno, još jedan pisac koji je pitanje književnog nasljedja postavio na ori-

ginalan stvaralački način, dokazujući da autentični stvaraoci mogu i da prihvataju iz bogate riznice plejade prethodnika i da, budući i sami značajni pisci, ostvare najviše domete i tumačenja u umjetničkom komentaru vremenici su literarni svjedoci. Leonov je tako na sebi svojstven način istovremeno pomjerio granice tumačenja recepcije poetike pisaca uzora i negirao uprošćena tumačenja epigonstva, dajući ovom pojmu viši kreativni smisao u ravni sinteze kolektivnog književnog duha u jednom vremenu i u poetici jednog autora.

U našoj književnoj kritici na srpskohrvatskom jeziku način tretiranja pitanja recepcije djela drugih pisaca na opus Leonida Leonova kreću se od uzgrednih zapažanja na nivou komentara radi dopunjavanja opšteg utiska pa do kompleksnijih sagledavanja odnosa ovog sovjetskog pisca prema uzorima, što nalazimo u stavovima predstavnika ruske emigrantske kritike kod nas, a posebno u radovima naših istaknutih jugoslavista Milosava Babovića, Milivoja Jovanovića, Aleksandra Flakera, Save Penčića, Mile Stojnić i drugih.

Ovakav raznovrsniji tretman pitanja uobičajen je u našoj kritici i stoga što su književni uticaji na Leonovljevo stvaralaštvo raznorodni, i to od početaka, kad je evidentan uticaj većeg broja autora, a potom u toku najznačajnije faze kada se ovi uticaji kao dominantni i najevidentniji svode na druga dva, i to velika imena literature XIX i XX vijeka - maksima Gorkog i, posebno, Fjodora Mihailoviča Dostojevskog.

Medju tekstovima u kojima se opsežnije sagledava ovo pitanje posebno su, hronološki gledano, značajni radovi: Petra Mitropana ("Naslednik Dostojevskoga - Leonid Leonov", 1929.), /značajan za ovu analizu je i prevedeni tekst Gorkog - "Leonid Leonov i Dostojevski", 1931./; zatim tekst Ksenije Atanasijević ("Lopov Leonida Leonova na srpskom", 1939.), Milana Zarića ("Dva dela Leonida Le-

onova", 1955.), Milivoja Jovanovića ("Drama Leonida Leonova Zlatne košice", 1955, "Leonid Leonov", 1960. i studija "Dostojevski i ruska književnost XX veka", 1985.), Ljiljana Zaharova ("Slušajući Leonova", 1957, "Leonid Leonov kao pripovedač", 1958.), Račovana Lalića ("Leonid Leonov", 1957.), Josipa Badalića ("Najnoviji roman Leonova Ruska šuma", 1958.), Milosava Babovića ("Leonid Leonov - rušilac i neimar", 1960; "Leonid Leonov" i "Lopov Leonida Leonova", 1967.; također i tekst na ruskom iz 1969. "Tvorčestvo Leonova u serbohorvatskoj kritike"), Save Penčića ("Sa pripovetkama mladog Leonova", 1960; studija "Etika i poetika Leonida Leonova", 1970; "Leonid Leonov - između tradicije i avangarde", 1983.), Mile Stojnić ("Tema revolucije u ruskoj sovjetskoj književnosti", 1953.) i Aleksandra Plakera ("Leonovljev Lopov", 1980.).

Ovdje svakako treba naglasiti da je u tekstovima koje smo naveli, s pravom, u najvećem broju slučajeva, najopsežnije i sa najviše argumenata razmatrano upravo pitanje odnosa Leonova prema poetici Dostojevskog, s obzirom na to da je ovaj uticaj na Leonovljevo stvaralaštvo trajao i najduže, i u najplodnijoj fazi, i najkompleksnije se odrazio na njegovo stvaranje praveći umjetnički most između dva vremena i omogućavajući istovremeno jedno zaokruženo tumačenje recepcijskog i ukupnog karaktera poetike sovjetskog pisca bez prethodnog višeplanog poznavanja složenog opusa F.M.Dostojevskog.

P r v i u t i c a j i

Najraniji pomen o prvim uticajima na Leonova nalazimo u tekstu M. Slonjima,¹ po kojem je ovaj pisac "počeo sa pripovetkama u stilu Zamjatina, sa ironičnom hronikom u stilu Ljeskova, sa velikim pripovetkama iz seoskog života, koje po svom stilu napominju A. Belog ('Petušihinski prolom')".² Gorki, međjutim, u svome pomenutom tekstu svrstava Leonova među pisce "koji produžavaju delo klasične ruske književnosti - delo Puškina, Gribojedova, Gogolja, Dostojevskog i Lava Tolstoja".³ Negirajući pri tom srodnosti sa poetikom Dostojevskog, Gorki pominje i druge uzore Leonova, posebno ističući Tolstoja, svakako i kao protivtežu prisutnom i nezaobilaznom uticaju Dostojevskog: "Sve se - piše Gorki - više sreću u crtežima Leonova jako podvučene linije Lava Tolstoja. (...) Ako se može reći za Tolstoja da je svoje knjige 'kovao na gvozdenom nakovnju', za Turgenjeva da ih je 'lio u bronzi i srebru', za Leonova bi se moglo dodati da stvara svoja dela 'iz veoma komplikovanih jedinjenja'. Kao pejzažist, on često ima lirski, iskonski ton našeg pesnika Tjučeva, dok se, međjutim, u njegovim ljudskim likovima oseća iznenadna i zaoštrena tačnost Ljermontovljeve proze. Leonov je, u samoj stvari, pčela koja skuplja med sa najbogatijih cvetova".⁴

¹ Mark Slonjim, "Struje savremene ruske literature", "Ruski arhiv", sv. II, 1928, str. 140-159.

² Ibid, str. 152.

³ Maksim Gorki, "Leonid Leonov i Dostojevski", "Politika", 1931, br. 8437, 8.

⁴ Ibid.

Mark Slonjim u svome sljedećem radu pominje još i uticaj Remizova u prvom periodu formiranja;⁵ a Konstantin Rimarić-Volinski u prikazivanju likova i stilu "Jazavaca" ispravno uočava uticaj P.Sologubova i simbolističke poetike, kao i, po atmosferi djela, izvjesnu prisutnost slike A.N.Ostrovskog.⁶ Milan Zarić,⁷ zatim, pored već pomenutih uticaja A.Bjeloga i A.Remizova, nastoji da negira ovo prisustvo kao obavezno, mada u tome nije do kraja izričit, to jest ipak ih navodi, mada u specifičnoj funkciji, koja je, inače dobro uočena, a odnosi se na "traženje umetničkog izraza s trenutnim i sasvim sporednim zastancima pred ovim ili onim piscem i njegovim ostvarenjima".⁸ Lav Zaharov, pored već navodjenih uticaja u kritici, na nivou početnih traganja Leonova za vlastitom poetikom, u svom radu iz 1957. godine, koji je pretežno komparativnog karaktera, ukratko tačno zapaža i uticaj Andersena i Hofmana, kao i još najraniji uticaj na prve Leonovljeve pjesme od strane oca, Maksima Leonoviča Leonova, a u duhu surikovske poezije.⁹

⁵ Mark Slonjim, "Leonid Leonov", str. 28-36, ("Portreti savremenih ruskih pisaca", Beograd, "Ruski arhiv", 1931.), str. 30.

⁶ Konstantin Rimarić-Volinski, "Četiri pisca: Zoščenko - Krenburg - Piljnjak - Leonov", "Hrvatska prosvjeta", 1932, 1. januar, 7-10; 1. februar, 32-35; 1. april, 77-85.; str. 78.

("Katkada - piše Volinski - u prikazivanju smjese tradicionalne kreposti i moderne raskalašenosti - druge trgovačke kćerke Katje i njezinih razgovora s junakinjom Nastjom i Semjonom, a naročito u prizoru 'sablaznjavanja' modernog Josipa po moskovskoj Putifarki - Katji - osjećano sasna očevodne odjeke Sologubovljevi 'Navjnih Čara', ili možda i 'Sitnog Djavla'. A i u maniri pisanja ima nešto što se ne može drukčije protumačiti nego utjecajem ovog simbolističkog literarnog prvaka. (...) Inače, slika je Ostrovskijeva...")

Prisutnost Ostrovskog na planu izgradnje lika pominje kasnije i Radoslav Djokić, u prikazu "Put ka okeanu": "Nalazeći se pod određenim i uterenim uticajem A.N.Ostrovskog, Leonov je stvorio ovde i snažan lik propalog junaka, nesretno zaljubljenog i zagrolog u vatri bezbrojnih zanosâ. To nije Arkadije Ostrovskoga, već vitez lutalica koji je dočekao sreću i nesreću na vrlo ograničenom prostoru". ("Nedovršena putovanja", Savremenik, 1958, knj. 8, 364-366.)

⁷ Milan Zarić, "Dva dela Leonida Leonova", "Život", 1955, knj. VII, 7-8, 510-516.

⁸ Ibid, str. 510.

U smjeru ispravnog zapažanja M.Zarića o svrhovitosti Leonovljevo: ugledanja na uzore u prvoj etapi stvaralaštva i književnih tragova također piše i slavista Radovan Lalić u svom veoma sadržajnom radu o sovjetskom piscu. Imajući u vidu prve pripovijetke i ispravno uočavajući i druge izvore, kritičar navodi da one "većinom predstavljaju književne stilizacije, podražavanje raznim stilovima ruske i strane književnosti. Jedna je pravljena prema Bibliji, druga prema ruskim narodnim pričama, ili prema istočnjačkoj narodnoj poeziji, u trećoj pisac imitira Hofmana, četvrta je pisana u stilu simbolista, itd. Međutim, Leonov svesno pribegava stilovima drugih pisaca, drugih književnosti i epoha, ali to pokazuje veštinu mlado: pisca u vladanju književnom tehnikom, a ne njegovu nemoć da nađe svoj vlastiti umetnički izraz".¹⁰

Lalić ovdje ističe i drugi, značajan momenat - Leonovljevo početno zanimanje za formalizam i estetizam, što je zaista i evidentno u ranijem periodu, ali pri tom naglašava osnovni momenat da uprkos navedenim primjedbama "prve pripovetke Leonida Leonova nisu besadržajne, ne predstavljaju praznu formalističku igru. Svaka od tih pripovedaka izražava određenu misao; u njima kroz ornamentiku reči, parodisko-šaljivi ton ili fantastičnu fabulu izbijaju zanimljiva socijalna i psihološka sadržina".¹¹

Tekst Lava Zaharova o prvoj etapi Leonovljeva stvaralaštva "Leonid Leonov kao pripovedač" prvi je opsežniji tekst na temu uticaja. Zaharov opširnije izlaže već navodjene veze Leonovljeve poetike pozivajući se i na sovjetske izvore (V.Kovaljov), i pri to.

¹⁰Radovan Lalić, "Leonid Leonov, (predgovor), str. 7-29, ("Put ka okeanu", "Molit", Beograd, 1957.), str. 10.

¹¹Ibid.

navodi zapažanje da je pripovijetka "Prolom u Petuših" pisana i pod uticajem "Slova o Igorovu pohodu". Povodom Leonovljevog odnosa prema simbolističkoj poetici kritičar pravilno uočava da je sovjetski pisac ubrzo, već oko 1920. godine, napustio ovaj pravac na lirnom planu, ali isto tako napominje i činjenicu da su "ranija suočavanja sa simbolizmom još djelovala u Leonovljevom svetu. Djelstvovala su na prilično složen način tako da je ovaj pisac prihvatao izvesne forme simbolističke proze, pa i pojedine njene tendencije u izboru i osvetljavanju likova, ali je, napoređo s tim, pružao otpor samom smislu literature ruskih simbolista".¹² Istovremeno, kritičar ispravno zaključuje, imajući u vidu trajnije osnove poetike Leonova, da je napustio ovaj pravac, "ali to još nije posljednji obračun, ni završni razgovor sa simbolizmom. Taj razgovor, neupadljiv, ali interesantan, vođen je kasnije, na stranicama pojedinih Leonovljevih pripovedaka".¹³ Ovaj zaključak Zaharova, međutim, nije dovoljno obuhvatan, jer ga svakako treba proširiti i na planu Leonovljevih velikih romana, to jest stvaralaštva u cjelini, pošto se umjetnički postupak ovog pisca, između ostalog, zasniva na principu sažimanja, tzv. "logaritmovanja stvarnosti" i sagledavanja detalja "kroz lupu" principom "molekularnog sagledavanja". Ovaj stilsko-jezički postupak, koji za osnovu ima odlike savremenog modernog romana na planu maksimalnog ekonomisanja jezičkim izrazom u cilju svodjenja redundantnog materijala ka nuli i dovodjenja samim tim do maksimalne ekonomičnosti i jezgrovitosti iskaza teksta svakako se kreće na koordinatama bliskim i podudarnim sa primijenjenim simbolom kao jednim od sredstava ukupnog književnog izražavanja

¹² Lav Zaharov, "Leonid Leonov kao pripovedač", (pogovor), str. 431-451. ("Bela noć", pripovetke, "Nolit", Beograd, 1959.), str. 437.

¹³ Ibid.

Pojedinačni uticaj simbolističkog pjesnika F.Sologuba, na koji je prvo ukazao K.Rimarić-Volinski, Zaharov obrazlaže detaljnije, ali u ravni disputa mladog Leonova sa uzorom, gdje mlađi pisac odbacuje sugerisani defetistički odnos prema stvarnosti, te iz ove književne polemike kao različit stav izbija Leonovljeva jasna vjera u budućnost i snagu čovjeka kao jedinke.¹⁴ Kritičar potom, kao sljedeći, zapaža i uticaj "dekorativnog romantizma" na Leonova, a stilizaciju kao cilj za sebe smatra za jednu od slabosti rane proze ovog pisca. Međutim, ovakav postupak za Leonova predstavljao je svojevrsne stilske vježbe, postavljanje širih koordinata za konačan prelazak na samosvojno iskazivanje, što je za R.Lučića, kako smo naveli, ne nemoć već dokaz ovladavanja književnom tehnikom; stoga Zaharov ovdje dijelom previdja pozitivne efekte ovakvog postupka u široj perspektivi formiranja kompleksne leonovske poetike, mada ispravno navodi, što se same prve etape tiče, da je

¹⁴ Ibid, str. 438-439. ("Ako pažljivo pročitamo Dogadjaja u provinciji i Smrt malog čovjeka, - piše Zaharov - zapazićemo da je i sama tematika Sologubovih stihova i proze u izvesnom smislu delovala na prostoru tih pripovedaka. Njeno delovanje ne bi se moglo obeležiti kao uticaj u pravom značenju te reči, jer, ukoliko se već govori o uticaju, ove Leonovljeve pripovetke svakako su mnogo bliže svetu stvaralaštva velikog Dostojevskog nego Sologubovoj morbidnosti, sitnoj, jetkoj, zloradoj, iako artistički oblikovanoj. Ipak, iza likova i stanja opisanih u dvema pripovetkama Leonida Leonova kao da se naziru, na nekom udaljenijem planu i prilično nerazgovetno, Sologubova središna tema i Leonovljeva polemika sa njom. (...) Sologubov roman Sićušni djavo, u kome su motivi predoktobarske svakidašnjice razvijeni pod uglom avetinjske zloslutne turobne negacije života uopšte, slika tipove srodne pojedinim junacima Dogadjaja u provinciji i Smrti malog čovjeka, i u tom smislu može se govoriti o prodoru Sologubovih tema na područje stvaranja Leonida Leonova. Ali upravo tu dolazi do izražaja Leonovljev otpor simbolističkom misticizmu i pokušajima da se čovek ponizi i raščisti. Čak u godinama kad pogled Leonova na svet i stvarnost nije bio konačno formiran, ovaj pisac nije mogao da se saglasi sa Sologubom. Ma koliko da je neveseo ambijent u kome prebivaju središnje ličnosti dveju Leonovljevih pripovedaka - sitni ljudi sputane volje i mrtva pogleda - autorovi zaključci su potpuno suprotni zaključcima simbolističkog pesnika i romansijera. Sologubovoj morbidnosti, upornom dokazivanju besmislenosti i ništavnosti života Leonov protivstavlja svoju argumentaciju, neuporedivo čovečniju. U toj polemici sa simbolizmom, veoma posredno vodjenoj kroz teme i likove pripovedaka o kojima je reč, Leonov umetnički postavlja i obrazlaže sasvim drukčiji odnos prema životu. To je odnos pisca, koji, zagledan u provalije duhovne bede, strastveno doživljava plemenitiju, svetliju životnu realnost".)

"sam proces traganja za formom (...) zaklanjao s vremena na vreme dublje sadržaje".¹⁵ Zaharov na kraju, također u afirmativnom tonu poput M.Zarića i R.Lalića, i u podudarnom kontekstu, piše da "I pored neospornog delovanja raznih književnih uzora na mladog Leonova, on ni tada (...) nije bio epigon, niti su one njegove uspeliije stilizacije, kao što je naprimer, Tuatamur, ostale samo u okvirima poznajmljene egzotike".¹⁶

Milivoje Jovanović na temu uticaja značajnije razmatra odno poetike Leonova prema Dostojevskom, mada istovremeno navodi i rane uticaje na Leonova koje je kritika dotad uočila, ukazujući na kraj i na mužičku prirodu piščevu kao jedan od korijena stvaralaštva.¹⁷

¹⁵ Ibid, str. 443.

¹⁶ Ibid, str. 444.

¹⁷ Jovanović povodom ranih uticaja prvo iznosi podatak koji smo već navodili da su prve Leonovljeve pjesme, u Arhangelsku, sredinom dvadesetih godina "napisane u duhu očevih uzora Surikova i Drožića, pesnika seljačko-demokratske tradicije; daleki, zabačeni Sever otače također jedna od najživljih inspiracija Leonovljevih. Gradjski rat najavljuje početak prave književne karijere: godine 1922 Leonov štampa niz pripovedaka raznorodnih po karakteru, stilskim i umetničkim preokupacijama. Isprepletani su tu uticaji - od Hofmanove fantastike i nežnosti Andersenovih bajki (Drvena kraljica, Pub karo, Valjina lutka) do apologije snažnih, pogubnih strasti po istočnjačkim izvorima (Tuatamur) i prilično vešte stilizacije biblijske filozofije (Odlazak Hamov); u stilu, Leonovljevi uzori su folklorna ornamentika Ljeskova i, u ono vreme neminovni, dirljivi eksperimentator Remizov; nije mimo-
~~idjen ni stil istočnjačkog epa, koji je govorio o sklonosti-~~
~~ma ka širini i zamahu pripovedanja. Ipak, prvi dočir s ruskom~~
klimom odvija se van ovih eksperimentalnih tvorevina: tajanstvo pripovedaka Buriga i Jegoruškina propast ukazaće još jednom na mužičku prirodu piščevu, na izvore bogaćenja i brušenja izraza; u poznijim godinama, dakle, neće delovati kao otkrovenje ona zanosna obraćenost ruskoj prirodi, sukobima malog čoveka sa divovskim talasima stihije i strastvena zainteresovanost za kataklizme u ljudskim srcima". (str. 9.)

(Pominjući psihološki realizam Dostojevskog, Milivoje Jovanović kratko navodi da je Leonov ovaj pravac sintetisao sa "moralnim politistom Tolstoja".) (str. 33.)

-/Milivoje Jovanović, "Leonid Leonov", (predgovor), VII-XXIX, (Leonid Leonov, "Ruska šuma", "Prosveta", Beograd, 1960)//

Na pitanje uticaja simbolizma vraćamo se i stavom Save Penčića,¹⁸ ali stavom koji je svakako predimenzionirane prirode, jer kritičar, navodeći druge uticaje, a posebno Dostojevskog, smatra da se "u celokupnom njegovom pripovedaškom opusu (Leonovljevom -D. može konstatovati jedan drugi uticaj, možda daleko presudniji, a to je uticaj ruskog simbolizma".¹⁹ Komentarišući stav L.Zaharova u vezi sa ovim pitanjem, istakli smo da je Leonov koristio simbolistička sredstva u ukupnom stvaralaštvu; ali, (pomjerena u smjeru, posebno, stilsko-jezičkog izražavanja i sažetosti, i višeznačnosti umjetničkog iskaza) ona svakako ustupaju pred imanentnim i daleko prisutnijim prisustvom Dostojevskog u Leonovljevoj poetici, onako kako je to sovjetski pisac sračunato projektovao u svoje djelo pisano u jednom drugom, novom vremenu, propitujući etičko-filozofska stano-
višta prethodnika i sveukupne zadatke umjetnosti u ravni psihološkog realizma. U drugom svom radu²⁰ Penčić se opsežnije bavi pitanjima uticaja, a pored iscrpnog pregleda već uočenih u kritici, ističe ono tačno zapažanje koje se jasno nameće da "ovo pitanje nikada, u celokupnoj ruskoj književnosti, nije postavljeno u onom obliku u kojem je postavljeno u vezi sa Leonovom. Možemo odmah reći da Leonid Leonov u tom pogledu predstavlja svojevrsni kuriozitet, jer je u vezi sa njegovom lektinom, metodološkim i poetičkim uzorima navo-
~~djen imponantan broj najrazličitijih stvaralaca iz raznih vremenskih~~
perioda i književnih razdoblja".²¹

¹⁸ Sava Penčić, "Sa pripovetkama mladog Leonova", "Stremljenja", 1960, I, 2, 86-95.

¹⁹ Ibid, str. 88.

²⁰ Sava Penčić, "Leonid Leonov - između tradicije i avangarde", ("Poetika proze", "Priloge", N13, 1983, str. 196-210.)

²¹ Ibid, str. 196.

(Osim već pominjanih uzora, oslanjajući se na sovjetske izvore, Penčić navodi i Bunjina, Šmeljova, Seifulina, Zamjatina, Cvetajev, Babelja, Pasternaka, Olješu; također i, prema V.Kovaljovu, još i Balzaka, Stendala, Tomasa Mana, Hemingveja, Anatola Fransa i Flobera. - str. 196-197.)

Penčić pri tom ukazuje (što je slučaj i u nađoj kritici) da su ovakva porođenja najčešće data na nivou konstatacija i dodatnih informacija, dakle, bez opsebnijeg zalaženja u pitanja recepcije kad je riječ o najvećem broju uzora zapaženih u Leonovljevom djelu.

Na istom mjestu kritičar, kao i M. Barić, R. Lalić i L. Zaharov, također afirmativno tumači Leonovljevo prihvatanje uzora, kakvo ukazuje upravo "na metolološku složenost Leonovljevog dela, na njegovu posebnost u brojnoj plejadi sovjetskih prozaika",²² i istovremeno negira stavove jednog dijela sovjetskih kritičara o epigonstvu pisca, stavljajući se na stranu gorkijevske verzije tretmana ovog pitanja o Leonovljevoj poetici. Penčić pritom, što je značajan momenat, ima potpuno za pravo kad ističe da je ovaj sovjetski pisac u svome djelu sintetisao najbolja dostignuća, prvenstveno klasične - sa novijim strujanjima savremenog proznog izraza ruske sovjetske literature, i na tim relacijama vršio vlastita poetska traganja, ostvarujući tako umjetničku nadgrađnju i, opet, u dovoljnoj mjeri čuvajući svoj umjetnički postupak od prevlasti uticaja; također je bitno zapažanje da se Leonov prvo, od pojedinačnih primjera, okretao savremenim uzorima, da bi potom napravio korjenit zaokret ka klasici i Dostojevskom, kao dominantnom uzoru.²³ Povodom ovakvog Leonovljevog eksperimentisanja na nivou dostupnom samo velikim stvaraocima, Pen-

čić je u pravu kad piše da ova formula sovjetskog pisca predstavlja

"pravo na traženje, dakle, višestruko književno eksperimentatorstvo".²⁴

²²Ibid, str. 197.

²³Ibid, str. 198, 204.

²⁴Ibid, str. 200.

(Vrijeme je, na tih prvih sticajima, navesti i Penčićovo zapažanje o povodima Leonovljevog "izmještanja" tema van realnog kao prvi otpor klasičnom postupku, a koje se svodi na autorsko traganje za "opštim vremenom" i fantastičnom realnošću, a samim tim i na stilizacije, takozvanu ornamentalnu prozu, karakterističnu za stvaralaštvo jednog broja Leonovljevih savremenika pisaca.)

Sumirajući tumačenja u našoj kritici o brojnim uticajima u prvom periodu Leonovljeva stvaralaštva, kao ilustrativne prirode, citirajući na kraju zaključak Milosava Babovića, kojim se i sintetišu prethodna vidjenja o navedenom pitanju:

"Leonov je kazao jednom prilikom - podsjeća Babović - da pisac u svom razvitku mora proći kroz kapije koje su prethodnici podigli, utvrđujući figurativno neophodnost upoznavanja stvaralačkog iskustva velikih umetnika. On je doista prošao kroz mnoge kapije, eksperimentisao koliko može da se približi raznim uzorima. (...) Ali već u ranim pripovetkama, on je i učenik i stvaralac koji nalazi originalna rešenja".²⁵

²⁵ Milosav Babović, "Leonid Leonov", str. 7-30, (Leonid Leonov, Sabrana dela, "Kultura", Beograd, 1957, I - Pripovetke), str. 24.

Uticaji Gorkoga na poetiku Leonova, i pored svojevrstne "sugestije" sovjetske kritike o značaju upliiva velikog uzora, nijesu zauzeli vidnije mjesto u radovima naše kritike, a, posebno, niti u zapaženijoj formi u stavovima naših istaknutih slavista. Odnos Leonov prema Gorkom, zastupljen u takvoj mjeri i optici, istovremeno za sebe govori o određenom negiranju ovog izraženijeg odnosa, pa i u odgovor sovjetskih kritičarina, koji su ovo pitanje, shodno svojim programskim načelima preferirali i na račun upravo daleko evidentnijih uticaja F.M.Dostojevskog. U svome obuhvatnom radu recepcijskog karaktera "Tvorčestvo Leonova u serbohorvatskoj kritike" Milosav Babović očigledno s razlogom ovome pitanju nije mogao posvetiti veću pažnju i prostor; tako jedino ukazuje na stavove S.Penčića o značaju Gorkijevog uticaja, a pored toga navodi drugi momenat - zasluge Gorkog (preko teksta "Leonid Leonov i Dostojevski") za afirmaciju i prihvatanje Leonovljevog djela uz zaključak da je "mišljenje Gorkog veoma pomoglo učvršćivanju popularnosti Leonova u očima jugoslovenskog čitaoca".¹

No, ipak, nekih kraćih zapažanja u radovima kritike bilo je još na temu ovog odnosa, i to u vezi sa pojedinačnim momentima na nivou podudarnosti atmosfere djela, sličnosti likova i situacija, kao i određenih ideja-vodilja u ponašanju glavnih junaka. Tako K.Rimarić-Volinski u "Jazavcima" uočava bliskost literarne projekcije, modernizovane, ali ipak propuštene "kroz prizmu Gorkijevih naočala: Fome Gordejeva ili novijeg djela ('Klima Samgina')".²

¹ Milosav Babović, "Tvorčestvo Leonova u serbohorvatskoj kritike", (Hrvatska prosvjeta, 1932, 1. januar, 7-10; 1. februar, 32-35; 1. april 77-85.), str. 368.

² Konstantin Rimarić-Volinski, "Četiri pisca: Zoščenko - Erenburg - Piljnjak - Leonov", (Hrvatska prosvjeta, 1932, 1. januar, 7-10; 1. februar, 32-35; 1. april 77-85.), str. 78.

Po Radovanu Laliću, na primjer "'Kovjakinovi zapisi' potsećaju na 'Palanku Okurov' i druga dela Gorkoga iz ovog ciklusa".³ Ali na istom mjestu kritičar naglašava da "i pored obiljednog uticaja Maksima Gorkog na ovo delo Leonida Leonova, 'Kovjakinovi zapisi' daju mnogo novoga".⁴ Aleksandar Flaker, pišući o "Lopovu", porijeklo Leonovljevih deklasiranih likova nalazi ispravno u junacima drame Gorkoga "Na dnu".⁵ Sličan zaključak prethodno navodi i K. Atanasijević, smatrajući takođe povodom "Lopova" da je Leonov "sledebenik Maksima Gorkog, u koliko i njega posebno privlače tipovi sa dna takozvane društvene hijerarhije",⁶ ali razliku vidi u odnosu pisca prema svojim junacima, gdje "Gorkovog toplog i bolećivog slovenskog saosećanja prema životom zgaženim ličnostima nema kod Leonova".⁷ Milivoje Jovanović na planu sličnosti junaka pominje ocjenu sovjetskog kritičara Zoje Keđrine da su u liku Gracijanskog prisutne crte gorkovskog Samgina kao kolebljivog intelektualca u novijim sovjetskim uslovima.⁸ U drugom radu Jovanović navodi Gorkog i Dostojevskog kao glavne uzore Leonova i zaključuje da je pisac "prevazišavši mladalačko nekritično oduševljenje Dostojevskim u svom zreлом stvaranju ujedinio struju Gorkog i Dostojevskog".⁹ Ovdje je kritičar svakako morao i pomenuti sveprisutni nesrazmjer ovih integrisanih u jednu cjelinu uticaja; jer je poetika Dostojevskog, kako ćemo naknadno vidjeti i po tumačenjima naše kritike, do kraja Leonovljeva stvaralaštva imala preovladjujući uticaj i ulogu.

³Radovan Lalić, "Leonid Leonov", (predgovor), str. 7-29, ("Put ka okanu", "Nolit", Beograd, 1957.) str. 13.

⁴Ibid.

⁵Aleksandar Flaker, "Leonovljev 'Lopov'", ("Lopov", "Liber", Zagreb, 1960.) str. 723-732; str. 726.

⁶K.A., "'Lopov' Leonida Leonova na srpskom", "Izvišć", 9. novembar, 1957, 12572, 9.

⁷Ibid.

⁸Milivoje Jovanović, "Leonid Leonov", VII-XXXIX, (Leonid Leonov, "Rasna šuma", "Prosveta", Beograd, 1960.), str. 29.

⁹Milivoje Jovanović, "Drama Leonida Leonova 'Zlatne košice'", "Savremenik", 5, 1956, str. 616-622.; str. 621.

Na planu ideja preuzetih od Gorkog i projektovanih u likove svojih junaka M. Jovanović u svojoj studiji o Dostojevskom i ruskoj književnosti XX vijeka (povodom analizovanja lika Dimitrija vekšina tačno uočava sljedeći vezus: "... treba istaći da je tokom čitave satule Lopova Vjekšina, na koliko to bilo budno, sačinjavao vernost samo jednoj ideji, koja je poticala od filozofije Gorkog, a ne Dostojevskog. Rosređi su njegove reči u stilu Satina iz na dnu, upućene Rčhovu: 'Čovek je takva proročanska reč, (...) koja je iznad svih titula na svetu. On i ne može drukčije: on mora napred i uvis, jednako napred i uvis'. Ovu formulu junak na kraju romana upotrebljava u ulozi svojevrsnog lajtmotiva, kojim se ukida potreba za 'hrišćanskim' poukama 'mudraca' iz Blaguše".¹⁰ Jovanović zaključuje da pisac povodom mogućeg vekšinovog preporoda, u odnosu na raskolnikovsku verziju istog pitanja, "polemiše i uz pomoć filozofskih otkrića Gorkog".¹¹

Podrobnije analizovanje odnosa Leonova prema poetici Gorkog u našoj kritici jedino imamo u studiji Save Penčića "Etika i poetika Leonida Leonova",¹² u kojoj je autor takodje povodom uticaja dvojice velikih pisaca na djelo Leonova mišljenja da je u sovjetskoj kritici ovo pitanje nepravilno sagledavano: "Kritika se - ističe Penčić - afirmativno odnosila prema uticaju Maksima Gorkog na formiranje Leonovljevih humanitarnih pogleda, precenjujući često njegov pravi značaj, dok je prema oslikavanju Leonova na Dostojevskog, bez obzira u kom se obliku ono manifestovalo, zauzimala kritički stav".¹³ No, Penčić pri tom ipak naglašava da se Gorki svako "kao etička ličnost i kao stvaralac zakonito utkao u duhovno bi-

¹⁰ Milivoje Jovanović, "Dostojevski i ruska književnost XX veka", "Trpaski književni salong", Beograd, 1960, str. 13.

¹¹ Ibid, str. 50.

¹² Sava Penčić, "Etika i poetika Leonida Leonova", "Naša reč", Leskovač, 1970, str. 241.;

¹³ Ibid, str. 34.

Leonida Leonova, kao što se utkao i u celokupnu sovjetsku književnost".¹⁴ Kritičar ovdje navodi da je V.Kovaljev pristupio proučavanju djela Leonova sa stanovišta produžene projekcije Gorkijeve koncepcije etičkih i umjetničkih normi, tim prije što je Gorki generalno ustao protiv uticaja Dostojevskog i njegovog psihologizma na sovjetsku literaturu (i njeno prihvatanje književnosti kao oblika klasne borbe) i kroz optimistički izraženu vjeru u čovjeka i njegove težnje ka ostvarenju novog poretka.

Vrijednost Penčićeve analize o odnosu Leonova i Gorkog sastoji se i u tome što je data u kritički intoniranoj formi, jer pišući o gorkijevskom naslijeđu istovremeno naglašava i razlike leonovskog pristupa u nadgradnji gorkijevske koncepcije i svrhovitosti umjetnosti. "Taj uticaj se ogledao - piše autor ove studije - pre svega u onom borbenom patosu, u jasnoj usmerenosti Gorkovih dela ka postizanju humanitarnih ciljeva i vraćanju poljuljane vere u čovekovu moralnu postojanost i čvrstinu. Leonovu je imponovala odanost Maksima Gorkog svom socijalnom idealu, njegova aktivna usmerenost ka perspektivi srećnije budućnosti. Ta ista vera u perspektivu bila je ona motorna snaga koja je dobrim delom aktivirala i talent samog Leonova".¹⁵

Medjutim, u nastavku Penčić uočava bitnu distinkciju u vezi sa mogućim rezultatom ovako postavljenih umjetničkih premisa Gorkoga i zaključuje: "Medjutim, Leonov nije mogao da prihvati delimično romantičarski tretman M.Gorkog koji je, u traganju za junakom uzorom, svesno odlazio u idealizaciju života. Leonov se čuvao onakve konkretizacije literarne materije koja bi proisticala iz pretpostavljene ideale. Tome se protivila celokupna njegova priroda i priroda njegova talenta".¹⁶

¹⁴Ibid, str. 44.

¹⁵Ibid, str. 45.

¹⁶Ibid.

U ovakvom tumačenju treba izdvojiti još jedno Penčićevo polemično i sadržajno započinjanje: "Leonov nije prihvatio ni onu oštru klasnu konfrontaciju Gorkovih junaka, proširujući neprestano broj kriterijuma prema kojima se ljudi svrstavaju u različite taboro. Stvarno značenje novog junaka u literaturi on je tražio na daleko složenijim relacijama nego što je to činio Maksim Gorki. Ovakav si-
ženi tretman proizilazio je iz činjenice da je onog istog junaka koga je Gorki slikao na planu njegove rušilačke delatnosti, njegovog socijalnog bunta, trebalo naslikati u uslovima konstruktivne izgradnje novog društva, kao graditelja. Gorki se ovim temama nije bavio. Čak i dvadeset godina posle revolucije on je sa klasnih pozicija razobličavao buržoaziju. Uticaj Maksima Gorkog na Leonova ne ogleda se, prema tome, ni u tipologiji junaka, ni u metodu, već pre svega u opštem humanitarnom patosu njegovog stvaralaštva i posebno u njegovoj živoj i aktivnoj angažovanosti u razrešavanju aktuelnih problema svoje savremenosti u njegovoj nepozirljivosti u borbi za svoj ideal".¹⁷

U ovom valjanom zaključku S.Penčića jedino bismo mogli korigovati tvrdnju da se uticaj Gorkoga ne ogleda u tipologiji junaka, jer su takvi, mada malobrojni primjeri, kako smo već vidjeli, i zapoženi od naše kritike.

Ukupno gledano, tretman odnosa Leonova prema Gorkijevoj poetici kao literarnom naslijeđu, u našoj kritici opravdano je prikazan kao faktor od, ipak, drugostepenog značaja, ako se uzme u obzir sveobuhvatni uticaj poetike F.M.Dostojevskog.

¹⁷Ibid, str. 45-46.

Leonov i Dostojevski

Odnos Leonovljeve poetike prema književnom nasleđu velikog klasika, u svakom slučaju, opšte je mesto u našoj kritici. Ova složena i trajna veza, na specifičan način projektovana na najboljim stranicama opusa sovjetskog pisca, zastupana je u radovima kritike od uzgrednih, kraćih zapazanja na nivou konstatacije i zaokruživanja šire teme pa do opsežnijih tekstova pretežno komparativnog karaktera na planu podudarnih elemenata kao što su scene, likovi, odnosi junaka, filozofska osnovica podteksta i sl.

Ovo pitanje analizuje se detaljnije u više od trideset radova, među kojima se analitičnošću tumačenja i značajem iznesenih stavova izdvajaju stavovi jugoslavista Milosava Babovića, Milivoja Jovanovića, Aleksandra Plakera, Save Penčića, Radovana Lalića; dok prva pouzdanija ukazivanja na ovo pitanje, počev još od 1928. nalazimo u tekstovima kritičara, ruskih emigranata, Marka Slonjima, Petra Mitropana i Lava Zaharova, kao i u tekstu Gorkog o Leonovu iz 1931. godine.

U vezi sa recepcijom djela Dostojevskog na stvaralaštvo Leonova (kao i u sagledavanju odnosa Leonov - Gorki) kritika na srpskohrvatskom jeziku polazi od jednog afirmativnog stanovišta, pri tom ~~čak od netačnih stavova pojedinih autora da Dostojevski i nije značajnije uticao na poetiku sovjetskog pisca, što je predstavljalo nepotrebno i pogrešno ustajanje u odbranu Leonova, pa do autoritativnih i obimnijih radova naših slavista. Ove, pak, valjane tekstove karakteriše analitički pristup komparativnog tipa, ali propraćen značajnim zaključivanjima, koja, gledano u cjelini, Leonovljev postupak izdižu na nivo propitivanja većeg broja univerzalnih aksioma poetike Dostojevskog u jednom novom vremenu i sa novim tumačenjima i rezultatima.~~

Za pitanje "Leonov i Dostojevski" značaja je imao već pominjani tekst Gorkog o Leonovu iz 1931. godine, sugestivnog karaktera u smislu negiranja ovog odnosa, i to sa pozicija doktrinarnog pristupa, u svjetlu bliskom proletkultovskim tendencijama, posebno nastavljenim programom KAPF-a o negiranju klasičnog nasledja i odbacivanju psihologizma. Naravno, Gorki se ograničio samo na poricanje ili pak umanjivanje uticaja Dostojevskog i njegovog postupka na djelo mladog sovjetskog pisca. Međutim, svojevrsan odgovor poimanja ovog odnosa u vidjenju naše kritike i uopšte kulturne klime, kao suprotan efekat, jeste i davanje naslova ovom poznatom Predgovoru "Jazavcima" od strane nepoznatog priredjivača teksta u "Politici", što zapaža Milosav Babović u svome radu na ruskom jeziku:

"Koliko se ovakvo mišljenje u vezi sa Leonovom učvrstilo kod nas - piše Babović - svedoči i sledeći primer: štampajući tekst Gorkog o Leonovu, redakcija Politike dala je naslov - Leonid Leonov i Dostojevski, uprkos tome što Gorki u svome osvrtu zastupa tezu o Leonovu kao učeniku Ljermontova i Tolstoja. Interesantno je naglasiti - dodaje kritičar - da je u ovom tekstu, štampanom u Politici, izostavljeno poznato mišljenje Gorkog da je Leonov - čovek neke svoje pesme i da njemu u razvoju ne može zasmetati čak ni Dostojevski".¹

~~Pominjanje suštinske veze sa poetikom Dostojevskog susrećemo već u prvim pomenima o Leonovu: Mark Slonjim ovaj uticaj, pored ostalih, ističe i već u ranim pripovijetkama, koje, što je tačno, nose~~

¹ Milosav Babović, "Tvorčestvo Leonova u serbohorvatskoj kritike", str. 366-392. ("Tvorčestvo Leonida Leonova", "Mauka", Leningrad, 1969), str. 368.

"vidne tragove uticaja Dostojevskog".² Svetomir Lazarević u tekstu iz 1928. "Leonid Leonov: Lopov", kako smo već navodili u prvom dijelu našeg rada, piše da Leonov mnogo podsjeća na Dostojevskog; ali uz to dodaje, ukazujući na popularnost sovjetskog pisca van granica SSSR-a, da je naročito upoređivan sa ovim uzorom povodom objavljivanja "Lopova". Lazarević je svakako u pravu kad ističe ovaj moment, jer ćemo iz naknadnih stavova naše kritike vidjeti da je ovaj roman i zaista napisan pod dominantnim, ali optimalnim uticajem poetike ruskog klasika. Mark Slonjim u svom drugom radu uz ocjenu da Leonov zauzima vodeće mjesto u psihološkom pravcu nove ruske književnosti napominje da je "sasvim jasno da (...) ide baš linijom stvaranja psihološkog romana u duhu Dostojevskoga",³ povodom prvih uticaja dodaje takodje i da je "sva ova imena natkrilio Dostojevski, pod čijim su uticajem stvorena sva dočnija dela Leonova".⁴ Kritičar, međjutim, pored ovog i drugih uticaja, pravilno ističe samostalnost sovjetskog pisca i jasno naglašenu umjetničku individualnost.

Autor pod inicijalima S.K., veoma vrijednujući domete Leonovljeve poetike, takodje pominje ovu vezu: "Ne uspoređuje ga kritika uzalud upravo jednoglasno s najdubljim poznavaćem duša ljudskih - s Dostojevskim. Taj snažni i neobični čovjek - piše S.K. o Leonovu - koji nosi u sebi čitav svijet i čija je galerija osoba beskrajna, kao kod Šekspira ili Balzaka, ima sposobnost velikog umjetnika, upravo genija. On je snaga čudna, neobična - snaga koja zapanjuje".⁵

²Mark Slonjim, "Struje savremene ruske literature", "Ruski arhiv" sv. II, 1928, str. 140-159; str. 152.

³Mark Slonjim, "Leonid Leonov", str. 28-36, ("Portreti savremenih ruskih pisaca", "Ruski arhiv" Beograd, 1931.), str. 29.

⁴Ibid, str. 30.

⁵S.K., "Novi roman Leonida Leonova", "Cbzor", 13, 1931, str. 2-3, str. 2.

Petar Mitropan u ocjeni Leonovljevog zaokreta od objektivnog realističkog posmatranja ka umjetnosti višeg poleta, pored naglašene stvaralačke individualnosti, vidi i autorovu "strast prema demonskom i anđelskom u čoveku, nasleđjenu od svog učitelja Dostojevskog".⁶ Citirajući zaključak Mitropana, i Ivo Kozarčanin, povodom ekskurzije Leonovljevih junaka u oblast podsvjesnog, navodi istu vezu: "To je zaista bitno za Leonova, i u tom je on nesumnjivo učenik Dostojevskog, koji čvrsto stoji u današnjem vremenu, u suvremenoj ruskoj političkoj, socijalnoj i kulturnoj stvarnosti".⁷ Ksenija Atanasijević u radu povodom "Lopova", iz 1939, piše da sovjetski pisac "stoji pod sugestijom Dostojevskog, u koliko i njega pretežno, ili, možda, skoro isključivo, interesuju podzemna zbivanja, sukobljavanja, pađenja i zlopađenja u mutnim i morom pritisnutim dušama onih ljudi, koji su sasvim daleko od unutrašnjega razrešenja, preglednosti i mirnoće".⁸

⁶Petar Mitropan, "O Leonidu Leonovu", str. 7-10. (Leonid Leonov, "Lopov" I, "Kosmos", Beograd, 1939.), str. 9.

⁷Ivo Kozarčanin, "Lopov Leonida Leonova", "Hrvatska revija", br. 1, 1940, str. 40-42; str. 42.

⁸K.A., "Lopov Leonida Leonova na srpskom", "Pravda", 5. novembar 1939, 12572, str. 9.

("Ali - piše dalje Atanasijević praveći razliku - dok poniranja u bezdani čovekove psihe i svesti kod Dostojevskog uvek imaju za podlogu jednu, sa genijalnom nadahnutošću vođenu i sa neusamljenom ljubavlju prema čoveku osvetljavanu analizom, a sa ishodom neku konstruktivnu i oplemenjujuću psihičku i moralnu sintezu, - dotle se Leonov u svojim raščlanjavanjima često utapa u kaos i bezizlaznost morbidnoga u ljudskome biću".

Svakako da ovaj sud Atanasijevićeve treba prokomentarisati. Iako ističe pozitivnu liniju što Leonov ipak ne sledi Frojdiv libido nego Adlerovo shvatanje o želji za nadahnutošću ličnosti, njeno vidjenje autorovog utapanja u kaos morbidnog u ljudskom biću sigurno da je predimenzionirano. Stvaralački nivo sovjetskog pisca, njegov optimizam i vera u čoveka u "Lopovu" u gorkijevskom liku Leonida Leonova, koji je i naviknut i navikne svakom sličaji toliko preovladjuju posebno u podtekstualnoj ravni djela, da se ne može u ovakvom hiperboličnom vidu govoriti o njegovom bezizlaznom sagledavanju sudbine svojih junaka; jer pisac, istina, vidi tragizam egzistencije, ali mu se kao stvaralac suprotstavlja perspektivama svojih osnovnih načela.)

Da su pitanju sagledavanja odnosa Leonova prema poetici Dostojevskog pristupali koji put i nedovoljno upućeni svjedoči rad Andrije Milivojevića, pisan čak 1972. godine, kada je u našoj kritici ovo pitanje već bilo u velikom stepenu proučeno i naglašeno, posebno od strane slavista iz univerzitetskih centara. Milivojević, naime, sasvim nepotrebno istupajući u odbranu prekomjerne samosvojsnosti djela sovjetskog pisca, negira sličnosti sa Dostojevskim, tvrdeći sasvim neosnovano da su "ova dva velika pisca potpuno različiti po temperamentu, shvatanjima, misaonoj orijentisanosti i vrsti dara",⁹ te da je ova sličnost sasvim prividna. Milivojević samo ima u vidu pripovijetku "Kraj malog čovjeka" i izvjesne misli Ivana Karamazova,¹⁰ mada ćemo vidjeti da je naša kritika veoma akribično proučila i na brojnim primjerima dokazala postojanje ovog složenog i pozitivnog odnosa. Tim prije začuđuje stav jednog poznatog književnika kakav je bio Ivo Kozaršanić, a koji ćemo ovdje navesti iako smo ga u drugom kontekstu već naveli u prvom dijelu rada, da je Maša Dolomanova - jedini lik u "Lopovu" sa osobinama junaka Dostojevskog. Studije Milosava Babovića i Milivoja Jovanovića iz 1967. i 1985. godine argumentovano dokazuju sasvim suprotno, što ćemo naknadno dokazivati na osnovu njihove detaljne analize navedenog odnosa. Milan Zarić, međutim, potencira pitanje uticaja Dostojevskog, o čemu se "govorilo i govori često i zacelo ne bez razloga. Neosporno je da je Dostojevski uticao na autora romana 'Lopov'".¹¹

⁹ Andrija Milivojević, "Tri vida pripovedačke proze Leonida Leonova", "Povelja", 5-6, 1972, str. 31-37; str. 36.

¹⁰ U liku Liharjova, međutim, Milivojević vidi sličnosti sa Čehovljevim Bjeljikovom, što se u odnoscima sliči mora prihvatiti ispravno zapažanje, ali ovaj lik svakako posjeduje sasvim različite osobitosti iz atmosfere Dostojevskog.

¹¹ Milan Zarić, "Dva dela Leonida Leonova", "Život", 1955, knj. VII, 7-8, 510-516; str. 510.

Kad analizuje isto pitanje na širem planu, Milivoje Jovanović je sasvim u pravu što tvrdi čak da "Svaki novi susret sa Leonovom postavlja pitanje njegovog stava prema Dostojevskom. Vremenom je to pitanje prešlo granice uticaja (poglavito u Kraju malog Lavka, Lopova, i Pricama o neobičnim seljacima) koji se u ranim delima ispoljavao ne samo u sličnosti pojedinih epizoda, već i u usvajanju umetničkog manira u slikanju psihologije čoveka raspinjanjem protivrečnosti veka".¹² Ovaj uticaj obrazlaže i Lav Zaharov u radu "Slušajući Leonova".¹³ Radovan Lalić isti odnos sagledava kroz sličnosti likova, pogodnost nepovskog perioda za opisivanje psihologije junaka u sudaru epoha,¹⁴ i zaključuje da su neki kritičari, tumačeći Leonova kao ideologa sitne buržoazije, suviše usko protumačili i neosporan uticaj Dostojevskog, "ističući ono što je u tom uticaju moglo biti najnegativnije - sliku psihički defektnih ljudi i glorifikaciju patnje ('Leonov pravi kolekciju patnika' - kaže jedan od tih kritičara), iako Leonov nije samo to učio od Dostojevskog, nego i mnogo drugih, daleko značajnijih stvari".¹⁵ I Josip Badalić ovom pitanju posvećuje prostor uočavajući u uvodnom delu da se s obzirom i na značaj talenta i psihološki pristup u obradi tema govorilo "i o pojavi novoga Dostojevskoga",¹⁶ koji je "ima

¹² Milivoje Jovanović, "Drama Leonida Leonova 'Zlatne kočije', "Savremenik", 5, 1956, str. 616-622; str. 620.

¹³ Lav Zaharov, "Slušajući Leonova", "Rukovet", 1957, III, 1, str. 30-36.

¹⁴ Radovan Lalić, "Leonid Leonov", str. 7-29. ("Put ka okeanu", "Nolit", Beograd, 1957.), str. 17. ("Pogotovo je to - ističe Lalić - bio zahvalan materijal za takvog pisca kao što je Leonov, koji je uvek pokazivao sklonost ka posmatranju i izučavanju unutrašnjeg, psihičkog života ljudi, i to u naročitim, takoreći izuzetnim momentima, kada crte ljudskog karaktera najviše dolaze do izražaja. I nije slučajno što je za ugled u ovim psihološkim analizama uzeo Dostojevskog, čiji je uticaj na svoje stvaralaštvo i sam priznavao".

¹⁵ Ibid, str. 20.

¹⁶ Josip Badalić, "Iz savremene ruske književnosti, (Najnoviji roman Leonova "Ruska šuma)", "Riječka revija", 1958, VII, 1-2, str. 95-102; str. 95.

jubi i vlastiti ritam uma i srca, i kao ponekad i u disonantni ras-
korak s ritmom osjećanja i umovanja sovjetske književno-kritičke
prosvijeđenosti, primjenjujući dosljedno kritičko-realističke metode
i na socijalističku sredinu".¹⁷

Lav Zaharov i u svome Pogovoru pripovijetkama Leonova¹⁸ na-
glašava da će se "pažljivom čitaocu svakako nametnuti pomisao da
su mogli koreni stvaralačkog proseca Leonida Maksimoviča urasli u
potresne i bolne stranice Dostojevskog";¹⁹ takodje pravilno uočava
da je, među brojnim piscima koji su pisali pod uticajem velikog
klasika "umetnička reč autora Zločina i kazne i Braće Karamazovih
pristupačna ovom sovjetskom književniku u njenom najautentičnijem,
izvornom izražanju".²⁰ Po Zaharovu veliki pisac kakav je Leonov up-
ravo je "predodređen da iz svojih suočenja s delima Dostojevskog
iznese krupne i suštinski nove vrednosti", koje "ne mogu i neće da
budu kopija, varijanta, ponavljanje, iako je u razmatranju Leonov-
ljevog opusa neotstranljivo i često potrebno ukazivanje na niz do-
dirnih tačaka s opusom Fjodora Mihajloviča".²¹

Ovakav sud Zaharova predstavlja dobru procjenu recepcije
opusu Dostojevskog na djelo sovjetskog pisca, te je kritičar u pra-
vu kad zaključuje da je Leonov obogatio savremenu rusku prozu "ru-
kujući materijalom izmenjene stvarnosti, duboko ponirući u suštinu
pojava i zbivanja, samosvojno transponujući sagledane sadržaje ži-
vota".²² I doista, upravo je pojam kreativne "transpozicije" i situ-
iranja pri tom odredjenih elemenata poetike uzora u novo doba cen-
tralni pojam u tumačenju književnog nasljedja kod Leonova.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Lav Zaharov, "Leonid Leonov kao pripovjatelj" (pogovor), str. 431-
"Bela noć", pripovetke, "Nolit", Beograd, 1959.

¹⁹ Ibid, str. 431.

²⁰ Ibid, str. 432.

²¹ Ibid.

²² Ibid.

Kad piše o pomenutom odnosu, Milivoje Jovanović opsežno analizira Leonovljevo djelo, koje je za njega "izmirujući psihološki realizam Dostojevskog sa moralnim podtekstom Tolstoja, (...) sinteza najboljeg u tom narodu i njegovoj kulturi".²³ Slavista Sava Penčić u više navrata vraća se pitanju ovog odnosa, pa u radu "Sa pripovetkama mlađog Leonova" u dobroj mjeri izlazi pravo kad i zamjera što je "postalo već anegdotski da se Leonid Leonov poredi sa Dostojevskim, i da se ovim poslednjim objašnjava svaki fenomen u njegovim delima".²⁴ No, s druge strane, Penčić, naravno, istovremeno prihvata kao neminovnu i činjenicu da bi "razume se, bilo potpuno besmisleno i proizvoljno dokazivati da Leonov nema ničega zajedničkog s Dostojevskim. Samim tim što se oslanjao na klasičnu rusku književnost (...) on se oslanjao i na Dostojevskog, koji mu je po literarnim koncepcijama i stavu prema čoveku kao objektu umetničkog uobličavanja bio daleko bliži od ostalih pisaca, čak i svojih savremenika. Leonov je prihvatio njegov analitički metod, njegovo smelo prodiranje u psihologiju junaka, njegovu težnju ka etičkim i psihološkim deformacijama kao konačnim proizvodima jednog određenog vida ljudskog trajanja. I Leonova privlači tama i dno života, izmrcvareni svet izbačen stihijom van tokova opšteg kretanja, privlače ga 'izmučene' individualnosti koje su izgubile sve niti sa životom i ne-
~~moćno traže oslonca u duhovnoj pustoši koja ih okružava. Njega po-~~
sebno zanima odraz revolucije na psihi ruskog čoveka i najveći deo njegovih istraživanja kreće se u tom pravcu. Zato je mestimična sličnost s Dostojevskim više metodološke nego suštinske prirode".²⁵ Ovdje ćemo dodati i već dijelom navodjeni zaključak Penčića povodom prvih uticaja, u vezi sa kojima preferira upliv simbolizma, koji je

²³ Milivoje Jovanović, "Leonid Leonov", 27-39, (Leonid Leonov, "Ruska šuma", "Prosveta", Beograd, 1960.), str. 38.

²⁴ Sava Penčić, "Sa pripovetkama mlađog Leonova", "Stremljenja", 1960, I, 2, str. 86-95; str. 87.

²⁵ Ibid, str. 88.

po njemu bio možda presudniji od uticaja Dostojevskog, "kome se Leonov obraćao povremeno i na jedan specifičan način".²⁶

Iz šireg i u najvećem dijelu ispravnog prosudjivanja kritičara treba ipak ukazati na dva stava zbog njihove decidirane isključivosti. Stoga ćemo ustvrditi da brojne komparacije sa Dostojevskim ipak i nijesu morale biti uvijek na štetu Leonova, niti su obavezno smetale da se on sagleda kao samobitna književna pojava, jer se uistinu i ne mogu (niti moraju) u navedenu svrhu izostavljati ili pak potiskivati u drugi plan. One su, upravo kao brojne, činjeničnog karaktera, a ako su argumentovano iznesene, kao takve bitne su za formiranje i najšireg uvida u složene segmente Leonovljeve poetike. Takođe, ne bismo se mogli složiti ni sa konstatacijom da se Leonov Dostojevskom obraćao povremeno, niti je njegova sličnost sa uzorom "više metodološke nego suštinske prirode".²⁷ Duh i umjetnički postupak slavnog klasika prisutni su od ranih početaka u djelu sovjetskog pisca, od "Kraja malog čovjeka", preko "Tazavaca", "Lopova" i drugih romana, kao i drama, u toku cijelog stvaralaštva u manjoj ili većoj mjeri, ali, svakako, nikad u stepenu na osnovu kojeg bi se moglo govoriti o epigonstvu, najviše zbog nepobitne činjenice da je Leonid Leonov toliko značajna i samobitna književna pojava ruske sovjetske književnosti da čak i uplivi ovakve vrste nijesu niti mogli znatnije uticati na njegovu kreativnost i mjesto koje zauzima s pravom u istoriji literature.

Penčić nadalje tačno razvija tezu da se "sudeći po junacima i 'ucveljenom' svetu koji Leonova interesuje, i za njega, kao i za Dostojevskog, može reći da je izašao iz Gogoljevog 'Šinjela'. On je sav u potrazi za sitnim, neprimećenim egzistencijama (...) on se

²⁶ Ibid, str. 88.

²⁷ Ibid.

genijalnog trenutka ne miri s duhovnim bizarnostima tog malog sveta (...) s prilično sigurnog i progresivno uobličenog stanovišta, prilazi ljudskim deformacijama...".²⁸ Pišući o kontinuitetu odnosa prema uzoru, kritičar konstatuje da je "'dostojevštinu' Leonov privremeno napustio u svojim 'Jazavcima'".²⁹ Međutim, prema zapadnjačkim kritičarima, koja ćemo na temu pojedinačnih primjera naknadno navesti, i u ovom romanu postoje odjeci Dostojevskijeve koncepcije u gradjenju pojedinih likova i njihovih odnosa. Povodom "Lopova", pak, Penčić tvrdi da je pisac "ponavljao sve one romaneskne principe na kojima je genijalni ruski klasik izgradio svoju (...) umetnost".³⁰ Ova tvrdnja ima puno osnova, a argumentovaćemo je takođe brojnim zapadnjačkim, posebno Milosava Babovića i Milivoja Jovanovića na materijalu pomenutog romana.

Takođe je od značaja i ocjena ovog kritičara na širem planu, u cilju ustanovljavanja sivevremenskih veza i uloge poetike Dostojevskog u literaturi u najširem smislu, te stoga i Leonovljevog okretanja ka njegovom stvaralaštvu; u njemu je, piše Penčić, "tražio i metodološko uporište. Upravo njime se on branio od proklamovanih teorijsko-estetičkih shema koje su se nudile kao jedinstven i opštevažeći model (...) Objektivno, dakle, to je bilo vraćanje tradiciji, po formalnom vrednovanju, korak unazad, ali to 'vraćanje' dobiva svoj pravi smisao ako se shvati da poetičke i metodološke formule Dostojevskog, ni onda, ni sada, još uvek nisu izživljene, da su one još uvek produktivne i da se, upravo, Dostojevski vezuje za sve one domete koje mi nazivamo modernom i suvremenom svetskom prozom".³¹

²⁸Ibid., str. 20.

²⁹Sava Penčić, "Savest i umetnost", "Književne novine", 9. jun 1979, s.

³⁰Ibid.

³¹Sava Penčić, "Leonid Leonov - između tradicije i avangarde", ("Poetika proze", "Gradina", Niš, 1983, str. 196-210; str. 204-205.

Godine 1964. objavljena je studija A.K.Voronskog na našem jeziku, u kojoj autor posvećuje pažnju i Leonovu, a također i analizu i odnos prema Dostojevskom. Međutim, pored prisutnih vrijednosti sa kritičkog stanovišta, tekst Voronskog, objavljen tek sedamdesetih godina kod nas, opterećen naslagama doktrinarnosti iz vremena u kojem je nastajao u Sovjetskom Savezu, nije mogao imati pozitivnih referenci na inače već formirano stanovište u nas bez imperativa u svjetlu poricanja veze leonovske poetike sa uzorom. Tako je svojim deplasiranim štampanjem na našem jeziku u svakom slučaju svojom provjerom partijsnosti literature i negiranjem kod Leonova čak i autentične pozicije saputništva (jer je i "tudj komunizam"³²), i brigom kritičara u povodu piščeve idejnosti, ovaj rad najvećim dijelom mogao poslužiti kao ilustracija pisanja tekstova u znaku rapske cenzure. Iz ovog teksta treba izdvojiti mišljenje Voronskog, koje je, opet, u funkciji cjelovite tendencije ovog kritičkog štiva, da "Lopovu" "smeta (...) i to što se pisac zadržava na Dostojevskom više nego što je u ovakvim slučajevima uobičajeno. Dostojevski je dostojan učitelj, Leonov je talentovan učenik, ali čini mi se da mu je vreme da prestane da uči".³³

...

U kritici na srpskohrvatskom jeziku, još od prvih pomena, autori prikaza, a potom i značajnih studija, zapažali su i konkretne ~~paralelne, pojedinačne momente kad je u pitanju uticaj opusa Dostojevskog~~, čime se u ukupnom zbiru i utisku stvarao jedan autentičan mozaik dodirnih tačaka na širokom prostoru. U pitanju su, manjim dijelom već pominjani i u uvodu, pojedini likovi, odnosi između većeg broja junaka, odgovarajuće scene, paralelni motivi, filozofska podloga djela i sl. Među ovim radovima najznačajnije su (poglavljima posvećenim upravo ovom pitanju) obimna studija Milosava Babovića o

³² A.K.Voronski, "Leonid Leonov", ("Književni portreti", "Kultura", Beograd, 1964, str. 154-174.), str. 161.

³³ Ibid, str. 173.

"Lopovu", Milivoja Jovanovića "Dostojevski i ruska književnost XX veka" i Save Penčića "Etika i poetika Leonida Leonova".

Već u prvim pomenima izdvajaju se ovakva, ali bitno je naglasiti - izdvojena i kraća zapažanja. Tako Petar Mitropan prvi tačno uočava osobenost lika Maše Dolomanove, "koja ima sve osobine junakinja Dostojevskog".³⁴ Mark Slonjim, na primjer, primjećuje da razgovor Leonovljevog Liharijova sa dvojnikom Pertom podsjeća na bunilo Dimitrija Karamazova.³⁵ Kritičar R.T., povodom objavljivanja "Jazavaca" 1931, piše da "kod Leonova ima ličnosti sa duhovnom atmosferom Dostojevskih tipova; u ovom slučaju to je ubogi krojač Katušin (...) - Potom R.T. dodaje da - postupci Leonova u ocrtavanju ovoga lica nisu ipak nasledjeni i primljeni".³⁶ Istu sličnost zapaža i Konstantin Rimarić-Volinski, i navodi da i prizor kad Katušin dolazi na razgovor sa bolesnom Katarinom "izgleda upravo pozajmljen iz 'Braće Karamazovih' ili 'Poniženih i uvredjenih'".³⁷ Milan Zarić sličnosti kod Leonova uočava u načinu osvjetljavanja likova i dodaje: "U romanu Lopov psihički svet Dimitrija Vekšina na mahove se graniči s unutarnjom realnošću (...) ljudi na bespuću kakve je slikao Dostojevski. Nekim likovima iz stvaralaštva Dostojevskoga, a naročito Rodionu Raskoljnikovu, srodan je duhovno Fjodor

³⁴ Petar Mitropan, "Književni portreti - Naslednik Dostojevskoga - Leonid Leonov", "Nova Evropa", knj. XIX, br. 5, 11. mart 1929, str. 155-160; str. 158. (Kritičar takođe napominje da ime Miće Vekšina korespondira sa imenom Miće Karamazova. Inače, ovim povodom treba istaći da Leonov taj manir ispoljava češće, i kod imena drugih junaka, što ćemo i navoditi; u kritici nije zapažen i taj detalj da sovjetski pisac još, kao vrstu provokativno umjetničke asocijativnosti, čak svome piscu iz Lopova, Firsovu, daje ime, i prezime po oc - Fjodor Fjodorovič, udvajajući ime samog Dostojevskog u smislu dvstrukog alter-ega u ravni romana: i Firsova i Dostojevskog.

U svakom slučaju, ne možemo se, međutim, složiti sa procenom kritičara da Leonov, slikajući svoje junake, pretjeruje kroz želju za hiperbolisanjem poroka i težnji, kao ni sa tim da pisac od njih pravi "blijede marionete" koje pokreće njegova ruka. Mitropanovo argumentuje upravo time što je preporod Mićin na kraju samo negoviješten, ali i Raskoljnikov i Mehljudov, (kritika navodi podudarnost perspektive junaka), samo su dobili u svojoj višeslojnosti ovakvim tretmanom, na inače modernoj liniji otvorenog djela.

³⁵ Mark Slonjim, "Leonid Leonov", str. 28-36, ("Portreti savremenih ruskih pisaca", "Ruski arhiv", Beograd, 1931.), str. 30. (Ovdje je greškom autor naveo ime Dimitrija, što je u svakom slučaju samo previl, jer Liharijevovo bunilo koincidira sa halucinacijama - Ivana Karamazova.)

³⁶ R.T., "Jazavci", "Srpski Književni glasnik", 1931, II, str. 151-152, str. 151.

³⁷ Konstantin Rimarić-Volinski, "Četiri pisca: Zoščenko - Erenburg - Piljnjak - Leonov", "Hrvatska prosvjeta", 1932, 1. I - str. 7-10; 1. II, str. 32-35; 1. IV, str. 77-85; str. 78.

Talanov...".³⁸ Zarić uočava i izvjesne sličnosti Gracijanskog sa Valakovskim Dostojevskog.³⁹ U predgovoru "Put ka okeanu" Radovan Lalić piše da junaci pripovijetke "Kraj malog čovjeka" podsjećaju na junake Dostojevskog iz "Zapisa iz podzemlja", i zapaža isti detalj kao i M. Slonjin u vezi sa dijalogom Libarjova i Perta.⁴⁰

Josip Badalić u "Ruskoj šumi" dobro uočava sličnost scene u kojoj Čandvecki, šandarmerijski pukovnik, isledjuje Gracijanskog sa scenom u Legendi o velikom inkvizitoru (susret španskog kardinala Inkvizitora i Hrista).⁴¹ Lav Zaharov sličnosti nalazi i u izvjesnim podudarnostima u liku Kaćuše ("Događjaš u provinciji") i Krotke iz istoimene pripovijetke Dostojevskog.⁴²

³⁸ Milan Zarić, "Dva dela Leonida Leonova", "Život", 1955, knj. VII, 7-8, str. 510-516; str. 510.

³⁹ Ibid, str. 511.

⁴⁰ Radovan Lalić, "Leonid Leonov", (predgovor), str. 7-29, ("Put ka okeanu", "Molit", Beograd, 1957.), str. 12.

⁴¹ Josip Badalić, "Iz savremene ruske književnosti, Najnoviji roman Leonova 'Ruska šuma'", "Riječka revija", 1958, VII, 1-2, str. 95-102 ("Kod Dostojevskoga je, - piše Badalić - (...) predmet diskusije kršćanskoga poretka na svijetu, dok je kod Leonova predmet diskusije - između istaknutoga carskog policiste i mladog revolucionara - problem svrhovitosti ruske revolucije. Leonovljev je revolucionar u stvari kabinetski revolucionar, dijete iz tzv. bolje kuće, dok je carski policist - trijezni praktičar, a uz to racionalistički orijentirani rodoljub: odnos, po prilici, kao između moralnog idealiste Hrista i inkvizitorskoga praktičara, španskoga kardinala (...)) I u tom djavoljem turniru misli pobjeđuje u prvoj rundi kao i u Legendi o velikom Inkvizitoru Dostojevskoga, negativna sila - praktičar policist nad mladićskim idealizmom donekle karikiranoga malograđjanskoga revolucionarca".) str. 98, 99, 100.

⁴² Lav Zaharov, "Leonid Leonov kao pripovjedač", (pogovor), str. 431-451. ("Bela noć", pripovetke, "Molit", Beograd, 1959.)

("Doduše, - piše Zaharov usmjeravajući svoju pažnju na ovaj lik postoje i izvesne podudarnosti i izvan područja stvaralačkog metoda. Kaćuša iz Događjaša u provinciji donekle potseća na one junakinje Fjodora Mihajloviča koje govore promene kroz život svoju pritaženu misao, naprimjer na Krotku iz istoimene pripovetke. Blizak je opusu Dostojevskog i motiv usamljenosti čovjeka u uslovima međusobnog duhovnog ograničavanja, nepoverenja, čarki sitnih i jačnih duhova. Međutim, ovaj motiv obradjen je kod Leonova na planu koji je u svemu nastao iz njegovih vidjenja psihologije ruskog malograđjanstva"; str. 448.)

U Predgovoru "Ruskoj šumi", na ovom romanesknom štivu Milivoje Jovanović po prvi put u našoj kritici na jednom mjestu punu pažnju posvećuje podudarnosti likova, a na početku svoje analize ističe zapažanje esencijalnog karaktera, koje na najbolji način ilustruje ova problematiku u ukupnom pogledu, apostrofirajući pri tom primjere iz navedenog romana:

"Pitanje srodnosti ideja Leonova i Dostojevskog traje od početka Leonovljeva književna stvaranja. Dok se u ranijim romanima uticaj Dostojevskog odnosio prevashodno na psihološki manir portretisanja likova i situacija (Jazavci, Lopov, Untilovsk, Skutarevski itd), u Ruskoj šumi on je sastavni deo Leonovljeve filozofije života. Tako, proteže se on od pojedinih detalja koji donekle uslovljavaju psihologiju čoveka, kao u slučaju Vihrovljeve kromosti; čitave ličnosti date su prelomljene kroz prizmu dostojevštine, kao Vihrovljeva sestra Taiska, zlosrećna Nataša Zalatinska, (...) sa svojom filozofijom samotnog umiranja i dobrovoljne patnje; činovnik carske policije Čandvecki i provokator Giganov (društvo oko Šigaliova u Zlim dusima), Vihrovljeva žena Lena i usvojeni sin Serjoža, Gracijanski, najposle. U odnosu između Vihrova i starog Kaline ima nečeg od zanosnog obraćanja Aljoše starome Zosimi, kao što se ljubav Ivana Vihrova može donekle uporediti sa ljubavlju Šatova prema ženi u Zlim dusima; u stilu Dostojevskog kompleksan je i odnos Felja i Vihrov, Gracijanski-Vihrov, Gracijanski-Nataša Zalatinska, Morščihin-Gracijanski, Vihrov-Osminov itd".⁴³ Jovanović takodje pominje i detalj kako je Vihrov "milošću njemu nepoznatog dobrotvora dobio stipendiju za vreme školovanja (jedan od snažnih detalja sa prizvukom tajne, koja kao kod Dostojevskog igra sudnovatu ulogu pokretača mnogih sumnji i neizvesnosti)",⁴⁴ a navodi i mišljenja kritike o

⁴³Milivoje Jovanović, "Leonid Leonov, str. 7-39, (Leonid Leonov, "Ruska šuma", "Prosveta", Beograd, 1960), str. 36.

⁴⁴Ibid, str. 28.

sličnosti lika Gracijanskog sa Svidrigajlovom.⁴⁵ Sve ove tvrdnje Jovanovića, bez tendencije da se dezavuiše samostalnost i visoki nivo djela Leonova treba prihvatiti kao ispravne, i to, kako naša kritika šire sagledava, u svjetlu preuzimanja literarnih obrazaca, kojima se na novom vremenskom materijalu propituju drugačiji odnosi, ali sa zajedničkom polaznom osnovom; ovakav stav će biti i jedini kad je u pitanju ukupno sagledavanje uticaja i njihove svrhovitosti u opusu Leonova kako posebno u povodu Dostojevskog tako i kao što smo već vidjeli i povodom drugih uticaja.

Sava Penčić, mada naknadno šire analizuje ovo pitanje, u radu iz 1960. god. ukazuje samo na sličnosti lika Aljoše iz "Prologa u Petuših", koji "skoro da nema u sebi ničeg zasnovanog na novim sovjetskim principima i snažno asocira na Aljošu iz Braće Karamazova".⁴⁶ I u prevedenom tekstu Aleksandra Voronskoga iz 1964. nailazimo na ukazivanja o sličnosti Leonovljevih likova sa junacima Dostojevskog, ali kroz već pomenuto didaktično prosudjivanje.⁴⁷ Budući na liniji utilitarnosti književnosti, Voronski kritikuje i pripovijetku Leonova upravo u segmentima u kojima se Leonov približava poetici velikog klasika.⁴⁸

⁴⁵ Ibid, str. 29.

⁴⁶ Sava Penčić, "Sa pripovetkama mladog Leonova", "Stremljenja", 1960, I, 2, str. 86-95; str. 91.

⁴⁷ A.K. Voronski, "Leonid Leonov", ("Književni portreti", "Kultura", Beograd, 1964.) str. 154-174; ("U Kraju malog čoveka, kao i u nekim drugim Leonovljevim delima, bez sumnje - piše Voronski - ima mnogo tuđeg i našoj epohi i, utoliko pre, nama komunistima. To nije naša stvar. U njoj ima mnogo od dobro poznatih misli i rezonovanja Dostojevskog, ali Leonov je prvi pokazao propast i raspadanje stare inteligentske štenare u doba revolucije, uveo nas u muzej voštanih figura 'mozgova' zemlje. Mada su likovi Lihareva, Jelkova, Kromulna, Titusa, Vodjanova i Jelene dati pod uticajem Dostojevskog, oni su istiniti, umetnički verni i ubedljivi. Između ostalog, pisao je - kako to ili ne - napravio bilans i naše ruske inteligentske Dostojevštine. Kako je daleko otišla istorija! Ivan Karamazov kod Dostojevskog buntovnik je svoje vrste, koji ne prima svet - Liharevi i Jelkovi su odvratna ljjigava ljudska sluz, čak i Fert je degenerisani djavo Dostojevskog"; str. 161.)

⁴⁸ Ibid, str. 165. (Zbog apstrakcija Dostojevskog Voronski je mišljenja da je Leonov narušio vrijednosti priča Kovjakinovi zapisi, Petušihinski prolom i Kraj malog čovjeka.)

U svojoj studiji, poznatom Predgovoru "Lopovu" Milosav Babović se opsežnije bavi pitanjem odnosa Leonova prema djelu Dostojevskog. Tako je jedan dio ove studije i neposredno posvećen ovakvoj analizi, i to upravo na književnoj gradnji ovog najboljeg romana sovjetskog pisca. Ovo je ujedno i prvo kompleksno sagledavanje pomenutog odnosa u kritici na srpskohrvatskom jeziku kad je riječ o argumentovanom ukazivanju na suštinske veze Leonovljevog "Lopova" sa, što je takodje bitno istaći, više romana Dostojevskog: "Zločin i kazna" u prvom redu, a takodje i sa romanima "Idiot", "Zli duhovi" i "Braća Karamazovi". U pitanju su suštinske veze, uglavnom, koncepcije dva Leonovljeva lika od najvećeg značaja - Čikiljova, a posebni Dimitrija Vekšina sa odgovarajućim likovima u djelima Dostojevskog, pri čemu centralno mjesto u Babovićevoj analizi svakako zauzima odnos Vekšina prema Raskoljnikovu kao svome potencijalnom prototipu.

Ovdje je važno navesti i Babovićevo uočavanje leonovske atmosfere u najširem smislu kad se govori o duševnoj konstituciji junaka uopšte (Suzana, Zavarihin, Firsov, Vekšin); **zapažajući osnovu kolektivnog duha koji vlada među ovim likovima, a na relaciji sa poetikom Dostojevskog, kritičar naglašava: "Gotovo u svim junacima živi nešto strasno - karamazovsko, i razlike su samo u tome koliko ljudi imaju snage da nose teret iskušenja i da skrivaju svoja posrtaanja".**⁴⁹ Povodom, konkretno, koncepcije lika Čikiljova, Babović ~~reminiscencije uočava već u srodnom zvučenju imena: Čikiljov-Šiga-~~ljev, uz zaključak da "Leonovljeva zamisao, naravno, nije knjiška. Ovde se još u većoj meri radi o odnosu imaginacija - eksperiment. Obojica imaju svoj nacrt sistema društvenog uređenja".⁵⁰ Citirajući

⁴⁹ Milosav Babović, "Leonid Leonov", str. 7-70, (Leonid Leonov, Sabrana dela, "Kultura", Beograd, 1967, 1 - Pripovetke), str. 23.

⁵⁰ Milosav Babović, "'Lopov' Leonida Leonova", str. 7-109. (Leonid Leonov, Sabrana dela, "Kultura", Beograd, 1967, 4 - "Lopov" - I), str. 55-56.

Ključne odlike Šigaljevljeve pogubne koncepcije apsolutne kontrole društva, M. Babović izdvaja, radi daljeg poređenja sa Leonovljevim tipom junaka, litne momente, koji se "svođe na sledeće: uravnilovka odnos prema geniju i nauci, pokornost i dostavljanje kao društvena obaveza. Čikiljov – nastavlja Babović svoje precizno kompariranje – svoj načrt društvenih odnosa zasniva uglavnom na ovim koordinatama. On je protagonist uravnilovke. (...) Čikiljov mrzi sve što narušava uravnilovku i otuda je jasan njegov gnev protiv genija, kao najubedljivijeg argumenta neodrživosti shematizacije sveta. (...) Iz straha za uravnilovku izraslo je kod Čikiljova nepoverenje prema čoveku, prema radoznalosti i stvaralaškom naporu njegove misli. Kada bi on bio gospodar sveta, ukinuo bi ljudsko pravo na tajnu i zaveo "kollektivnu budnost".⁵¹ Kritičar očigledno sa mnogo osnova dokazuje korišćene porijekla Leonovljevog junaka, koji, pri tom, kao, iako univerzalni tip, svakako ima i svoje duboko utemeljenje i u sovjetskoj stvarnosti kao posledica presije takvog poretka. Vrijedno je pomena i Babovićevo zapažanje da je Leonov svoga junaka kao otjelotvorenje devijacija sovjetske birokratije, u drugoj redakciji romana, radio do groteske. Ovakav postupak, primijetili bismo, istovremeno daje karakteristične, dijelom, odlike lika, odvajajući ga u široj ravni komizma od verzije Dostojevskog.

Još je, svakako, od većeg značaja Babovićevo analitičko kompariranje srodnosti koncepcije likova Vekšina i Raskoljnikova. Prema Babovićevoj kritičkoj impresiji "Leonovljev sistem motivacija odražava njegovu koncepciju čovekove ličnosti. I u jednom i u drugom oseća se prisutnost Dostojevskog".⁵² Osnovne podudarnosti kritičar

⁵¹ Ibid, str. 56-57.

(Vežu Leonovljevog junaka sa likom Šigaljova kod Dostojevskog uočava i Aleksandar Flaker, ali samo na nivou kraćeg, usputnog zapažanja, po kojem je Čikiljovljev program tip "nivelizatorskog, doušničkog, birokratskog, prema kojemu bi se cijelo društvo moralo svesti na njegovu vlastitu, ne odveć veliku kulturnu i intelektualnu razinu, pri čemu je Čikiljov, i po imenu, tek nasljednik Šigaljova iz Bjesova Dostojevskog";/ "Leonovljev Lopov", "Lopov", "Liber Zagreb, 1980, str. 723-732; str. 726./)

⁵² Ibid, str. 52.

na autentičan način zapaža upravo u koncepciji postupaka oba junaka u traganju za vlastitim identitetom i svrhom postojanja:

"Vekšin se - piše Babović - muži tražeći rešenja za dva problema: prvo, može li se ubiti i prestup opravdati ciljem; i, drugo, ko sam ja: snažni čovek ili beslovesno biće? (...) Vekšin pokušava da svojoj tezi da vid odbrane: Ako sve zavisi od savesti, kako vinovnik može osećati krivicu prema mrtvoj žrtvi, kada je savest regulator odnosa prema živima? Firsov je odgovorio: 'Ubijajući, ti u njemu ubijaš sebe'. Najzad u razgovoru sa Pčhom Vekšin do kraja otkriva strast samospoznavanja: 'Želim da saznam ... ko sam ja u stvari, jesam li biće ili nisam (...) Ako sam biće u višem smislu onda možda na meni nema nikakve krivice'".⁵³

Uočavajući ove ključne crte vekšinovske koncepcije, kritičar tačno navodi da sva ova razmišljanja odmah podsjećaju na Raskoljnikova i njegovo traganje za razlozima samoodbrane, i pri tom konstatuje tri podudarna momenta: "Prvi, Vekšin deli ljude na dve kategorije (...) kao i Raskoljnikov (...) Drugi momenat: Raskoljnikov iskreno priznaje Sonji: 'Meni je tako bilo potrebno da saznam... da li sam vaška kao svi ili sam čovek? Imam li snage da prekoračim norme ili nemam?' (...) Treći: određujući odnos prema žrtvi Raskoljnikov kaže: 'Ubio sam sebe, a ne staricu...'".⁵⁴ Babović na kraju konstatuje da je "očevidna podudarnost ne samo suštine problema koji muče junake već i srodnost formulacija".⁵⁵ Istovremeno, u daljem toku analize, uočava i druge podudarne momente, koji nedvosmisleno ukazuju da je Leonov sa određenom, vidnom namjerom konkretno preuzimao više obrazaca iz djela Dostojevskog u cilju propitivanja svoga vremena i vlastitih ubjedenja. Tako je bitno uočeno i sljedeće: "Vekšin se vraća na mesto prestupa, kao i Raskoljnikov. I u jednom i u drugom delu atmosfera scene gradi se na opasnosti otkrivanja zločina

⁵³Ibid.

⁵⁴Ibid, str. 53.

⁵⁵Ibid.

tačnije samootkrivanja. (...) Pobude prestupnika da učine posetu srodno su formulisane. (...) Ceo Vekšinov razgovor sa Artashezom po zamkama, podvodnom kamenju podteksta, riziku igre, neodoljivo podseća na dvoboje islednika Porfirija Petroviča sa Raskoljnikovom. (...) Istovetni su simptomi psihičkog oboljenja kod obojice junaka".⁵⁶ Ovdje kritičar upoređuje situaciju u kojoj sjen zelenašice muči junaka Dostojevskog, a Vekšina progoni priviđenje majke ubijenog oficira. No, sam detalj da Leonovljevog junaka ne progoni upravo žrtva nego majka ubijenog, prema Baboviću prožima misao iz "Bune" Ivana Karamazova, kad ovaj lik govori da ne želi da se majka ubijenog djeteta grli sa mučiteljem. No, ovdje bismo svakako mogli dodati i činjenicu da ako Vekšina ne progoni ubijeni sin nego majka, onda je u liku majke kao žene u godinama takodje mogla da se izrazi koincidencija sa likom stare lihvarke iz "Zločina i kazne", a ubijeni potisne na drugi plan radi autentičnosti na planu sličnosti detalja.

Babović nadalje tačno uočava i da je "sižejna linija glavnog junaka Lopova koncipirana kao Raskoljnikovljeva",⁵⁷ kao i srodno shvatanje odnosa ljubavi Vekšina prema ljudima poput, u ovom slučaju, Ivana Karamazova.⁵⁸ Prema Baboviću je, u čemu je takodje u pravu i odnos patnje i ljepote u Vekšinovom slučaju zasnovan po ugledu na Dostojevskog u tome smislu da "nema lepote bez patnje stvaralačke. U romanu se ova misao prezentira u više varijanata, a u svima je patnja pratilački momenat života koji ima duboki smisao".⁵⁹

⁵⁶Ibid, str. 53-54.

⁵⁷Ibid, str. 54. (Ovim povodom kritičar ističe sljedeću podudarnost asocijativnog tipa: "Firsov kaže Vekšinu: 'Ceo Vaš životni put od vna sam zamislio i u mislima izradio kao kolebljivi mostić iznad provalije, od zločina ka moralnom preporodu'"; str. 54.)

⁵⁸Ibid. (Babović navodi misao Maše Dolomanove o tome kako Vekšin vođstvo u najširem smislu, što je tip ljubavi bez obaveza, a što po Baboviću jasno podsjeća na misli Ivana Karamazova kako je nemoguće voljeti svoje bližnje, već jedino daleke.)

⁵⁹Ibid, str. 55.

Nakon ovog iscrpnog sagledavanja preuzetih elemenata iz djela Dostojevskog, naglasićemo da je od izuzetnog značaja Babovićeva ocjena razloga preuzimanja Raskolnikovljevih osobina za Vekšinov lik jer ovaj zaključak svojom sveobuhvatnošću, iako preko pojedinačnog primjera, postaje osnov za jedan širi, generalni sud kad je u pitanju kompleksno sagledavanje pitanja uticaja ruskog klasika na Leonovljevo stvaralaštvo. Negirajući ovaj povodom mišljenje sovjetskog kritičara V. Kovaljova o tome kako je pisac Firsov neumjesno podražavao u romanu Dostojevskome, Babović na osnovu suštinske subjekcije daje istovremeno i valjan zaključak:

"Zašto je Leonovu bilo potrebno da u Vekšinov lik unese toliko preuzetih komponenata? Svakako ne zato što ga je slaba inventivnost gonila na pozajmice. Razlozi mogu biti brojni. Pre svega, Vekšin je neka vrsta posvedočenja vizionarstva Dostojevskog. Njegov je Raskolnikov laboratorija i teorija, a Vekšin životna praksa. Proba je pokazala da je teorijska razrada problema bila genijalna. (...) Sasvim je prirodno da srodne životne okolnosti izazivaju srodne misli i pitanja. (...) Veza sa Raskolnikovom je organska: obojica ubijaju iz idejnih pobuda. Kad već nije mogao izbjeći ove probleme, onda je estetički bilo najcelishodnije da ličnost svog junaka nasloni na večni lik Raskolnikova; taj pandan je osiguravao dubinu i trajnost impresije. Ali najzad, Leonov naročito u savršenoj sišoj linije glavnog junaka pokazuje u čemu su vreme i istorija nadrasli genij Dostojevskog, njegova shvatanja i rešenja".⁶⁰

Babović ukazuje takođe i na neke manje, ali svakako bitne detalje, kao što su preuzimanje misli o čežnji za ujedinjenjem ljudi u jednu porodicu, o likovima-simbolima (scena Zavarihinove trke) takođe o temi Kojevog kovčega, ljubavi-mržnje, a na kraju navodi i srodnost na planu umjetničkog shvatanja stvarnosti, koja se i kod Leonova tumači kao sfera složenija i bogatija od oblasti same umjetnosti

⁶⁰ Ibid.

Znatan prostor u svojim istraživanjima, posvećen konkretnim uticajima Dostojevskog na Leonovljevo stvaralaštvo, namjenjuje i Milivoje Jovanović; ovi je imao u vidu njegovo studiozno proučavanje teme "Raskolnikovljeva situacija i ruska književnost" u knjizi o ruskom klasiku, gdje posebnu pažnju u ovom smislu ukazuje romanu "Lopov", u kojem su po njegovoj tačnoj tvrdnji "Raskolnikovljeva situacija i sve njene psihološke i etičko-filozofske komponente naj-detaljnije razmotrene".⁶¹ Služeći se, istina, u većini slučajeva metodom neposrednog kompariranja podudarnih i pravilno uočenih detalja u Leonovljevom romanu, i to na drugoj redakciji, u kojoj je po njemu autorski "prilaz materijalu Zločina i kazne nesumnjivo promišljeniji", a uz napomenu da u vezi sa tretmanom ovog pitanja "treba ukazati pre svega na rad M. Babovića 'Lopov Leonida Leonova'", M. Jovanović u romanu sovjetskog pisca ukazuje na zaista mnogo podudarnosti. Ove podudarnosti su i na planu neposrednih, direktnih literarnih kontakata, a također i na planu uspješno transponovanih i primijenjenih u drugačijem svjetlu i kontekstu detalja i ideja. Međutim, kritičar sva ova zapažanja iznosi autoritativno i dovoljno argumentovano da ih svakako treba kao takva upravo i prihvatiti u velikoj mjeri. Uz to se poziva i na neke relativno novije sovjetske izvore u dokazivanju svojih pojedinih stanovišta.⁶²

⁶¹ Milivoje Jovanović, "Dostojevski i ruska književnost XX veka", "Srpska književna zadruga", Beograd, 1985, str. 34.

⁶² Ibid, str. 195; str. 34.

(Najavu uvršćivanja raskolnikovske situacije Jovanović, u vezi sa "Lopovom", uočava tretmanom teme "krvi", "dragocenije od 'istine'", do koje se došlo njenim prolivanjem", u više djela ovog pisca, iz dvadesetih godina, (posebno u "Kraj mlog čovjeka"). Kao i teme o sudbini zabludjelog junaka i mogućnosti njegovo preporoda, posebno u priči "Kopiljovljev povratak").

Jovanović svoju analizu započinje ukazivanjem na položaj Raskolnikova kao junaka romana, u funkciji kompozicionog i duhovnog centra, i izvodi strukturni, paralelan zaključak da je "po istom principu izgrađen i Leonovljev Lopov, u čijoj je osnovi priča o Dmitriju Vjokšinu, njegovoj podvojenosti i njenom polifoničnom razmatranju u krugu ostalih junaka".⁶³ Ističući da su dodirne tačke između ovih junaka višestruke, kritičar navodi podudarnu otuđenost oba junaka od briga čovjeka i istorije, kao i niz pojedinačnih momenata;⁶⁴ tu se, između ostalog, izdvaja i priča o Tanjinoj mladosti, koja ga asocira na Dunjin položaj u "Zločinu i kazni",⁶⁵ dok Zavarihinov lik dijelom vidi kao nastavak srodnih crta Lužina,⁶⁶ a Manjukin podsjeća na Marmeladova;⁶⁷ Bapkinov lik, pak, djelimično je vezan za Razumihina,⁶⁸ a Porfirije Petrovič se pojedinim crtama razdvaja u likove Artašeza⁶⁹ i Pčhova.⁷⁰

⁶³ Ibid, str. 35.

⁶⁴ Ovdje pominje inscenirano primanje milostinje Raskolnikova od nepoznate žene, što posredno odgovara Vekšinovom susretu s nepmarkom; također u sceni razgovora Svidrigajlova i Dunje o mogućnosti da je njen brat lopov, Jovanović vidi anticipiranje Vekšinove situacije, dok, treba se svakako složiti, "Vjokšinovi odnosi sa sestrom Tanjom Zavarihinom, Manjukinom, Sanjkom Bapkinom i Pčhovom umnogome podsjećaju na odnose Raskolnikova s Dunjom, Lužinom, Marmeladovom, Razumihinom i Porfirijem Petrovičem". (Ibid, str. 35, 36.)

⁶⁵ Ibid, str. 36. ("Njena priča - precizira Jovanović - u celini, zaključno s tragičnom pogibijom, liči na priču 'mučenice' Dunje. (...) U dva razgovora s Mašom Dolomanovom Tanja se ponaša kao Dunja u razgovoru sa Svidrigajlovom". Navodeći kako Tanja visoko ocjenjuje moralni lik svoga brata i kroz "njegovu želju da 'kroz nevolje, čak kroz krv svojih savremenika ugleda zvezdu-vodilju pred sobom'", kritičar piše sa puno razloga da "Ova Tanjina ocena u suštini vodi računa o odgovarajućim pasażima epiloga Zločina i kazne, kada se zvoda vodilja (jevandjelje i ljubav) pojavila i u Raskolnikovljevo životu".)

⁶⁶ U Zavarihinovom liku - piše kritičar - otkrivaju se neke srodne crte sa Lužinom, koji se (...) sam 'probio'. (...) Sve epizode Lopova u kojima je reč o Miškinom protivljenju Tanjinom braku sa Zavarihinom (...) nesumnjivo su inspirisane sličnim Raskolnikovljevim razmišljanjima o Lužinu".

⁶⁷ Podudarnost Jovanović vidi kroz lik pijanca, uz njihove ispovijesti i odnos prema vlastitoj ličnosti.

⁶⁸ Ovdje ima u vidu odanost glavnom junaku i želju za poštenim životom.

⁶⁹ Ovu sličnost vidi u sceni kad Artašez vodi razgovor s Miškom u stolu inspektora, tj. na relaciji Raskolnikov - Porfirije Petrovič.

⁷⁰ Ovdje ga riječi Pčhova o "liječenju Hristom" navode na pitanja Porfirija Petroviča Raskolnikovu o vjeri.

Ne, svakako, ovom pitanju Jovanović pristupa uočavajući više-struku poziciju pisca (na relaciji i podudarnosti, ali i brojnih razlika u ukupnom formiranju Leonovljeve koncepcije likova uz prizvuke Dostojevskijeve verzije); stoga u vezi sa odnosom prema glavnom junaku i naglašava da "pomenuti junaci Lopova i karakter njihove upućenosti na Vjokšina nisu uvek u zavisnosti od fabularne sheme Zločina i kazne",⁷¹ i dodaje da se i "sam Vjokšin u mnogo čemu i razilazi s Raskoljnikovom".⁷² Ovdje je bitno navesti tri tačna zapažanja kritičar prvo, da se Vekšin aktivno miješa u sudbine drugih, te mu se ovi i suprotstavljaju (Tanja, Bapkin); drugo, da dok je Raskoljnikov ubio uz već pripremljen plan, što se direktno odražava na etičko-filozofski aspekt kroz pitanje spremnosti da se prizna zločin, Vekšin nije imao takav plan, te Jovanović ispravno izvore njegove krivice traži još u ranoj mladosti i ukupnoj duhovnoj orijentaciji; i treće, za razliku od "teorijski potkovanog Raskoljnikova", kritičar kod Vekšina uočava izvjesnu neukost na nivou njegovog ukupnog sklopa ličnosti. Poguban, pak, uticaj glavnog junaka "Lopova" dovodi u vezu i sa drugim romanima i likovima Dostojevskog (Miškin u "Idiotu"), što bi po njemu bila, što je i evidentno, autorova tendencija da u svoje ostvarenje uključi i više djela i fabularnih linija ruskog klasika; a "U ovom smislu poetiku Lopova obeležavaju raznovrsna preinačavanja fabularne sheme i unutrašnjih fabula junaka Zločina i kazne".⁷³

⁷¹Ibid, str. 37.

⁷²Ibid, str. 37-38. (Jovanović tako piše da je "osnovna razlika između Raskoljnikovljeve situacije i Vjokšinove situacije" (kao i položaja niza drugih junaka ruske sovjetske proze dvadesetih godina) upravo u različitom odnosu junaka prema problemu 'opšteljudske sreće'. Budući revolucionar, Vjokšin ostaje u krugu boraca za 'opšteljudsku sreću' i nezavisno od toga u kojoj ga meri valja smatrati 'otpadnikom' od revolucionarne ideje i kakva ga pitanja uzbuđuju u tom njegovom 'otpadništvu'. (...) Raskoljnikov u načelu ne prihvata ovu orijentaciju, o čemu govori njegov unutrašnji monolog povodom Razumihinovog stava prema socijalistima: 'Ne, ja samo jednom živim i drugog života nema: ne želim da čekam 'opšteljudsku sreću'. Ja i sam hoću da živim, u protivnom bi bilo bolje i da nisam živ''; str. 197-198.)

⁷³U prilog ovoj tačnoj procjeni Jovanović piše da je, na primjer, tako, Vekšin, za razliku od Raskoljnikova, uspio da sačuva vezu sa zavičajem, potom da se sam sa starijom kod njega odigrava u vozu, upravo pri povratku iz sela; takođe navodi i razliku uloge pisma dobijenog od Leontija u odnosu na majčino pismo Raskoljnikovu; kao i Vekšinovo (za razliku od Raskoljnikova) naporno zbližavanje sa sestrom.

Prateći meandriranja sovjetskog pisca u gradjenju likova sa istog umjetničkog izvora, Jovanović uočava da je "Leonovljev postupak preinačavanja aktuelan i u pogledu unutrašnjih fabula drugih junaka",⁷⁴ mada u ovom slučaju, stiže se utisak, i nema potpuno ubjedljive argumente, jer se za neke veze koje navodi to može ipak više uslovno tvrditi; takodje navodi i preinačavanje nekih masovnih scena iz "Zločina i kazne",⁷⁵ kao i primjere šifrovanog preinačavanja odredjenih mjesta iz pomenutog romana.⁷⁶ Gledano na širem planu, Jovanović tačno tvrdi da je u "Lopovu" "veoma vešto iskorišćena idejna, psihološka i filozofska simbolika Zločina i kazne".⁷⁷ Takođe dodaje da je Leonov preuzeo od Dostojevskog više kompozicionih konstrukcija i rješenja, imajući u vidu masovne scene, potom psihološke momente kao motivi vraćanja počinioca na mjesto zločina, sjećanja na djetinjstvo, tretman simbolike "čovjeka-sunca", obećanja Vekšina sestri o predstojećoj ispovijedi – poput Raskolnikovljevog Sonji o otkrivanju ubice.

⁷⁴ Ibid, str. 39. (Tako u liku Zavarihina vidi raskolnikovsku snagu, želju da vlada svijetom, dok odnosi prema Tanji /posebno u prvoj redakciji/ ukazuju i na crte Razumihina; Jovanović je u pravu kad piše da Bapkinova ljubav prema Ksenji podsjeća na iskaz Raskolnikova o ljubavi prema djevojci koja je kasnije umrla; takodje navodi i da postoji u vezi između Zavarihina i Tanje preosmišljavanje u odnosu prema Dunji i Lužinu, koji bi za razliku od Zavarihina htio da Dunji dâ novac, a Zavarihin da ga Tanji uzme.)

⁷⁵ Ovdje ima u vidu prvi susret Vekšina sa Zavarihinom u krčmi, koji može da asocira na susret Raskolnikova s Marmeladovom, gdje se, međjutim, ne ispovijeda Zavarihin nego Manjugin.

⁷⁶ Ovim povodom ističe poznatu tezu o Vekšinu kao mogućem Manjukinovu sinu, kao i specifičnu najavu u "Lopovu" o predstojećem radu na novom romanu ("Soću"), kao što Dostojevski u posljednji Raskolnikovljev san projektuje anticipaciju svoga sljedećeg rada na "Idiotu".

⁷⁷ Na ovom mjestu uočava kako prostor Blaguše kao životnog dna biva podudaran sa petrogradskom scenom "Zločina i kazne"; krčma u kojoj stanuje većina junaka "Lopova" nazvana je u prvoj redakciji, kritičar dodaje, "Nojevim kovčegom", – kako je označeno prebivalište stare zelenašice; takodje je u oba romana zastupljena tema čistog novca, kao i simbolika brojeva tri i sedam.

Što se parodičnog pristupa raskolnikovske situacije tiče, Jovanović ovakav pokušaj pisca vidi posebno u drugoj redakciji, ali da je to učinjeno "tek selektivno i upadljivo ograničeno".⁷⁸ Međutim, on jedini u našoj kritici piše opsežnije o tome da je parodijski postupak ove univerzalne teme Leonov iskoristio u velikoj mjeri u svom filmskom scenariju "Bještvo mistera Mak-Kinlija", koji je, u stvari, "najdetaljnija i najdoslednija parodična razrada fabule Zločina i kazne u ruskoj književnosti s 'pozitivnim' efektom".⁷⁹ Ali ovdje treba naglasiti to da ova filmska povijest, inače, kod nas dosad nije prevodjena, te naša čitalačka publika nije mogla doći u kontakt sa ovim štivom, kao ni onaj dio kritike koji se služi prevodima, te se nije mogao imati širi uvid u smislu procjenjivanja umjetničkog i, konkretno, parodijskog nivoa u nadgradnji Dostojevskijeve koncepcije. Jovanović je, proučivši ovo djelo u originalu, široko zahvatajući temu svoje studije o Dostojevskom u ruskoj književnosti XX vijeka, istakao značajnu konstataciju da je raskolnikovska situacija "van svake sumnje, jedna od najuniverzalnijih tema ne samo ruske, nego i svetske književnosti, pa je i pojava njenog parodiranja takodje univerzalna".⁸⁰ Kritičar pri tom

⁷⁸Ibid, str. 50.

⁷⁹Ibid, str. 70.

⁸⁰Ibid, str. 75. (Jovanović takodje komparativnim pristupom detaljnije sagledava leonovsku parodičnu verziju svoga tipa Raskolnikova u liku Mak-Kinlija; tom prilikom ukazuje na neke osnovne motive od kojih Leonov polazi u parodiranju glavne teme /motivi sna Raskolnikova, tema "čistih i izabranih", "motiv djece" i "dalekih", motiv "sjekire", ubistva starice radi novca, ali ovdje uz obavezan hepiend/. "Parodija u Bještvu mistera Mak-Kinlija - piše kritičar - služi zadatku satiričnog demaskiranja američke politike ratnih priprema i njenog programa utopističke budućnosti što dobija groteskne dimenzije. U takvim okolnostima naum junaka, koji nastoji, kako bi izbegao neprijatnu sudbinu, da 'imitira Raskolnikova', takodje nije dalek od grotesknog slikanja. Međutim, Mak-Kinli je, prema autorovoj zamisli, 'pozitivan' lik. Zato u Leonovljevom tekstu nije došlo do 'idejnog ubistva', a njegova fabula se u stvari ograničava na podrobno izlaganje ironičnog sticaja prilika što su junaku omogućile da ga Raskolnikovljev put mimoid

navodi i druge autore koji su se obraćali ovoj svestremenoj temi. No, valja istaći da ovdje analizuje i odnos Leonovljeva djela i prema "Bratima Karamazovima", posebno prema Ivanovoj Legendi, i to na primjeru više djela. Tako i on navodi sličnost Aljoše iz "Proloma u Petuših"; u "Kraju zalog čovjeka" to je motiv dvojnika Perta, detalj o napučenom psu iz biografije Muholoviča, a za idejne kolizije poslužio je Ivanov dijalog sa Djavalom. Jovanović piše da je uticaj ovog romana u "Lopovu" marginalne prirode, ali uticaje još vidi u priči "Kopiljovljev povratak", romanu "Put ka okeanu" (tema "hljeba i sreće"), a posebno apostrofira uticaj u "Jazavcima" povodom Poeme o Kalafatu, koja "predstavlja Leonovljevu filozofsku interpretaciju izgradnje nove Vavilonske kule 'umesto velikog Hristovog ideala', a jest prema zamisli Velikog inkvizitora. Iz Ivanove 'poeme' preuzete su ideje krajnje utilitarizacije cilja izgradnje, karakteristike graditelja kao 'pametnih' (...)"⁸¹ Značajno je i Jovanovićevo polarizovanje lika Semjona, koji bi odgovarao slabim buntovnicima iz inkvizitorovog monologa, i Pavla, čija je "zamisao o 'lošem uzorku' čoveka, koji ne treba 'poslati do djavola', već 'malo doterati', bliska inkvizitorovoj fanatičnoj tezi o 'doterivanju' ljudi do ranga 'poslušnog stada'".⁸² Uopštavajući ovu tezu, kritičar je sagledava u evolutivnoj liniji uz zaključak da je ovakva Leonovljeva tendencija dovela u sljedećim ostvarenjima "do sheme prema kojoj se odjedi ideja iz kruga junaka bliskih Velikom inkvizitoru vezuju isključivo za antirevolucionarnu sferu, kako pokazuju fabule romana Skutarevski (1932) i Rуска шума (1953)".⁸³ Na kraju svog analizovanja M. Jovanović izvodi zaključak šireg i svakako univerzalnog karaktera

⁸¹ Ibid, str. 109.

⁸² Ibid.

⁸³ Ibid, str. 110.

kad tvrdi da je "Navedena transformacija motiva iz Dostojevskog bila u krajnjoj liniji omogućena okolnošću da Leonov nije težio antiutopističkoj slici, već je samo 'korigovao' Dostojevskog".⁸⁴

Jovanovićeva istraživanja zajedničkih tema Leonova sa ovim uzorom, u širim tematsko-filozofskim okvirima, prezentovaćemo u završnom dijelu ovog poglavlja.

U svojoj studiji "Etika i poetika Leonida Leonova" S. Penčić također zapaženo mjesto posvećuje odnosu sovjetskog pisca prema ovom nasljedju, na širem planu, uz navođenje podudarnih konstituenti u poetici Leonova i sagledavanje etičkog pristupa inkorporiranog u svjetlu navedene relacije; dopunjujući svoje analizovanje, ovo ilustruje i konkretnim primjerima kroz podudarnost koncepta likova. Tako, na primjer, i on, poput prethodnika, navodi lik Aljoše ("Prolog u Petuših") stvoren prema obrascu iz "Karamazova", ali napominje pri tom da se Leonovljev junak razlikuje upravo po tonu pripovijetke, u kojem "preovladjuje sugestija da se ne može doći 'Ljudska radost' smirenjem. Pred njim je alternativa aktivne borbe za pretpostavljenu čistotu i Aljoša je samo moguća formula".⁸⁵ Polemičan odnos Leonova prema uzoru Penčić uočava i kroz koncept likova Savosjana iz iste pripovijetke, poredeći ga po principu "žalosti za čovjeka" sa starcem Zosimom, ali ističući da i ovaj lik ne vidi dati princip u svjetlu potpunog pokoravanja ljudske duše: Savosjan, nakon gubljenja vjere, kroz lik oca Pafnutija, nagovještava svojim iskazima pobunu i to kroz akciju. O Leonovljevom umjetničkom komentaru Dostojevskijeve verzije tretmana pitanja ostvarivanja progresu po cijenu gubljenja ljudskosti (Ivanovo odbijanje harmonije ako su pri tom neophodne žrtve) Penčić vidi razliku u tome što i

⁸⁴Ibid, str. 110.

⁸⁵Sava Penčić, "Etika i poetika Leonida Leonova", "Naša reč", Leskovac 1970, str. 241; str. 37.

sovjetski pisao "preko Ferta, imaginarnog dvojnika Liharjova, istakao ovaj isti problem, samo na drukčiji način: 'za plemenitost, za istinu krvlju treba platiti, a krv je skuplja od svake istine'".⁸⁶ Uočavajući, dakle, ovdje mogućnost dvostrukog razrješenja kod Leonova, kritičar naglašava da se (opet na planu razlika) Liharjovljeva dilema formira na osnovu doživljajnog, te poprima nov smisao protivrječnog vidjenja stvarnosti. Kao što vidimo, a što treba prihvatiti, Penčić pravilno ukazuje i na različite rezultate pri komentaru preuzetih polaznih pozicija, pri čemu Leonov ostvaruje jednu dinamizovanu verziju ponašanja junaka sa izglednom perspektivom nemičenja sa stvarnošću i preduzimanja lične akcije da do promjena, koje se i prihvataju kao takve, i treba da dodje; ili takva činjenica stoji makar u alternativnom smislu, kao takodje odraz želje i potrebe za mijenjanjem odnosa medju jedinkama i, šire, u samom društvu.

Treba navesti i Penčićevo tumačenje Leonovljevog tretmana Dostojevskijeve verzije ostvarenja društvene harmonije racionalnim putem, na naučnim principima, tj. o nemogućnosti takvog principa. Kritičar ovim povodom zaključuje, poredeći, da Červjakov ("Untilovsk" isto zaključuje kao i junak "Zapisa iz podzemlja" o nesvodljivosti ljudskog koeficijenta pod ustaljene formule. Ali kritičar i ovdje uočava specifičnu distinkciju u tome što Leonov naknadno degradira svoga junaka, te time i njegove ideje dovodi u pitanje, pošto one samim tim poprimaju na kraju samo hipotetične parametre, što je jedna od odlika leonovskog manira variranja trajnosti iskaza: "To, dakle, - zaključuje stoga Penčić - nije apsolutno prihvatanje već proveravanje teze, njeno ponovno ispitivanje na relacijama konkretnog, u uslovima proticanja čovekove egzistencije...".⁸⁷ Ovakodje ko-

⁸⁶Ibid, str. 38.

⁸⁷Ibid, str. 39.

statuje i sličnosti pojedinih junaka "Lopova" sa likovima iz "Zločina i kazne", o čemu je Milivoje Jovanović detaljnije pisao, a uočav i nezapaženu sličnost ljubavi Semjona i Nastje ("Jazavoi"), to jest, Miće i Dolomanove (kao produžena verzija u "Lopovu"), koja po osjećanju duela, ljubavi-mržnje, ima korijene kod Dostojevskijevih Grigorijevke i miće Karamazova, kao i u liku Nastasje Filipovne iz "Idiot" što je u potpunosti tačno zapažanje. Takođe pominje i sličnost zvučanja junaka jednog i drugog pisca: Mića Vekšin - Mića Karamazov, Čikiljov - Šigaljov.

Vrijedno pomena je i Penčićevo analizovanje odnosa i na temu poimanja filozofije "byta". Kritičar, istina, povodom ovog problema napominje, što je u svakom slučaju nezaobilazna činjenica, koja pomalo slabi navedenu sugestiju, da je riječ o fenomenu utkanom i u cjelokupnu rusku literaturu, te se njime bavio - i Dostojevski. Tumačeći "byt" kao fenomen koji označava vjekovno nataložene etičke norme, navike i poglede jednog naroda, kritičar ovo pitanje razmatra u Dostojevskijevom "Mladiću" i priči "Glup događaj" (na relaciji sukoba čovjeka kao promjenljivog, i "byta" kao nepromjenljivog faktora), a kod Leonova u priči "Povratak Kopiljova" i "Ivanova avantura" na temu hipotetički date ispravnosti ustaljenih društvenih sankcija. Penčić piše i o dva poetska principa Leonova preuzeta ~~takođe iz Dostojevskijeve umjetničke radionice, o čemu je i sam sovjetski pisac govorio:~~ prvi je princip tzv. "molekularnog razmatranja koji podrazumijeva minuciozno sagledavanje pojedinih detalja iza kojih se skrivaju osnovni oblici egzistencije i poimanja psihologije; drugi princip, "logaritmovanje stvarnosti", predstavlja postupak sažimanja jedne pojave, komprimovanje uvećane romaneskne mase u jedan detalj, splet, simbol ili znak. Kritičar ovaj princip sagledava kao oblik krajnjeg ekonomisanja književnog izražavanja s tendencijom da se ista impresija izazove na neposredniji i sažetiji način kroz odnos prema vremenu, prostoru, slici i smislu, što Leonov nasljeđuje od Dostojevskog, ali smatramo da bi u ovom pogledu moglo svakako biti riječi i o korijenima simbolističkog, Leonovu svojstvenog sažetog iskaza

U proučavanju odnosa Leonovljevog pristupa stvaralaštvu Dostojevskog, razumljivo je, u kritici na srpskohrvatskom jeziku, sudove obuhvatnijeg karaktera, određenog šireg tematskog područja (ili pak o osobenostima poetike u cjelini) nalazimo prvo u radovima predstavnika ruske emigrantske kritike u našoj periodici, a potom posebno u studijama naših slavista Babovića, Jovanovića, Penčića i Flake-ra. Ovi sudovi su različitog karaktera, od isticanja podudarnosti na širem planu, ali i različitih pristupa istom poetskom segmentu, ili su pak na relaciji ukazivanja na Leonovljevo nadrastanje izvjesnih značajnih tema u odnosu na to kako su i u kakvoj perspektivi postavljene kod Dostojevskog. Tako, na primjer, Lav Zaharov, navodeći uticaje ruskog klasika na neke zapadnoevropske pisce, piše da je ta literarni efekat u djelu Leonova još vidniji, i to tumači i samim unutrašnjim afinitetom, ali i izuzetnim osjećajem sovjetskog pisca za izvorno zvučanje umjetničke riječi velikog prethodnika. Odbacujući s pravom pitanje epigonstva u klasičnom i negativnom smislu, pri tom naglašava: "I da je stvarao u vremenu Dostojevskog ili neposredno posle njega, Leonov bi znao da prenese tu nauku Fjodora Mihajlovića na svoj umetnički plan. I da, polazeći od nje, slikajući ljude stanja sredstvima srodnim umetnosti ovog genija ipak razvije niz vlastitih, značajnih sadržaja. Stvarnost je dovela Leonova pred zbivanja, odnose i pojave koji su protkali jedno drukčije, novo doba (...). Ali ispitujući genealogiju njegova stvaranja (...) mi ćemo razgovetno čuti kako ispod bogatih i blistavih slojeva tog pripovjedanja huje tokovi velikih romana Dostojevskog".⁸⁸

Značajno je i zapažanje Zaharova o samoj podudarnosti žanrovskog tipa: "Ljudje ima u vidu tačnu konstataciju da, kao kod Dostojevskog, i Leonovljevi romani imaju naglašenu dramatsku podlogu, te se

⁸⁸ Lav Zaharov, "Slušajući Leonova", "Rukovet", 1957, III, 1, str. 30-36; str. 31.

doimlju, identično, kao vidovi romana-drame, kroz zgusnutost vremena, prožimanje trenutaka do najvećeg stepena zbivanja i sl. Stoga je indikativno podsjećanje Zaharova na poznatu činjenicu da su, poput djela Dostojevskog, dramatizovani neki romani sovjetskog pisca.⁸

Od posebnog značaja za tretman ovog pitanja je Babovićeva šir analiza specifičnog tipa leonovskog romana, na planu sličnosti ali i razlika, u kojoj se takodje dotiče i ovog evidentnog dramatskog segmenta: Leonov je ostao od početka do kraja, piše Babović: "nemirni eksperimentator stvaralac. Od mnogotomnog romana Tolstoja i Dostojevskog, on će, za razliku od Alekseja Tolstoja i Šolohova, preći na stvaranje kratkog romana, sprovodeći konsekventno sažetost u svim planovima. Umesto množine junaka, svodi njihov broj na najmanju meru što predstavlja osobinu modernog antiromana. Pejzaž, enterijer, lirski odlomci, autorska meditiranja i digresije, sve je dovedeno do retke konciznosti ili potisnuto na marginalnu funkciju, a u prvom planu ostaju dijalog i jezgro aktiviteta. Zato njegove romane nije teško adaptirati za scensko izvođenje, jer dve komponente imaju zajedničke: dijalog i dinamiku radnje. Od klasičnog romana, pre svega Dostojevskog, usvojio je polemični ton i sistem psiholoških motivacija. U tešnjem okviru sve to deluje ekspresivnije. Svaki njegov roman je sa tezom, svaki glavni junak opsednut idejom i život podredjuje strasnom dokazivanju svoje istine, sukobljenje sa odredjenim otporima. Stilizacija i ornament u raznim vidovima, kod Leonova su posledica odricanja od epske forme pripovedanja. Kondenzacija saopštavanja je nametala drugačije relacije objekata stvarnosti".⁹⁰

Takodje na planu sličnosti romaneskne konstrukcije, i Aleksandar Flaker traga za odnosom prema Dostojevskom, i nalazi ga u polifoničnosti Leonovljevog "Lopova", imajući u vidu različite stavove

⁸⁹Ibid, str. 32, 33.

⁹⁰Milosav Babović, "Leonid Leonov", str. 7-30, (Leonid Leonov, Sabrana dela, "Kultura", Beograd, 1967, I - Pripovetke), str. 27.

junaka okupljenih oko Vekšina sa svojim idejnim programima.

"Dakako, - piše Flaker ovim povodom - čim smo označili 'mogućeglasje' Leonovljeva romana, primijenili smo pojam koji je Bahtin uveo u književni pojmovnik, polazeći od poetike Dostojevskog, a Leonov je svoju koncepciju romana zaista uvelike naslijedio od pisca kojeg se tekstovi temelje na supostavljanju i suprotstavljanju izričaja o 'prokletim pitanjima' morala, etike, religije i - revolucije".⁹¹

U svojoj studiji Sava Penčić na širem prostoru više pažnje posvećuje pristupu temi stradanja kod oba pisca; ovo pitanje u djelu ruskog klasika sagledava ispravno kao jedno od centralnih, u svjetlu "mogućnosti moralnog očišćenja i ostvarenja moralne harmonije. To je tema na kojoj se zasniva celokupna filozofija Fjodora Dostojevskog".⁹² Osnovnu razliku Penčić vidi u tome što je patnja kod Dostojevskijevih junaka uglavnom ne etapa ka cilju nego cilj po sebi, a kod Leonova ona je "najčešće, faza koja označava prelomni trenutak u razvijanju sudbine, ona je samo jedan oblik ispoljavanja egzistencije i nema cilj prosvetljavanja koji ima kod Dostojevskog. (...) Konstantni oblik patnje koji je prikazan u Maši Dolomanovoj, ili, recimo, u Manjukinu u romanu Lopov, nema karakter moralnog obnavljanja ličnosti, već dalji oblik njene moralne degradacije".⁹³ Uz zapažanje da, uz to, patnja Buslova ("Untilovsk") ima i komponentu borbe protiv untilovštine, a Liharjovljeva nastaje iz nemogućnosti da se nađe mjesto u društvu, Penčić izvodi vrlo bitan zaključak šireg opsega kad je u pitanju progresivan odnos Leonova prema uzoru: "Ovladavaju dakle, opštom etičkom šemom Dostojevskog i prihvatajući njenu huma-

⁹¹ Aleksandar Flaker, "Leonovljev Lopov", ("Lopov", "Liber", Zagreb, 1980.), str. 703-732; str. 724.

⁹² Sava Penčić, "Etika i poetika Leonida Leonova", "Naša reč", Leskovač, 1970., str. 241; str. 42.

⁹³ Ibid, str. 43.

nitarnu orijentaciju izraženu u 'vežnom bolu za čoveka', Leonov je u isto vreme gradio svoju etiku. Aktivna snaga te etike je usmerena ka moralnom i etičkom normiranju onih pojava i onih fenomena koji su se začinjali u izmenjenoj društvenoj sredini i koji su snagom progresivnog kretanja ukidali važnost ranijih etičkih načela. U tom pogledu Leonov će, ne jednom, stupiti u polemiku sa Dostojevskim. (...) Trijumf vrline kroz smirenje Leonov će zameniti trijumfom vrline kroz aktivnu borbu protiv zla i otuda je prividna koegzistencija dobra i zla samo faza na putu do konačnog obračuna".⁹⁴ Ne želeći da dokazuje što je svakako ispravno stanovište, preimućstvo jedne šeme nad drugom, Penčić naglašava i to da je Leonov "u razradi svojih etičkih teza pošao od Dostojevskog i da je ova vrsta problematike sugerirana njegovim stvaralaštvom. Prema tome nije u pitanju samo metod već i opšti karakter literarnih preokupacija".⁹⁵

Najširi zaključci S. Penčića o uticaju Dostojevskog su afirmativnog karaktera, pri čemu se ističe kako činjenica da je taj uticaj evidentan, tako i to da "taj uticaj nije bio formalan niti samo metodski, već daleko dublji i daleko trajniji. (...) Međutim, taj uticaj nije takav da guši i ugrožava stvaralačku individualnost samog Leonova. On ga je samo uputio na tip literarne problematike isto onako kao što je u svoje vreme Gogolj uputio u određenu literarnu tipologiju samog Dostojevskog".⁹⁶

No, ovde je svakako treba ukazati i na čitav anahrono zaključivanje Penčića: naime, iako je ova razvojna linija Gogolj-Dostojevski, Dostojevski-Leonov ispravna na opštem planu, ipak je i iz već navodjenih zapazanja naše kritike očigledno da je ovaj drugi odnos bio daleko bliži i opsežniji, to jest upravo daleko više od upućivanja na - samo tip literarne problematike, kako kritičar ističe u

⁹⁴Ibid, str. 43-44.

⁹⁵Ibid, str. 44.

⁹⁶Ibid, str. 35-36.

prethodnom citatu.⁹⁷ Na kraju ovog Penčićevog analizovanja posebno zavrjedbuje pažnju ocjena dijahronijskog odnosa po pitanju problema humanizma, kroz srodnost stvaralačkih senzibiliteta, pri čemu "opšta humanitarna i moralno-etička orijentacija primjenjivana u različitim društveno-istorijskim situacijama i pod različitim okolnostima nužno je davala i različite rezultate, ali je kao orijentacija, kao direktivna snaga umjetnosti integralna i opštevažeća. To i jeste ono što se iz Dostojevskog najsnažnije upilo u ličnost samog Leonova. To je traganje za razrješenjem onih moralno-etičkih problema koji treba da doprinesu ljudskoj sreći. I u tom pogledu razvoj Leonida Leonova nije se kretao u pravcu 'oslobodjenja' od Dostojevskog, već u pravcu identifikovanja njegovih humanitarnih principa u novoj društvenoj stvarnosti, odnosno u pravcu traganja za onim novim argumentima koji ih ukrepljuju, modifikuju ili potpuno ukidaju njihovu važnost".⁹⁸

Zaključci Milivoja Jovanovića i o ovom pitanju u najširoj rani svakako idu u red najznačajnijih u našoj kritici. U svojim radovima on posebno ističe i dodirne momente kao i razlike na području istih tema. Polazeći sa pozicija da se Leonov sa značajnom dozom vlastite individualnosti i kritičnosti odnosio prema nekim motivima svog prethodnika, kritičar pri tom naglašava da je sovjetski pisac "od svog bivšeg učitelja prihvatio upravo one umetničke koncepcije koje delu ovoga daju trajnu vrednost".⁹⁹

Najznačajniji momenat koji Jovanović naglašava bitan je i za cjelokupno poimanje poetike Leonova, a to je njegovo osjećanje otadžbine. Kritičar ovdje potencira dvoplanost izraza pisca na materijalu

⁹⁷ Istina, ovo svoje zapažanje Penčić u svome naknadnom radu "Leonid Leonov - između tradicije i avangarde" koriguje tako što pomenuti izraziti uticaj Gogolja sužava na uticaj "Šinjela" na "Jadnike" Dostojevskog.

⁹⁸ Ibid, str. 37.

⁹⁹ Milivoje Jovanović, "Drama Leonida Leonova 'Zlatne kočije'", "Savremeni svet", 5, 1956, str. 616-622; str. 620.

Rusko šume; ovdje zavjetnoj predanosti autora prema simbolu i istorijatu ruske šume sagledava korijene u naslijeđu "mesijanske koncepcije budućnosti Rusije" i filozofiji Dostojevskog. Logaritmovano načino njegovog oduševljavanja životom uopšte (na jednom mestu Leonov obratilaže svoju priznost s Dostojevskim njegovom 'ljubavlju prema svojoj zemlji, prema svome narodu...')".¹⁰⁰ Po Jovanoviću, kod Leonova je osjećaj otadžbine čvrsto povezan sa temom "mladih" i istovjetan sa stavom svoga uzora: "Leonov poput Dostojevskog smatra da deca ne snose krivicu ni za kap nepravde u svetu, da greh može okajati samo počinilac. (Dostojevski ide do kraja i uopšte negira mogućnost iskupljenja)".¹⁰¹ Nastavak podudarnosti koncepcije otadžbine kritičar sagledava u, inače, opštoj liniji negiranja ekonomske i kulturne stvarnosti Evrope u sovjetskoj literaturi, ali istovremeno ističe da "dok je kod izvesnog dela sovjetskih pisaca ovakav stav najčešće površan, Leonov u čitavom svom delu oseća organsku averziju prema Evropi i redovno joj suprotstavlja hipertrofiranu veru u svoju zemlju. Tu je kooren srodnosti sa pozicijom Dostojevskog".¹⁰² Jovanović ovdje opravdanokritički pristupa ovoj antizapadnjačkoj isključivoj koncepciji pisaca u smislu neoslavenofilskih i neonacionalističkih tendencija rane sovjetske literature, a opravdanje za Leonova nalazi u tome što je u "Ruskoj šumi" i "Zlatnim kočijama" taj stav "imao svojih patriot-

¹⁰⁰ Milivoje Jovanović, "Leonid Leonov", str. 7-39. (Leonid Leonov, "Ruska šuma", "Prosveta", Beograd, 1960.) str. 36.

¹⁰¹ Ibid. (Jovanović ovim povodom, konkretizujući, dodaje da "možda čak kao odjek gorkovske 'utešne laži', ili pak kao kombinacija humanizma Gorkog i Dostojevskog, ideja o nevinosti dece uključuje i drugu ideju - o skrivanju istine o zločinima očeva od saznanja potomaka. Tako još Liza Pustanova u Dogadjaju u provinciji nikada ne saznaje da joj je oćuh, čije prezime nosi, provokator i ubica njenog pravog oca, a Marka Šelkanova u Zlatnim kočijama neće ugledati pismo koje njenog oca tereti zbog desertterstva i izdajstva protiv otadžbine; obrnuta suština ispunjava i smisao odnosa Poljeva prema Vihrovu. Formula Otadžbina - mladost zemlje koja se nadovezuje na suštinu Leonovljeva patriotizma, završava se u Ruskoj šumi idejom o jednostavnom, obićnom čoveku - većitom vojniku i 'crnom hlebu sreće' njegovog velikog dela. U tome vidimo osnovu Leonovljeva humanizma..."; str. 36.)

¹⁰² Milivoje Jovanović, "Drama Leonida Leonova 'Zlatne kočije'", "Savremenik", 5, 1956, str. 616-622; str. 621.

skih, u najnužnijem smislu reči, odnosno klasnih opravdanja, kada je demaskiranje tudjinske lažne kulture trebalo da znači afirmaciju narodne".¹⁰³

Međutim, i pored ovakvog stanovišta Jovanovića, uz apostrofiranje lažnog sjaja evropske kulture, ustvrdili bismo svakako da je Leonovljev negatorski stav prema Evropi bio u stvari jedno od rijetkih neopravdanih stanovišta i predviđanja pisca, čije djelo u najvećem obimu u vremenu koje dolazi biva inače potvrda jedne tačne i dalekosežne umjetničke procjene tokova svjetske istorije i kulture; te bismo ipak bili skloni da ovaj Leonovljev stav protumačimo u prvom redu kao jedan od rijetkih većih ustupaka sovjetskoj pretjerano revnosnoj cenzuri, a daleko manje kao lično polazište, pa makar ono ta i bivalo zasnovano i na patriotskim i klasnim osnovama.

Kad je u pitanju nastavak toka ideja ruskog klasika, onda kritičar ovo uočava posebno na temeljima religiozne koncepcije neokalnog čovjeka u liku djeteta kod Dostojevskog, ali zaključuje da je u liku Aljoše ostala samo želja pisca "jer pothranjivana iluzijama monastirskog života Aljošina figura nije mogla da ostane takva kada se sukobila sa životom i propoved bunta i vasijskog nemira nije mogla biti ugašena na ustima Dostojevskog prolaznim apelom za svečovekom, koji sve prašta i poziva na smirenje. Neodrživost tog poslednjeg akorda razvio je Leonov u svojoj tezi o trajnosti bunta u filozofiji revolucije".¹⁰⁴

Odnos Leonova prema otadžbini i zapadu srodan koncepcijama

¹⁰³Ibid.

¹⁰⁴Ibid.

(Jovanović ovdje zaključuje da je Leonovljev zaključak o nastavku revolucije stalnom borbom sa silama zla i prenošenjem opšteprihvaćenih moralnih vrijednosti na nova pokoljenja - blizak opštim tendencijama ruske književnosti od djela protopopa Avakuma do stvaralaštva Maksima Gorkog.)

Dostojevskog pominje i Milosav Babović, Međutim, iz studije Babović posebno treba istaći tumačenje stava sovjetskog pisca prema prošlosti i budućnosti, tj. crkvi i perspektivama razvoja društva u svjetlu kretanja ka komunizmu kao savršenom društvu, jer bez ovih važnih segmenata Leonovljevo "nasljedje" ne bi bilo svakako dovoljno osvijetljeno. M. Babović u ovom kontekstu piše: "Kad posmatra kulturno-istorijsku prošlost, Leonov u njoj vidi i rusku crkvu",¹⁰⁵ a povodom teme o demonu koji iskušava vjeru i snagu čovjeka ističe da pisac:

"na ovom motivu nastavlja jedan disput, koji su započeli Tolstoj i Dostojevski. Prvi, skidajući maske i dovodeći do apsurdna i religiju i crkvu - drugi, naslućujući poraz unutar nje same, što razotkriva Zosimin savet Aljoši Karamazovu da napusti manastir. Leonov nastavlja Dostojevskog i doslikava rasturanje manastira iznutra. On zna da je pravoslavna crkva moralnom normom okupljala ruske ljude i formirala svest i osećanje jedinstva milionskih masa, na beskrajnim širinama, nadahnjivala na podvig i žrtvu, da bi se održala zemlja ruska. Zna da su uz lojanice bezimeni Pimeni stvarali Letopis i Zadonščinu, ali je ruski skit bio očigledan primer životne dijalektike: kad s ljuštura očuva a biće uquine. Osudjenost crkve bila je, gledana sa strane, očevidna i neminovna. Ali sklon da pesničkoj slici da notu dramatke, Leonov oseća da se prava drama može odigrati samo unutra: u razočaranju vernika".¹⁰⁶

¹⁰⁵ Milosav Babović, "Leonid Leonov", str. 7-30, (Leonid Leonov, Sabrana dela, "Kultura", Beograd, 1967, I - Priповetke), str. 12.

¹⁰⁶ Ibid, str. 12-13. (Babović navodi na ovu temu ostvarenja Leonova pripovijetku "Petušihinski prolom" i roman "Soć"; u pripovijeci ukazuje da iguman Melhisedek lomi ikonu i vješa se jer mošti sveca ne odolijevaju snazi boljševizma oličenoj u njenim izvršiocima, to jest, čudo se nije desilo. A povodom propasti manastirskog skita u "Soću" piše da se to desilo upravo "što mu revolucija oduzima mesto u životu, u tome je simbolika činjenice što upravo na njegovom mestu treba podići fabriku. Ali za Leonova je važno da je manastir unutra istruleo, i da je monaštvo najstrašnije nasilje nad čovekovom prirodom"; str. 13.)

Idući sa razvojnom linijom ovog odnosa i analizujući poziciju nadrastanja stavova Dostojevskog na temu hrišćanstva, M.Babović uočava u "Lopovu" izdvojen detalj, scenu kad Pčhov nudi Vekšina i Agcaja da odu na ispovijest, što prema mišljenju kritičara znači da je "svim patnicima nudio najbolje što je imao. U njegovoj nemoći da ih izleči, doživljava poraz i hrišćanska etika, a u tom porazu Leonov, kao pisac drugog vremena i pogleda na svet, prevazilazi koncepcije svog učitelja - Dostojevskog. Vekšinova neslaganja sa Pčhovom ne prarastaju u sukob, ali izrastaju u saznanje o nemogućnosti kompromisa između njihovih etičkih pogleda".¹⁰⁷

Ako pak s jedne strane pisac vidi propast crkve, M.Babović, međjutim, pravilno uočava da Leonov istovremeno nije bio zagovornik beskonfliktnog prelaska ka komunizmu, što, opet, prema ovom kritičaru, ima korijene i u stavovima Dostojevskog. Stoga na temu novog života koji će doći zajedno sa ravnopravnošću među ljudima (a na primjerima iz "Ruske šume") Babović piše:

"Autor je želeo ovim redovima da istakne da je društvo daleko od komunizma ne samo zbog materijalnih nemogućnosti, već zbog moralnih nedostataka. Jer i da ima svega Čeredilovi će grabiti četvoros-truko, a neko će ostati bez zalogaja. U ovom shvatanju Leonov se u suštini slaže sa koncepcijom Dostojevskog da sreće za sve ljude neće biti dok ne bude bratske ljubavi među njima, jer sve do tada nikad neće moći pravedno da podelje ono što imaju. (...) veoma je složen i zanimljiv u delima Leonova-djaka proces usvajanja i borbe s Dostojevskim, udaljavanje od njega i kritičko sagledavanje njegovih zabluda. Otrežnjavanje se uglavnom zbivalo na liniji kritike etike smirenja, jer je Leonova savremena stvarnost ubedila u neophodnost revolucionarne etike: pobediti zlo borбом".¹⁰⁸

¹⁰⁷ Milosav Babović, "Lopov Leonida Leonova", str. 7-109. (Leonid Leonov, Sabrana dela, "Kultura", Beograd, 1967, 4, "Lopov" - I), str. 1.

¹⁰⁸ Milosav Babović, "Leonid Leonov - rušilac i neimar", "Savremenik", br. 8-9, 1960, str. 231-249; str. 242-243.

Na kraju treba istaći, povodom najšireg tretmana odnosa Leonova prema stvaralaštvu Dostojevskog kao velikoj baštini i ruske i svjetske literature, Babovićev generalni sud, kojim se naglašavaju pozitivne kreativne linije naslijeđene i izražene u djelu sovjetskog pisca. Ovakvo stanovište stoji u onoj konstantnoj ravni afirmativnog tipa sa koje su izricane ocjene po ovom kompleksnom pitanju od izuzetnog značaja od samih početaka u našoj kritici:

"Leonova su - zaključuje o ovome Babović - često kritikovali zbog uticaja Dostojevskog. Međutim, kod njega to nije bilo efemerno ugledanje, ni zabluda, jer bi u tom slučaju vreme oslabilo uticaj. Njegov stav prema velikom romansijeru pravednije je shvatiti kao primeran odnos prema kulturnom nasledju, jer polemišući sa njim, kao umetnik druge epohe, Leonov istovremeno potvrđuje trajnu vrednost nekih etičkih i psiholoških komponenata njegove pesničke slike sveta".¹⁰⁹

...

Prema obimu teme o uticajima Dostojevskijeve poetike, brojnosti uočenih sličnosti ili pak detalja oponentskog tipa, prema komentarisanim etičko-filozofskim težištima transponovanim u leonovskoj verziji i dovođenju u fokus određenog broja pitanja od najvećeg značaja na ovu temu, u kritici na srpskohrvatskom jeziku se komparativnim metodom uspjelo saopštiti mnogo odlika poetike Leonida Leonova. U isti mah dokazano je i da je poetika Dostojevskog i opsesivna tema u našoj kritici, ovdje kao imperativ dublje spoznaje proznog opusa Leonova, posebno romana "Lopov" i "Ruska šuma". Ocjene uopštenog karaktera na temu odnosa sovjetskog pisca prema opusu ruskog klasika, kao i postupak "prepoznavanja" poduzet u našim kritikama, u skladu su sa općim tokom razvoja složenih pitanjima osnova poetike ovih stvaralaca bavili naši slavisti.

¹⁰⁹ Milosav Babović, "Lopov Leonida Leonova", str. 7-109. (Leonid Leonov, Sabrana dela, Kultura, Beograd, 1967, 4, "Lopov", I) str. 57.

Leonov kao mislilac - Legenda o Kalafatu

Svojom bogatom višeznašnošću, samom pozicijom u djelu, funkcijom svojevrstnog logaritmovanog filozofskog ekstrakta u domenu shvaćanja sveukupnih poruka djela, Leonovljeva Legenda o Kalafatu u romanu "Jazavci" koincidira sa opusom Dostojevskog, to jest sa Legendom o Velikom inkvizitoru iz "Braće Karamazova". Tako je u našoj kritici, osim analizovanja u svjetlu leonovskog principa umjetničkog odraza stvarnosti i filozofskog tretmana, Legenda o Kalafatu stoga sagledavana i u ovoj relaciji.

U ovom odnosu još Konstantin Rimarić-Volinski 1932. godine, mada samo u pozicionom smislu, uočava da je Legenda o Kalafatu "dakako centralno mjesto romana (isto onako, kao što je i 'Legenda o Velikom Inkvizitoru' centralna točka 'Braće Karamazovih')".¹

O ovoj Leonovljevoj priči, napisanoj još 1916, a potom tako fundamentalno transponovanoj u "Jazavce", piše i Sava Penčić tragaјуći za vezom sovjetskog pisca sa poetikom Dostojevskog u odnosu prema nauci u funkciji rješenja odnosa društva prema jedinki. Navodeći stav ruskog klasika da je razvoj nauke i moralne čovjekove ličnosti sa dijametralno suprotnim posljedicama, te da nauka negativno utiče na etičko usavršavanje jedinke, kritičar tačno zapaža da je ~~Leonov ovaj problem inkorporirao u svoj roman Legenda o Kalafatu.~~

"Priča o besnom Kalafatu - piše ovim povodom Penčić - nije zasnovana na pretpostavci o nesaznatljivosti sveta, već na tezi da je ta saznatljivost neodrživa i apsurdna ukoliko je usmerena ka remećenju ravnoteže sadržane u prirodi. Često fizičkoj zakonitosti suprotstavljena je druga sadržana u ljudskoj prirodi. Krah Kalafatove 'eometrije' povezan je ciljevima koji se pomoću nje ostvaruju ali je činjenica da je on vrednuje i kao samostalan filozofski sis-

¹Konstantin Rimarić-Volinski, "Četiri pisca: Zoščenko - Erenburg - Piljnjak - Leonov". "Hrvatska prosvjeta", 1932, 1. januar, s. 7-10, 1. februar, s. 32-35, 1. april s. 77-85; str. 83.

ten. Neuspjeh Kalafatovog poduhvata da se život ustroji prema zakonima nauke (u priči je taj početak označen kao 'kraj planete') u isto vreme je i trijumf koncepcije samog Dostojevskog".²

No, svakako, distinkcija koja se ovim poređenjem nameće nesumnjivo se svodi na konstataciju da se Dostojevski konfrontira prema nauci kao takvoj, ne insistirajući na njenim pogrešnim aksiomima u svojoj domenu, dok Leonov prezentuje jedan devijantni vid nauke ("eometrije"), koji po Kalafatovoj koncepciji presantno djeluje na ljudsku ličnost noseći već u samoj svojoj osnovi dehumanizujuće premise, u osnovi neodržive u društvu.

M. Jovanović u svojoj studiji o Dostojevskom reminiscencije Velikog inkvizitora otkriva ne samo u "Jazavcima",³ u kojima je po njemu svakako i najprodorniji odjek Legende ruskog klasika:

"Novela - legenda o Kalafatu - piše Jovanović - predstavlja Leonovljevu filozofsku interpretaciju izgradnje nove Vavilonske kule 'umesto velikog Hristovog ideala', to jest prema zamisli Velikog inkvizitora. Iz Ivanove poeme preuzete su ideje krajnje utilitarizacije cilja izgradnje, karakteristike graditelja kao 'panetnih', njihova otudjenost od 'običnog naroda', najzad, Staševljevičev 'komentar' da je 'starčić interesantan... Želeo je dobro!', u kome se prepoznaje i inkvizitorov lik, i ironičan odnos prema njegovom naumu. Na fabularnom planu legenda o Kalafatu je u tesnoj vezi sa scenom razgovora dvojice braće, Semjona i Pavla Rahlejeva, što se ostvaruje upravo oslonjenošću oba fragmenta na Velikog inkvizitora".

² Sava Penčić, "Etika i poetika Leonida Leonova", "Naša reč", Leskovac 1970, str. 241; str. 41-42. (Penčić ovim povodom dodaje i da će "korekciju ove koncepcije Leonov dati tek u 'Lopovu', suprotstavljajući konzervativnom rezoneru Pčhovu, koji je u 'prirodnom' životu otkrio tajnu ljudske sreće, princip neprestanog kretanja, dok u romanima 'Idiote', 'Doktorovski' i 'Rasna žena' otkrili dva tipa nauke: pravu koja se manifestuje i kao moralni čin jer služi interesima društva i lažnu, neplodnu, koja se tim interesima suprotstavlja).

³ Milivoje Jovanović, "Dostojevski i ruska književnost XX veka", "SKZ", Beograd, 1985. (Cvđje ima u vidu "spaljivanje pobunjenog sela i sluku seljaka, 'pokornih' pred idejom Miške Kopiljeva" i "razgovor o 'hlebu' i 'sreći' u Putu ka okeanu".) str. 109.

⁴ Ibid. (Po kritičaru Semjon i "jazavci" su verzija slabih buntovnika iz inkvizitorovog monologa, a Pavle zatočnik inkvizitorovog stava

Inače, Jovanović analizuje Legendu o Kalafatu i van okvira uticaja Dostojevskog, i to u ravni vjekovnog sukoba sela i grada, te u vezi sa obračunom prirode sa Kalafatom pravilno zaključuje da je to za pisca "opomena da nasilno podvlašćivanje seljačkog duha neće doneti željena ploda; ono dolazi iz grada",⁵ u kojem Semjon "vidi samo simbol smrti, propadanja i okrutnog gušenja čovečnosti".⁶ Kritičar Leonovljeve stavove pravilno tumači, ne u tonu sugestije Lunčarskog o autorovom svojevrsnom "intelektualnom anarhizmu", već je mišljenja da "u stvari, pisac nije mogao primati na veru; zapažao je vanrednu životvornost narodnog duha, koji je dolazio u koliziju s nekim osnovnim načelima revolucije".⁷ U skladu sa ovakvim tumačenjem je i ocjena Marka Slonjima, koji pretpostavlja da je Legendom o Kalafatu pisac htio da oslika pojavu komunizma. No, kritičar dobro procjenjuje da je Leonovljeva ideja svakako bila širih, svesremenih razmjera, jer "Kalafatov princip - to je princip slepe mehanike, koja ubija i prirodu i čoveka, to je izopačavanje života ukapljenošću i zabranom. I protiv Kalafatovog iga (...) Leonov ističe seljačku stihiju, svu njenu instinktivnu mudrost i prostotu. Semjon prezire Grad, kao simbol ovog Kalafatovog principa i sanja o tome, da najezdom podje protiv ovog večnog neprijatelja".⁸

⁵ Milivoje Jovanović, "Leonid Leonov", str. 7-39. (Leonid Leonov, "Ruska šuma", "Prosveta", Beograd, 1960.), str. 15.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.

⁸ Mark Slonjim, "Leonid Leonov", str. 28-36, ("Portreti savremenih ruskih pisaca", "Ruski arhiv", Beograd, 1931.), str. 33. (Istovremeno Slonjim ukazuje da pisac ne stoji iza Semjonovih riječi o napadu sela na gradove, ali vidi u njima onaj princip plemenitosti "koja revoluciji dobija katkad čudne oblike". Takođe u sudbini seljaka Krasinkina iz "Bijele noći" vidi pobedu nad Kalafatovim principom zbog veće bliskosti sa samom prirodom i njenim zakonima, jer je ovaj junak time bliži istini. Zaključak Slonjima je da će "Kalafat i Čikiljevi biti pobedjeni, a nevine Vanike neće zalivati svojom krvlju čistu travu seoskih polja, kada se reši spor između kolektiva i čoveka, između mašine i duše. Sam Leonov u ovom sporu javno glasa za ljudsku individualnost. Ova osnovna ideja Leonovljevog stvaranja struji kroz sve redove njegovih dela"; str. 35.)

I slavista Mila Stojnić posvećuje prostor analizovanju Legende o Kalafatu, takodje ističući sukob sela i grada kao jednu od okosnica ovog leonovskog sukoba i jaku želju seljaštva da se, u vezi s tim, vrati točak istorije nazad. Širi sud Stojnićeve je u skladu sa zaključcima ostalih kritičara, i usmjeren je na dileme seljaštva, koje je pisac tako uspješno, alegorijskim postupkom projektovao u svoju povijest: "Bajka o Kalafatu - piše Stojnićeve - je u trenutku u kome je nastala odražavala očajničko prokletstvo seljaka koji su se u revoluciji borili za svoje ciljeve, za svoj komad zemlje, za svoje isključivo pravo da puste u njoj svoje korene i doveka sišu njene plodove. Kao i Ivanov i Bagricki, i Leonov je seljačku masu osetio kao deo zemlje i svega što na njoj živi i raste i opisao naivnu veru seljaka da će 'sama priroda ukinuti Kalafatove lične karte', da će ona osvetiti njihove prevarene nade kao kobnu zabludu. Ali on je opisujući tu romantično divlju stihiju, njenu razjarenu pretnju koljem i motikom, pokazao u suštini zakonitost takvih i sličnih procesa, urodjeni konzervatizam koji u prirodi čovekovo deluje isto onako kao u fizici zakon inercije i opomenuo zato: 'Sve Rusija se ne može pred sud izvesti: njoj treba doleteti'".⁹

Milosav Babović ovoj temi posvećuje manji prostor uglavnom uz zaključke da je u Legendi o Kalafatu "zgušnjuta misaona komponenta romana",¹⁰ što naglašava i u svome drugom radu ukazujući na specifičnost pojave ovakvog Leonovljevog teksta: "Tamo gde se trebalo sudariti sa maticom vladajućih shvatanja, umetnik je pribegavao alegoriji. Takva je glava 'O caru Kalafatu', koja, iako formalno stoji usamljeno, u suštini čini jedno od idejnih težišta dela".¹¹

⁹ Mila Stojnić, "Tema revolucije u ruskoj sovjetskoj književnosti", ("Ruska književnost XX v., I, Savod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1963, str. 182-186.), str. 185.

¹⁰ Milosav Babović, "Leonid Leonov", str. 7-30, (Leonid Leonov, Sabrana dela, "Kultura", Beograd, 1967, I - Pripovetke), str. 27.

¹¹ Milosav Babović, "Leonid Leonov - rušilac i neimar", "Savremenik", br. 8-9, 1960, str. 231-249; 234.

LEONOV KAO PISAC "SAPUTNIKA"

I

Sagledavajući na najširem planu kako je opus ovog sovjetskog pisca proučavan u našoj kritici, kako u odnosu na broj radova tako i prema zastupljenosti u njima tematskih težišta, jasno se izdvaja zaključak da je djelo Leonova u nas pretežno tumačeno u ravni sociološkog pristupa, kroz prihvatanje medijuma književnosti kao društvene tvorevine, a samog pisca kao aktivnog pripadnika društva. U svjetlu sociološkog pristupa kritika je stoga višestruko nastojala da u ovom slučaju odredi uticaj društvenih kretanja na Leonovljevo stvaralaštvo, a u tom kontekstu ustanovi i mjesto ovog pisca u sovjetskoj književnosti; istovremeno, i njegov doprinos u kreaciji toka sovjetske stvarnosti. U ovom smislu sociološkim metodom kompleksno je sagledavan tretman problema društvene provenijencije u literaturi Leonida Leonova i njenog odraza u sovjetskoj javnosti uz određenicu pozicije Leonova kao pisca "saputnika", prema stepenu vlastitih odredjenja na ideološkom planu. U vezi sa mogućnošću i stepenom opredijeljenosti ovog pisca za afirmisanje ciljeva vladajuće klase u književnosti pravilno je uočena sljedeća šira tendencija: Leonov jeste kao pisac "saputnik" u dobroj mjeri prihvatio revoluciju, nije smisao i postulate, usvajanje njenih afirmativnih načela našlo je prostora i u njegovom djelu (nakon oslobodjenja od ranih uticaja simbolizma i romantičarske koncepcije). Istovremeno, posebno u prvoj etapi, ovaj pisac se uvijek predstavljao kao pisac sa sumnjom. Osnovni ton koji provijava redovno kroz njegovo stvaranje (posebno kad je riječ o "Jazavcima" i "Lopovu") ukazuje na zapitanost o smislu revolucije i njenoj saglasnosti sa perspektivama Sovjetskog jedinca kao potencijalno ugrožene jedinice u korjenitim istorijskim okretima. Leonov je, prema našoj kritici, ostvario uglavnom afirmativan odnos prema razvitku društva kojem pripada, ali istovremeno

nije prenebregao šinjenicu, kao savjestan stvaralac, o veoma prisutnom osjećaju protivurječnosti između svojih stvaralačkih poimanja ciljeva i ciljeva sovjetskog društva u tadašnjem usponu. Time je kroz svoj opus uspostavio autentičan odnos bilježeći u dijahronijskoj ravni svojevrsne lančane slike društvene realnosti. Leonov je, generalno uzev, prema opštoj ocjeni naše kritike, u sovjetskoj književnosti kao u naglašenijem stepenu društvenoj tvorevini, izrasloj neposrednije u društvenom kontekstu kao dio savremene ruske kulture, pored svih programa i presije na ličnost i djelo autora, u visokom stepenu uspio da očuva univerzalne premise umjetničkog postupka i svojim djelom nadržaste jedno vrijeme. Upravo to što se Leonovljevo približavanje ciljevima sovjetskog društva, kroz kritički pristup, nikada nije u značajnijoj mjeri izvršilo ostvarujući s bez ostatka, predstavlja sada upravo jednu od onih pozitivnih strana njegove poetike u cjelini. Iako je u velikoj mjeri, ili makar teoretski, literatura nakon pobjede Oktobra postala dio socijalističke zajednice, Leonov se nikad, s punim pravom i odgovornošću umjetnika, nije svojom poetikom naglašenije integrisao u društvo prepropisanim, kanonizovanim konceptima. Mada je u isto vrijeme bivao i pobornik njegovih ispravnih tokova, ali takodje i budan kritičar njegovih brojnih devijantnih pojava i rezultata. Ovdje treba istaći da je ideološka pozicija pisca u kasnijem periodu bila i izraženije ali prema našoj kritici to se nije znatnije odrazilo na umjetničkih vrijednosti u cjelini, te su umjetničke pozicije autora redovno imale dominantnu ulogu u njegovom bogatom opusu.

Medju radovima koji (uz biografski, kao prateći pristup) u svjetlu sociološkog metoda šire ukazuju na osobenosti Leonovljeva djela posebno se, svakako, izdvajaju tekstovi naših slavista M. Bačića, M. Jovanovića, S. Penčića, A. Flakera i N. Kusturice.

No, prve ocjene šireg karaktera po ovim pitanjima nalazimo upravo, kako se i može očekivati, u radovima predstavnika ruske

emigrantske kritike, P. Mitropana, M. Slonjima i L. Zaharova, još krajem tridesetih i početkom četrdesetih godina. Mitropan tako ukazuje na kulturnu i književnu klimu u SSSR-u,¹ a prema njemu "Leonov se polako oslobodio okova vremena i prostora (iako ne gubi vezu s konkretnom realnom podlogom), i uzdigao se u oblast emocija, - teži opštečovečanskim motivima";² takodje dodaje i da se "pisac ne oduševljava naročito sovjetskim sistemom, iako ga ne napada (kako je bilo dosada u običaju), već ga objektivno analizira, ispituje, prilazi mu čak i kritički, kao svaki pravi umetnik svome gradivu".³ Mark Slonjim kada ukazuje na Leonovljev tretman oslikavanja revolucije zapaža da je pisac izbjegao da se posluži širokim platnom i miljeom prestonice, već je sve prvenstveno prikazao putem odjeka istorijskih događaja kroz prizmu psihologije palanke, pri čemu se postavlja pitanje "Nije li revolucija sukob nemilosrdne ruke događaja sa mekom i propadajućom dušom čoveka?".⁴ U drugom svom radu Slonjim insistira na istorijskom raskoraku između želja i činjenica u novom, sovjetskom poretku, i to putem niza subjekcija kao indikativnog pokazatelja sumnji u perspektive revolucionarnog puta po

¹Petar Mitropan, "Književni portreti - Naslednik Dostojevskoga - Leonid Leonov", "Nova Evropa", knj. XIX, br. 5, 11. marta 1929, str. 155-160; (Mitropan na temu slobode pisca u ovom periodu piše da je "svaki tamo bez pogovora morao da prizna i naglasi svoju 'ljepotnost' prema postojećoj političkoj i socijalnoj ideologiji, da se pokazuje 'blagonameran', i da unosi u svoje delo i izvesnu publicističku žicu. U literaturi se jasno osećao uticaj režima i odgovornosti pred njim; videlo se je da se ni sami pisci nisu još navikli na nove forme života i da se ne osećaju u njima kao u svojem elementu". - str. 156.)

²Ibid, str. 156.

³Ibid.

⁴Mark Slonjim, "Leonid Leonov", str. 28-36. ("Portreti savremenih ruskih pisaca", "Ruski arhiv", Beograd, 1931.), str. 31. (Slonjim ovdje ima u vidu pripovijetke Leonova, kao i "Jazavce", dok zatim pisac siže "Lopova" usmjerava ka gradskoj atmosferi i miljeu.)

Leonovu kad je u pitanju odnos inteligencije prema sovjetskoj vlasti.⁵

U najznačajnijim radovima na srpskohrvatskom jeziku o Leonovu posebno se, kako smo naveli, ističe samobitnost talenta ovog pisca: tako se ovim povodom izdvaja zapažanje R.Lalića da L.Leonov "spada među one pisce čija dela ostaju kao nesumnjiva i trajna tekovina sovjetskog književnog stvaralaštva (...) Objašnjenje za ovo treba tražiti ne samo u tome što je on bio i ostao istinski savremeni pisac, što je uvek umeo da uoči bitne pojave sovjetskog društvenog zbivanja, nego i u činjenici što je uspeo da, uprkos svim teškoćama u koje je sovjetska književnost iz dana u dan zapadala pod Staljinovim terorom, sačuva svoju umetničku individualnost svoj specifični umetnički izraz".⁶ Sava Penčić ukazuje na to da Leonov u svojoj stvaralačkoj zapitanosti pred dilemom - osloniti se na klasično nasljede ili prihvatiti normative sovjetske literature, nije prihvatio ortodoksne koncepcije proleterske književnosti, nego se okrenuo onim univerzalnim, tzv. poslednjim ili prokletim pitanjima; Penčić je pri tom u pravu kad tvrdi da se ovaj pisac istovremeno nije "suprotstavljao opštim načelima revolucionarnog kretanja (...) već je samo na svoj način i kroz svoju prizmu doživljavao jedno veliko vreme u zamahu njegove stvaralačke i rušilačke snage".⁷

⁵Mark Slonjim, "Šta se danas dešava u sovjetskoj literaturi", "Ruski arhiv", br. 22-23, 1933, str. 92. ("Mi smo protiv staroga sveta, kao da vele junaci Leonova, - piše u ovom smislu Slonjim - mi smo za preuredjenje socijalnog i duhovnog poretka čovečanstva. Mi smo spremni da sa svoje strane podupremo socijalno izgrađivanje i da idemo uporedo sa vlašću koja ga sprovodi. Ali da li su metode kojima ona ide? Koju je ideju koja prema današnjoj složenosti i teškoćama stvarnosti. Da se sva ta pitanja ne rešavaju i suviše prosto, i da li se i suviše lako ne prinose na žrtvu interesi pojedinih živih ljudskih bić dinaka?"; str. 92.)

⁶Radovan Lalić, "Leonid Leonov", (predgovor), str. 7-29. ("Put ka okeanu", "Nolit", Beograd, 1957.); str. 7.

⁷Sava Penčić, "Sa pripovetkama mladog Leonova", "Stremljenja", 1960, I, 2, str. 86-95; str. 86

I Penić naglašava osobenost leonovskog postupka - da je u centru autorskih interesovanja ostao čovjek kao jedinka naspram širokih revolucionarnih previranja.

Miloslav Babović takođe piše o Leonovljevom okretanju klasičnom naslijeđu zaključujući da je ovaj pisac u najvećoj mjeri ostvario sintezu klasične literature sa novim koncepcijama umjetnosti, ističe da "I pored aktuelnosti tematike i tretmana, njegova dela gotovo uvek izvesnim komponentama prevazilaze okvire epohe i sredine. (...) On nije letopisac, već pre dijagnostik intelektualnih i duševnih stanja čoveka, postavljenog u prostorne i vremenske koordinate - ruske i sovjetske - zato što su revolucija i izgradnja socijalizma izložile ličnosti iskušenjima nepoznatim prošlosti".⁸ U drugom radu, tumačeći Leonova pisca kao rušioca "utvrđenih šema i kanona", kritičar takođe uočava autorski stav prema junaku - pojedincu: "U vreme kada je u sovjetskoj književnosti vladala teza: junak je kolektiv, kada se u težnji za sintezom skoro zakonito udaljavalo od pojedinačnog i tako često zapadalo u apstrakcije i šablone - Leonov se vraća čovekovoj ličnosti. Otuda je i revoluciju sagledao iz posebnog aspekta. (...) Svest njegovih junaka ne poklapa se obavezno sa njihovim klasnim poreklom i interesima. Postupci nisu uvek na liniji opredeljenosti za i protiv revolucije (...) Leonovljevi junaci žive i deluju integralno, svim moćima svojim, posveđavajući upravo relativitetom svojih sudova i postupaka da su ljudi".⁹

Ukazujući na društvenu stranu i funkciju Leonovljeva djela, Milivoje Jovanović ovog sovjetskog pisca svrstava među autore "za koje je funkcija 'barometra društva' ostala najsmislenija sadržina

⁸ Miloslav Babović, "Leonid Leonov", str. 7-30. (Leonid Leonov, Sabrana dela, "Kultura", Beograd, 1967, I - Pripovetke), str. 7-8.

⁹ Miloslav Babović, "Leonid Leonov - rušilac i neimar", "Savremenik", br. 8-9, 1960, str. 231-249; str. 231-232.

umetnosti. (...) Opus Leonida Leonova je najpotpunija slika o duhovnom životu posleoktobarske Rusije. (...) Stupivši u književnost kao sagutnik revolucije, Leonov je trajno sačuvao stav nezavisan od prolaznih književnih teorija i inklinacija negujući sopstveni svet nada, buduću težnju ka sintetičnom osmišljavanju društvene svesti svoga vremena".¹⁰ Pored ovog valjanog zaključka sintetičkog karaktera, kojim se takođe u našoj kritici podržava Leonovljeva samobitnost i distanciranje u odnosu na diktat zvanične kritike, svakako treba ukazati i na zapažanje kritičara da je Leonov "najizrazitiji predstavnik posleoktobarske književnosti, najdoslednije vezan za sv etape njenog razvitka".¹¹ Sa ovakvim stavom Jovanovića u tijesnoj vezi koincidiра i sud S. Penčića da se ovaj sovjetski pisac sa puno opravdanja može nazvati upravo "romansijerom-hroničarem najkrupnij etapa u sveukupnom razvoju novog sovjetskog društva".¹²

I doista, u najznačajnijim radovima postupno je, prema vremenu nastanka ostvarenja, sa dosta prostora i pažnje ukazano na ovu razvojnu liniju u poetici Leonova (kao pripovjedača i romansijera) kao svojevrsan registar vremena i onih krunskih tema, koje su u različitim periodima bile od najvećeg društvenog značaja i na isti način se reflektovale u sovjetskoj literaturi. Iste, 1922. godine, kada je napisao priče "Pub karo", "Valjina lutka", "Drvena kraljica", "Tuatamur" i "Buriga" (tematski daleke od sovjetske stvarnosti i obilježene estetizmom, zbog čega mu je pripisivana odvojenost od naroda) L. Leonov je napisao i dvije pripovijetke vezane za sovjetsku realnost, "Petušihinski prolom" i "Kraj sitnog čovjeka".

¹⁰ Milivoje Jovanović, "Leonid Leonov", VII - XXXIX, (Leonid Leonov, "Ruska šuma", "Prosveta", Beograd, 1960), str. 8.

¹¹ Ibid.

¹² Sava Penčić, "Savest i umetnost", "Književne novine", 9. jun 1979, str. 6.

Tako se u kritici upravo naglašava da pripovijetkom "Petušinski prolom" počinje da se formira autentična Leonovljeva pripovjedačka fizionomija; jer pravi značajan zaokret od heterogenosti spoljnih uticaja ka unutrašnjoj usmjerenosti vlastitih traganja.¹³ Na ovu priču takodje se obraća pažnja i u vezi sa nastojanjima pisca da prikaže zaostalo rusko selo u sukobu sa gradom koji donosi revoluciju i promjenu, saim tim, odnosa na selu, a sve to kroz motiv vjekovnog nepovjerenja seljaka prema gradu.¹⁴ U istom smislu susrećemo se i sa zaključcima da pomenuta pripovijetka svojom tematikom najavljuje i krupne promjene u inertnom ruskom selu u sukobu sa revolucijom.¹⁵ Istovremeno, ovim povodom ali na širem planu, M. Jovanović ističe činjenicu da je oficijelna kritika registrovala sa nezadovoljstvom sposobnosti ovog pisca "da pokazuje ono je-
retičko našelo u seljačkom načinu mišljenja, koje je u razdoblju revolucije postajalo prava filozofija stihije".¹⁶ A Milosav Babović već u ovoj priči najavljuje drugi momenat, tipičan za širi krug pripovijedaka ovog pisca, već pominjani odnos prema ljudskoj jedinici naspram društvenog programa, kao odgovor ili pak suprotstavljanje zvaničnom zahtjevu kritike; u ovakvom kontekstu kritičar piše da je "svuda piscu bilo preče da naslika živu ljudsku dušu (...) Iza velikog preporoda koji je Oktobar doneo, Leonov je hotimično nastojao da sagleda večni tok života: ljudi se i dalje kavže o vlast i blagazemaljska, otimaju sreću i žene jedan drugom. Sveto se sa lične uvrede - u ime principa Oktobra".¹⁷

¹³ vidi: Sava Penčić, "Sa pripovetkama mladog Leonova", "Stremljenje", 1960, I, 2, str. 86-95; str. 90.

¹⁴ vidi: Rađovan Lalić, "Leonid Leonov", (predgovor), str. 7-29, ("Put ka okeanu", "Nolit", Beograd, 1957.); str. 12.

¹⁵ vidi: Milivoje Jovanović, "Leonid Leonov", str. 7-39, (Leonid Leonov "Ruska Suna", "Prosveta", Beograd, 1960.); str. 11.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Milosav Babović, "Leonid Leonov - rušilac i neimar", "Savremenik", br. 8-9, 1960, str. 231-249; str. 232.

Nastavljajući ovaj zaključak esencijalnog karaktera, nesumnjivo dolazimo do širih saznanja o poziciji poetike Leonova na for-
 ovakvih istorijskih zaokreta u društvu, gdje se pisac redovno pos-
 tavlja iznad neposredne opredijeljenosti, koju je vrijeme sugerisa-
 lo, (ovdje, konkretno, i u svojim ranim radovima) nagovještavajući
 svoje trajno postavljanje iznad trenutnih zahtjeva i obezbjeđujući
 time trajnost svojih autorskih pozicija.

Oi posebnog značaja je i pripovijetka "Kraj sitnog čovjeka"
 (takođe često navodjena i analizovana u našoj kritici), jer pred-
 stavlja ostvarenje kojim Leonov započinje svoj trajni tretman i pr-
 pitivanje teme ruske inteligencije i evolucije njenog stava prema
 revoluciji i promjenama koje su nastupile u novom društvu. R.Lalić
 ističe autorsko vidjenje sudbine inteligenta kroz krizu individua-
 lizma, odvojenost od stvarnog života, nemoć da se prihvate novi
 odnosi.¹⁸ Na isti način ovu pripovijetku tumači i Sava Penčić, pri-
 čemu treba izdvojiti njegovo zapažanje da "razdražljivi, cinički i
 neurastenični svet degradirane inteligencije u jednom trenutku ne-
 minovno počinje da se ponaša nastrano. (...) Skoro i da nema izlaza
 iz te okužene atmosfere (...) U takvom doživljavanju stihije ovi
 ljudi gube svoja načela i postaju biološke jedinice koje se mehanič-
 ki kreću po vremenu i prostoru čekajući svoj neizvestan i ni od ko-
 ga primećen kraj. Tako umire i Liharjov, izmučen strašnim prividje-
 njima, ne našavši odgovor na pitanje: kako uskladiti svoj hod sa
 hodom vremena, kako uskladiti lično s opštim?".¹⁹ I tumačenje M.Jo-
 vanovića ide u ovakvom, podudarnom smjeru, pri tom uz napomenu kri-
 tičara o onom već simptomatičnom Leonovljevom neizjašnjavanju kroz
 nepristrasno suprotstavljanje dva polariteta, malih ljudi kao otu-
 đenih jedinica i revolucije kao gvoženog toka dogadjaja. Ova po-

¹⁸ vidi: Radovan Lalić, "Leonid Leonov", str. 7-29, ("Put ka okeanu"
 "Nolit", Beograd, 1957.); str. 12.

¹⁹ Sava Penčić, "Sa pripovetkama mladog Leonova", "Stremljenja", 1960,
 I, 2, str. 86-95; str. 93-94.

vodom i navodi da se "Leonovljevo interesovanje za fenomen revolucije poklapa sa interesovanjem za način na koji se prelamaju veliki događaji u psihi malog otudjenog i osuđenog čoveka".²⁰

Inače, u kritici na srpskohrvatskom jeziku na Leonovljevu umjetničku verziju "malog čovjeka" prvi je ukazao Lav Zaharov: u prikazu zbirke "Bela noć"²¹ pravi distinkciju kad je u pitanju leonovska verzija u odnosu na ovaj tradicionalni lik klasične ruske književnosti, osjenčen potresnim i produhovljenim tonovima: "Medjutim, - piše Zaharov - Leonov daje pojmu mali čovek novo značenje, prisno povezano sa posleoktobarskom stvarnošću. Za ovog pisca mali čovek je pre svega biće bez duhovnog vidokruga, nesposobno da razume društvena zbivanja i da u njima nadje sebe i svoje mesto".²² I u svojoj studiji "Estika i poetika Leonida Leonova" Sava Penčić posvećuje opravdano više pažnje ovom pitanju uspješno ga, komparativno analizujući u dijahronijskoj književno-istorijskoj ravni, kod Gogolja, Njekrasova, Turgenjeva, Tolstoja i Čehova. Po Penčiću, Leonovljev mali čovjek dobija nove karakteristike kao tip upravo formiran u revolucionarnom vremenu, i to, što je bitno, van socijalnih i klasnih obilježja kao obaveznog orijentira, već je riječ o junaku "koji, nepripremljen za velike socijalne zaokrete, doživljava te zaokrete kao katastrofu".²³ I dalje: "'mali' Leonovljev junak post

²⁰ Milivoje Jovanović, "Leonid Leonov", str. 7-39, (Leonid Leonov, "Ruska šuma", "Prosveta", Beograd, 1960.); str. 10. (Kritičar isto vreme podseća da je Leonov ovaj lik zatim na svojevrsan način ponovio kasnije u liku profesora Tuljakova u "Ruskoj šumi" kroz dramatiku ovog prvog zagledanja u lice potresu, kome je bilo suđeno da postane trajna sadržina Leonovljevih knjiga". Ibid.)

²¹ Lav Zaharov, "Leonid Leonov kao pripovedač", str. 431-451. ("Bela noć", pripovetke, "Nolit", Beograd, 1959.)

²² Ibid, str. 450.

²³ Sava Penčić, "Estika i poetika Leonida Leonova", "Naša reč", Beograd 1970, str. 241; str. 31. (Poredeći, kritičar piše da je kroz lik malog čovjeka Gogolj otkrivao novi svijet ruskog činovništva, te da je istim tragom potom nastavio Dostojevski; Penčić kod Njekrasova pojam malog čovjeka vidi kao identifikovan sa pojmom - narcislično kao i kod Turgenjeva ("Lovčevi zapisi") uz naglašenije lično-emotivne crte; kod Tolstoja kritičar ovaj pojam vidi izjednačen sa pojmom narod ali u moralno-filozofskom smislu, a kod Čehova ga pravilno zapaža u svim slojevima i društvenim položajima.)

je poprište u kome se ne samo odlikava već i odigrava sudbonosni sukob epohe".²⁴

Na povijest "Kovjakinovi zapisi" više pažnje skrenuli su R. Lalić i M. Jovanović. Lalić o ovoj pripovijeci piše povodom autorskog prikazivanja ruske provincije i psihologije sitnih ljudi na pragu revolucionarnog preobražaja,²⁵ uz pregled obrade teme provincije kod drugih pisaca; po Jovanoviću ova pripovijetka poslužila je kao "dobar povod autoru da se blago potsmehe izvitoperenoj sklonosti ka lamentacijama o problemima revolucije u zabitnoj malogradjanskoj sredini".²⁶ Kao svojevrsan autorski obračun sa prokletstvom provincije i njenom inertnošću, koja uništava najjače snage pojedinaca, kod nas je protumačena i pripovijetka "Dogadjaj u provinciji";²⁷ "Bijela noć" je priča kojom Leonov prelazi na teme iz gradjanskog rata prikazujući nestandardan lik negativnog glavnog junaka u svom oprobanom maniru.²⁸ Takodje je ukazano i na ciklus Leonovljevih priča o seljacima na pragu kolektivizacije: M. Jovanović o ovom ciklusu, povodom sukoba jedinke i društva, zaključuje da je čovjek slab u trenutku pobune, a obezvrjeđen pomirenjem s društvom: "Jedini izlaz je u zajednici interesa jedinke i društva u nužnoj pokornosti kolektivu, ali ne rušiocu već graditelju. To je zaključak prvog poglavlja Leonovljevog stvaralaštva; drugo poglavlje je period sinteze, traženja i nalaženja novog junaka - kolektiva".²⁹

²⁴ Ibid, str. 32.

²⁵ Radovan Lalić, "Leonid Leonov", str. 7-29, ("Put ka okeanu", "Nolit", Beograd, 1957.), str. 13. (Lalić napominje da je ovu temu uvek još Gogolj, a potom je obrađivali posebno Saltikov-Ščedrin, Čehov, F. Sologub, E. Zamjatin i Gorki.)

²⁶ Milivoje Jovanović, "Leonid Leonov", str. 7-39, (Leonid Leonov, "Ruska šuma", "Prosveta", Beograd, 1960); str. 11.

²⁷ (vidi tekst S. Penčića "Sa pripovetkama mladog Leonova" i M. Jovanovića pomenuti Predgovor "Ruskoj šumi")

²⁸ (osim tekstova iz fus. 27, vidi i: M. Babović, "Leonid Leonov - rušilac i neimar")

²⁹ Milivoje Jovanović, "Leonid Leonov", str. 7-39, (Leonid Leonov, "Ruska šuma", "Prosveta", Beograd, 1960); str. 18.

"Jazavci" su prvi Leonovljev roman, koji je, inače, u našoj kritici ocijenjen, svakako, kao djelo visoke umjetničke vrijednosti, a istovremeno i kao ostvarenje u kojem je autor sintetisao krupna pitanja o društvenim kretanjima (posebno o odnosu sela i grada prema revoluciji), koja je već u određenoj mjeri anticipirao u pripovijetkama, a ovdje postavio na kompleksnijoj osnovi.

Tako kritičar sa inicijalima R.T. u radu iz 1931. god. korijen Leonovljeve obraćenosti selu i temama ovog ciklusa vidi u njegovom širem okretanju prema samostalnosti života u slobodnoj prirodi, koja je za njega simbol vitalnosti jednog naroda. Ovo je, napomenućemo ovom prilikom, inače, Leonovljeva opsesivna tema, koja je, svakako, upravo u "Ruskoj šumi", tridesetak godina kasnije, kulminirala na najbolji način. Kritičar istovremeno piše, što je jedna od važnih premisa "Jazavaca", da je pisac "u isto vreme svestan utopističkih elemenata toga oduševljenja kada se ovo prenese na ekonomsko-politički plan".³⁰

U konfrontiranju idejnih pozicija antipodnog karaktera Leonov se u ovom romanu (u stilu logaritmovanja elemenata djela u ravni korišćenja simbola) poslužio upravo u koncipiranju vodećih likova "Jazavaca", braće, Semjona i Pavla. Ovaj momenat ističe još Milan Durman u svome radu (1933) tumačeći ove likove u svjetlu dvaju različitih nazora na ulogu sela u razvoju sovjetskog društva.³¹

³⁰ R.T., "Jazavci", "Srpski Književni glasnik", 1931, II, str. 151-152 str. 152.

³¹ Milan Durman, "Roman ruskog sela", "Stožer", br. 1, oktobar, 1933, str. 43-46; str. 43: ("U licu dva brata, Senje i Paške, - piše kritičar - Leonov je iznio dva nazora na ulogu sela u savremenom ruskom društvenom životu. Senja i Paška su nosioci dviju oprečnih teza o relaciji sela spram grada, odnosno proletarijata: teza o primarnoj ulozi sela obzirom na broj seljaka i značenje poljoprivrede u ruskom gospodarskom životu (teza socijalnih revolucionara) i teza o hegemoniji proletarijata sa oslonom na seljaštvo (teza bolševika). Sukob ovih dviju teza, personificiranih u dva brata, od kojih je jedan vođa buntovnih seljaka, a drugi sovjetski komesar čini srž samoga romana...").

Iz Durmanovog rada treba izdvojiti i pravilno zapažanje autorskog istog nepristrasnog stava pri opisu likova jedne ili druge strane, predstavnika sela i grada kao zagovornika dviju suprotnih pozicija na klasnoj osnovi.³²

Iz rada Konstantina Rimarića-Volinskog, kao indikativan nam nat kako se sprovodio tretman vrjeđnovanja književnog djela prema kriterijumu podudaranja sa stvarnosnim elementima, izdvojićemo sljedeće zapažanje: Volinski, iako potom dijelom opravdava stav pisca, isuviše pažnje posvećuje tome koliko je sam autor uistinu poznavao Moskvu iz vremena o kojem piše, i kao takvu je transponovao u književno djelo, te ovakvim stanovištem određuje kvalitativne momente romana. Svakako da se kritičar ovakvim procjenama vjerodostojnosti djela prema realnom uzoru, uz zanemarivanje stvaralačke fikcije, nije približio stvarnim i bitnijim osobenostima djela.³³ Međutim, ispravno je mišljenje Volinskog da Leonov oslikava rusko selo "ni-malo poljepšano prema zbilji. Glavni i dominantni dojam od Leonovljeva sela ostaje njegova potpuna nekulturnost i neosviještenost".³⁴ Takođe je tačan i zaključak da seljaštvo u Rusiji revolucionarni sukob prihvata kao borbu između grada i sela.

³² Ibid, str. 45.: ("Podjednako mirno, ležerno i sa lakim osmejkom dobronamernog podrugljivca prilazi on svima licima svoga romana, - uočava kritičar - prikazuje ih onakvim kakvi su, sa svim njihovim vrlinama i manama. Sa jednakom simpatijom za buntovne seljake kao i za pristalice sovjetskog režima. On ne ocrnjuje prve niti veliča druge ali nam ukazuje na neminovnost poraza prvih u sudaru sa novim idejama. To je suvereni stav čovjeka koji je svjestan mehanike društvenih odnosa i koji nema razloga da ispoljava mržnju prema protivniku"; ovdje treba istaći da je identičnu atmosferu, a zbog nesumnjivih uticaja dijelom i naslijeđenu, kasnije Šolohov široko prikazao na stranicama svojih romana na temu sela.)

³³ Konstantin Rimarić-Volinski, "Volinski pisac: Voljenski - stvaralac - Piljnjak - Leonov", "Hrvatska prosvjeta", 1932, 1. januar, str. 7-11. februar, str. 32-35; 1. april, str. 77-85. (Volinski potom svrhu leonovskog vidjenja Moskve u starijem ruhu, u duhu Ostrovskeg, tumači autorskom namjerom da istakne kako se revolucionarni događaji na taj način nijesu dotakli Leonovljevog svijeta moskovskih trgovaca; str. 79.)

³⁴ Ibid, str. 80.

Volinski navodi i Legendu o Kalafatu kao jedno od glavnih filozofskih i socijalnih težišta romana, što smo, inače, zastupili u zasebnom poglavlju našeg rada.

R. Lalić takođe ukazuje na Leonovljevo autentično slikanje ruskog sela, a više pažnje, u polemičnom tonu, posvećuje ocjenama ovog romana od strane sovjetske kritike; tako navodi stavove kritičara koji su smatrali da je pisac, budući na sitnoburžoaskim pozicijama, pogrešno shvatio seljačku bunu videći je kao sukob među samim seljacima iz usko ekonomskih interesa, a da istovremeno nije afirmativno opisao ulogu boljševika u ugušivanju ustanka. Ovim povodom Lalić argumentovano negira ovakve jednostrane pozicije sovjetske kritike ističući da je "pre svega Leonov pisao umetničko delo, a ne sociološku studiju, i kao umetničko delo ono je potpuno istinito. (...) Kritičari Leonida Leonova hteli su da on prikaže selo ne onako kako je bilo već kako bi trebalo da bude prema unapred utvrdjenom šablonu".³⁵ Međutim, ovakvom stavu po pitanju opisa sela u ovom romanu svakako bi trebalo dodati i stanovište M. Babovića kad je riječ o opštoj leonovskoj slici sela. Babović upravo i ističe da je autor i nastojao da se ukloni od polarizovanja stavova na klasnim osnovama pribjegavajući istovremeno i pojedinačnim, ličnim motivima junaka u cilju zaokruživanja složene socijalne i psihološke atmosfere djela, ne previdjajući onaj uvijek prisutni ljudski faktor naspram opšteg socijalnog plana. Stoga kritičar rješenje sukoba vidi upravo u stavu seljaštva prema materijalnim dobrima, ali i prema nataloženim iskonskim navikama kao nepisanim arhetipskim slikama: "Konflikt se stoga - piše Babović - ne rešava isključivo na socijalnom planu, okršajem, već tipično leonovski: što se više bližilo proleće, do seljaka odmetnika je sve jače dopirao zov zemlje da je oru i seju. U njihovoj svesti sazre-

³⁵Radovan Lalić, "Leonid Leonov", str. 7-29, ("Put ka okeanu", "Nolit", Beograd, 1957.), str. 16.

zaključak da se ne vredi kavžiti sa vlašću koja zemlju daje".³⁶

M. Jovanović povodom "Jazavaca" naglašava anarhističku orijentaciju seljaštva kao sveprisutan fenomen u smislu prijetnje sudbinske revolucije, i zaključuje da, u svakom slučaju, "pravi razlog pobune seljaka u ovom romanu jeste nedvosmislenost seljačke logike da se u revoluciji i na njih mora računati".³⁷ Stoga kritičar opravilano iznosi Leonovljevu bojazan o efektima zakona revolucije po pitanju kakav efekat će oni imati u višemilionskom seljačkom sloju pri prvim kontaktima.

Ako su u ovom romanu sumnje pisca u perspektive sovjetske budućnosti i načela revolucije date u jednom ne tako posebno izraženom tonu, ovakva tvrdnja se ne može odnositi i na sljedeći roman, "Lopov", gdje autor daleko više prostora posvećuje pomenutim pitanjima pronalazeći pri tom duboka duševna kolebanja ne u seljačkim slojevima već u psihologiji i redovima revolucionara. Ovo je i bio upravo razlog da, povodom "bočnih" tema revolucije, "nijednom drugom sovjetskom romanu toga vremena nije palo u čast da ponese toliko breme ideja i emocija".³⁸ Nakon što je sagledao istorijske tokove na dramatičnom prestruktuiranju svijesti i odnosa mnogomilionskog seljaštva od sredine 1920. do proljeća 1921. godine, Leonov se kao književni hroničar svoga doba okrenuo narednoj krupnoj etapi u razvoju sovjetskog društva, periodu NEP-a, započetom početkom 1921.³⁹

³⁶ Milosav Babović, "Leonid Leonov — rušilac i neizari", "Savremenik", br. 8-9, 1960, str. 231-249; str. 233.

³⁷ Milivoje Jovanović, "Leonid Leonov", str. 7-39, (Leonid Leonov, "Ruska šuma", "Prosveta", Beograd, 1960); str. 12.

³⁸ Ibid, str. 16.

³⁹ U ovom periodu R. Lalić u svome Predgovoru "Putu ka okeanu" iz 1951. na str. 16-17. piše ukazujući na osnovne protivurječnosti postrevolucionarne etape: "Nep je predstavljao prekid sa politikom ratnog komunizma i izgradnje socijalističkog društva. Metode ratnog komunizma bile su pogodbe u doba građanskog rata i inostrane intervencije, ali sada, kada je glavna bitka bila dobijena, bilo je neophodno preći na ekonomska sredstva borbe protiv kapitalizma. Zato su, radi oživljavanja privrednog života zemlje, učinjeni čak izvesni ustupci kapitalističkim elementima. (...) Medjutim, ove nezgodizazvale su veliko previranje u društvu. (...) U sovjetskom društvu nastale su pojave koje predstavljaju specifičnost nepovskog perioda sovjetske istorije".

U vremenu kolektivnog afirmisanja nove istorije malo je bilo autora koji su literarno tumačeći društvene odnose ukazivali na drugu stranu revolucije, posebno onih koji su ovu problematiku, konkretno, na temu otpadnika od revolucije, sagledavali tako kompleksno i na umjetnički visokom nivou poput ovog sovjetskog pisca.⁴⁰

Miloslav Babović upravo apostrofira ovaj momenat kroz širi, sveobuhvatan zaključak, prema kojem je "Leonov revoluciju sagledao iz drugog aspekta, nije ponovio već ostvarenu sliku svečane tribine istorije, već je okrenuo naličje stvari, kulise scene Oktobra. Njegovi junaci nisu oni koje je revolucija digla iz nizina, već ljudi poobarani sa raznih socijalnih meridijana - bivši spahija, generali i njihove kćeri koje su izašle na ulicu da se ponude, špekulanti, cirkusani, lopovi. Jedinu su izuzetak Artašez i Zavarihin. Čak i ličnosti boraca su - bivši ljudi. Nekad su bili Dimitrije Vekšin, komesar crvenog puka, njegov saborac Aleksandar Babkin i baltijski mornar Anatolije Araratski - sada postoje lopovi Mička, Sanjka i Tolja. Prividno Leonov je već izborom sredine izneverio tretman teme: umesto stvaralačke komponente postavio je u prvi plan dno, gde se hleb zaradjuje u stalnom dodiru sa prestupom, opasnošću, poniženjem; otuda je njegova pesnička slika osenčena tragičnim tonovima. U stvari, revolucija je uz svoju epohalnost i svetlost dobila i komponentu koju je neosporno imala u životu".⁴¹

⁴⁰ Treba navesti da Leonov nije jedini pisao na ovu temu. Nju su, kako navodi R. Lalić, obradjivali i drugi sovjetski pisci, mada ne sa tako velikim uspjehom: Aleksej Fajko objavio je dramu "Pustolov Jevgraf", na koju je svojevremeno, govoreći o "Lopovu", skrenuo pažnju i A.V. Lunačarski; Aleksej Tolstoj piše pripovijetku "Plavi gradovi", a Vladimir Lidin roman "Otpadnik". (Sava Penčić u ovakvom kontekstu navodi još i djela "Bolestan čovjek", J. Lalićkina i "Drveni kombinat", A. Karavajeva, uz napomenu da je jedino Karavajeva "rešila ovaj problem u skladu sa zahtevima zvanlične kritike": (vidi "Etika i poetika Leonida Leonova", str. 59.)

⁴¹ Miloslav Babović, "'Lopov' Leonida Leonova", (Leonid Leonov, Sabrana dela, "Kultura", Beograd, 1967, "Lopov", knj. I, t. 4.), str. VIII-IX

O sumnjama Leonova u perspektive revolucijom zadobijenih pozicija sovjetskog društva pišu i Branko Kitanović i Božidar Milosavljević u svome zajedničkom radu o "Lopovu".⁴²

M. Babović s komparativnog aspekta također piše i o autorском laboru lika glavnog junaka ovog romana, čijom koncepcijom se, kroz rad, negira ustaljena šema utvrđena likovima drugih sovjetskih pisaca, slikanim najčešće po socrealističkom konceptu, "bez mana, uvek na visini heroizma".⁴³ A. Flaker, razvijajući nadalje funkciju glavnog junaka sa idejne pozicije u djelu, uočava da se u suštini koncepcija romana koncentriše oko njega, tj. njegove ideje o čuvanju revolucionarnog ideala; uz to navodi dva značajna momenta - odnos prema drugoj dvojici junaka (Zavarihin, Čikiljov), koji simbolizuju antipodne pozicije prema stavovima glavnog lika, a to su principi materijalnog bogaćenja kao socijalna, i težnja za uravnilovkom kao ideološka prijetnja revoluciji.⁴⁴ Likovi uopšte, u ovom romanu, za Flakera su, što je značajna ocjena, u stvari, "znakovi-alegorije socijalnih snaga, idejnih načela i egzistencijalnih stavova u revolucionarno vrijeme kada se te snage pojavljuju u 'čistom obliku', bez 'ornamentuma' svojstvenih ustaljanim društvenim strukturama, a dovedene su u socijalno atipičnu sredinu moskovske Blaguše - taj mikrokozmos - alegorijski za društvene odnose u Rusiji uopće".⁴⁵

Poziciju glavnog junaka, na podudarnim koordinatama, u svjetlu

~~ideološkog disputa, ali u širem odnosu prema drugim junacima ana-~~

lizuje i Babović u Predgovoru "Lopovu".⁴⁶ Stavljajući glavnog junaka u središte ideološkog konflikta, u jednoj zrakastoj poziciji na

⁴² Branko Kitanović, Božidar Milosavljević, "Dva Lopova Leonida Leonova", "Život", 1960, IX, 11-12, str. 797-803.

⁴³ Milosav Babović, "Leonid Leonov - rušilac i neimar", "Savremenik", br. 3-9, 1960, str. 231-249; str. 234.

⁴⁴ Aleksandar Flaker, "Leonovljev Lopov", ("Lopov", "Liber", Zagreb, 1980.)

⁴⁵ Ibid, str. 725.

⁴⁶ Milosav Babović, "Lopov Leonida Leonova", str. 7-109, (Leonid Leonov, Sabrana dela, "Kultura", Beograd, 1967, 4 - "Lopov" - I)

čiji su krajevima njegovi oponenti - nosioci drugačijih, dijelom ili u potpunosti, programa svaki za sebe, kritičar sagledava polivalentan sukob na pojedinačnom i opštem planu. Sliku sukoba sa ostalima pojašnjava napomenom da se Vekšin sukobljava kako sa predstavnicima antagonističke klase tako i sa onima iz svojih redova, pri čemu su "konflikti junaka u suštini principijelne a manje lične prirode",⁴⁷ i to sa Čikiljovom, Zavarihinom, Matvejem Balujevim, Anatolijem Araratskim, Artašezom i Babkinom.

Leonovljev Čikiljov predstavlja sovjetsku verziju grotesknog čuvara poretka, čije crte susrećemo još kod Čehovljevog Bjeljikova ("Čovjek u futrolu"), a posebno kod podoficira Prišibejeva u istomenoj pripovijeci. Za Babovića Čikiljov je svojevrsna devijantna pojava sovjetske realnosti, a osnovu sukoba vidi u tome što Vekšin upravo nije mogao vjerovati da aktivnost Čikiljova predstavlja nastavak bitke, već da je primjer kako se ruše zavjeti revolucije. Specifičnost ovoga sukoba je i u tome što se komunisti, upravo eksponenti vlasti, Artašez i Balujev, ne protive Čikiljovljevom programu nego to čini Vekšin. (Na uobičajeno, inače, pitanje kritike da li je glavni junak "Lopova" imao pravo da se smatra i dalje braniocem revolucije Babović smatra da jeste, i to stoga što "iako izbačen iz boračkog stroja, u duši je ostao vojnik Oktobra".⁴⁸) Vrijedna je poмена kritičareva analiza pojave "čikiljovštine", koja po njemu označava junake bez talenta, koji "kompromitiraju revolucionarne ideje i ko-

progresivna kretanja tražeći u uravnilovci spas i opravdanje za vlastitu nesposobnost. "Leonov je - piše o ovome Babović - vidovito anticipirao devijacije birokratije, a u drugoj redakciji romana, obogaćen iskustvima jedne tužne epohe, razvio lik do groteske (... Ostrina sudara borca i birokrate u pesničkoj slici ima vrednost odbrane idejne čistote Oktobra od famoznih deformacija Staljinovog doba".⁴⁹

⁴⁷ Ibid, str. 9.

⁴⁸ Ibid, str. 10.

⁴⁹ Ibid, str. 12.

Sukob glavnog junaka sa Zavaršininom kritičar vidi u tome što je ovdje riječ o riskom seljaka sa klicom nišeanstva, spremnom da preko svih strava, uz krajnje dehumanizovane stavove domogne bogatstva, koje je po njemu osnov ličnosti, radeći pri tom sve kanone revolucije; razilaženja između Vekšina i Pčova konstatuje na nivou dviju etika uz tolerantan odnos, pri čemu je bespomoćnost Pčova u pomoćne glavnog junaku u stvari rezultat nemoći hrišćanske etike; spor Vekšina s komunistom Baluževim vidi u njihovim pogledima i ličnim dilemama prema Manjukinu, predstavniku svrgnute klase - dok su držanost Baluževa predstavlja sumnju u izgled dehumanizovanja revolucije; Vekšin mora da se izjašnjava u traganju za opravdanjem čina ubistva. Antašev je prešao na birokratske pozicije i time se distancirao od Vekšina i suprotstavio mu se, po mišljenju glavnog junaka; Anatolije Araratski u konflikt ulazi zbog svog defetističkog stava prema perspektivama revolucije, a Sanjka Babkin, između ostalog, i zbog "zaglibljivanja u blato malogradjanštine"; no, sukob Vekšina sa Babkinom Babović tumači kao najtragičniji konflikt, pošto je nastao nakon velike ljudske privrženosti, a rezultirao time što je Babkin prestao da sluša svoga vođu, te su bespredmetna Vekšinova stradanja ako ga i najbliži napuštaju i mrze. Babović objašnjenje nalazi u tome što je Vekšin žrtva epohe, koja je od njega, kao i od mnogih drugih, stvarala željezne ličnosti; (kad je riječ o sukobu s Manjukinom, kritičar uočava da nije u pitanju naglašen negativan odnos, zbog starosti protivnika i zbog toga što je samo vrijeme izravnavalo račune sa bivšim spahijom).

Svi ovi zaključci M. Babovića autentični su i dobro osvjetljavaju idejne linije djela. No, on značajnu pažnju posvećuje istovremeno i drugom momentu, čiji su i iste vrijeme postulati Leonova ve poetike: u svoju analizu društvenog aspekta u "Lopovu" uvrstio je i konflikt na relaciji: pisac - kritika - birokratija, koji se kod ovog pisca izražava konstantnim otporima stvaraoaca prema "činu

niškom uplitanju u umetnikovo stvaralaštvo".⁵⁰ Ovdje pojam "čikiljovštine" Babović ističe kao politički kriterijum u ocjeni umjetničke vrijednosti djela, i ukazuje na sukob pisca Firsova sa Čikiljovom u "Logoru", a preko toga izriče širu ocjenu ukupnog stanja u umjetnosti u datom periodu:

"Leonov stvara od Čikiljova monstruoznu figuru stražara-tamničara, groteskniju od Gogoljevog Deržimorda. Jer on je 'sav cepteći od mržnje stajao na straži ispred velikog književnog ulaza'. Iako je ovde, kao u svakoj satiri, sve predimenzionirano, jezgro saopštenja istinito ukazuje čime se sve birokratija nije služila da nametne svoju dominaciju u umetnosti. (...) I za svako odstupanje pesničke slike od propisanih normi kažnjavao se autor kao za klevetanje stvarnosti, proglašavao se za jeretika (...) Birokratija je ipak formirala jednu književnost kakvu je htela, otuda se sukob Leonov - čikiljovština produžuje u konflikt sa oficijelnom literaturom, tačnije sa piscima koji 'život najčešće slikaju ili crvenom bojom ili čadju'. Sukob se odvija na planu koncepcije mesta ideje u umetničkom delu, odnosa pesnika prema objektivnoj stvarnosti, slobode izbora motiva, slobode stvaranja i odnosa prema čitaocu".⁵¹

Važno je navesti i ocjenu Babovića po kojoj se konflikt zaostavlja između pisca i kritike, koja ne želi da protumači djelo već da ukaže na to čega u njemu nema, ~~te je pisac bio proskribovan~~ ne samo zbog najmanjih neslaganja s kritikom, već i zbog kreativnog prevazilaženja postojećih estetičkih normi i okvira. Na kraju ovog dijela analize kritičar ukazuje i na sukobe Leonov - Firsov, kao specifičan umjetnički postupak, ali gledano sa stanovišta društvene uloge kritike - i kao mogućnost autorskog izbjegavanja recimiranih stavova u cilju zaštite od dežurne cenzure.

⁵⁰Ibid, str. 29.

⁵¹Ibid, str. 30-31.

Imajući u vidu činjenicu da je "Lopov" Leonovljevo djelo koje je, u svjetlu sociološkog pristupa, u svoju sadržinu inkorporiralo niz krupnih pitanja o daljnjim perspektivama Oktobra i sovjetskog društva u cjelini, naša kritika je s razlogom ispoljila ovako izražen interes za tumačenje ovog djela na relaciji društvenih i književnih tendencija. Kad su u pitanju druga ostvarenja ovog pisca onda se zapaža dosta raznolika situacija. Tako je sljedeći roman, "Soć", pobudio manji interes, iako je kod nas djelo ocijenjeno kao još jedno uspješno ostvarenje ovog autora, mada svakako ne na nivou "Lopova". Leonov je, kako se ukazuje, i ovim romanom zastupio još jednu značajnu etapu društvenog kretanja a, važno je naglasiti, njegov ukupan stav koji se ispoljava na stranicama djela je optimističke prirode kad je riječ o centralnom motivu - industrijalizaciji zemlje. Time je pisac nakon "Lopova", ispunjenog brojnim otvorenim pitanjima jeretičke prirode na najširem planu, sada optimistički, na umjetnički uvjerljiv način, prikazao napore u izgradnji zemlje. Samom tematikom, kako se navodi u kritici, "Soć" bi se mogao svrstati u takozvani "proizvodstveni", tj. "produkcioni" roman: ovakva ostvarenja u sovjetskoj književnosti, inače, bila su više klišejskog karaktera sa prepoznatljivim likovima, situacijama, atmosferom i tipskim razrješenjima.⁵²

⁵²Radovan Lalić o ovome piše: "Mnogi pisci koji su obradjivali ovu temu nisu mogli izbjeći određeni šablon, i radnja se u njima razvijala skoro uvek prema istoj shemi. U svakom romanu, drami ili pripovesti morao je biti neki saboter, izdajnik, špijun zapadne buržoazije. Iako se svakako ne može tvrditi da svega toga nije bilo, ipak u toj shemi ima vrlo mnogo uprošćavanja, kao uostalom u svakoj shemi, pa je, prema tome, i slika industrijalizacije SSSR, time iskrivljavana; suviše se malo pažnje poklanjalo pojavama koje su nastajale u samom sovjetskom društvu i koje nisu bile posledica delovanja ostataka starih klasa ili agenata imperijalističkih sila. U potrazi za lažnom 'idejnošću' ta su dela često sadržavala mnogo čisto propagandnih, publicističkih elemenata, pa je i njihova takozvana 'idejnost' gubila na taj način svaku vrednost i smisao, jer se temeljila na lažnim pretstavama o životu". (Radovan Lalić, "Leonid Leonov", str. 7-29, ("Put ka okeanu", "Nolit", Beograd, 1957.); str. 23-24.

Karakteristično je, pri tom, da se "Soć" smatra prvim romanom ovoga tipa, a da Leonov nije zapao u ovakva uproščavanja, nego se to dešavalo kod onih koji su nastavljali sa tematikom graditeljstva zemlje. Tako kritika naglašava da je ovaj pisac uspio da izbjegne sve zamke programiranog literarnog koncepta i da na književnoj gradnji podložnoj pojednostavljenim, angažovanim stavovima stvorio snažno i samosvojno djelo.⁵³

Pominjući visoke ocjene "Soća" od strane Gorkog, i naglašavajući da je prije svega riječ o romanu o ljudima, R.Lalić objektivno komentariše pozicije pisca: "Kao istinski umetnik čije se stvaralaštvo ne može zamisliti bez tesne povezanosti sa epohom Leonov je morao obratiti pažnju na one pojave koje su sačinjavale glavnu sadržinu sovjetskog života, i da to nije učinio - on ne bi bio ono što jeste. Ali on je te pojave tumačio isključivo umetničkim sredstvima, i zato mu je knjiga donela ozbiljan uspeh; ona pretstavlja srećan spoj aktuelne teme sa dubokim umetničkim tretmanom".⁵⁴

✓Povodom ovog romana treba navesti i zapažanje M.Jovanovića (što je, inače, leonovski manir u više djela sa sukcesivnim razvijanjem tema) da je "Leonov u Soći ne samo nagovestio već i razradio sve one teme koje će kasnije biti nerazdvojna komponenta njegove stvaralačke filozofije. Skiciranu u Burigi, tu već nalazimo razvijenu koncepciju Rusije, moćne ruske šume kao simbola devičanskog poštenja i plemenitosti njenog naroda, koji će tako jarko izbiti na stranicama poslednjeg romana Ruska šuma".⁵⁵

⁵³ O ovome piše i autor sa inicijalima S.K. u svome prikazu "Novi roman Leonida Leonova" u "Obzoru", 13, 1931, str. 2-3; str. 2.

⁵⁴ R.Lalić, "Leonid Leonov", str. 7-29, ("Put ka okeanu", "Nolit", Beograd, 1957.), str. 24.

⁵⁵ M.Jovanović, "Leonid Leonov", str. 7-39, (Leonid Leonov, "Ruska šuma", "Prosveta", Beograd, 1960.), str. 19.

Duža povijest "Skakavci", bliska romanesknoj formi, koja je takodje vezana za krug tema izgradnje (ovdje je prikazana slika bitke kolektiva sa prirodnom stihijom) nije analizovana u našoj kritici. Sljedeći roman, "Jkutarevski", ima za osnovnu temu opet jedan značajan segment društvenog života - odnos stare inteligencije prema novom poretku kroz usvajanje njegovih vrijednosti shodno vlastitom doprinosu u izgradnji. Više pažnje sa aspekta sociološkog pristupa ovom djelu posvetili su jedino R.Lalić i M.Jovanović.

Uz tačan opis društvene klime u vezi sa nastankom ovog romana, Lalić piše: "Problem inteligencije postajao je sve aktuelniji što se više razvijala borba za ekonomsko-društveni preobražaj zemlje, u kome je inteligencija morala igrati vidnu ulogu. Pored toga, položaj inteligencije u sovjetskom društvu imao je neke svoje specifičnosti, zbog kojih je ona predstavljala privlačnu temu za jedno književno delo. Komunistička partija preduzimala je mere kojima je bio cilj, s jedne strane, svestranije uključivanje inteligencije u rad na izvršenju tekućih zadataka, a s druge - njena ideološka preorijentacija".⁵⁶

Lalić opravdano prilazi kritici ovog romana tvrdnjom da se u njemu vidnije odrazio postupak pisanja, i kod Leonova, po socijalnoj narudžbini, jer je pisac u cjelini iznio zvanične stavove o ulozi i zadacima inteligencije u društvu i problemima u vezi sa tim; jer se ova izrazito heterogena grupa prilagođavala potrebama revolucije; ve-

⁵⁶Radovan Lalić, "Leonid Leonov", str. 7-29, ("Put ka okeanu", "Nolit", Beograd, 1957.); str. 24-25. (Pojašnjavajući društvene prilike u kojima je i povodom kojih, sa spoljašnje tačke tumačenja književnog djela, ovaj roman i nastao, kritičar se poziva i na neke konkretne činjenice kulturno-istorijskog karaktera: "Pažnju L.Leonova privukle su naročito dve činjenice u vezi sa ulogom i mestom inteligencije u sovjetskom životu. Prva činjenica tiče se reorganizacije naučnog rada u SSSR, odnosno reorganizacije Akademije nauka, na kojoj se intenzivno radilo u toku 1931 godine. Druga je činjenica proces tzv. 'Prompartije' 1930 godine. 'Prompartija' je bila grupa intelektualaca, u prvom redu inženjera, koji su bili optuženi da su hteli, uz pomoć inostranstva, da obore sovjetsku vlast i uspostave kapitalizam u SSSR"; str. 25.)

liki dio - od rezervisanog, i do neprijateljskog stava. "Istorija glavnog junaka dela, profesora Skutarevskog - piše kritičar - to je pre svega istorija njegovog idejnog i duševnog preporoda, njegovog postepenog i sigurnog približavanja ideologiji radničke klase".⁵⁷ Zamjerke koje Lalić upućuje romanu u cjelini opravdane su, a svode se na dijelom iskonstruisan zaplet i rasplet, uvođenje motiva o sabotaži, veze organizatora sa inostranstvom. No, s druge strane, on istovremeno naglašava da je, plativši tako obavezni tribut u takvom vremenu dnevnoj politici, Leonov razvio svoja autentična umjetnička kazivanja o brojnim ljudskim dramama na stranicama "Skutarevskog".

Takođe treba navesti u ovom kontekstu i stanovište M. Jovanovića iz rada iz 1960. god, koje je karakteristično po tome što indikativno odražava i sociološke stavove naše kritike u nesumnjivoj vezi sa tadašnjim našim društvenim kretanjima: tako u sadašnjem, novijem istorijskom svjetlu događaja svakako deplasirano zvuči Jovanovićeva vizija leonovskog viđenja sovjetskog istorijskog trenutka po kojoj se preferiraju tekovine socijalističkog društva, te će kao takve zasmetati, makar zbog toga što kritičar ne zauzima odredjen, svoj stav povodom navedenog: "Formalno pokazujući puteve na kojima je inteligencija prihvatala ideju revolucije - piše on - Leonov je u stvari rešavao najbitnije probleme socijalističkog humanizma. Idejna i politička, opštečovečanska prednost socijalizma nad starim društvom, protivrečnost same prirode toga društva stvaralačkom duhu narodnog života, mogućnost da se samo u socijalizmu usklade opšti principi čovečnosti i lepote sa razvitkom svih granica ljudske delatnosti osnovne su ideje koje prvi put izbijaju iz ovog Leonovljevog romana. (...) Otuđivanjem od sveta prošlosti Skutarevski doživljuje potpuni filozofski i idejni preporod...".⁵⁸

⁵⁷ Ibid, str. 25.

⁵⁸ Milivoje Jovanović, "Leonid Leonov", str. 7-39, (Leonid Leonov, "Ruska šuma", "Prosveta", Beograd, 1960.); str. 20-21.

Obični roman "Put ka okeanu", naredno djelo Leonova (1935.), također nije izazvao brojnije komentare u našoj kritici. U prikazu "Savremenika" Radoslav Djokić daje osnovne naznake pozicije glavnog junaka kroz odnos sadašnjice i budućnosti, koja predstavlja, kao Okean sreće, nedosegnete težnje.⁵⁹ Milosav Babović se ukratko osvrće na koncepciju djela zapažajući stav glavnog lika, koji živi okrenut prošlosti zbog bolesti i blizine smrti, što daje posebnu notu romanu.⁶⁰ Milivoje Jovanović metaforu Okeana prihvata kao signal perspektiva komunizma, te roman tumači kao "viđovito pronicanje u neispitane kutove predvorja mita o socijalizmu kao sreći čovečanstva".⁶¹ Istovremeno, kritičar komentariše zamjerke sovjetske kritike, koja je mišljenja da je Leonov junaka dao van političke akcije i time oslabio snagu lika; po Jovanoviću "Leonov pak nije video mogućnosti za političko delovanje samo na odgovornom partijskom položaju, već i u svakodnevnom životu, pa čak i u najneobičnijim okolnostima - na pragu smrti. Piščeva namera je bila da istakne potpuni sklad moralne i duševne čistote i političkih ubedjenja Kurilova; takvom Kurilovu nije potreban oslonac, jer je on sam organizator života".⁶² I Radovan Lalić ukazuje na ovaj momenat navodeći i kritike Gorkog što Leonov nije pokazao junaka kako radi a ne kako umire. Lalić je mišljenja da je pisac namjerno dao čisti, ljudski lik svoga junaka, te ovaj tačan zaključak u potpunosti koincidiра sa prethodno navedenim stavom M. Jovanovića. Objektivne razloge, pak Leonovljevog odstupanja od prikazivanja pozitivnog lika komunista Lalić traži u samoj društvenoj klimi ovog perioda, kada, po njemu, jedni boljševici odlaze a drugi ne mogu da dodju do izražaja, ili

⁵⁹ Radoslav Djokić, "Nedovršena putovanja", "Savremenik", 1958, str. 361-366, (Leonid Leonov, "Put ka okeanu", "Milit", Beograd, 1957.)

⁶⁰ Milosav Babović, "Leonid Leonov", str. 7-30, (Leonid Leonov, Sabrana dela, "Kultura", Beograd, 1967, I - Pripovetke)

⁶¹ Milivoje Jovanović, "Leonid Leonov", str. 7-39, (Leonid Leonov, "Ruska šuma", "Prosveta", Beograd, 1960.); str. 23.

⁶² Ibid, str. 22.

čak i kao najbolji borci revolucije i graditelji novog društva bivaju proskribovani kao izdajnici ili saboteri.⁶³

"Ruska šuma", međjutim, izazvala je brojne komentare u našoj kritici, budući na nivou interesovanja u našoj javnosti čak kao, istovremeno, prvih izdanjima "Lopov". Roman je jednodušno ocijenjen kao obimno i višeplano književno djelo, u koje je pisac (1953.), u svojoj već zreloj kreativnoj dobi, kao književnik i etičar postavio na širokom planu brojna pitanja od najvećeg značaja za sagledavanje epohe jednog društva kakvo je sovjetsko, i njegove umjetnosti. Tako se kod nas ovaj roman ocjenjuje kao "enciklopedija života od više decenija, sa velikim pretenzijama na trajno filozofsko osmišljavanje";⁶⁴ kao takvo krupno literarno dostignuće sveobuhvatnog karaktera predstavlja upravo i povod za pokretanje niza problema epohe i zemlje,⁶⁵ "obuhvata ogroman životni materijal. To je delo u kom se oko motiva o ruskoj šumi grupiše veliki broj ljudskih sudbina, gde je na izvestan način data istorija i kapitalizma, i revolucionarnog pokreta, i Otadžbinskog rata protiv fašista".⁶⁶ Istovremeno, ovakvi sudovi svakako ne bi imali zaokružen karakter bez ocjena, npr. Nazifa Kusturice, da vjera u život u romanu pored svega ipak "nije oslobođena iznudjenosti karakteristične za epohu službenog optimizma".⁶⁷

⁶³ Radovan Lalić, "Leonid Leonov", str. 7-29., ("Put ka okeanu", "Nolit", Beograd, 1957.); str. 27.

⁶⁴ Milivoje Jovanović, "Leonid Leonov", str. 7-39, (Leonid Leonov, "Ruska šuma", "Prosveta", Beograd, 1960.); str. 25.

⁶⁵ Ljubiša Radovanović, "Optimistička panorama", "Vidici", br. 57-58, I-II, 1961, str. 14.

⁶⁶ Radovan Lalić, "Leonid Leonov", str. 7-29, ("Put ka okeanu", "Nolit", Beograd, 1957.); str. 28.

⁶⁷ Nazif Kusturica, "O preobilju riječi obilje misli ili varijacij na teme ruske klasike", (Leonid Leonov, "Ruska šuma", "Prosveta", Beograd, 1960.), "Izraz", jun 1961, str. 565-567; str. 565.
/Koliko je ovo vrijeme, u znaku staljinističke adoracije bilo prisanog karaktera ukazuje R. Lalić podatkom da je čak i pisac kao Leonov bio prisiljen na izvjesne ustupke: npr. u "Ruskoj šumi" bio primoran da hvali Staljinovu ličnost, ali je u posljednjem izdanju romana sva takva mjesta izostavio./ str. 29, cit. tekst/

No, to je svakako bio način i put za pronalaženje mogućnosti! za sve one brojne primjere u romanu, kako piše M. Babović, "razbijanja zabluda o beskonfliktnosti sovjetskog društva", što "Leonov traži služenjem istini".⁶⁸ Prema pravilnoj ocjeni naše kritike ovaj postupak Leonov je ostvario putem formiranja likova koji su, kako je uočeno, jasno razdvojeni skoro demarkacionom linijom "na dva sveta ličnosti".⁶⁹ Inače, u načinu koncipiranja likova nosilaca idejnih i drugih programa pisac je ponovio svoj postupak, tako uspješno i mnogostruko izražen posebno u "Lopovu". Pri tom, autor je ovo pitanje izložio na planu odnosa (u posebnoj ravni) ruske inteligencije prema zadacima vremena, ali sa najširih pozicija; te je u pravu M. Babović kad naglašava da je ovaj stav kod Leonova kompleksnije prirode, te bi "bilo jednostrano tretirati problem odnosa inteligencije prema revoluciji isključivo iz političkog aspekta (...) jer je isto tako dubok i uverljiv problem teškoće saživljavanja sa novim svetom, koji je izmenio sistem ljudskih odnosa, ideje, moral, shvatanja umetnosti, (...) ličnost je morala da menja svoju strukturu a to uvek prate dramatični potresi".⁷⁰

U "Ruskoj šumi" stav inteligencije prema revoluciji i njenom nasljedu saopšten je preko dviju osnovnih pozicija dijametralno suprotnog karaktera; svakako da je u ovom smislu centralnu poziciju u analizi kritike opravdano zauzeo tretman odnosa dvojice glavnih junaka, antipoda, Vihrova (predstavnik autentičnog doprinosa u nauci kroz spregu sa interesima stvarnosti) i Gracijanskog (sovjetske verzije Salijerija na planu nauke, i prikrivenog protivnika progresa).

⁶⁸ Milosav Babović, "Leonid Leonov - rušilac i neimar", "Savremenik", br. 8-9, 1960, str. 231-249; str. 236.

⁶⁹ Ljubiša Radovanović, "Optimistička panorama", "Vidici", br. 57-58, I-II, 1961, str. 14.

⁷⁰ Milosav Babović, "Leonid Leonov", str. 7-30, (Leonid Leonov, Sabrana dela, "Kultura", Beograd, 1967, I - Pripovetke); str. 17.

Milan Zarić podsjeća da je Leonov i ranije ispoljavao interes za sudbinu ruske inteligencije nakon 1917. godine romanom "Skretarevski", kojim su već negirana ustaljena žematska rješenja jednodimenzionalnog tipa. Povodom kontrastiranja junaka Vihrova i Gracijanskog kritičar naglašava leonovski autentičan pristup u građenju oba lika.⁷¹ Na temu konfrontiranja ova dva lika, što je jedna od osnovnih sižejnih linija djela, M.Babović ukazuje da njihov sukob, transponovan na širu socijalnu ravan "otkriva stanje u sovjetskoj nauci tridesetih godina ovog veka. Ovde se nažalost ne radi o neslaganju gledišta i polemici u kojoj bi svaka strana naučnim argumentima branila svoje stavove".⁷² Lj.Radovanović u vezi sa ovim osnovano izvodi zaključak da je autor, postavivši u središte događanja odnos dvojice protivnika, predstavio sukob dviju krupnih tendencija kad se govori o razvoju sovjetskog društva u cjelini.⁷³

U liku Vihrova naša kritika jednodušno je sagledala leonovsku otjelotvorenu viziju borca za pravednu stvar i društveni napredak kao rezultat napora jedinke - člana zajednice. O snažaju i sveprisutnosti ovog junaka najbolje govori zaključak M.Jovanovića da, iako je "glavni akter" sama ruska šuma kao vizija Rusije, Vihrov je "opunomoćeni zastupnik onih piščevih shvatanja koja potvrđuju ljubav prema ljudima (...) čije obrazloženje životnih pobuda otkriva povezanost čoveka i epohe".⁷⁴ I Nazif Kusturica piše u istom tonu da je tajna ruske šume ovaploćena upravo u ličnosti Vihrova.⁷⁵

⁷¹ Milan Zarić, "Dva dela Leonida Leonova", "Život", 1955, knj. VII, 7-8, str. 510-516; str. 513.

⁷² Milosav Babović, "Leonid Leonov - rušilac i neimar", "Savremenik" br. 8-9, 1960, str. 231-249; str. 239.

⁷³ Ljubiša Radovanović, "Optimistička panorama", "Vidici", br. 57-58, I-II, 1961, str. 11.

⁷⁴ Milivoje Jovanović, "Leonid Leonov", str. 7-39, (Leonid Leonov, "Ruska šuma", "Prosveta", Beograd, 1960.); str. 26-27.

⁷⁵ Nazif Kusturica, "U preobilju riječi obilje misli ili varijacija na teme ruske klasike", (L. Leonov, "Ruska šuma", "Prosveta", Beograd, 1960.), "Izraz", jun, 1961; str. 565-567; str. 567.

Josip Badalić povodom sudbine ovog junaka konstatuje njegov sukob, kao jedinke, sa kolektivom kroz preobražaj na fonu zbivanja, ali svoj zaključak potom dijelom obezvrjeđuje afirmisanjem u povišenijem, nekritičkom tonu pojma "novog sovjetskog čovjeka" i "socijalističkog humanizma" kao specifičnih kategorija.⁷⁶ "Lični neuspjeh takvih ljudi isto tako znači krupnu štetu narodnu",⁷⁷ piše o liku Ivana Vihrova M.Babović, dok je po njemu uspjeh ljudi tipa Gracijanskog, objektivno, veliki istorijski propust. Inače, iako se u našoj kritici ističe velika umjetnička vrijednost ovog negativnog lika kao otjelotvorenja neafirmativnog odnosa jedinke prema društvu, neki stavovi govore o izvjesnom polemičnom tonu u sociološkom aspektu prihvatanja koncepcije ovog junaka kad je riječ o vremenu njegovog nastanka. Ne slažući se tako sa stavovima sovjetske kritike, R.Lalić je mišljenja, sa čime ćemo se u potpunosti složiti, da je Gracijanski "od pisca obeležen kao pretstavnik stare Rusije, ali u stvari sve njegove glavne mahinacije odigravaju se u sovjetsko doba i činjenice koje u romanu iznosi Leonov pokazuju da je on mogao naći pogodno tle za svoje podvige baš u sovjetsko doba. Prema tome, Gracijanski je u stvari nov tip, plod novih uslova u kojima je moguć i ovako negativan tip. Leonov to nije mogao izričito naglasiti, ali to proizilazi iz čitavog njegovog prikaza ove ličnosti".⁷⁸ I M.Babović, sa istih pozicija, piše da je "časna smelost inspirisala umetnikovo stvaranje i, gore, u stvarnom društvu postoje ljudi tipa Gracijanskog".⁷⁹

⁷⁶ Josip Badalić, "Iz savremene ruske književnosti, (Najnoviji roman Leonova 'Ruska šuma')", "Riječka revija", 1958, VII, 1-2, str.95-107 str. 98.

⁷⁷ Milosav Babović, "Leonid Leonov - rušilac i neimar", "Savremenik", br. 8-9, 1960, str. 231-249; str. 236.

⁷⁸ Radovan Lalić, "Leonid Leonov", str. 7-29, ("Put ka okeanu", "Zol Beograd, 1957.); str. 29.

⁷⁹ Milosav Babović, "Leonid Leonov - rušilac i neimar", "Savremenik", br. 8-9, 1960, str. 231-249; str.236.

Ne, istovremeno, trebalo bi u svakom slučaju ukazati i na opravdanu, sugestivnu nedoumicu Nazifa Kusturice kad je u pitanju sveobuhvatna krivica ovog junaka na istorijskoj pozadini, koji je "zakasnijeli i danak suvišnog čovjeka".⁸⁰ Kusturica sa dosta osnov postavlja pitanje, koje svakako zaslužuje više pažnje, i opet dilem upućuje na mogućnost piščevih ustupaka i u ovom slučaju, što mora u izvjesnoj mjeri i prihvatiti: "Je li on stvarno toliko kriv koliko to pisac tvrdi? - pita se Kusturica povodom lika Gracijanskog. - On ne znači samo obračun s kritikom već i s epohom insinuacija, nesigurnosti, straha. Bez namjere da se kleveće pisac, sav jad i nezadovoljstvo životom svaljen je na krhka leđa bivšeg buržuja, dakle klasno nezaštićenog od čitaoca, i to naučnika - sigurnosti i riskantnosti radi".⁸¹ Pošto je Kusturica po ovom pitanju ostao samo u ravni izraženijih subjekcija, ova pitanja uglavnom ostaju otvorena, mada je kritičar bio otvorio jedan kompleksan prostor za produbljeniju analizu, te je i svojevrstan propust što ovakve pozicije nije sagledao, u ovakvom svjetlu, do širih konsekvenci.

Da je Leonov u "Ruskoj šumi" duboko sagledao odnose i nedoumice sovjetskog društva kroz likove kao nosioce osnovnih programa načela nove realnosti, izdižući ih na nivo savremenog tipa, svjedoče i stavovi kritike kad je riječ o sljedećem liku, Čeredilovu. O njemu kritičari jednodušno govore kao o negativnom junaku, ističući prvenstveno njegovu inkontinenciju konceptu održavanja ličnosti na vlasti putem kameleonske adaptacije na uslove djelovanja u grupi kroz podjelu ljudi na konkurente i bezopasne. Prema M. Baboviću po Čeredilovštine se sa puno osnova izjednačuje sa pojmom čikiljovštine "jer i Čeredilov ima samo jednu sposobnost - 'talent retke posluš

⁸⁰ Nazif Kusturica, "U preobilju riječi obilje misli ili varijacija na teme ruske klasike", (L. Leonov, "Ruska šuma", "Prosveta", Beograd, 1960), "Izraz", jun 1961, str. 565-567; str. 566.

⁸¹ Ibid.

sti starešinama'. Za Leonova, međutim, oni nisu samo ružna već i tragična pojava života, jer svoj uspon u karijeri plaćaju strašnom dehumanizacijom...".⁸² Kritičar je doista u pravu, Čeredilov ima iste početne pozicije sa likom Čikiljova iz "Lopova", samo što se Čeredilov više vinuo na službenoj lestvici, pa na tom prostoru dehumanizuje ljudske odnose; te ga s te pozicije možemo okarakterisati kao - poslovno uspješnog Čikiljova.

U ocjeni ovog lika podudarne stavove donosi M. Jovanović, tumačeći Čeredilovštinu kao opomenu društvu, kao "fenomen jedne morbidne etape društvenog razvitka",⁸³ dok je sam uspon, po njemu, "praćen dehumanizacijom, duševnom labilnošću".⁸⁴

Nastavljajući svoje analizovanje u svjetlu sociološkog pristupa, kritika močava da Leonov u svijet odraslih, sa protivrječnim koncepcijama, uvodi različit od njega, dakle, monolitan, svijet mladih, upućujući mu sve simpatije i neograničeno povjerenje da će opravdati zahtjeve savremenih istorijskih kretanja.

⁸² Milosav Babović, "Leonid Leonov", str. 7-30, (Leonid Leonov, Sabrana dela, "Kultura", Beograd, 1967, I - Pripovetke); str. 18. (U drugome svom radu, "Leonid Leonov - rušilac i neimar", Babović piše da se "naplodio na visokoj lestvici činovničke hijerarhije tip (njega Leonov naziva Čeredilov - ime je simbolično), koji i pored samouverenosti koju vlast daje, negde u petnim žilama svesti i savesti oseća da na tuđem mestu sedi i zato dela u dva pravca: kao majstor administrativnog zapetljavanja prišiva nezaslužene grehove ljudima čije se vrednosti boji, sveteći im se tako za ličnu naumu i likvidirajući ih kao konkurente, čak i kad njima Čeredilovska fotelja nije ni na dnu pameti. Ali Čeredilovi neminovno sve ljude oko sebe dele na konkurente in potentiam i na bezopasne. Prve parališu na puškomet dohvata fotelje, a druge, koji će za nezasluženu mrvicu do groba ostati zahvalni i uvek misliti kao što starešine misle, podižu za svoje saradnike i naslednike"; str. 236.)

⁸³ Milivoje Jovanović, "Leonid Leonov", str. 7-39, (Leonid Leonov, "Ruska šuma", "Prosveta", Beograd, 1960), str. 30.

⁸⁴ Ibid. (Na istom mestu Jovanović piše i da Čeredilov negira vlastitu levu borbu za očuvanje šume, a da njegovo "dobro ime" "prati odgovarajuće materijalno blagostanje: saziđao je vilu okruženu debelim zidom koju čuva uzoran pas, zasadio park, podigao stražarnicu i u svom zamku stvorio 'kutak odakle se udobno mašta o budućnosti'. Istovremeno, kritičar podvlači i motiv izdaje junaka u odbrani Moskve.)

N. Kusturica to uočava navodeći da je kod Leonova "svijet mladih svijet idealnih. Teško je zamjeriti piscu što ih je u zanosu zbavi i snova o pravom čovjeku pošteđio moralnih ogrebotina. (...) One koje voli pisac čuva".⁸⁵ Istovremeno, mlado pokoljenje za Leonova je i istorijski korektiv za postupke starijih generacija, o čemu Jovanović piše da se "umetnikova lična reakcija na birokratizaciju života sastojala u tezi da zaloga vere u čisto jezgro komunizma leži pre svega u nepokvarenom, nebirokratizovanom mladom čovjeku".⁸⁶ Svoje mlade junake u koje vjeruje, pisac je "opteretio" roditeljskim prestupima, koje ovi nose kao sponu sa prošlošću, kao otežavajući faktor koji treba prevladati da bi se postao ravnopravan građanin društva budućnosti.⁸⁷

Pored ovih tema sa prisutnom i naglašenom društvenom osnovom u "Ruskoj šumi" Leonov je (posebno nakon "Lopova") produbljivao i pitanja o slobodi umjetničkog čina neopterećenog posebno utilitarnim ciljevima, o suprotstavljanju oficijelnoj kritici povodom vulgarno sugerisanja ciljeva umjetnosti u društvu, i o zastranjivanju u ortodoksnom obučavanju mladih na planu negacije klasične umjetnosti kao buržoaskog nasljedja.⁸⁸ Takodje, kao priznati borac za mir, ovaj sovjetski pisac unosi u ovaj roman vrlo široko svoje naglašen pacifističke stavove.

⁸⁵ N. Kusturica, "U preobilju riječi obilje misli ili varijacije", "Izraz", jun 1961, str. 565-567; str. 566.

⁸⁶ Miliivoje Jovanović, "Leonid Leonov", str. 7-39, (Leonid Leonov, "Ruska šuma", "Prosveta", Beograd, 1960.), str. 31.

⁸⁷ Vidi: Milosav Babović, "Leonid Leonov - rušilac i neimar", "Savremeni", br. 8-9, 1960, str. 231-249; str. 242.

⁸⁸ Ibid, str. 239-240. ("Leonov se u nizu navrata - piše M. Babović - suprotstavlja na pitanju slobode u umjetničkom stvaranju. Iako je to pitanje u delu nije proporcionalan svom životnom značaju, i je njegovo postavljanje u ovoj formi od izvanredne važnosti za vitak savremene ruske literature"; str. 239.)

Svi ovi momenti jasno ukazuju da je Leonov u "Rusku šumu" uvrstio veliki broj značajnih pitanja razvoja jednog društva, te je na taj način ostvario i još jednu sveobuhvatniju literarnu hroniku sovjetske realnosti na autentičan umjetnički način, pa i ovaj roman kao i prethodna ostvarenja, predstavlja zapaženu etapu Leonovljevog opusa sa naglašeno zastupljenim pitanjima socijalnog karaktera od trajnog značaja, tipa književnog dokumenta. Ukupna idejnost ovog romana na temu razvitka društva optimistički je od strane pisca intonirana, pri tom uz očuvanje literarnog štiva u visokom stepenu od naglašenije utilitarne pozicije, karakteristične za ovaj period sovjetske književnosti.

Što se tiče dramskih tekstova L. Leonova, posebno kad je riječ o "Najezdi", "Sećavi" ili "Zlatnim košijama", koji u svakom slučaju postavljaju i u velikoj mjeri daju značajne odgovore na neka važna pitanja iz domena sociološkog aspekta u literarnom štivu, treba istaći da im naša kritika, osim osnovnih naznaka, uglavnom nije posvetila odgovarajuću pažnju, već se njima više bavila pozorišna kritika, u kontekstu njihovih brojnih izvođenja na našim scenama i teatarskih dometa. Izdvojene sudove o dramama Leonova navešćemo u poglavlju "Drame i dramatizacije Leonida Leonova na scenama pozorišta na srpskohrvatskom jeziku".

II

Iako se iz dosad zastupljenog cjelokupnog kritičkog materijala, brojnih opservacija i analizovanja naše kritike, kao i tematske zastupljenosti, posredno manje ili više dijelom već i formirao jedan indikativan sud o Leonovljevoj etici i estetici (posebno kad je riječ o odnosu prema Dostojevskom), postoje i (mada u manjem broju) primjeri šireg, studioznog pristupa ovim segmentima leonovske poetike; oni su istovremeno od najvećeg značaja za sagledavanje mjesta i uloge ovog sovjetskog pisca u sovjetskoj literaturi. S obzirom na poziciju pisca saputnika, korištene Leonovljeve etike u velikoj mjeri nalazimo svakako u ukupnom okretanju klasičnom nasljedu i onim sveprisutnim tzv. "posljednjim ili prokletim pitanjima", svojstvenim ruskoj književnosti.⁸⁹ Navodeći u istom kontekstu i odlike djela Piljnjaka, Konstantin Rimarić-Volinski u stvaralaštvu Leonova vidi upravo "povratak k etičkom shvatanju problema života. Ovo se činilo kao da je već davno zaboravljeno. Mjesto etike se htjelo proglasiti kult sile. Ovaj je preokret značajan";⁹⁰ upravo u ovome Volinski sagledava ono dolično vraćanje kanonima i nivou klasične ruske književnosti. Josip Badalić, na primjer, povodom "Ruske šume", također ističe ovaj odnos uz zaključak da se idejnošću ovog romana Leonovljevo stvaralaštvo nadovezuje "kao visoko moralno dostignuće, na najbolje etičke tradicije klasičnoga ruskog romana 19. st., onog romana, koji je uzeo unatrag stotinu godina u obranu ponižene i povrijeđene...".⁹¹

⁸⁹ vidi: Mark Slonim, "Leonid Leonov", str. 28-35, "Portreti savremenih ruskih pisaca", Beograd, "Ruski arhiv", 1931.), str. 28.

⁹⁰ Konstantin Rimarić-Volinski, "Četiri pisca: Zoščenko - Erenburg, Piljnjak - Leonov", "Hrvatska prosvjeta", 1932, 1. januar, s. 7-1. februar, str. 32-35, 1. april, str. 77-85; str. 85.

⁹¹ Josip Badalić, "Iz savremene ruske književnosti, (Najnoviji romani Leonova Ruska šuma)", "Riječka revija", 1958, VII, 1-2, str. 95-102. str. 102.

Istu vezu, povodom motiva žrtvovanja u cilju moralnog iskupljenja, navodi i Lj. Radovanović pišući o Leonovljevim etičkim preokupacijama i traganju likova za moralnim iskupljenjima. Što se Leonovljeve estetike tiče, još u samim počecima kritika ukazuje na nerazdvojnost njegova talenta i poetike, povodom čega M. Slonjin piše da se ovaj sovjetski pisac "odrekao i estetskih drangulija i hladne nepristrasnosti starog realizma. Njegovi romani i pripovetke predstavljaju preokret u pravcu umetnosti višega stila, koja je prožeta slobodom, romantizmom i nekim tragičnim osećanjem života, bez pesimizma u isto vreme. Leonov uvek vidi oštre uglove, tragične sukobe, ali u njegovim delima nema očajanja i izbegavanja borbe. Naprotiv, ona su puna života, dramatizma i nepokolebljive vere".⁹²

Ostali prilozi u kojima se analizuju osobenosti Leonovljeve estetike, prožete etičkim stavovima kao nerazdvojnou komponentom, svode se uglavnom na opširno poglavlje Babovićevog Predgovora "Leonovu" i, posebno, na obimnu studiju Save Penčića "Etika i poetika Leonida Leonova", u kojoj se ovim pitanjima posvećuje najveća pažnja, te ćemo ovim radovima posvetiti i ukupan prostor u vezi sa pitanjem Leonovljeve etike i estetike. Na ovu temu Penčić je naknadno objavio i još nekoliko rada kao produžetak svojih interesovanja, na šta ćemo se takodje osvrnuti u daljem radu.

S obzirom na širinu ukupnih proučavanja i zaključaka S. Penčića od esencijalnog značaja za kritičko sagledavanje njegove etike i estetike, pomenuta studija zavrjedjuje širi prikaz, kao dosad, kod nas, istovremeno i najobimnije kritičko štivo o krunskim segmentima poetike Leonida Leonova. Kritičar je studiju sačinio od šest radova: "Rekonstrukcija etičke sheme Leonida Leonova", "Moralna pobuna kao posledica moralne degradacije - Miška Vekšin", "Lik blagorodnog neprijatelja i veliko-

dušnog pobjednika", "Čikiljov i deformisana etika socijalizma", "Gracijanski i uslođnjavanje etički destruktivnog" i "Princip čistog života". Od posebnog značaja u ovom dijelu jeste poglavlje "Rekonstrukcija etičke sheme Leonida Leonova", u kojem Penčić, razotkrivajući suštinske momente etičkih pogleda sovjetskog pisca, šire objašnjava i njegove ukupne poetske pozicije.⁹²

⁹² U svome radu na ruskom jeziku, "Tvorčestvo Leonova u serbohorvatskoj kritici" (1969.) Milosav Babović je, kako i sam navodi u komentaru, osvrst na studiju S. Penčića mogao dati samo djelimično, pošto je Penčić do tada iz navedene knjige publikovao samo dva poglavlja: "Leonid Leonov u traganju za sopstvenom poetikom" i "Rekonstrukcija etičke sheme Leonida Leonova".

Babović između ostalog piše da je Penčić putem analize ideja i likova dokazao da su etički principi za Leonova upravo jedna od najvažnijih karakteristika njegovog ukupnog stvaralaštva. Navodeći kritičareve ocjene likova Gracijanskog i Vihrova, kao antipoda na širokoj etičkoj leonovskoj lestvici, kao i konkretne izjave samog Leonova o zahtjevima sovjetskog društva za novim moralom, Babović ukazuje da ovaj sovjetski pisac, prema ocjeni Penčića, stoji na stanovištu da ni jedno društvo ni u kom slučaju ne može da opstane bez svojih čvrstih i jasno formulisanih etičkih normi.

Babović izdvaja i jedan od suštinskih zaključaka kritičara, koji se sastoji u tome da "etičko i estetičko u stvaralaštvu Leonova predstavljaju dva fenomena, čvrsto povezana. Lijepo je ono što za svoju osnovu ima dobro. Negativni junaci ne protivuriječe tome zaključku, iako mogu da budu i savršeni sa estetičkog aspekta. Kroz njih, u suštini, autor demaskira zlo. A to znači da Leonov uvijek ima u vidu ideal lijepog, organski povezan sa idealom dobrog. To mu i pruža mogućnost da jasno opredijeli autorsku poziciju u idejnom, etičkom i estetičkom pravcu. Penčić se ne zaustavlja na opštim principima, svojstvenim svakoj umjetnosti, nego pažnju posvećuje specifičnim pozicijama, likovima, mislima, koji određuju specifičnost leonovljevih pogleda u odnosu na druge sovjetske pisce koji razvijaju savremenu estetičku misao. On ističe zaslugu Leonova da je prvi stvorio roman takozvanog otvorenog toka, čiji se konflikt razrješava upravo u samom živom životu. On smatra da tragično kod Leonova ima karakter vječnog atributa života. U vezi s tim, po mišljenju Penčića, Leonov razvija princip lijepog - strašnog, koji predstavlja ekvivalent njegovog etičkog principa dobra i zla". (str. 387-388.)

(Prevod ovog Babovićevog dijela teksta sa ruskog jezika je naš.)

"Jedan od osnovnih tokova celokupnog Leonovljevog stvaralaštva - piše Penčić ovim povodom - je neprestano traganje za etičkom formulom, za principom iz koga će proisticati moralni govor, moralna konverzacija društva. Ta moralna konverzacija, kako je ocenjuje Leonov, je bitan preduslov ne samo sporazumevanja jedinke sa kolektivom već i osnovni faktor njihovog istinskog uzajamnog egzistiranja. (...) Etičko u Leonovljevom stvaralaštvu nije nešto periferno, pratilaško, pojavno, već suštinsko i tek imajući u vidu i ovu odredbu mi o njemu možemo izricati pouzdane sudove".⁹³

Na ovoj osnovi kritičar potom i naglašava da je polazni impuls Leonovljevih ostvarenja upravo etički intoniran, te su i konflikti u njima (makar koji put i u drugom planu) usmjereni ka razrješavanju problema etičke prirode, pri tom u novim društvenim okolnostima. U daljem tekstu on navodi stavove sovjetske kritike povodom više Leonovljevih djela, u cilju, kako sâm konstatuje, ilustracije vlastitog stanovišta,⁹⁴ te vezu sa poetikom Gorkoga uočava i kroz isticanje samog pisca gorkijevskog humanizma i vjere u sreću čovjeka, a povezanost sa opusom Tolstoja kroz činjenicu da je djelo ovog klasika zasićeno univerzalnim etičkim problemima. Navodeći Leonovljev imperativni stav o sintezi etičkog i umjetničkog, Penčić nadalje ukazuje na to da je pisac razotkrivao moralne paradokse upravo u neposrednoj, savremenosti realnosti i na taj način da je njegova etička šema procesualna, u stalnom for-

⁹³ Sava Penčić, "Etika i poetika Leonida Leonova", "Naša reč", Leskovac, 1970, str. 7.

⁹⁴ Ibid.; riječ je o stavovima sovjetske kritike sa etičkih pozicija o "Lopovu" i "Zlatnoj košiji" (V.Jermilov i D.Gorbov), "Putu ka okeanu" (B.Jazenski, Z.Bohuslavskaja i A.Selivanovskij), V.Leonovljevo etičko pozicije pisca; zatim o "Ruskoj ženi" (A.Starikova, M.Šteglov i V.Orlov). Ovi kritičari ističu upravo naglašenu etičku stranu navedenih djela, stremljenje pisca ka širim etičkim uopštavanjima, humanističku orijentaciju u novom društvenom okruženju s tendencijom preporoda ličnosti kroz zaoštrene moralne konflikte. Penčić ističe i izjavu samog pisca da je jedna od osnovnih funkcija umjetnosti traganje za etičkim normama i preduslov stvaranja - moralna čistota samog umjetnika.

niranjju. Njene početke kritičar sagledava u opštem humanizmu pisc zasnovanom na hrišćanskoj etici (Aljoša iz "Kroloma u Petušini"), koja, zasnovana na čistim principima, još nije bila zadobila novi sadržaj, već je, kao nasljedje klasike, više otkrivala moralni i etički plesac nego ovakve pozicije u savremenoj društvenoj verziji. Na sljedećoj etapi Penčić ističe Leonovljevo poimanje o rušenju starih etičkih dogmi putem revolucije, koja donosi novu etiku kao zalogu opstanka novog društva. Ovakvu tendenciju on uočava već u "Javcima" kroz poraz glavnog junaka, kao protagoniste prevaziđjene etičke koncepcije; u "Lopovu" konstatuje moralnu polemiku kao osnovicu za nova moralna saznanja, a u "Joću" vidi etičko dokazivanje junaka na planu stvaralaštva i graditeljstva. Ovakvo dokazivanje zapaža i u romanu "Škutarevski", gdje se stvaralaštvo na širokoj društvenoj osnovi doživljava i kao lični cilj. Nadalje, za kritičara "Put ka okeanu" opravdano preferira široko prikazivanje humanitarne ličnosti kao oličenja nove društvene čovječnosti i humanizma. "Ruska šuma" je za Penčića, imajući u vidu autorske etičke preokupacije, roman-sinteza, data prvenstveno kroz likove Vihrova i Gracijanskog kao predstavnike konstruktivnog i destruktivnog na planu etičkog ispoljavanja. Penčić je ovakvim stanovištem uspješno odredio razvojnu liniju leonovskog poimanja etičkog, mada koji put, kao na primjer kad govori o pojmu "etika mržnje", operiše s pojmom, a zatim ga opet odbacuje, što je očigledno preuranjeno. Zato je sasvim u pravu kad piše da Leonov sveukupnu istoriju čovječanstva vidi kao borbu između dobra i zla, na kojem principu je "sagrađena celokupna etička shema Leonida Leonova".⁹⁵ Važno je navesti i Penčićovo distanciranje od stava sovjetske kritike po kojem je (u doktrinarnom pristupu) leonovski odnos dobrog i zlog obavezno zamjenjivan sinonimima: novo i staro, u cilju afirmacije

⁹⁵Ibid, str. 15.

novu sovjetsku realnost; jer je Leonov ove pojmove uvijek iznosio ne u statičkom vidu već u neprestanom razvoju. Vrijedno pažnje je i Penčićovo ukazivanje povodom Leonovljeve etičke šeme na karakter autorovog odnosa prema narodu, te njegovog sve većeg usvajanja novijih društvenih perspektiva.

Nakon ovog prvog rada, u kojem je iznio sudove generalnog karaktera i značaja kad je u pitanju opšti pogled na Leonovljeve etičke preokupacije, kritičar u sljedećih pet poglavlja pristupa konkretizovanju iznesenih stavova putem analizovanja likova koji nastupaju upravo kao leonovski simboli, predstavnici karakterističnih moralnih koncepcija pisca.

U prvom od ovih poglavlja analizuje u datom svjetlu lik Dimitrija Vekšina, navodeći u početku ustaljena tumačenja sovjetske kritike da je riječ o junaku nesposobnom da nakon rata prihvati mirnodopske uslove, iz čega proizilazi njegova ukupna hendikepiranost: (od pogrešnog shvatanja revolucije kao praznika pomirenja /V.Jermilov/, do prihvatanja Vekšina kao odraza savremenosti /D.Gorbov/, ili negiranja takve pozicije /I.Nusinov/, ili pak putem isticanja junakove malogradjanske strukture svijesti /V.Kovaljov/). Penčić navodi i objašnjenje samog Leonova da se Vekšinov problem objašnjava nedostatkom lične kulture i egoističkim ponašanjem. Imajući, međutim, u vidu ovakva tumačenja, on naglašava da je ovaj lik daleko složeniji, i korijene njegovog konflikta sa puno osnova traži upravo na etičkom planu, kroz moralnu dilemu u svjetlu raskoljnikovske teme - pitanja opravdanosti ubistva u ime viših ciljeva i postojanja zakona iznad samog čovjeka.

U poglavlju "Lik blagorodnog neprijatelja i velikodušnog pobednika" ukazuje na bitnu činjenicu da je Leonov "jedan od prvih sovjetskih pisaca koji je, u traganju za ljudskim, našao umetničke i moralne kuraži da to ljudsko potraži s one strane borbene linije

- u taboru neprijatelja".⁹⁶ U vezi sa ovim navodi likove Paljčikova ("Bijela noć") i, posebno, Semjona Rahljejeva ("Jazavci"), u čijem je liku Leonov pokazao "angažovanje plemenite ličnosti u ostvarenju neostvarljivog cilja".⁹⁷ S druge strane, kao velikodušni pobjednik pojavljuje se, posebno, lik Alekseja Žurilova u "Putu ka okeanu", koji je "oplemenjeno načelo revolucije, njen humanitarni, ljudski izraz".⁹⁸ I prema ovom tačnom zapazanju Penčića dokazuje se činjenica da je Leonov upravo u etičkoj ravni razbijao ustaljena, šematska stanovišta i kanone o crno-bijelim likovima u sovjetskoj literaturi.

U ovoj studiji obavezan prostor posvećen je svakako i jednom od najizrazitijih likova na planu deformisanja etičkih načela u novom sovjetskom društvu, junaku "Lopova" Čikiljovu, kojeg Leonov "generalno poriče i kao karakter i kao etičku vrednost",⁹⁹ kroz usmjerenost na lične, utilitarne ciljeve. Bitno je da je kritičar istovremeno zapazio da Leonov svoga etički destruktivnog junaka ne prezentuje iz pozicije nasljedja starog poretka, već "ostaje činjenica da je Čikiljov čitavom svojom delatnošću ukorenjen u novom društvu i time on dobija svoj značaj. Leonov je hteo da pokaže kako se najkonstruktivnije ideje mogu deformisati kada se njima služi destruktivna ličnost. U tome pogledu Čikiljov je varijanta onog tipa etički destruktivnog ponašanja u uslovima nove društvene stvarnosti koju će Leonov pokazati u liku Aleksandra Jakovljevića Gracijanskog u 'Ruskoj šumi'".¹⁰⁰ Po Penčiću, Čikiljov je etički negativan lik kojem se, međutim, društvo ne sup-

⁹⁶ Ibid, str. 60.

⁹⁷ Ibid, str. 64.

⁹⁸ Ibid, str. 67.

⁹⁹ Ibid, str. 72.

¹⁰⁰ Ibid, str. 77.

protstavljaju odbojnost prema moralnim sankcijama, te "snaga koja se Čikiljovu u ovom slučaju suprotstavlja po svim linijama njegovog ispoljavanja".¹⁰¹ Je li autor, koji ga poriče i koji od njega pravi odbojnu i neposlušnu moralnu protestku. Čikiljov je ujedno i prvi ustanovljeni lektorski junak čije se ispoljavanje zasniva na reformisanoj etici socijalizma i stoga i njegov poseban tipološki i višestruko produktivni značaj za posleoktobarsku literaturu".¹⁰¹

Takođe od velikog značaja za sagledavanje ukupne etičke hijerarhije likova u opusu Leonova je Gracijanski iz "Ruske šume", koji je po Penčiću nastavak autorovih "etičkih traganja koja je započeo u liku Petra Gorbidoniča Čikiljova".¹⁰² Kritičar u ovoj analizi opravdano negira stavove sovjetske kritike, koja negativno intelektualno-moralne pozicije ovog junaka ističe kao nasljedje prošlosti: "Apolutno pomeranje Gracijanskog u prošlost nametalo bi misao o socijalističkom društvu kao o savršenoj etičkoj harmoniji koju mogu da poremete samo snage koje postoje negde izvan toga društva (...) Leonov nije suprotstavio 'staro' i 'novo' već dva protivrečna toka koja je formirala savremenost".¹⁰³ Karakteristična je i ispravna Penčićeva ocjena da je, prethodno pokazavši amoralno istupanje likova protiv kolektiva, u liku Gracijanskog pokazano i amoralno istupanje - i u ime kolektiva, kao vid etičke mimikrije, jer je ovaj junak "svojevrsna sinteza čitave naslage negativnog moralno-etičkog ponašanja".¹⁰⁴ Stoga je na mjestu i širi zaključak kritičara da "Ono što je Leonov hteo da istakne kao problem nije Gracijanski već gracijanština kao osavremenjeni oblik amoralnog ponašanja čoveka za koje je Gracijanski samo umetnički izraz. Leonov je raščlanio jednu novu formulu moralno-etičke

¹⁰¹ Ibid, str. 77.

¹⁰² Ibid, str. 79.

¹⁰³ Ibid, str. 81-82. (ovo st. navodi se identično mišljenju R. Lalića o ovom pitanju, što smo prethodno naveli /fus. 78./, kao i M. Babovića /fus. 79./)

¹⁰⁴ Ibid, str. 85.

destrukcije ne zato da bi je porekao već da bi naglasio njenu prisutnost".¹⁰⁵

I lik Čeredilova iz "Ruske šume" Penčić argumentovano, u etičkoj ravni, vidi kao sličnu verziju etičke destrukcije, koja prihvata međjuljudske odnose po principu postvarenja ličnosti u cilju ispunjenja vlastitih egoistički obojenih ciljeva.

U posljednjem poglavlju prvog dijela studije, posvećenog analizi etičkog u djelima Leonova, postupno analizuje prikaz etičkih fenomena u procesu, čije sagledavanje od strane autora je trpjelo značajne mijene, te stoga navodi postupke etičkog prosvjetljavanja i etičkog snižavanja (u prvom slučaju lik Čikiljova i Ageja Stoljarova, u drugom Alekseja Kurilova), putem kojih Leonov prikazuje svoje junake višestruko, sa svim manama i vrlinama kao sastavnim, autentičnim komponentama kompleksne ličnosti.

Takodje je ukazano i na leonovsku koncepciju principa "čistog života", pod kojim kritičar podrazumijeva "racionalno komponovanu etičku kategoriju (...) kao vrhunski oblik etičkog ponašanja",¹⁰⁶ za čime teže Leonovljevi junaci, a što se sastoji u harmoničnom odnosu između ličnih i društvenih ciljeva.

Svoja kritička interesovanja za ulogu i funkciju etičkog u djelu Leonida Leonova Penčić je još jednom ispoljio u knjizi "Ruska književnost - poetičko-stilističke studije", iz 1976. godin u tekstu pod naslovom "Leza o mogućnosti etičkog obnavljanja junaka kod Leonida Leonova". U ovom radu takodje putem analize likova iz romana utvrđuje autorske pozicije kad su u pitanju perspektive moralnih razrješenja i etičkog obnavljanja junaka kao odlike ukupnih vidjenja i perspektiva leonovske etike i poetike. Ovdje se još jednom vraća liku Dimitrija Vekšina navodeći mogućnosti njegove

¹⁰⁵ Ibid, str. 87.

¹⁰⁶ Ibid, str. 95. (Kritičar detaljnije analizuje odgovarajuće stavove Marine Sabeljnikove iz "Put ka okeanu" i Polje i Ivana rova iz "Ruske šume".)

etiškog preporoda, date u hipotetičnom tonu, (mada pri tom ne ukazuje na nijanse ovog pitanja iz obje redakcije djela) uz osnovno polazište da "u suštini Mička Vekšin ni u jednoj situaciji nije etički dezintegrisana ličnost",¹⁰⁷ što je i logičan predušlov za ostvarenje potencijalnog preporoda. Ovakve perspektive kritičar argumentovano sagledava i u koncepciji lika Lize Pohvisnjeve ("Put ka okeanu"), kojoj je, međjutim, "potrebna druga jaka ličnost, odnosno etički uzor prema kome će ona organizovati sopstveno biće".¹⁰⁸ (Istovremeno uočava da je pisac, kao i u Vekšinovom slučaju, ovu junakinju doveo do prelomnog momenta, ali nije pokazao i sliku njenog preporoda na etičkom planu.) U građanskoj dilemi, etičke prirode, junaka Skutarevskog iz istoimenog romana na planu usaglašavanja naučnog rada sa idejnim stavovima društva, Penčić vidi sintezu naučnih pogleda sa prihvaćenim društvenim ciljevima. Međjutim, evidentno je da je Leonov ovakvim ipak kompromisnim rješenjem morao da priloži svoj obol državnoj cenzuri, te u tom smislu i stanovište kritičara o obavezi ovakve sinteze ne djeluje ubjedljivo. U istom odnosu se može protumačiti i analizovanje pozicije Ilje Protoklitova ("Put ka okeanu"), tim prije što se pod zajedničku temu "etiškog obnavljanja" ne mogu podvesti ova dva posljednja junaka, stoga što i jedan i drugi u novoj stvarnosti i ne startuju iz negativnih etičkih pozicija; a ako se njihov suzdržan odnos prema novom po-

recidive kritičke svijesti socrealističke provenijencije i u pomenom tekstu Penčića.

¹⁰⁷ Sava Penčić, "Teza o mogućnosti etičkog obnavljanja junaka kod Leonida Leonova", ("Ruska književnost - poetičko-stilističke studije", "Svetlost" i "Iralina", Bratčina-Niš, 1976, str. 278.; str. 267.

¹⁰⁸ Ibid.

U drugom dijelu studije "Etika i poetika Leonida Leonova" analizuju se odlike estetike ovog pisca uz specifičnosti suštinskog karaktera, kako je dobro uočeno, da su "etičko i estetičko u Leonovljevom stvaralaštvu dva fenomena koja se neprestano prepliću i uzajamno dopunjuju. Estetičko, kao umetnička forma lepog, postaje kod Leonova ono što jeste kada ima za svoj sadržaj dobro, odnosno kada se istovremeno sa estetičkim idealom razvija i etički".¹⁰ Na početku ovog dijela studije Penčić piše da je ovaj pisac svoju estetičku šemu saopštavao putem romanesknog principa, kroz estetičke dispute svojih junaka (Firsov, Skutarevski), ali i putem vlastitih opservacija o ovim pitanjima u kritičko-esejističkoj djelatnosti. Upravo zbog specifičnosti svojih estetičkih pozicija Leonovljeva djela svojevremeno su protivrječno ocjenjivana, a ovim povodom kritičar navodi primjere ocjene u sovjetskoj kritici većine njegovih romana. U poglavlju "Umetničko delo kao proces" ukazano je na stav pisca, po kojem su radnja i likovi dati u vremenskom insertu kondenzovanog tipa, uz istovremenu pretpostavku prethodnih i naknadnih značajnih događaja. U ovakvom smislu Leonov "ne počinje svoj roman od trenutka krize, već od trenutka kada ona počinje da se razrešava",¹¹⁰ a njega pri tom "ne interesuje celokupna sudbina junaka, niti sam junak, već proces u kome preko sumnji, patova i kriza narasta i nastaje heroj (...) te okolnosti kojima se odvija 'novo rođanje' interesuju pisca, a ne sve ostalo što čini sadržaj jedne sudbine".¹¹¹ Značajna je takodje, u ovom kontekstu, i ocjena da je Leonovljev interes bio usmjeren na potciranje suštinskih egzistencijalnih tokova, oslobođenih od pratećih i patetičnih simptoma koji bi mogli iskrivljivati autentičnost

¹⁰⁹ Sava Penčić, "Etika i poetika Leonida Leonova", "Naša reč", Leskovic, 1970, str. 113.

¹¹⁰ Ibid, str. 119.

¹¹¹ Ibid.

autorsku, umjetničku viziju.

U poglavlju "Metod dijalektičkog sagledavanja lika" Penčić piše o leonovskom principu stavljanja svog junaka u izuzetno veliki broj odnosa sa drugim likovima da bi bio "istovremeno prelomljen kroz 'viđnu sliku' šitave serije junaka, pri čemu je svako od tih viđenja različito".¹¹² Kao posebno indikativan primjer, svakako, navodi upravo Vekšinov lik u odnosu prema grupi junaka koji polivalentno identifikuju njega, ali i sebe kroz postupke prema njemu. U sličnom smislu piše i o dvostrukoj poziciji pisca i njegovog alter-ega u romanu, Firsova, s tendencijom polemičkog, dijalektičkog sagledavanja iste tematike iz paralelnih pozicija, te Firsov "nije samo udvojeni autor, odnosno, autor viđen u uslovima stvaralaštva već još jedan odnos prema stvarnosti, još jedno njegovo viđenje. Zato se njegov lik dvostruko doživljava: kao dekomponovana unutarnja slika naratora u procesu oblikovanja i kao poseban tip pisca sagledan u njegovim životnim i sudbinskim dimenzijama. (...) Tako Leonov istovremeno i objektivizira i relativizuje sopstveno viđenje".¹¹³ Prema Penčiću, estetska pozicija dvojnika-pisca predstavlja eksperiment kojim se oba pisca istovremeno postavljaju pod lupu oficijelne kritike, koju Leonov također projektuje u sam roman relativizujući i na taj način brojne stavove u djelu.

U poglavlju, "Složenost stvarnog lika" Penčić opisuje deskriptivnog karaktera i u cjelini nije jedno od konsekventnije izvedenih poglavlja, mada u njemu pažnju zavrjedjuje posebno analiza lika Ivana Vihrova ("Ruska šuma") i Dimitrija Vekšina ("Lopov"), gdje kritičar opravdano iznosi veći broj potencijalnih koordinata koncepcije lika Vekšina, ne opredjeljujući se pri tom za jedno od mogućih značenja uz pravilnu ocjenu da takvo značenje, zbog složenosti samog lika, i ne može biti u cjelini dovolj-

¹¹²Ibid, str. 127.

¹¹³Ibid, str. 127-128.

no sintetizovanog karaktera.¹¹⁴

"Opredmećeni simbol" je dio posvećen stilsko-jezičkim odrednicama Leonovljeve poetike u kojem se navode izvori odakle pisac crpi simbole: od savremene literature do usmenog pripovijedanja, bajki, jevanđelja, hagiografija, orijentalne proze. Pošto su, svakako, najkompleksniji leonovski simboli okean ("Put ka okeanu") i ruska šuma ("Ruska šuma"), kritičar više prostora određuje upravo za propitivanje njihove višestruke simbolike u rasponu od utilitarnog do čisto estetskog. Takođe analizuje i više simboličnih mjesta i scena iz romana ovog pisca s pravom akcentujući bogatstvo simbolike. Najvažniji Penčićev zaključak na ovu temu jeste taj da je Leonovu "u principu tuđ nematerijalni ili dematerijalizovani simbol (...) On povod i razloge za simboliku traži u konkretnom, neprestano čuvajući svojstva realnog predmeta. (...) Na taj način sam predmet postaje kondenzovana slika sveta, njegova obogaćena

¹¹⁴ Penčić piše da se "značenja lika neprestano povećavaju i neprestano usložnjavaju i mi više nemamo posla sa tipom jedne sudbine već sa širokom tipološkom strukturom u kojoj je sadržana slika vremena i epohe. Iz te široke strukture mogu se, sa istom snagom argumentacije, izvoditi različita pojedinačna značenja. Navodim samo nekoliko:

1. Mićka Vekšin kao lopov i šef moskovskog podzemlja.
2. Mićka Vekšin kao malodušni revolucionar koji ne može da se snađe u uslovima mirnodopskog života.
3. Mićka Vekšin kao ortodokсни revolucionar koji sa prestankom borbe gubi smisao svoga postojanja.
4. Mićka Vekšin kao stihijna snaga revolucije.
5. Mićka Vekšin kao funkcija jedne čiste, za uvek usvojene ideje.
6. Mićka Vekšin kao oličenje nekulture i nagonskog odnosa prema revoluciji i životu.
7. Mićka Vekšin kao žrtva revolucije, kao uprljana čednost i čistota.
8. Mićka Vekšin kao žrtva naglog političkog zaokreta u periodu NEP-a.
9. Mićka Vekšin kao nosilac velike sumnje: ko je u pravu: ja ili revolucija? ili prošireno: Ko je u pravu: čovek kao ličnost ili revolucija?
10. Mićka Vekšin kao nosilac večne ljudske patnje." (ibid, str. 135.)

analogija".¹¹⁵

U poglavlju "Lepo i strašno kao estetički princip" ove pojmove Penčić sagledava kao estetičku transkripciju etičkih principa dobra i zla, pri čemu pisac "nikada ne vidi čistu lepotu. Ona postaje ono što jeste tek kada se uz nju nalje i njena suprotnost. To je osnovni princip sa kojim on ulazi u literaturu".¹¹⁶ I dalje, kritičar o lijepom u djelu ovog pisca piše kao o veličini zamaha i označenog cilja, dok je strašno upravo put do njegovog ostvarenja, a sudbine njegovih junaka su i sagrađene na takvom protivu-rječnom doživljaju svijeta uz dodatni momenat – težnju za prevazilaženjem redovno prisutnog nesklada, koji i motiviše na akciju u datom smislu. Više prostora Penčić ovoj analizi posvećuje na materijalu "Ruske šume", da bi na kraju istakao da težnja pisca za deestetizacijom može da poprimi u krajnjoj instanci i morbidne razmjere, a da u cjelini gledano "estetizam za Leonova nije samo nepotpuni prikaz života već i njegovo nepotpuno poimanje".¹¹⁷

Jedno od važnijih poglavlja ove studije svakako jeste "Smisao tragičnog", jer je i doista cjelokupan opus Leonova u manjoj ili većoj mjeri značajno obojen ovakvom atmosferom i tonovima; mada pisac, kako se već ističe u našoj kritici sam ne prihvata tragično život, ali ukazuje na njegove brojne osobenosti u tom smislu. Stoga Penčić i piše da je Leonov "principijelno stajao na stranici života da se prava i trajna estetičke vrijednosti mogu ostvariti u prvom redu kroz tragediju. (...) Samu formulu tragičnog Leonov je u različitim fazama svoga razvoja i u različitim situacijama drukčije primenjivao. Generalna linija njegovog razvoja kretala se ka prevazilaženju tragike ili ka njenom prigušivanju za račun novih aktivističkih formula".¹¹⁸

¹¹⁵ Ibid, str. 159.

¹¹⁶ Ibid, str. 167.

¹¹⁷ Ibid, str. 177.

¹¹⁸ Ibid, str. 179.

U ovom kontekstu važan je sui kritičara da tragično kod Leonova nije prezentovano samo, u klasičnom smislu, kao najviša i završna provjera vrijednosti junaka, već kao jedno konstantno, produženo stanje, u kojem se ono tragično ispoljava kroz tragičnu atmosferu obojenu životnim nesporazumima. Poseban momenat, kako navodi jeste da leonovski tragičan junak "mora da se širiše svojih stavova, svojih shvatanja da bi nadalje mogao da opstane",¹¹⁹ (Mićka Vekšin, Sergej Skutarevski), pri čemu se formira "oreol tragičnog" kao trajno prisutna komponenta. Osim ovih junaka Penčić svakako ima u vidu i tragizam likova Ivana Vihrova i Alekseja Kurilova, koji aktivno doživljavaju tragično u svome okruženju kroz svoje aktivno učestvovanje u njemu. Poredom opšte atmosfere u ovom svjetlu, on ukazuje da pored tragičnih likova ima i mnogo poraženih egzistencija; istovremeno, tragični konflikt se produžuje emotivnim stanjem brojnih junaka, koje je i u perspektivi nerazrješivo, a cjelokupna profesionalna aktivnost doimlje se kao nedovoljna kompenzacija na planu ličnog neuspjeha na emotivnom planu. Da je ovo trajna tema u opusu ovog sovjetskog pisca svjedoči i to što Penčić ovaj motiv pronalazi u širokom rasponu, od "Tuatamura", preko likova Uvadjeva, Skutarevskog i Kurilova, do Ivana Vihrova, gdje redovno "čak i idealno ostvarena veza između jedinke i kolektiva ne ukida tragičnu nerazrešenost intime egzistencije".¹²⁰

U narednom poglavlju "Sredstva intenziviranja romaneskne fabule" Penčić na argumentovan način ističe dramsku koncepciju Leonovljevih romana, u prilog čega ide i sama činjenica njihove pogodnosti za dramatizacije i scensko izvođenje. No, u ovoj glavi pažnja kritičara nije usmjerena na dramske konflikte u romanima nego na sredstva dramskog intenziteta i tehniku stvaranja dramske atmosfere i intenzivnog dramskog toka, uz konstataciju da Leonov

¹¹⁹ Ibid, str. 181.

¹²⁰ Ibid, str. 194.

"polazi od jednog vrhunskog zamaha čija je dalja logična krivulja kretanja opadanje. Konflikt od koga Leonov polazi već na samom početku romana ima svoju najvišu temu".¹²¹ Jedno od glavnih leonovskih sredstava u ovom pogledu je i uvođenje katastrofe širokih razmjera, koja po Penčiću, u funkciji glavnog zamajca nadalje dinamično pokreće tokove radnje u cjelini,¹²² a zastupljena su i uobičajena sredstva intenziviranja romaneskne fabule kao što su "rasvjetljavanje kriminalnog slučaja, otkrivanje ubice, traganje za prikrivenim neprijateljem, opasne delatnosti i tome slično".¹²³ I motiv slučajnosti ima značajnu ulogu u ovakvom smislu, kao i eksterijeri, u kojima se, u kontaktu među junacima, kondenzuje dramska tenzija.

U posljednjem poglavlju svoje studije, "O traganju za sopstvenom poetikom", Penčić obrazlaže Leonovljevo shvatanje umjetnosti i njene funkcije kao romanesknu temu zastupljenu posebno u "Lopovu", "Skutarevskom", "Ruskoj šumi". Ovdje se, zbog kompleksne problematike pitanja poetike ovog sovjetskog pisca, zadržao na nekim specifičnim principima i metodološkim postupcima. Tako analizuje već pomenuti odnos umjetničkog djela i ličnosti pisca, imajući u vidu prvenstveno koncepciju pisca Firsova iz "Lopova", već iznesenu u poglavlju "Metod dijalektičkog sagledavanja lika"; ovome dodaje, kao treću komponentu, čitaoca, koji je aktivan učesnik u postojanju književnog djela, koje treba da mu svojim stvarnim rješenjima omogućava kreativno primanje djela. Sljedeća dva principa, koja smo već pominjali u dijelu rada o nasljedju Dostojevskog, a upravo u Penčićevoj interpretaciji, su princip molekularnog razmatranja i princip logaritmovanja stvarnosti. Ovdje se još tumači

¹²¹ Ibid, str. 202.

¹²² Ibid, str. 203. (Ovdje ima u vidu, npr. oružani sukob /"Jazavci provala tajne krčme /"Lopov"/, probijanje brane /"Soč"/, neuspjeh eksperimenta /"Skutarevski"/, katastrofa željeznice /"Put ka okanu"/, otadžbinski rat /"Ruska šuma"/.)

¹²³ Ibid, str. 204.

i princip indirektnog odražavanja stvarnosti, kao doista također "suštinsko obeležje Leonovljevog romansiranskog postupka".¹²⁴

Penčić navodi i izjavu samog pisca o ovom umjetničkom postupku, prema kojoj se ukupna slika impresivnije može saopštiti pojedinačnim i indirektnim momentom, kao svojevrsnim ehom događaja i ukupne atmosfere, kao takozvanim "ispupčenim ogledalom".

Primjeri za ovaj princip su brojni, a kritičar izdvaja kao posebno ilustrativne - borbu vorovskih seljaka ("Jazavci"), sudbinu Vekšina kao odraz poslijerevolucionarne društvene nedoumice.

Na kraju, sagledavajući u ukupnom pogledu ulogu i značaj ovih odlika poetike Leonida Leonova, Penčić pravilno zaključuje:

"Na ovim stvaralačkim principima, kao na kategorijama čist estetskog reda, Leonov je insistirao u čitavom svom stvaralaštvu, bez obzira u kojoj se fazi nalazio kao mislilac, etičar ili filozof. Oni konstantno određuju bitne odlike njegovog poimanja romana i njegove romaneskne tehnike".¹²⁵

¹²⁴ Ibid, str. 235.

¹²⁵ Ibid, str. 237.

Široki interes za poetiku Leonova Penčić je ispoljio i u naknadnom radu "Leonid Leonov - između tradicije i avangarde"; ovdje je ponovio značaj principa molekularnog razmatranja, logaritmovanja stvarnosti i simbolizacije predmetne realnosti naglašavajući da oni čine upravo osnovu modernog romana. U ovom radu posebno treba obratiti pažnju na Penčićev tretman funkcije podteksta i naratora u "Lopovu". Tumačenje funkcije podteksta on argumentuje i izjavama samog pisca o jeziškom sloju kao površinskoj skici, dok se glavni sloj, skrivena ideja djela nalazi u dubljim misaonim sferama književnog štiva, što iziskuje angažovanu čitalačku aktivnost: "U Leonovljevoj realnoj perceptivnoj informaciji - zaključuje kritičar - najčešće je zakamuflirana, kao nešto glavno, priča o nečem drugom, pri čemu se prosta paralelna simbolika kreće do najviših moralno-filozofskih uopštavanja. Potreba za podtekstom koja je veoma blizu Leonovljevom principu 'indirektnog odražavanja' ima za svoju posledicu pojačanu metaforizaciju u 'Lopovu'..."¹²⁶

O funkciji naratora u "Lopovu", Firsova, Penčić uglavnom iznosi već poznate stavove o produženoj leonovskoj svijesti, a istovremeno o tome samostalnom kreativnom liku, usljed relacija saglasnosti i oponiranja; zbog čega na nivou iskaza dolazi do relativizacije spoznaja i istina koje ulaze u romaneskno štivo, da se, između ostalog, određene istine i stavovi izrekli i u estetski zaštićenoj formi.

Na sličan način funkciju naratora komentarišu povodom "Lopova" i B.Kitanović i B.Milosavljević u svome zajedničkom radu o ovom romanu.¹²⁷

¹²⁶ Sava Penčić, "Leonid Leonov - između tradicije i avangarde", ("Poetika proze", "Gradina", Niš, 1983, str. 196-210; str. 206.

¹²⁷ Branko Kitanić, Božidar Milosavljević, "Dva Lopova Leonida Leonova", "Život", 1960, IX, 11-12, str. 797-803;

Opsešnije o ovim pitanjima u našoj kritici, na materijalu ovog romana, pisao je Milosav Babović u svome radu o ovom romanu iz 1967. godine, ocjenjujući da "ni u jednom svom delu Leonov nije tako potpuno izložio svoje misli o umetnosti, kao što je to učinio u *Lopovu*".¹²⁸ Dajući brojne primjere iz ovog djela, koji oslikavaju Firsovljev stvaralački svijet, Babović pri tom navodi i autentičnost ovog junaka kao ravnopravnog u djelu sa ostalima, s kojima stupa u različite odnose, ali konstatuje u isti mah zavisnost ostalih junaka od Firsova, što je njegova paralelna funkcija u djelu. No, kritičar potom uočava i fazu u kojoj likovi napuštaju pisca i nastavljaju vlastite životne verzije, što je, opet, još jedna od odlika mijesanja koordinata realnog i umjetničkog u djelu i snage imaginativnosti literarnog postupka Leonova.

Babović takodje, kao specifičnost, zapaža postupak šematske nedosljednosti, usljed čega dolazi do autentičnog ~~mijesanja~~ zbivanja, paralelnih radnji, sukoba sa već postojećim, utvrđenim vremenskim koordinatama. "Ako su ranije predstave o stvaralačkom činu sticane na osnovu umetnikovih dnevnika, prepiske i rukopisa, - zaključuje Babović - Leonov je smelo uveo čitaoca u laboratoriju. Teško da postoji delo koje bi u ovoj meri demonstriralo stvaralački postupak, sa toliko postupnosti i potpunosti, od zamisli i beležnice do konačne redakcije teksta. U principu, tako je bilo i u prvoj varijanti romana, u kojoj je to još poslednije sprovedeno".¹²⁹

Nadalje konkretizuje pitanje strukture pjesničke slike i stvarnosti na planu pomjerenih dimenzija navodeći više ilustrativnih primjera uz isticanje njene funkcionalnosti, tendencije njeno ojačavanja kolorom i tonalitetom (npr. funkcija eksterijera), akcentuje važnost leonovski upotrebljenog detalja kao sredstva obli-

¹²⁸ Milosav Babović, "Lopov Leonida Leonova", str. 7-109, (Leonid Leonov, Sabrana dela, "Kultura", Beograd, 1967, 4, Lopov - I), str. 83.

¹²⁹ Ibid, str. 88.

tivizacije slike u njegovoj stupnjevitosti i bogatstvu. Više prostora kritičar posvećuje i leonovskom portretu: "Za razliku od Turgenjeva ili Tolstoja, pa i Dostojevskog, koji nam u principu daju odjednom ostvaren portret i najčešće preko lične, autorske opservacije i impresije, kod Leonova je portret u izvesnom smislu dekomponovan, tačnije ostvaruje se u seansama, kao kod pravog slikara. Ali nasuprot slikaru, najčešće je transponovan kao tuđa impresija".¹³⁰ Analizujući krajnje domete poetske slike ovog sovjetskog pisca, Babović uočava njeno prerastanje u simbol, upravo onda kada ona ima anticipirajuće, trajnije značenje. Kritičar ima pravo kad tvrdi da je takav vid simbolike veoma karakterističan za Leonova, te ćemo ovim povodom podsjetiti da je riječ o autorskim recidivima uticaja simbolističkog pravca iz rane stvaralačke etape, od čega je u svoj psihološki realizam otuđ, u cilju višeznačnosti i ekonomičnosti izraza, unio ove elemente kao dio svog zakruženog izraza. Treba navesti i Babovićevo tumačenje strukture "Lopova", posebno naglašavanje maksimalne koncentracije vremena, mjesta i kondenzovanja radnje (Blaguša, većina junaka stanuju u istoj kući, broj mjesta zbivanja je ograničen, broj junaka sveden na mali broj, poglavlja se organski vezuju kompaktnim pripovijedanjem; zastupljena je i simetričnost rasporeda događaja i ciklizacija, uz to u tijesnim vremenskim okvirima, te brojna zbijena događanja daju utisak brzine, a disput dva autora u romanu održava dinamično-polemični ton djela). Kritičar takodje naglašava i funkciju dijaloga, koji je po njemu osnovno sredstvo razotkrivanja junaka uz semantičku slojevitost, dok je monolog "dubinski prodor u unutrašnji svet ličnosti".¹³¹

¹³⁰Ibid, str. 95.

¹³¹Ibid, str. 104.

Na kraju svog rada M.Babović ističe Leonovljev postupak korišćenja efekta iznenadjenja kroz neočekivane zaokrete, prevarena očekivanja i promjenu stimulanga radnje, a sve to u cilju ostvarivanja dubine impresije. U istoj svrhi sagledava i autorske sračunate omaskе i protivurječnosti u djelu uz komentar da potom "ispravlja jući omaskе i protivrećenja, umetnik u stvari dvostruko angažuje našu svest, postizujući daleko veću upečatljivost teksta nego da je ostavio nama da ih otkrivamo".¹³²

Sve ove postupke Babović na kraju pravilno tumači kao razne vidove "ostvarivanja umetničkog cilja: da se osnaži ekspresivnost slike i tako trajno nametne ljudskom pamćenju".¹³³ Istovremeno, razloge što se Leonov nije koristio individualizovanjem jezika svojih junaka (osim birokratizovanog Šikiljevskog stila) kritičar nalazi u tome što "za roman kakav je 'Lopov' nije bilo druge alternative: složena formula sveta mogla se definisati jedino visokom intelektualnom riječju".¹³⁴

¹³² Ibid, str. 107.

¹³³ Ibid, str. 108.

¹³⁴ Ibid, str. 109.

Relukcije u djelu Leonova

Kad govorimo o umjetničkom postupku i stvaralačkom nervu ovog sovjetskog pisca, onda se mora istaći i njegov kontinuirani i izuzetno predan rad nad svakim rukopisom u nastojanju da se izraz dovede do nivoa perfekcije. O vlastitom tretmanu umjetničkog teksta sa pisac se često i izjašnjavao u brojnim intervjuima i publicističkim spisima stavljajući pred autora uvijek visoke zahtjeve kad su u pitanju njegove obaveze prema napisanom literarnom štivu.¹

Kao produžetak ovog stvaralačkog nezadovoljstva, svojstvenog svim značajnim piscima, specifičan je podatak da je autor pravio ča verzije odvojeno, za sebe i čitaoca, a posebno da je na djelu radio i nezavisno od toga što bi se ono već pojavilo u štampi, te stoga, što nije čest slučaj u književnosti, postoje kod Leonova preinačavanja proznog teksta u dramski, ili pak u scenarija; od najvećeg je značaja, međjutim, to što je pravio i redakcije nekih svojih ostvarenja. Tako je poduži spisak djela koja su u procesu nastajanja pretrpjela manje ili veće značajne izmjene u cjelini, govoreći u prilog osebnom kreativnom maniru Leonova, počev od njegovih ranih koraka u literaturi, od 1916. god. Tako je navedene godine napisao na temu o Kalafatu - poemu, da bi je 1922. preradio u priču, a 1925. je uko ponovao u roman "Jazavci" kao idejnu i filozofsku okosnicu djela. Sljedeće, 1926, na osnovu pomenutog romana piše dramu "Jazavci". Kasnije, 1951, djelimično preradjuje ovaj roman.

¹Na ovom mjestu podsjetićemo na neke od intervjua koje je dao i našoj javnosti prilikom svog boravka u Jugoslaviji 1964. god, što smo prije navodili u prvom dijelu našeg rada: "Blagoje Ilić, "Doputovanje Leonid Leonov", "Politika", 19. decembar. Tada je Leonov govorio o svome stalnom vraćanju rukopisima i o tome da umjetničko djelo nikad nije završeno; sličan intervju objavio je i B.J. u "Borbi" od 18 decembra sa indikativnim naslovom, koji predstavlja piščevu izjavu: "Mene moje delo neprekidno uznemirava". U istom smislu "Politika Ekspres" prenosi intervju pod naslovom "Čitav život provodim nad rukopisima".

Prvu verziju priče "Valjina lutka" objavljuje 1919, a drugu 1922. Iste godine po prvi put štampa priču "Jegoriškina propast", a 1923 njenu novu verziju; pripovijetka "Buriga" radjena je 1920, ali pošto je rukopis izgubljen ponovo je piše 1922; "Kraj sitnog vijeka" piše 1922, a preradjuje 1923; "Untilovsk" je 1925. napisan u verziji priče, (koja je potom preradjivana i nije štampana) da bi se iste godine pojavio kao drama. Iako svoja poetska vidjenja potpuno izražava na širim platnima, kroz romane i drame, Leonov ostaje pri ovom stvaralačkom postupku, koji je na najkompleksniji način označio i sudbinu njegovog najboljeg djela uopšte, romana "Lopov", kroz redakcije iz 1927. i 1959. godine. Roman "Skutarevski" pojavljuje se 1932, ali i istoimena drama, čija je konačna verzija štampana 1934. Drama "Polovčanski vrtovi" 1938. se objavljuje u dvijema verzijama kao literarni tekst i pozorišno štivo. I dramski tekst "Običan čovjek" doživljava sličnu sudbinu: 1940 je napisana prva verzija, 1941 je došlo do preradjivanja, a 1957 je po scenariju Leonova urađen istoimeni film. Duža pripovijetka "Skakavci" napisana je 1930, a preradjena 1945. godine; roman "Put na okean" štampa se 1935, a preradjen je 1948. Poseban primjer je sudbina nastajanja drame "Žena na kočiji": godine 1946 Leonov piše četiri redakcije prve varijante ovog djela, 1955. štampa se prva varijanta druge redakcije, a 1957 nova varijanta druge redakcije. Takođe je od značaja navesti i podatak da je 1953. štampana "Ruska šuma", 1958. urađena inscenacija pomenutog romana pod nazivom "Živa voda", a 1961. pisac završava na scenariju filma u dva dijela na temelju ovog velikog romana.

U našoj kritici pitanje redakcija u Leonovljevom opusu protrađivano je, što je i bilo za očekivati, uglavnom na materijalu prvih redakcija "Lopova"; medju radovima koji zastupaju i ovo pitanje posebno se ističe opsežnošću sagledavanja u komparativnom pogledu, i složenom analitičnošću, Babovićev tretman u njegovoj studiji o "Lopovu". Milivoje Jovanović o dvijema redakcijama piše kroz proučav

nje odnosa likova Vekšina i Raskolnikova, a u svome literarnom prikazu "Zlatnih kočija" daje i kraći osvrt na neke momente iz različitih redakcija.² U vezi sa ovim svoju pažnju usmjerio je samo na dva ključna mjesta u dramskom tekstu. Prvo je Leonovljev pristup razrješenju emotivnog raspleta u odnosima i sudbinama troje mladih ljudi (Marke, Julija i Timoše), što predstavlja jednu od osnovnih autorskih poruka, vezanih za perspektive mladih naraštaja u koje pisac toliko vjeruje i poklanja im mnogo pažnje u svojim djelima. Tako Jovanović napominje da prema prvoj varijanti junakinja odlazi sa Julijem u "zlatnoj kočiji", i zaključuje da je "ovakvo rešenje moralo da pretrpi korekciju stava prema odgovornosti umetnika (... Na toj osnovi moralne čvrstine i doslednosti načelima poštenja i časti Leonov vrši kategorizaciju svojih ličnosti. On ne krije simpatije prema običnom čoveku koga se nije dotakla guja lakog uspeha, i njegovo duševno bogatstvo pretpostavlja izobilju 'srećnika'. Po Leonovu takav čovek je jedino zaslužan da bude junak drame, epohe, ere revolucije i socijalizma."³ Drugi momenat prema Jovanoviću jeste centralno mjesto zapleta drame - susret akademika Karejeva sa Marijom Ščelkanovom, i njegov odnos prema ličnom neuspjehu u mladosti.⁴

² Milivoje Jovanović, "Drama Leonida Leonova 'Zlatne kočije'", "Savremenik", 5, 1956, str. 616-622.

³ Ibid, str. 617. (Po drugoj redakciji junakinja ostaje sa slijepim Timošem prema leonovskom načelu. Jovanović navodi izjavu pisca o postupku Marke u prvoj i drugoj redakciji, što ovdje prenosimo u cjelini: "Možda bi na njenom mestu neka devojka tako i postupila - objašnjava Leonov. - Ali ja sam polazio od pretpostavke: ako ona izabere Julija, tj. polakomi se uglavnom na bezbrižan život i visok društveni položaj porodice Karejevih, ako je u stanju da za 24 sata izneveri prijatelja iz detinjstva, zaslužuje li u tom slučaju da postane junakinja ozbiljne drame?". Naš stav ovim povodom je da je drama Leonova dovoljno kompleksno djelo da ovakav ili drugačiji postupak junakinje ne bi bitnije uticali na nivo teksta u cjelini, i da bi taj nedostatak optimizma u mlade ljude ipak djelovao autentično kao i druga, pozitivna verzija. No i ovdje je pisac svakako afirmativno tumačio postupke mladih i nastupajuće, progresivno do

⁴ Ibid.; Kritičar ovdje ima u vidu mogućnosti promjena junakovih stavova, koje u prvoj redakciji nijesu bile prikazane.

Pored Milosava Babovića o redakcijama "Lopova" pisali su i naši drugi poznati slavisti, Miliwoje Jovanović, Sava Penčić i Aleksandar Flaker, tako da zaključci do kojih oni dolaze u svojim analizama predstavljaju ispravna sagledavanja ovog pitanja. Međutim, o ovom pitanju su pisali i Branko Kitanović i Božidar Milosavljević u svome zajedničkom radu pod naslovom "Dva Lopova Leonida Leonova",⁵ dobro zapažajući određene odnose, ali i iznoseći neke neprihvatljive sudove. Autori tačno uočavaju da je došlo u drugoj redakciji do depoetizovanja Vekšinovog lika, kao i to da razrješenje sudbine junaka (samo u uslovnom smislu) predstavlja sada autentičnije viđenje kraja romana. Istovremeno, napravili su i nekolike greške kad je u pitanju tretman Firsovljevog lika u novoj redakciji. Bezrezervno prihvatajući njegov stav u djelu da je pretrpio neuspjeh u davanju odgovora na suštinska pitanja epohe, autori previdjaju da to istovremeno ne mora da označava i stav samog Leonova, da je u pitanju jedan od njegovih postupaka hipotetičnog karaktera između ostalog, i radi konfrontiranja sa državnom cenzurom. Kritičari u svome radu takodje su mišljenja da je Leonov "sveo na pravu meru značaj romana, insistirajući na fragmentarnosti i nepunovažnosti njegovog odražavanja epohe, ljudi i problema",⁶ što ni u kom slučaju nije ispravno prosuđjivanje, a osnovnu grešku prave u tome što su mišljenja da je u drugoj redakciji, umjesto Vekšina, glavni junak postao pisac Firsov, koji "impozantno i apsolutno suvereno stoji na čelu kolone naših starih poznanika iz prve varijante".⁷ Činjenica da je ovaj lik doista kompleksnije zastupljen, no osnovne koordinatne osi djela i Vekšinova sudbina, iako u drugačijem svjetlu, ostaju, svakako, primarne i u drugoj redakciji.

⁵Branko Kitanović, Božidar Milosavljević, "Dva Lopova Leonida Leonova", "Život", 1960, IX, 11-12, str. 797-803.

⁶Ibid, str. 803.

⁷Ibid, str. 801.

Osim u Predgovoru "Lopovu", Milosav Babović u Predgovoru pripovijetkama (knj. I) u Sabranim djelima Leonova, takodje posvećuje pažnju pitanju dviju redakcija pomenutog romana kroz dva karakteristična momenta: razlike u koncepciji Vekšinovog lika i odnosa među bivšim saborcima.

"U prvoj redakciji - piše Babović - vera da se vodi bitka za opštu sreću i kad 'nije grejala jače od stearinske sveće' svetlela je čak i onima što greše i ozlojedjeni protestuju, kao Vekšin, i ni je im dala da potonu. Otuda Mićka doživljava preporod. U drugoj redakciji splet ljudskih sudbina izgleda drugačije. Vekšinova drama nije sada jedino u tome što je od komesara puka postao lopov (i to onaj što protestuje, već običan - koji krađom zaradjuje hleb), nego u tome što je postao gvozden čovek. Uzrok drame nije lična krivica, već istorijski trenutak u kome živi: da bi odgovorio zahtevu epohe, koja je tražila da se čovek prekalí u čelik, Vekšin je morao stvarati od sebe gvozdenu ličnost".⁸

Povodom odnosa među saborcima kritičar tačno ističe da oni u drugoj redakciji više nijesu na nivou etičkih principa revolucije te stoga Atašez denuncira Vekšina, ovaj se u opštenju s ljudima služi naredjivanjima kao praktičnim principom, dok Bapkinova pokornost prerasta u žedj za osvetom prvenstveno Vekšinu. Uz konstataciju koja izvode i autori prethodnog rada da je u drugoj redakciji preporod Vekšina samo - moguć, čime je njegova "drama još tragičnije osjećena", Babović postavlja na kraju više sugestivnih pitanja koja upravo kao takva i stoje u drugoj verziji "Lopova": "Ako revolucija nije mogla da zaustavi u padanju Vekšina, najodanijeg i najhrabri-

⁸ Milosav Babović, "Leonid Leonov", str. 7-30, (Leonid Leonov, Sabrana dela, "Kultura", Beograd, 1967, I - Pripovetke) (Babović nadalje ukazuje da je Vekšin morao da uguši u sebi ljudsku toplinu, te da zbog viših ciljeva nije opazio kako povrjedjuje ljude: "To sugerira misao: čak i da nije izgubio vlast, gvozdeni Vekšin ne bi mogao ostvariti sreću za ljude. Zato je i ostao sam. Sve ljubavi koje je imao - pogubio je: i Mašinu, i Sanjkinu, čak i Tanjinu. Ostalo mu je jedino Pčhovljevo čovečno saosećanje. 'Gvozdje rdja samo' - ovako Dolomanova definiše Vekšinovu tragiku."), str. 15.

jeg, to dovodi u pitanje njen humanizam; ako nije htela da diže palog borca, jeretika - nije li to za njenu sudbinu opasno? Da li je oportuno da se osloni na Artašeza, i pogotovu na Čikiljova, koji apstraktnu sveopštu sreću stavljaju iznad konkretne čovekove sreće? Ova i mnoga druga pitanja i nedoumice izrastaju iz druge redakcije "Lopova".⁹

U predgovoru "Lopovu" Babović glavnu pažnju posvećuje analizovanju tri osnovna pitanja kad je u pitanju prerada romana, a to su: uzroci prerade, promjena autorovog stava i utvrđivanje razlika. Ova tri pitanja kritičar s pravom sagledava u uzročnoj vezi tragajući za razlozima koji su inicirali promjenu pozicije pisca. U daljem tekstu Babović navodi mišljenje sovjetskog kritičara V.Kovaljova o uzrocima prerade u cilju poboljšanja djela u cjelini, ali potom ukazuje na nepotpunost jednog ovakvog vidjenja, čemu se, prema njemu, opravdano protivi čak i vrijeme pojavljivanja druge redakcije u odnosu na period nepotpune destalinizacije. Takođe, kritičar ispravno dokazuje i da je pisac bio rukovođen nastojanjem da se naknadno usaglaise istorijska i pjesnička slika, kao kad je, na primjer, u pitanju sudbina razvitka NEP-a u Sovjetskom Savezu. Najveći dio svoje kritičke analize Babović sprovodi putem minucioznog sagledavanja promjena koje su doživljavali glavni junaci romana, i to upravo kao nosioci životnih programa i idejnih stavova datih u djelu, te posebno ukazuje na sudbine Zavarihina, Čikiljova, Tekšina, Araratskog i Araratskog. Tako Zavarihin, koji je po Baboviću lik simptomatičan za nepovski period, doživljava mijene u vezi sa svojim usponom, a istovremeno, kako ispravno navodi, između ostalog, ničeanske crte ovog junaka, pretočene u drugoj redakciji u postupke i predstave o njemu postaju upečatljivije, a sam lik impresivniji.

⁹Ibid, str. 16.

Iz analize lika Čikiljova posebno treba izdvojiti Babovićev tačan sud o tome da, dok u prvoj redakciji junak deklarativno istupa protiv ljudskosti "U drugoj redakciji umetnik je potražio drugačije svetlo da iznutra obasja ovog Kvazimoda duha savremenog sveta. Ne naziva ga više ciglom već orudjem, čija aktivnost zavisi od naredjenja i direktiva starešina. Suštinski preokret je u tome što se javila svest o potrebi da odbrani čoveka u sebi. (...) Novim komponentama junaku su vraćene prirodne dimenzije, a istovremeno je pomalo tragično osenčen".¹⁰

No, bezsumnje, odnos Leonovljev prema svome glavnom junaku je i glavni povod prerade djela, što Babović i naglašava:

"Osnovno razvodje redakcija je promena autorovog stava prema glavnom junaku romana. U prvoj Vekšin je za Pirsova 'velika ideja', njegova smislena linija ucrtana je iznad životne: on je lopov, ali 'iz protesta'. I na dnu, oboren, ostaje veran revoluciji. Preporod je logičan kraj Mićkina razvoja. U drugoj redakciji odnos umetnikov prema junaku nije jedinstven, otuda je i ton pripovedanja razdvojen i za i protiv. Ali je osetna tendencija depoetizovanja lika. Pisac dovodi u sumnju nekoliko momenata Vekšinove biografije i time bitno utiče na formiranje nove predstave o ličnosti. Ovde je najočigledniji je došlo do izraza uplitanje vremenskog trenutka i sume iskustava u umetnikov postupak: Vekšin je Leonovu drugačije izoleđao u danima NEP-a, a drugačije posle svih saznanja i stradanja iz vremena staljinizma. Promenilo se shvatanje junaka, pa, prema tome, i emotivni odnos prema njemu".¹¹

Kritičar nadalje ukazuje da pisac sada samo uslovno govori o nekim Vekšinovim uspjesima u revoluciji, čime se mišljenja ukupan utisak o junaku; povodom slike ubistva oficira zapala i evidentno de-

¹⁰ Milosav Babović, "Lopov Leonida Leonova", str. 7-109. (Leonid Leonov, Sabrana dela, "Kultura", Beograd, 1967, 4, "Lopov" - I), str. 62

¹¹ Ibid, str. 63.

humanizovanje lika glavnog junaka. Treba navesti i Babovićevo poređenje lika Atašeza iz dviju redakcija a u odnosu prema Vekšinu, gdje se evolutivna linija ovog junaka kreće ka formiranju koncepcije klasičnog za navedeni period starješine-birokrate, uz gubljenje predjašnjih crta (I redakcija) i osobina ratnog druga u odnosu prema Vekšinu i njegovom problemu koji biva i zajednički, te "druga varijanta lika nosi u podtekstu misao da 'ljudski koeficijent' izvito-peruje ideju",¹² i "da se proces birokratizovanja borca konačno završio".¹³ U sagledavanju lika Anatolija Araratskog Babović piše da je ovaj junak doživio u drugoj redakciji najoštrije promjene, počev od prvobitne pozicije tragične ličnosti, oborene sa životne skale ozbiljnosti i poštovanja uz razočaranje u revoluciju i njene ideal- jer se "pojaviła sumnja u mogućnost ostvarenja onako savršenog svet kako je izgledao u programima revolucije".¹⁴ Povodom mijena u drugoj redakciji kritičar posebno uočava da je Araratski sada anarhist, lažov i lopov, da izmišljotinama, poput Manjukina, zaradjuje za hljeb, i da time više nije tragičan lik.

Valjani su i zaključci Babovića o preradi romana i u domenu misli: o odnosu čovjeka i svijeta, društva i prirode na planu otuđenja, o uslovnosti podržavanja nauke po cijenu gubljenja moralnih i humanističkih principa, borbi dobra i zla, koncepciji čovjeka kao jedinke u romanu, o uslovnosti pojma sreće ako nije ostvarena za sv istovremeno, kao i o odnosu Rusije prema Evropi. Ove teme kritičar ilustruje brojnim odgovarajućim iskazima junaka romana. Takodje piše i da se preradjivanje osjetilo i po tome što je pisac svoja saopštavanja iz prve redakcije u drugoj pretvarao u slike, te da je roman "u novoj varijanti doživio promene i u kompoziciji. Umesto četiri,

¹²Ibid, str. 67.

¹³Ibid, str. 70.

¹⁴Ibid, str. 74.

sada ima tri dela i epilog. U stvari, treći deo je apsorbovao četvrti deo prve redakcije, mada je brojni odnos poglavlja ostao isti - 23 : 23. I u ostalim delovima romana brojni odnos je ostao uglavnom isti - u prvom delu 27 : 23, a u drugom - 26 : 26. Novo je XVII poglavlje u prvom delu, a u trećem delu izostavljena je XII glava prve redakcije. Redosled poglavlja u tkivu fabule je znatno izmenjen".¹⁵

Ukazujući u svojoj studiji¹⁶ na Vekšinove konflikte, koji su etičke prirode, i u tom svjetlu analizujući junaka "Lopova", Sava Penčić takodje analizira promjenu autorskog stava prema ovom liku, koja se kretala (što je tačna tvrdnja) u naglašavanju egoističkih i individualističkih crta karaktera. Pri tom navodi stav V.Kovaljov po kojem je Vekšin inkarnacija junaka rođenog u periodu kulta ličnosti. "Za ovakvu konkretizaciju lika - upozorava ovim povodom Penčić - dao je delimično povoda i sam Leonov, ali nikako u toj meri da se Mićka Vekšin može protumačiti kao potpuno nov junak. Leonov ga je lišio nekih misaonih uzleta, ublažio situacije koje su tragično akcentovale njegovu sudbinu, drukčije usmerio karakter nekih konflikata kao što je, na primer, sukob sa Atašezom. (...) U osnovi lika ostalo je ono isto jezgro, onaj isti kompleks pre svega moralno-etičkih pitanja koja je Leonov preko Mićke Vekšina postavio svome vremenu. U tome i jeste osnovni smisao lika".¹⁷

Milivoje Jovanović u studiji "Dostojevski i ruska književnost XX veka" komparira pitanje veza Vekšinovih sa Raskolnikovom na planu idejnog ubistva, imajući u vidu da je junak Dostojevskog dostojan preporoda za novi život, i da je, na isti način, upravo "životni put Mićke Vjekšina zamišljen identično - 'kao nesiguran mos-

¹⁵ Ibid, str. 82-83. (Babović dodaje i da je "u radnju uveden nov junak - Kapa, ali pošto se javlja samo u jednom poglavlju, ne menja strukturu sižejnih linija romana, već jedino obrazuje nov punkt na životnoj liniji Nikolaja Zavarihina". (str. 83.)

¹⁶ Sava Penčić, "Etika i poetika Leonida Leonova", "Naša reč", Leskovac

¹⁷ 1970, str. 241.

¹⁷ Ibid, str. 58.

tić od zločina ka prosvetljenju, prebačen preko provalije".¹⁸

Jovanović potom, kao i prethodnici, ističe uslovnost Vekšinovog preporoda u drugoj redakciji i dodaje da se "završeci dva romana razlikuju i time što epilog Lopova nije posvećen Vjokšinu (prema 'obrascu' Dostojevskog), nego pripovedašu čitave storije Firsovu, koji se već 'odvojio' od glavnog junaka. Izjasnivši se za ovakvo rešenje, Leonov je očigledno imao pred sobom drukčiju viziju 'zločina' i 'kazne' svog junaka, izvedenog na društveno-istorijsku scenu u okolnostima bitno drukčijim od onih što su pratile Rodiona Raskoljnikova".¹⁹

U predgovoru "Lopovu" Aleksandar Flaker se dotakao pitanja dviju redakcija napominjući da je u kritici postojao i stav da se radi o dva zasebna djela. Navodeći već poznate stavove u našoj kritici o ovim pitanjima, Flaker akcentira Leonovljev promijenjen odnos prema glavnom junaku, "koji se sada pojavljuje bez prijašnje etičke 'aureole', ali i bez optimističke projekcije radi li se o njegovoj sudbini poslije 'vremena romana'".²⁰

¹⁸ Milivoje Jovanović, "Dostojevski i ruska književnost XX veka", "Srpska književna zadruga", Beograd, 1985, str. 43.

¹⁹ Ibid. (Istovremeno, u fusnotama na str. 51. Jovanović ukazuje na promjene odnosa među junacima: tj. dok u prvoj redakciji Vekšin samo odbija susret sa sestrinim vjerenikom, u drugoj izražava otvorenu mržnju prema njemu; kritičar navodi još jednu podudarnost likova Leonova sa Dostojevskijevim junacima: "U prvoj redakciji Atalen je bio bliži liku Porfirija Petroviča, o čemu svedoči scena njegovog drugog susreta s Vjokšinom, od koje je autor kasnije odstao. U toj sceni on predlaže glavnom junaku 'plan' njegovog 'preporoda' (Mićka neće biti uhapšen ako napusti Moskvu i otputuje u provinciju), imajući u vidu da je on 'dobar', 'naš' i da je pred njim 'perspektiva'.")

²⁰ Aleksandar Flaker, "Leonovljev Lopov", ("Lopov", "Liber", Zagreb, 1980.) str. 723-732. (pogovor), str. 723.

STAVOVI DIJELA SOVJETSKE KRITIKE O POETICI LEONOVA U SVJETLU SOCIOLOŠKOG METODA

Leonovljevo stvaralaštvo, u dijahronijskoj ravni, prema sovjetskoj kritici imalo je specifičnu razvojnu liniju ambivalentnog tipa. Opus ovog pisca tumačen je upravo najvećim dijelom u svjetlu sociološkog pristupa, pri čemu su, posebno u ranom periodu, do izraza dolazili rapovski intonirani ortodokсни stavovi i težnje za valorizovanjem vrijednosti književnog djela prvenstveno prema stepenu njegove utilitarnosti u konkretnom društveno-istorijskom trenutku. Ovakva vrsta opterećenosti kritičkih tekstova sa pozicija programskog karaktera u dobroj mjeri snizila je ukupni nivo procjena sovjetske kritike, posebno u periodu od tridesetih do šezdesetih godina vijeka, u kojim je proces staljinizacije svih pora društvenog i kulturnog života svojim stavovima imao direktnog, različitog uticaja i na Leonovljeva djela. U dužem periodu, od "Jazavaca", preko antinormativnog koncepta "Lopova", potom na materijalu "Soća", "Skutarevskog", "Putu ka okeanu" i "Ruske šume" Leonov je, sa pozicija pisca saputnika, persistentno izražavao i svoj odnos prema dnevnoj politici sovjetske stvarnosti i njenim široko proklamovanim ciljevima. Pri ovom se moglo sagledati Leonovljevo postupno, u znaku istorijske sumnje, kompleksno prelaženje na čvršće pozicije radničke klase i njegovo sve afirmativnije prihvatanje ciljeva novoga društva, no sa (u najvećem broju slučajeva) autentičnim književnim pozicijama.

Iako se u završnoj etapi u izraženijoj mjeri mogla zapaziti i dobra volja ovog sovjetskog pisca da u svome djelu afirmiše nove teme, sovjetski kritičari su ipak redovno nalazili krupnije zamjerke nastojeći da njegovo stvaralaštvo dovedu u što prisniju vezu s

poetikom Gorkog, a istovremeno da ostvare sugestivno i na samog Leonova minimiziranje nasljedja Dostojevskog protiveći se njegovom psihologizmu, (zbog čega je jedinka preferirana u odnosu na kreativni kolektiv) i negatorskom odnosu prema idealu i perspektivama socijalističkog poretka.

Medju sovjetskim leonovedima svakako najznačajnije mjesto po broju studija o ovom piscu i višegodišnjem interesu za njegovo djelo pripada V.A.Kovaljovu.

...

U studiji "Romani Leonida Leonova" iz 1954. god. Kovaljov je analizovao "Jazavce", "Lopova", "Soć", "Skutarevskog" i "Put k okeanu"; iz ove studije više pažnje posvetićemo propitivanju navedenih djela na planu preovladjujućeg, sociološkog metoda, uz češće naglašavanje ukupnih vrijednosti djela i na osnovu nivoa njegove idejnosti i kreativnog zaokreta ka programskim načelima poetike socrealizma. Stoga, posebno u savremenom istorijskom i kulturnom trenutku, evidentno je u kojem stepenu deplasirano djeluju zaključci kritičara nesvojstveni u takvoj mjeri poetici jednog pisca-sa-putnika kakav je Leonid Leonov:

"Stvaralačka evolucija Leonida Leonova - piše tako autor - u jarkom svjetlu pokazuje snagu i dubinu uticaja ideja komunističke partije na pisce. Duboka idejna veza umjetnika s komunizmom, s sovjetskim narodom, s novom socijalističkom stvarnošću omogućava mu da ispolji sve svoje stvaralačke potencije...".¹

Rano približavanje Leonova sovjetskom životu kritičar uočava još u "Petušihinskom prolomu", "Kraju sitnog čovjeka" i "Kovjakinovim zapisima" kroz opise sloma starog načina života, a zamjer svoji na konstataciju da autor ovđe skoro da i nije pokazao živu ve novih ljudi.

¹V.A.Kovaljov, "Romani Leonida Leonova", ANSSSR, Moskva-Lenjingrad 1954, str. 3-399; str. 3-4.

Onako kako u prethodnom citatu u cjelini poistovjeđuje Leonovljevu duboku vezu sa sovjetskim narodom i komunizmom, tako kritičar na drugom mjestu dubiozno tumači leonovsko poimanje humanizma; jer ovaj pisac nije poistovjeđivao široke humanističke pozicije sa pozicijama vladajuće klase u datoj sinhronijskoj ravni, koje su kod njega uvijek bile u poziciji subordinacije u odnosu na humanistička načela, kao univerzalnu i svestremensku kategoriju sinhronijskog i dijahronijskog karaktera istovremeno.

Stoga je Kovaljov i upućivao zamjerke ovom sovjetskom piscu i povodom "Jazavaca", što je izbjegavao klasni pristup analize događaja, previdjajući i leonovsku saputničku poziciju i opasnosti utilitarnog čina, što govori ilustrativno ili o pozicijama samog kritičara ili istovremeno i o prisustvu autocenzure ili cenzure i kad je u pitanju i sovjetska literatura i kritička misao.

U ovakvom kontekstu je i bilo za očekivati da će Kovaljov povodom koncepcije glavnog lika iz redova revolucionara, Antona, pored pozitivnih momenata istaći i sljedeći zaključak:

"Ali u slikanju druga Antona bilo je i suštinskih nedostataka. Antonov lik dat je suzdržano, skoro hladno. Piscu nije pošlo rukom da pokaže pravi revolucionarni patos, kako to čine Furmanov i Serafimovič".²

Ne vodeći i dalje računa o poziciji ovog pisca-saputnika, Kovaljov u daljnjem tekstu tvrdi da "lični rast, intelektualni marksističkim pristupom stvarnosti bili za autora 'Jazavaca' najvažniji zadatak".³

² Ibid, str. 45. (Povodom idejne pozicije "Jazavaca" kritičar navodi i ocjenu Lunačarskog o autorovom izvrsnom poznavanju ruskog sela ali i o tome da se u ovom piscu osjeća i nekakav intelektualni anarhist, koji ne gaji topline ljubav prema proleterskoj borbi zbog recidiva sitnoburžoaskih predrasuda i nevjerovanja u preporod ruskog sela putem socijalističkog preobražaja.)

³ Ibid, str. 53.

No, kritičar svakako daje veoma zapaženo mjesto ovome djelu u razvoju sovjetskog romana, zaključujući da "Jazavci" predstavljaju, u odnosu na Leonovljevu ornamentalnu prozu s početka tridesetih godina, krupan korak ka realističkom opisivanju realnog na fonu rasvjetljavanja suštinskih pitanja epohe.

Kovaljov, inače, konstatuje opravdano rane uticaje Dostojevskog u "Kraju malog Vovjeka", istovremeno nedovoljno ubjedljivo upozoravajući da je "podražavanje autora F.M.Dostojevskom veoma umanjivalo značaj priče",⁴ a svoju tvrdnju argumentuje izjavama Dostojevskijevih junaka protiv socijalističkog poretka, što je, opet, tipska primjedba kad je u pitanju navedeni odnos prema klasičnom naslijeđu u novom sovjetskom društvu.⁵

Najbolje Leonovljevo djelo, "Lopov", koje je otvorilo tamniju stranu revolucije, svakako da je predstavljalo posebnu metu napada dežurne kritike, ali i afirmisanih kritičara, koji su u ukupnom pogledu dali značajnog udjela u afirmisanju poetike ovog pisca. Tako se i prva primjedba V.Kovaljova u poglavlju o ovom romanu svodi na zaključak da je autor zanemario bitne odlike sovjetske realnosti, a da je Vekšinov neuspjeh rezultat zaostalosti i neshvatanja novih historijskih uslova, te stoga nije u stanju da u miru pristupi novom životu i izgradnji društva. Osnovna zamjerka kritičara svodi se na to da Leonov kulturu razmatra kao sumu vanklasnih i vanvremenskih vrijednosti; i čemu se, u stvari, ponovo obraćao zahtjev kritike da pisac svoje djelo propušta kroz prizmu zahtjeva poretka na planu kulturne revolucije. U takvom tonu je i zamjerka što djelo nema dovoljno naglašena humanistička stremljenja, kao, očigledno, jedno od sredstava optimističkog projektovanja sovjetskog načina življenja u umjetničko djelo.

⁴ Ibid, str. 17.

⁵ No, sličnost nekih likova (Semjon, Nastja) sa junacima Dostojevskog, što je inače naša kritika zapazila, Kovaljov ovdje ne navodi, a koncepciju lika krojača Katušina nalazi ne kod ovog ruskog klasika, nego kod junaka Gorkoga ("Gradić Okurov"), što je u svakom slučaju manje osnovano.

I kad je u pitanju jedna od centralnih tema u romanu - točnije NMF-a, kritičar tvrdi da pisac nije uspio da otkrije suštinu ovog perioda, te da je savremeni život prikazao netačno i jednostrano (što, napomenemo, nije niti imperativ u umjetničkom djelu formirano po svojim kanonima), to jeste kao period pritiska malograđanско-buržoaske stihije, a da je netačno naslikana perspektiva socijalističke izgradnje. Ovakvo stanovište kritičara zasnovano na koncepciji odraza svakako je u krajnjoj liniji u direktnoj funkciji na planu afirmacije sugerisanih literarnih pozicija.

I povodom psihološkog plana romana postoje zamjerke zbog isticanja podsvjesnog u djelu, čime se po Kovaljovljevom stanovištu direktno ide na štetu svjesnog kod ličnosti u novim društvenim okolnostima. Ovu svoju ocjenu kritičar argumentuje protestom Gorkog protiv okretanja nekih pisaca psihopatologiji.

Inače, izjašnjavanje Leonova o snažnom uticaju Dostojevskog Kovaljov (upravo sa pozicija Gorkog o istom pitanju) smatra predimenzioniranim i neosnovanim, i tom prilikom zaključuje:

"Odnoseći se prema učenju kod Dostojevskog kao prema sredstvu povišavanja umjetničkog majstorstva, Leonov je zaboravljao na to da neki elementi stare umjetničke forme nose pečat klasne ideologije pod kojom su i stvoreni, i ne mogu biti mehanički preneseni u sovjetsku književnost".⁶

Ali Kovaljov previdja činjenicu da umjetničke forme istovremeno sadrže i svestremenske, univerzalne parametre, upravo važeće u svakom vremenu ako se postave na pravi način, te stoga ni kod Leonova nije bilo riječi o mehaničkom prenošenju formi ruskog klasika u novo vrijeme, već o propitivanju svevažećih pozicija stvaralačkog tuma i umjetničkog čina. No, imajući u vidu i negativne stavove drugih kritičara povodom izlaska "Lopova", kritičar

⁶Ibid, str. 101.

solidarno zaključuje:

"Roman Lopov dobio je prirodno (podvukao D.K.) negativnu ocjenu u sovjetskoj štampi. Rapovski kritičari ubrzo su promijenili ušhićen odnos prema romanu i prešli od neopravdanih (podvukao D.K.) slavoobjki na njegovo potpuno poništavanje".⁷

Istovremeno, kritičar preferira uticaj Gorkoga na Leonova, i tu svoju poziciju daje u sugestivnom tonu i orijentaciji ka već proklamovanim načelima nove literature.

Da je riječ o studiji objavljenoj tek godinu dana nakon Staljinove smrti, ali u stalnom i snažnom produženom uticaju neoslabljenih koncepcija o utilitarnosti umjetnosti, svjedoči i tumačenje romana "Soć", povodom kojeg Kovaljov navodi da u osnovi sovjetske literature leže ideje socijalizma i komunističke partije uz odražavanje života s marksističkih pozicija. Takođe ističe i vaspitnu ulogu partije među piscima, a u vezi sa navedenim romanom naglašava sve važniju temu socijalističke izgradnje, te da je malo djela poput ovog, iz 20-tih i 30-tih godina, koja na takav umjetnički način prikazuju sliku ekonomskog razvitka zemlje.

Zamjerke koje kritičar upućuje ovom djelu odnose se npr. na to da "Leonov nije dao svijetle tipične likove naprednih seljaka u čijoj svijesti je sazrijevala težnja ka novom, kolhoznom životu",⁸ ali je zato prvi u sovjetskoj literaturi stvorio lik komuniste truhbenika u novim uslovima rekonstrukcije. No, s druge strane, Kovaljov nedostatak romana vidi i u jednostranom prikazu veza i odnosa boljševika-rukovodioca sa ljudima, masom.

Razumljivo je što kritičar sa ovakvih pozicija i temu intencije ne prihvata s prevelikim odobravanjem, smatrajući da u sovjetskoj literaturi dvadesetih godina prihvatana upravo (!) "nauštrb važnije savremene tematike",⁹ (što se, naravno, u našoj

⁷Ibid, str. 112.

⁸Ibid, str. 145.

⁹Ibid, str. 166.

kritici prihvata sasvim drugačije, u pozitivnom smislu). Očigledno je da je u vrijeme nastanka ove studije, u prvoj polovini šezdesetih godina, V.Kovaljov sasvim preferirao teme sa širim opsegom, o socijalističkoj izgradnji u najširim narodnim slojevima, te mu je tema inteligencije kao "odavno riješeno pitanje",¹⁰ zbog suštynosti društvenog sloja, a i vjerovatno na osnovu recidiva klasičnog nasljedja i zastupljenosti ove teme u njemu, bila svakako tema od doziranog i obavezno pri tom sporednog značaja. Posebno kad je u pitanju toliko opisivani lik "kolebljivog inteligenta", umjesto da se intenzivira proces političke diferencijacije inteligencije i njen prelazak na pozicije radničke klase. Ovo je upravo, kako potom naglašava kritičar, značajan Leonovljev tematski doprinos već u "Soču" (likovi inženjera Renea i Buraga, kao antipoda u prihvatanju društvenih ciljeva). Tekst Kovaljova nadalje obiluje stavovima o "klasnoj tački gledišta za sovjetskog pisca", kao vrijednosnom kriterijumu od najvećeg značaja.

Temu romana "Skutarevski" kritičar vidi u produženom Leonovljevom tretmanu političke teme prednosti novog poretka nad kapitalizmom, a smisao istorije glavnog junaka u njegovom preobražanju od predstavnika stare naučne inteligencije do naučnika novog tipa. Kovaljov je u pravu kad ovim povodom piše da je junak naučni rad prihvatao kao nešto odvojeno od tokova savremenog društvenog trenutka, ne razlikujući njegovu funkciju u ime čiste nauke od funkcije konkretne koristi narodu i poretku, te da je centralno mjesto romana korjenita idejna promjena stavova Skutarevskog - od predstavnika stare naučne inteligencije, odvojenog od naroda, do zastupnika pozicija radničke klase. Roman "Skutarevski" inače pripada djelima sovjetskog pisca koja imaju naglašeniju notu angažovanog, te Kovaljov ima pravo kad piše da je Leonov ovdje

¹⁰ Ibid, str. 166.

"dao kritiku individualizma, svojstvenog staroj tehničkoj inteligenciji, pokazao nadrastanje buržoaskog morala od strane najboljih predstavnika te inteligencije. Pisac je nesumnjivo polazio od osnovnih misli Gorkog po ovom pitanju. Leonov je pokušao da pokaže izvore egocentrične psihologije u redovima stare inteligencije, nemoć individualizma, da pokaže jednu od najvažnijih crta novog čovjeka - kolektivizam".¹¹ Povezanost sa realnim zbivanjima kritičar ovdje nalazi u temi "Prompartije", što je i naša kritika prokomentarisala.

U tumačenju sljedećeg romana, "Put ka okeanu", svratićemo pažnju svakako na Kovaljovljevo analizovanje višeznačnosti motiv "okeana". Osim umjetničkog značenja pojma Okeana kao grada budućnosti, kritičar ispravno navodi da je Leonov pod ovim pojmom podrazumijevao i simbol komunističke budućnosti, jer je u ovakvom svjetlu ovaj roman Leonova, kao pisca-saputnika, sadržajno i tematski najbliži zahtjevima sovjetske kritike o afirmativnom tumačenju socijalističke stvarnosti, te je Leonovljev visoki spisateljski nivo predstavljao pouzdan razlog da ovaj roman ne zapada u vode naglašene utilitarnosti. Lik glavnog junaka, Kurilova, kritičar tumači u pozitivnom smislu, kako ga je i naša kritika sagledala, i takodje piše da ovaj lik nije osiromašen time što ga je bolest odvojila od društvenih aktivnosti, već je kroz takvo stanje dat još izraženije, sa pojačanom notom humanističke

Jedan od bitnih Kovaljovljevih zaključaka o ovom djelu, koji je je nesumnjivo afirmisalo zamišljene, potencijalne ideje o idealnom društvu pod komunističkom nomenklaturom, glasi:

"Putem ka okeanu pisac je nastojao da odgovori na zahtjeve partije i naroda upućene sovjetskoj literaturi - da se stvaraju umjetničke sinteze socijalističke stvarnosti, da se pokazuje

¹¹Ibid, str. 230.

život sovjetskog društva u njegovom kretanju ka komunizmu".¹²

U svojoj drugoj studiji o opusu Leonida Leonova, objavljenoj osam godina kasnije¹³ V.Kovaljov nastavlja svoj interes za djelo ovog pisca analizom njegovog posljednjeg objavljenog romana "Ruska šuma" i dramskog opusa (koji, kako smo konstatovali, nije u značajnijoj mjeri proučen u kritici na srpskohrvatskom jeziku), a također ispituje i odnos dviju redakcija "Lopova".

U prvom dijelu studije kritičar na početku ukazuje na Leonovljevo oslobađanje od estetizma nakon prvih značajnijih pripovijedaka i njegovo kompleksnije okretanje socijalnim temama (stara i nova Rusija, seljaštvo i revolucija, boljševici i narod). Priznajući visok nivo umjetničkih dometa na ove teme u "Jazavcima", Kovaljov navodi osude rapovske kritike posebno u vezi sa nasljedjem Dostojevskog, ali sam ne iznosi ocjene na planu sociološkog metoda. "Soč" je, međjutim, po njemu, djelo sa optimističkom prognozom razvoja zemlje sovjeta, a "Skutarevski" društveno-politički i filozofski roman sa osnovnim temama – inteligencija i revolucija, nauka i socijalizam. Pristupajući temi ruske šume i značenjima samog pojma, on pravilno ističe svo bogatstvo ovog višeznačnog simbola insistirajući pri tom na njegovoj društvenoj osnovici i ulozi fokusa brojnih drugih socijalnih tema u romanu; stoga naglašenu borbu za očuvanje ruske šume u leonovskom vidjenju prihvata, svakako, kao borbu za očuvanje identiteta ruskog naroda i njegove budućnosti.

Jedno od najznačajnijih mjesta u analizovanju ovog romana Kovaljov je (kako je to slučaj i u našoj kritici) posvetio sagledavanju odnosa dvojice junaka-antipoda u djelu, Vihrova i Gracijanskog, pri tom vezujući porijeklo Gracijanskog za nasljedje

¹²Ibid, str. 377.

¹³V.A.Kovaljov, "Stvaralaštvo Leonida Leonova", AN SSSR, Moskva-Lenjingrad, 1962.

buržoasko provenijencije, s tendencijom negiranja nastanka takvog junaka u literaturi prema prototipu iz savremenog sovjetskog društva. Evidentne negativnosti u Kovaljovljevom pristupu analizovanju "ruske šume" sastoje se upravo u tome što je vrijednosni nivo djela vezivao za podudarnosti sa realnim zbivanjima u sovjetskoj svakodnevici i moguće prototipove; također je više u publicističkoj ravni propitivao aktuelnost teme neplanskog korišćenja šumskog bogatstva zemlje, a nauštrb ukupne višeznačnosti navedenog simbola. Na kraju poglavlja o "Ruskoj šumi" Kovaljov se vraća analizovanju lika Gracijanskog insistirajući i dalje na njegovom buržoaskom porijeklu i pri tom negirajući suprotno mišljenje sovjetskog kritičara M.Ščeglova deplasiranim zaključkom:

"Zar malogradjanština, kao i gracijanština - pita se ovim povodom Kovaljov - nijesu nasljedje starog društva? Prateći logiku kritičara, trebalo bi tražiti korijene malogradjanštine u socijalističkoj stvarnosti. M.Ščeglov je veoma griješio u ocjeni socijalno-istorijskog smisla gracijanštine".¹⁴

Analizi redakcija "Lopova" kritičar prilazi sa šireg aspekta u pokušaju da ukaže na brojne razloge koji pisce navode da ponovo pristupaju već publikovanom djelu, i istovremeno ukazuje na neke ovakve primjere najčešće svode na djelimičnu preradu stilskog karaktera ili pak promjenu odredjenih epizoda. Ovakve primjere zapaža i u Leonovljevom opusu kad su u pitanju i druga djela ("Jazavci", "Put ka okeanu", "Običan čovjek"), a novu redakciju "Lopova" opravdano tretira kao korjenit proces kroz novo korišćenje već postojećih umjetničkih mogućnosti, konflikata i situacija iz prve redakcije. Kovaljov pri tom izvodi inače problematičan zaključak da će u istoriji sovjetske literature ostat:

¹⁴Ibid, str. 224.

dva "Lopova", mada je iz supostavljanja obje redakcije nesumnjivo prihvatljivija pozicija da je pisac izvršio kreativno finiširanje otvorenih mogućnosti djela i vlastitih pozicija, formirajući konačnu verziju jednog jedinstvenog djela kao takvog uz neminovne suprotstavljanje novog vremena i rješenja, koje je samo nudilo kao odgovor na autorake dileme od prije tri decenije.

Kritičar nije propustio da naglasi kako je Leonov u ovom inače proskribovanom od strane sovjetske kritike romanu izvršio subjektivno selektiranje književnog materijala, ispoljio interes za uništenim sudbinama i likovima koji ne afirmišu sovjetsku svakodnevicu. Tumačeći ove odlike djela kao vidne nedostatke, Kovaljov zaključuje da je, pored napada u svjetlu izputiranja trockističkih pozicija pisca, roman ipak prihvaćen kao pokušaj unjetničkog uopštavanja perioda NEP-a. Kritičar nadalje insistira na tome da (povodom uticaja Dostojevskog) Leonov "nikad nije pretvarao podsvjesnu sferu u početak svih početaka ljudskog ponašanja",¹⁵ te da je "u prevlasti podsvjesnog vidio ljudski nedostatak, nesavršenost koju treba prevladati",¹⁶ što se ne može prihvatiti u cjelini, a govori o opštem trendu negiranja veza sovjetskog pisca sa poetikom ruskog klasika. Povodom drugog zaključka treba istaći da je, kako je i naša kritika procijenila, osnovni ljudski nedostatak Leonov vidio u neposjedovanju moralnih normi, pri tom smješten u sferi podsvjesnog, bio ona vrsta nesavršenosti za rješanjem koje je on tragao u svom cjelokupnom stvaralaštvu.

Povodom izmjena u djelu, Kovaljov posebnu pažnju obraća na promjene u koncepciji likova, posebno Dolomanove, Pirsova, a najviše glavnog junaka, što je, doista, i jedno od centralnih mjesta u odnosu dviju redakcija.

¹⁵Ibid, str. 237.

¹⁶Ibid, str. 238.

Važno je istaći mišljenje kritičara o tome da perspektive preporoda junaka u prvoj i drugoj redakciji bacaju različito svjetlo na njegov lik, te da uslovnost izlaza u drugoj redakciji koincidira sa naraslon crtom željeznog karaktera junaka, te time i ukupno naglašenijom negativnom obojenosti. Povodom emotivnog odnosa Dolomunova i Vekšina Kovaljov nema za pravo kad tvrdi da ona ne voli glavnog junaka, pošto je sav njen način života usmjeren na osvetu Vekšinu: ovo, u stvari, istovremeno znaši da su emocije zadržane mada sa posebnim predznakom, te je odgovor na ovo pitanje daleko bliži razrješenju u tretmanu ljubavi kao ljubavi-mržnje, kako smo već imali prilike da uočimo stavove ovim povodom u našoj kritici. Nije uvjerljivo niti poredjenje Vekšina sa Gracijanskim, prvenstveno stoga što ovaj drugi teži ka uspjehu, koji za Vekšina nije autentičan izlaz iz vlastitih dilema, ali je Kovaljov potom u pravu kad insistira na Vekšinovoj naglašenoj otcijepljenosti od mase, kojoj je ranije pripadao, a u drugoj redakciji postao otpadnik izgubivši veze sa njom. Zaključujući ovaj dio problema, kritičar osnovano insistira na tome da su mijene u redakcijama nastale usled toga što je idejno-psihološki lik ovog junaka, za razliku od 20-tih godina, prve redakcije, pisac krajem šezdesetih mogao sagledati u jednom sintetizovanom vidu i trenutku, kada su brojne perspektive njegovih junaka dobijale i objektivnu potvrdu i vrženje. U stvari, Kovaljov je u prvoj i drugoj redakciji Kovaljov apostrofira naglašen kritički odnos Leonova prema ovom liku tačno uočavajući da je imaginarni pisac kao književni junak u prvoj verziji djela imao više posmatračku funkciju, dok u drugoj autor "Lopova" i polemische u izrazitijoj mjeri sa njim, ali i odbacuje njegove (svoje) kreativne pozicije, oslikavajući ga (u smislu literarnog alter-ega) i kao nastavljaja poetike Dostojevskog u samom djelu; istovremeno polemische s njim zbog istog, ona ko kako je polemisala sa njim, u stvari, sovjetska kritika. No, tim prije diskutabilnije zvuči Kovaljovljeva kategorična ocjena

da se Leonov i Firsov ni u kom slučaju ne mogu poistovjetiti, pošto su na širokoj skali doticaja pravog i imaginarnog pisca sve mogućnosti otprilike prisutne i izvrsto prepletene u autentično literarno ještinstvo umjetničkog čina. Kritičar je povodom intenzivirane uloge Firsova u drugoj redakciji naveo i ulogu dodatog epiloga, čime se roman omedjio početkom i krajem kroz prisustvo ovog literarnog junaka, a istovremeno samim tim intenzivirala linija umjetničkog čina u književnom djelu.

Po Kovaljovu lik Čikiljova nije pretrpio bitnije izmjene, nada je trebalo, (kao u našoj kritici) ukazati na nove crte čovječnosti u koncepciji ovog lika (odnos Čikiljova prema kćerki Balujeve, njegova ispovijest o ponižavanjima u djetinjstvu, itd.).

Inače, kritičar nije na ovom mjestu ukazao na bitne promjene u koncepciji lika Atašeza, komuniste, koji je u drugoj redakciji dat u naglašenijem depoetizovanom i birokratizovanom svjetlu kroz postupke prema glavnom junaku djela; no, ovakva kritička zapažanja su odsutna svakako zbog prisustva političke cenzure ili pak, istovremeno, i stavova samog kritičara prema neafirmativnim temama sovjetskog perioda.

Ovo poglavlje Kovaljov završava jednim liberalnijim zaključkom; on pravilno skreće pažnju na to da se po Leonovu ovim romanom "osudjuje nebriga prema čovjeku, ta 'gvozdenost', taj metod djelovanja na ljude po principu - što oštrije to bolje. Sada tim osudjuje se atmosfera perioda kulta ličnosti, kada se ovaj princip katkad šire primjenjivao".¹⁷ Ovakav zaključak Kovaljov je i mogao objaviti 1962, ali ne i 1954. godine, u vrijeme nastanka prve knjige.

¹⁷ Ibid, str. 278. (Povodom recepcije Leonovljevog stvaralaštva van granica SSSR, od jugoslovenskih kritičara V. Kovaljov počinje Milosava Bačovića pozitivno ocjenjujući njegov rad o sovjetskom piscu iz 1957. god. objavljen u "Savremeniku".)

U istoj stufiji on posvećuje pažnju i dramskom opusu ovog pisca i sagledava ga također u vezi sa društvenom problematikom vremena u kojem su nastajale drame Leonova kao umjetnički komentar najznačajnijih tema u povodu revolucije. Tako za poimanje njegovog ukupne evolutivne linije u dramaturgiji, kao vrlo značajne ističe rane drame "Untilovsk" i "Jazavce" (dramatizacija).

U vezi sa "Jazavcima" navodi poznatu činjenicu da je dramatizacija, sa sociološkog aspekta pretrpjela izmjene: socijalna komponenta, u odnosu na psihološku u romanesknom štivu, odnijela je prevagu.¹⁸ Ovakav zaokret, shodno preovladjujućem stavu sovjetske kritike, Kovaljov procjenjuje, u svakom slučaju, ne posebno uvjerljivim argumentima, kao što su napredak u koncepciji, izražavajući uobičajenu bojazan da bi preko psihološkog plana princip indirektnog odražavanja stvarnosti mogao pružiti pogrešnu sliku samog objekta promatranja.

Analizujući dramu "Untilovsk", on poklanja posebnu pažnju autorskom razobličavanju "untilovštine" kao pojma malogradjanskog načina života koji uništava snagu jedinke, dok izlaz vidi u borbi inteligenta (Buslov) da se otrgne iz takve sredine. Istovremeno apostrofira polemičan odnos sovjetske kritike prema ovom dramskom tekstu na osnovu zamjerki oko autorovog nedovoljnog otkrivanja korijena untilovštine i psihe glavnih likova; no, činjenica je da je povod napada i ovdje bio naglašen psihološki plan i preko njega uticaj poetike Dostojevskog.

Iako je motiv kulta ličnosti u "Lopovu" osudio, očigledno da iz istog razloga Kovaljov ipak vrlo malo prostora posvećuje drami "Mećava". On navodi negativne ocjene drugih kritičara

¹⁸ Kovaljov piše da, mada je autor nastojao da u prvi plan istakne lik Jegora Brikina i psihološku strukturu djela, teatar Vahtangova je uticao na njega da u prvi plan postavi odnos braće Rahljejevih, Semjona i Pavla, čime je dramski akcenat prenesen na socijalnu osnovu.

(A.Gurvič, V.Pomenko), sve do tumačenja ovog djela kao ostvarenja klevetničke prirode i rezultata stvaralačke krize (V.Akimov), zbog čega je upravo i došlo do nedostatka socijalne analize u drami i odricanja od socijalno značajnih kriterijuma u oslikavanju savremenika. Ovakva stanovišta, istina, Kovaljov ocjenjuje kao vulgarno-sociološki obojene sudove, kojima se na deplasiran način tretiraju određeni problemi, ali ipak i sam ovo uspješno dramsko štivo Leonova prihvata kao trenutni autorski neuspjeh.

Povodom "Zlatne kočije" (I redakcija), također na malom prostoru, kritičar odbacuje negativne ocjene kritike, ali kao vrijednosni kriterijum ističe to što u ovoj drami nikakvih idejnih grešaka nije bilo, izražavajući pri tom žaljenje što prva varijanta nije postavljena na scenu, jer bi, moguće je, "pomogla u borbi sa raspoloženjima samozadovoljstva, sa tendencijama idealizacije i beskonfliktnosti, koje su se ispoljile u literaturi i životu krajem 40-tih i početkom 50-tih godina".¹⁹ Drame "Polovčanski vrtovi", "Vuk" i "Običan čovjek" ocjenjuje kao ostvarenja u kojima je mnogo rečeno o sovjetskoj porodici, načinu života i duhovnom svijetu ruskih ljudi, dok je "Najezda" za njega, svakako, uspješna sovjetska drama, koja je obuhvatila sve stadijume rata do konačne pobjede sovjetskog naroda, uključujući njegova istorijska stradanja.

...

U studiji "Realizam Leonova", nastaloj 1969. Kovaljov najveću pažnju posvećuje leonovskom umjetničkom postupku na brojnim primjerima poetike (metod indirektnog odražavanja stvarnosti, odnos prema čitaocu kao aktivnom sudioniku umjetničkog čina, odnos pisca prema temi; iskazi junaka djela, tip novog junaka - aktivnog stvaraoca i u tom smislu značaj njegove profesije kao bitne odrednice ukupne koncepcije lika).

¹⁹Ibid, str. 67.

Naša kritika je, kako smo prethodno u više navrata pokazali, upravo takodje posvećivala značajnu pažnju ovim odlikama poetike sovjetskog pisca, time je posvjedošen njen širok interes i posmatranje problematike kad je u pitanju Leonovljevi opus i u sferi uticaja Dostojevskog i vlastitih literarnih traganja.

U ravni sociološkog metoda za analizovanje poetike pisca u ovoj studiji od značaja je poglavlje "Leonov i gorkijevska tradicija". Na samom početku kritičar opovrgava rane sumnje Gorkog o potencijalnoj opasnosti da Leonov poput L. Andrejeva, napustivši realne životne probleme, zadje u estetičke apstrakcije, uski psihologizam i apstraktnu simboliku (izuzimajući drame "Untilovski" i "Ljenuška" sa recidivima ovakvog karaktera).

Afirmišući živu povezanost pisca sa realnim zahtjevima i temama vremena, Kovaljov u ovom pogledu, kao jednu od značajnih, navodi temu stihije, njenog savladavanja i uvođenja u korito svjesnih aktivnosti kolektiva i naroda u cjelini u cilju stvaranja novih egzistencijalnih formi. Doista, ova tema se kao bitna odrednica provlači kroz brojna djela Leonova, od ranih početaka do posljednjih romana uz ostvarenje stalnog kontakta sa ishodištima iz realnosti. O odnosu Gorkog prema Dostojevskom (a opet u vezi sa Leonovom) Kovaljov sasvim opravdano naglašava da je Gorki kod ruskog klasika potencirao prvenstveno konzervativne strane njegove ideologije, ponekad poistovjećujući osjećanja i misli Lenina i autora do najvišeg stepena. Tako povodom "Zapisa iz podzemlja" kritičar upravo i zapaža da Gorki nije govorio o kritičkom odnosu Dostojevskog prema stvorenim likovima, te da nije naglasio široku humanističku poziciju pisca. Zbog ovakvog odnosa Kovaljov smatra logičnim Gorkijeva sugestije da Leonov od Dostojevskog uče prvenstveno spisateljskoj tehnici, a isti povodom navodi izjavu Leonova da on ovakva upozorenja nije previše uzimao u obzir, tim prije što je kod Dostojevskog posebno uvažavao fanatičan odnos prema Rusiji i njegov planeni odnos prema

drštvenim pojavama. U ovakvom kontekstu, obrazlažući i pravljajući zamjerke kritike upućene Leonovu povodom sličnosti junaka sa odgovarajućim likovima ruskog klasika, Kovaljov se argumentovano poziva i na izjavu samog Leonova da je takav postupak nalaženje rješenja: jer o novom čovjeku (koji se još nije na društvenom planu diferencirao u njegovoj optici) nije pristajao da piše deklarativno i tematski; onako kako je to bio čest slučaj u tekućoj literarnoj produkciji.

Očigledno da se od prve studije "Romani Leonida Leonova" iz 1954. godine, preko druge, "Stvaralaštvo Leonida Leonova" iz 1962. do ove posljednje, kao indikativan pokazatelj odnosa u sovjetskoj kritici prema kulturnom naslijeđu, posebno prema djelu Dostojevskog, stavovi Kovaljova indikativno mijenjaju u smislu pozitivnog uticaja ruskog klasika na ovog sovjetskog pisca i anticipiraju korjenitije promjene u kulturnoj klimi posljednjih decenija.

U vezi sa recepcijom Gorkog Kovaljov zapaža uticaje u "Untilovsku", "Lopovu", "Soću", "Skakavcima", "Skutarevskom" i "Putu ka okeanu" ispravno tvrdeći da je "kod Leonova 'koordinata rada' - rezultat gorkijevske estetike rada. Leonov vidi principijelni značaj profesionalnih početaka u liku savremenika, razotkriva nove mogućnosti pronicanja umjetnosti u dubine ljudskog duha kroz profesionalnu psihologiju".²⁰

Istovremeno, on navodi i izjavu Leonova o široj vrsti uticaja Gorkog na njegovo stvaralaštvo. Naime, autentična je Leonovljeva izjava, koja baca pravo svjetlo na ovaj odnos, da on nije pretrpio od Gorkog direktan širi uticaj na vlastitu poetiku, već je Gorki najveći upliv na njegov opus imao kao stariji pisac koji je zastupao autentične vrijednosti u sovjetskoj literaturi, pružajući presudnu podršku pravim stvaralocima, često dovodeći u pitanje

²⁰ Ibid, str. 119.

nje na taj način i vlastiti ugled pa čak i lični integritet u datom društvenom trenutku.

Izvoleli na kraju opštiji zaključak o ovom uticaju, Kovaljov navodi neke evidentne uticaje, posebno na planu koncepcije likova: "Gorkijevski impuls - piše on ovim povodom - bio je i ostao jedan od najznačajnijih u djelatnosti Leonova romansijera, dramaturga, publiciste, društvenog radnika. Ne postoji neki poseban vremenski ograničen period gorkijevskog uticaja na Leonova. On je stalan i raznovrstan. On ne vodi ka podražavanju, ponavljanju. (...) I stoga će kritika zapaziti kod mladog Ivana Vihrova gorkijevsko radoznalo traganje svoje čovječanske obaveze na zemlji, zaključiće da postoje crte duhovne srodnosti Gracijanskog i Stratonova s Klimom Samginom, lik Kniševa će pronaći u nizu gorkijevskih figura kapitalista".²¹

Među opsežnijim studijama o poetici L. Leonova, objavljenim posljednjih godina, posebnu pažnju privlači knjiga Leonida Jeršova "Sjećanje i vrijeme", objavljena 1984. god. u Moskvi. Pristup opusu ovog sovjetskog pisca kritičar ostvaruje kroz komparativno sagledavanje njegovog doprinosa u ruskoj sovjetskoj književnosti prema djelu Šolohova, i tom prilikom pravi valjanu distinkciju zapažanjem da "ako je Šolohov umnogome doprinio epusu i višeka, onda je prosvat filozofske proze neodvojiv od umjetničkih traganja Leonova".²² Povodom društvene sfere odrađene u djelima Leonova kritičar navodi inače već tradicionalne teme očeva i djece i raspada porodičnih i prijateljskih veza, i u ovom pogledu ukazuje na novu interpretaciju ovakve tematike kod ovog pisca, prema kojoj "u prvi plan izbija ideja nasljednosti

²¹Ibid, str. 136-137.

²²Leonid Jeršov, "Sjećanje i vrijeme, "Savremenik", Moskva, 1984, str. 5-283; str. 104.

koj raznih pokoljenja, a razlika počinje kako među 'očevima' (Vihrov - Gracijanski), tako i među 'djecom' (Polja i Varja - mladi 'verodostojni'). To jeste, opet imamo vraćanje na staru temu, ali već pod drugim znakom - raslojavanje se vrši ne među pokoljenjima, već unutar pokoljenja. I to još vjerodostojnije, dublje prenosi istinski dijalektiku života".²⁴

Povodom socijalnog konteksta u dramaturgiji Leonova Jeršov ispravno analizuje odnos psihološkog i sociološkog plana. Po njemu dramaturgija ovog pisca odražava unutarnji dramatizam epohe, krajnje zaoštreni istoricizam, pri čemu istovremeno nijesu glavni događaji, već njihovi odrazi u psihi junaka, odraz prošlosti u novom vremenu.

Vraćajući se ponovo kroz strukturalistički pristup odnosu poetike Leonova i Šolohova, Jeršov insistira na istovjetnosti poetski proosjećane teme, koja nije logički obnažena, i naglašava da Šolohov ostaje čak u sferi velikih filozofskih uopštavanja na emocionalnoj osnovi, a da se Leonov često obraća "asocijativno-alegorijskoj, intelektualno naglašenoj formi izražavanja ideje, koja na najjačim mjestima probija likovno-metaforičnu podlogu pripovijedanja. U ovom smislu - zaključuje Jeršov - Leonov je bliže Dostojevskom i opšteevropskoj tradiciji filozofskog žanra",²⁵ ovaj zaključak, svakako, baca pravo svjetlo na odnos dva velika sovjetska pisca, kao i na suštinske odlike Leonovljeve poetike u cjelini.

Vrijedno pažnje je, nadalje, poredjenje po filozofskom kontrapunktu "Ruske šume" sa Manovim "Doktorom Faustusom" uz primjedbu da je njemački pisac povodom ovog svog djela priznavao neizmjenljiv uticaj bolesnog, apokaliptično-protestnog svijeta Dostojevskog. Koristeći se ponovo komparativnim postupkom, Jeršov

²⁴Ibid, str. 109-110.

²⁵Ibid, str. 148.

konstatuje da "Leonov kao jedan od najtipičnijih predstavnika filozofskog romana socijalističkog realizma, za razliku od T.Mana, pokazuje razvitak karaktera po uzlaznoj liniji. Upravo zbog toga i u 'Putu ka okeanu' i u 'Ruskoj Muzi' takvi likovi, koji, naravno, imaju svoje opasnosti, čine osnovu djela. Leonov razotkriva kao jednu od generalnih tema 'Ruske Muzi' temu odgovornosti ličnosti pred narodom i istorijom".²⁶

I ovaj zaključak kritičara na širem poetskom planu Leonovljevog stvaralaštva može se prihvatiti kao jedan od generalno važećih sudova, koji, koicidirajući sa leonovskom etičkom perspektivom, egzistira kao osnovni korektiv u većini ostvarenja ovog sovjetskog pisca, počev još od pripovijedaka sa socijalnom, ratnom tematikom.

Imaše, studija Jeršova, u kojoj susrećemo i brojna opšta mjesta iz sovjetske kritike o poetici Leonova, kao analitički rad novijeg datuma, u odnosu na prethodne opsežne studije lišena je u značajnoj mjeri recidiva angažovane kritike, čiji korijeni sežu još do ranih rapovskih istupa ortodoksnog karaktera podudarnih sa širim stavovima političke cenzure.

...

Opsežna studija Natalije A.Groznove pod nazivom "Stvaralaštvo Leonida Leonova i tradicije ruske klasične literature", takodje novijeg datuma (1982.) vrijedno je ostvarenje na planu recepcije stvaralaštva Dostojevskog na poetiku Leonova, kako u svjetlu tumačenja sovjetske kritike tako i po dometima vlastitih proučavanja ovog kritičara. Ovaj odnos je prikazan na publicističkoj gradnji sovjetskog pisca, a posebno kroz analizu romana "Jazavci" i dviju redakcija "Lopova", uz, treba napomenuti, i jedan broj drugih diskutabilne prirode.

Na početku prikazivanja ove akribične studije, u kojoj je

²⁶Ibid, str. 139.

Groznova uspjela da fokusira veliki broj najznačajnijih pitanja iz navedene oblasti, treba istaći da je ova knjiga istovremeno i ilustrativna potvrda u komparativnom smislu da su i kritičari na srpskohrvatskom jeziku u svojim radovima obuhvatili i najveći broj problematičnih tačaka odgovarajućeg karaktera koja se propituju u sovjetskoj kritici o Leonovu.

Tako već na početku Groznova (kako je to isticano i u našoj kritici, ali kod nas ne u negativnom smislu) započinje svoje analizovanje podsjećajući na činjenicu da je sovjetska kritika, posebno u početku, zbog prisutnih raznih uticaja, negirala samostalnost Leonovljevih djela.; ovim povodom kritičar se poziva i na slične stavove Gorkog, i navodi imena koja smo sretali i u radovima na srpskohrvatskom jeziku - Ljeskova, Gogolja, Remizova, posebno Dostojevskog. Slične zarjčke o pogubnom uticaju posljednjeg kritika je, kako navodi Groznova, uputila i povodom pojavljivanja "Jazavaca" i "Lopova". Ona podsjeća i na nadu Gorkog da će Leonov odoljeti i uticaju ruskog klasika, ali istovremeno i citirajući Leonovljev javni pledoaje za poetiku Dostojevskog. U ovakvom kontekstu ona nadalje sagledava roman "Soć" kao djelo koje je činilo mogući prelom, te citira i optimističke tvrdnje Gorkog i sugestije da ovog sovjetskog pisca preusmjeri ka poetici Tolstoj, Ljermontova i Turgeneva, a da istovremeno odnos prema Dostojevskom razvije kao samostalan književno-istorijski problem na širem fonu recepcije u sovjetskoj literaturi.

Povodom suštine odbacivanja djela Dostojevskog u gorkijevskoj interpretaciji Groznova pravilno zapaža razloge u nevjerovanju ruskog klasika u pobjedu revolucije, kao i u njegovoj izraženoj tezi saiznenja i pokornosti, što se, opet, nije podudaralo s koncepcijom Gorkog o budjenju aktivnog odnosa prema društvenoj zbilji. No, kritičar, međjutim, istovremeno ima pravo kad tvrdi da se "ponekad u traganjima za svečovječanskom istinom Gorki, ia-

ko je i odbacivao ideje Dostojevskog o putevima ka sveljudskom bratstvu, sam nalazio upravo na istim tim krugovima nevjerovanja u moralne ideale...".²⁷

Nastavljajući svoje analizovanje, Groznova piše da je pojavljivanje "Puti ka okeanu" (1935.) ponovo zaobitrlilo pitanje uticaja ruske klasične literature i istovremeno uočiava nov odnos problematičnog karaktera u ovom slučaju: "Ako je rani uticaj stvaralaštva Dostojevskog procjenjivan, u smislu tragova učenja u djelima Leonova, kao greške mladosti pisca, sada je nepokornost upozorenjima i zabranama, što pred čitaocima Leonov nije skrivao, kao već jedan od najiskusnijih majstora sovjetske literature, primoravala da se potraže drugi razlozi toliko odane privrženosti Leonova tradiciji Dostojevskog".²⁸

Nakon otvorenih napada kritike na navedeno djelo u ovakvom smjeru, kritičar ukazuje i na njihov nastavak povodom negativnih ocjena drama "Polovčanski vrtovi", "Vuk" i "Mećava".

Medjutim, u poslijeratnom periodu, Groznova ukazuje i na drugačiji tretman, zaokret u ocjenama ovog odnosa u sovjetskoj kritici, i kao ilustrativan navodi primjer tumačenja E. Surkova, koji povodom drama "Najejda" i "Ljonuška" 1944. god. piše o genetskoj vezi, unutarnjoj srodnosti ovih pisaca kao o književno-istorijskoj pojavi, a na planu opštosti umjetničkog temperamenta, srodnosti moralnih traganja i filozofske orijentacije u poetici Dostojevskog i Leonova. Ovakvo tumačenje Groznova ocjenjuje pozitivno, kao polazište za naknadne plodotvorne zaključke E. Surkova na materijalima pomenutih dramskih ostvarenja sovjetskog pisca.

Na, sam u isti tok naglašava da se pomenuti odnos mora prihvatati i kroz stavove samog Leonova, koji je u publicistič-

²⁷ Natalija A. Groznova, "Stvaralaštvo Leonida Leonova i tradicije ruske klasične literature", "Nauka", Lenjingrad, 1982, str. 5-309; str. 12.

²⁸ Ibid, str. 14.

kim spisima često davao zapaženo mjesto ovom pitanju kroz stanovište šireg karaktera o literarnom naslijeđu i naslijeđu uopšte kao osnovi progresa u književnosti, uz ilustrativne napomene (zabilježene i u intervjuima na našem jeziku) o obavezi pisca da prvo prošle ispoli brojnih zapisa svojih značajnih prethodnika.

Pomenute stavove E.Surkova o odnosu Leonova prema naslijeđu Dostojevskog M.Groznova potom tretira kao anticipaciju jednog novog, umnogome izmijenjenog tumačenja datog uticaja, koje je direktno negiralo dogmatske ustaljene ocjene u kritici. Ipak, ona je mišljenja da na ovom planu nijesu dati opsežniji sudovi, koji su mogli doprinijeti nekom korjenitijem zaokretu, ma da su, kako ocjenjuje, proučavanja M.Lobanova i Z.Boguslavske dala određene zapaženije rezultate.

Ovdje treba posebno izdvojiti stav Groznove prema tumačenju savremenosti duhovnog svijeta leonovskih junaka prema analizovanju Boguslavske i V.Kovaljova. (Povodom zamjerki Z.Boguslavske upućene sovjetskom piscu da opisuje duševne drame junaka prošlosti a ne sadašnjosti, te da stoga npr. u "Lopovu" nema oznaka nove epohe) Odsustvo komentara Groznove ilustruje i njeno posredno solidarisanje sa ovakvim stanovištem i time pozicijama o umjetnosti koja mora da odražava sliku vremena i pitanja u kojima nastaje, što je inače jedan od najpregnantnijih zahtjeva poetike socrealizma kao pravca u cjelini. Interpretirajući stavove V.Kovaljova prema naslijeđu Dostojevskog u djelu Leonova, ona izdvaja svakako krucijalno važno stanovište ovog sovjetskog kritičara da sličnosti u ovom smislu postoje usljed toga što se korjeniti problemi čovjekovog bitisanja, propitivani od strane velikog klasika prenose i u sovjetsku epohu kao vii universalnog, svesvetskog naslijeđa.

U daljoj analizi Groznove izdvojilićemo njeno podsjećanje na princip molekularnog razmatranja pojava kao vid naslijeđa preuzetog od Dostojevskog (o čemu piše opsežnije i naša kritika);

o temi "malog Sovjeka" Groznova piše kao o direktnom nasljedju od ovog klasika, što u svakom slučaju predstavlja sužavanje datog pitanja višeslojno tretiranog u ruskoj klasici (Gogolj, Njekrasov, Turgenjev, Tolstoj, Čehov), o čemu je u našoj kritici opsežno pisao S. Benčič u svojoj studiji; (pišući o širem proučavanju poetike Leonova van granica SSSR-a, kritičar kao značajnu studiju u jugoslavenskoj kritici navodi opsežan rad M. Babovića o "Lopovu", objavljen kao Predgovor Sabranim djelima sovjetskog pisca kod nas 1967. godine.)

Groznova nadalje, prateći tretman teme recepcije Dostojevskijeve poetike, šire propitujući dijametralno suprotna stanovišta ovog karaktera, zapaža i narednu etapu devijantnog karaktera u sovjetskoj kritici; tada se za razliku od prvobitnih pokušaja nasilnog odvajanja od nasljedja ruskog klasika prešlo na isto tako neautentično isticanje Leonovljevog prevladavanja ideja i poetike zavedenog uzora. Zamjerke ovakve vrste kritičar posebno upućuje knjizi L. Finka "Lekcije Leonova - stvaralačka evolucija", u kojoj prema njenom zapažanju ime ruskog klasika prije svega služi kao sinonim "apstraktnog humanizma", "metafizičke jednostranosti" i reakcionarnog poimanja socijalnih stanovišta.

Najnovija tumačenja književnog nasljedja kod Leonova, (po nama i najbliža istini kad je u pitanju odnos prema Dostojevskom) Groznova vidi u radovima D. Gorbova, koji piše ne o podražavanju, već o odazivu na slične teme, i o srodstvu, o pretvaranju nasljedja u literarni manir, kao i E. Starikove, koja na podudaran način tumači ovaj odnos. No, Groznova komentariše ovakve stavove kao književnu situaciju u kojoj bi bilo riječi upravo o "ponižavajućoj zavisanosti" ranog Leonova, što u našoj kritici nikad nije tretirano u takvom smislu, već je ukazivano na ovu činjenicu kao na specifičnost talenta i poetike u cjelini, prvenstveno zbog toga što su djela sovjetskog pisca istovremeno uvijek bila na veoma visokom umjetničkom nivou.

U najopširnijem dijelu studije, u kojem daje vlastitu interpretaciju pomenutog odnosa, Groznova svoja istraživanja prvo bazira na odgovarajućim materijalima iz Leonovljeve publicistike. Početak odnosa prema Dostojevskom ona takođe navodi još u ranom periodu, a potom se u već sasvim deklarativno prihvata ovu vezu kao, ne zavisnost, već kreativnu saradnju. U ovakvom smjeru su i njena prosudjivanja da je sovjetski pisac, vodeći složeni dijalog s opusom ruskog klasika, ovaj svoj dio poetike posvetio traganju za onim vrijednostima koje bi i u novim istorijskim uslovima potvrdile svoju životnost i autentičnost. Potom, negirajući neke svoje stavove isključivog karaktera, Groznova ocjenjuje čak i da je uticaj Dostojevskog u sovjetskoj literaturi, šire gledano, bio takav i toliko da su i oni koji su ga poricali, ostajali na koordinatama njegove poetike.

U spektru odredjenog broja negatorskih stavova sovjetske kritike ona navodi i ocjenu Bahtina o ruskom klasiku kao o, mada genijalnom, ali stihijnom, i zato nemoćnom piscu pred istorijskom realnošću, a istovremeno i dijametralno suprotnu ocjenu Lunčarskog, koji je priznavao ovog pisca kao stvaraoca sa dirigentskom palicom, sposobnog da uvede "red" u raznovrsan svijet umjetničkog djela. Ovakve ocjene polarizatorskog tipa Groznova tretira kao indikativne za odredjene protivrječne tendencije u vezi sa odnosom i prema djelu Leonova.

Inače, Leonovljevo deklarisanje za nasljedje Dostojevskog ona izdvaja kao specifično i zbog toga što je vodjeno i nakon 1927. g., dakle u periodu odlučnog odbacivanja nasljedja Dostojevskog u datom kulturnom i književnom intervalu:

"Posebna zasluga Leonova u istoriji ruske sovjetske literature - piše Groznova - i sastoji se posebno u tome što je, kao umjetnik socijalističke revolucije na čitavom stvaralaškom putu nesebično nastojao da sačuva za svoje savremenike istorijsku vrijednost mnogih od tema socijalno-moralnih ideja, koje su

bile odražane u stvaralaštvu Dostojevskog. (...) Najvažniju ulogu ovije je igrala ideja nacionalne samospoznaje, s posebnom moralnom snagom ispoljena kod Dostojevskog. Nije uzalud 'brižno-fantastični odnos Dostojevskog prema Rusiji' bio od izuzetnog značaja za sovjetskog pisca. Leonov je prije i dublje nego bilo ko od njegovih savremenika ocijenio obrascenost Dostojevskog prema 'instinktu opštečovječnosti' i prema instinktu nesebičnosti svog naroda; njegove ocjene maksimalizma nacionalnog karaktera, prema ideji visokog moralnog duga koju je ispovijedao ruski čovjek; njegova stalna razmišljanja o opasnosti 'apstraktno-svjetskog' pristupa problemu ljudske sreće, o originalnosti nacionalne kulture; njegova promišljanja o ulozi ličnosti u istoriji, a ne govoriti inače već o dubinama ljudske psihologije, koje je dosegnuo".²⁹

Groznova nadalje posebno ukazuje na Leonovljevo preuzimanje teme - formule istorijskog puta porevolucionarne Rusije, koja je autentična kao i dijalog s Dostojevskim; posebnu razliku pri tom vidi u tome što je ruski klasik nastojao, ne vjerujući u ishod revolucije, da odgovori svoj narod od takvog puta, dok je Leonov u istome vidio podvig i razvijao na tom planu herojsku temu u svojoj autentičnoj interpretaciji.³⁰

Kritičar navodi i tu zajedničku komponentu da se u nacionalno-istorijskoj koncepciji Leonova, kao kod Dostojevskog, ogleda i tema kosmopolitizma, onog koji predstavlja smetnju ispunjavanju svečovječanskog, internacionalnog duga prema otadžbini. U publicističkom tekstu sovjetskog pisca "Rassuždenije o velikana", kao zajedničku kod oba pisca, ističe temu - Evropa i Rusija, tj. dvije sile civilizacijske stihije - zapadnoevropska i

²⁹ Ibid, str. 61.

³⁰ Ako, u tijesnoj vezi sa sferom sociološkog pristupa u literaturi, kompariramo istorijsku potvrdu predviđanja oba pisca u najnovijem vremenu, onda ćemo svakako konstatovati da je Dostojevski vidovito anticipirao i savremena istorijska kretanja s kraja dvadesetog vijeka i definitivni slom socijalističke koncepcije, makar one u verziji zemalja istočnog bloka. ✓

rusku, a na fonu reformi Petra Velikog, a kod Leonova još i Otačbinskog rata.

Groznova navodi i podatak koji nije zapažen u našoj kritici, da je i na temu zaštite ruske šume u Leonovljevoj poetici moguće povući konsekventnu paralelu sa publicističkim materijalom Dostojevskog, jer je on također u više navrata protestovao ovim povodom videći značaj ovog pitanja i zastupajući koncepciju paralelnosti razvoja moralnih načela i saživljavanja čovjeka sa prirodom, zemljom, bez čega dolazi do gubljenja duhovnosti, pada morala i gušenja nacionalne i internacionalne samospoznaje.

Poglavlje o uticaju Dostojevskog u romanu "Jazavci" kritičar otvara pitanjem kompleksnog karaktera, koje iziskuje odgovor - kako sovjetska literatura odgovara na pitanja koja je postavio ruski klasik pred čovječanstvom i revolucijom, to jest, "da li je umjetnost revolucije - s kojom su bile povezane osnovne sumnje, najveći nemiri Dostojevskog, koji je bio tragički ubijeđen u to da će oni ljudski duh baciti u vječni, 'svjetski nemir' - mogla da odgovori na ova pitanja i sumnje".³¹ Povodom uticaja, Groznova navodi tri vrste ovog odnosa: disput sa djelom prethodnika, komentarisanje njegovih odredjenih ideja, i nastavljanje socijalno-umjetničkih traganja ruskog klasika. O značaju uticaja Dostojevskog kritičar daje i indikativnu sugestiju kroz afirmaciju da su ova pitanja u literaturi i kritici otvarili upravo - najznačajniji predstavnici socijalističkog realizma, čija ostvarenja su suvereno negirala dogmatske zahtjeve i teze formulisane dvadesetih godina od strane zvanične kritike.³²

³¹ Ibid, str. 126.

³² U ovom mjestu Groznova analizira djela: "Golli čovjek" S. Dostojevskog, gdje glavni lik ima sličice Dostojevskijevog; "Žena iz podzemlja"; K. Fedjina ("Priča o jednom jutru"), u kojoj se kroz psihologiju dželata potvrđuje životnost čovjeka iz podzemlja i u periodu Oktobra; također, ona vidi vezu i u romanu ovog autora "Gradovi i godine", i to kroz poetiku "beskompromisnog sukoba ideja u svjetlu humanističkih problema epohe revolucije". (s. 132). Odsustvo Fedjinovog sažaljenja prema malom čovjeku koji nije sačuvao moralnu čistotu Groznova vidi i u "kraju malog čovjeka" i onova.

Groznova navodi obrađanje poetici Dostojevskoj i pisaca - A. Tolstoja, M. Irišvina, M. Bulgakova, A. Platonova, A. Mališkina, A. Afinogenova i drugih, a kao posebno autentičan navodi odnos stvaralaštva Leonova, počev od indikativne u ovom pogledu priče "Kraj milog čovjeka".

Kritičar vraća pažnju i na temu hrišćanstva kod Leonova, i to u ranim pričama ("Jegoriškina pogibija" i "Buriga"), i tom prilikom vođava disput sovjetskog pisca sa ruskim klasikom, jer on religiju neće prihvatiti u ulozi iscjeljenja od nevolja čovjeka na zemlji, a istovremeno s pravom upozorava da ovaj odnos ne treba razmatrati uprošćeno, kao čisto ateističko polazište. Takođe napominje da Leonovljevi stavovi prema religiji, svaka-ko, nijesu ponikli samo iz odnosa prema Dostojevskom. Groznova kao ilustrativan navodi stav Lunačarskog o Dostojevskijevom poimanju uloge crkve u stvaranju posebnog vida socijalizma.³³

Nastala i kao dokument jednog vremena, studija Groznove u svakom slučaju ima evidentnih nedostataka kritičko-istorijskog karaktera, tim prije što ona u svojoj analizi pristupa pojmu socijalizma kao apsolutno afirmativnom pojmu, koji označava isto-vremeno i nepobitnu životnost. Istina, svojim posljednjim ostvarenjima, "Skutarevski", "Put ka okeanu" i "Ruska šuma", sam Leonov je sve više javao govode ovakvom tretmanu teme izražavajući sve veću nadu u socijalizam kao mogući oblik najvišeg stepena društva.

Vraćajući se pomenutim ranim pričama Leonova, kritičar sagledava tematsku povezanost sa "Ruskom šumom" preko teme poet-

³³ Groznova piše da je Lunačarski smatrao kako je Dostojevski uvjeren "da će crkva nekad izgraditi nekakav poseban, skoro nezemaljski socijalizam, u čijoj osnovi će biti ono zajedništvo duša, kojem Dostojevski nastoji da pripíše svoj nekad sjajni a potom odbačeni ideal socijalizma... Bog, pravoslavlje, Hrist, kao demokratski, individualistički, čisto etički početak u crkvi, sve to je bilo krajnje neophodno Dostojevskom, jer sve to mu je davalo mogućnost da ne kida konačno svoju unutrašnju vezu sa socijalističkom istinom, a istovremeno da anatemise materijalistički socijalizam..." (str. 140.)

skog obličja zemlje, koja je protiv onog hrišćanstva koje nasilno guši darove zemaljskog života. Ovu liniju konceptualnog karaktera kritičar s razlogom prihvata kao zašetak spora o "hristijanskoj Rusiji" Dostojevskog.

U ocjenjivanju odnosa Leonova prema opusu ruskog klasika Groznova uočava razvojnu liniju i kroz stavove prema socijalno-filozofskim koncepcijama uzora, koje je trebalo u ime nove epohe ili proširivati ili pak negirati kroz traganje za osnovama nacionalnog života. Kad piše o ovome, ona ima u vidu temu iz "Zapisa o samovolji" koja se koriguje u novom vremenu prevladavanja postojećeg impulsa; u "Lopovu" apostrofira filozofski intoniranu situaciju iz "Zločina i kazne" kroz formulu "ne ubij"; u "Putu ka okeanu" kroz pominjanje "Legende o Velikom Inkvizitoru" naglašava upozorenje pisca povodom opravdanosti i cijene sredstava kojima se ostvaruje ljudska sreća. Jedan od bitnijih zaključaka Groznove jeste i da je Leonov sve više nastojao da Dostojevskijev hrišćanski ideal kao obrazac ponašanja zamijeni novim moralnim kriterijumima u novoj istorijskoj eposi.

Ovakva nastojanja pisca pripadaju kasnijem periodu njegovog stvaralaštva kada su evidentna umjetnička traganja za poistovjećivanjem vlastitih literarnih pozicija sa stavovima radničke klase; zbog čega je dijelom dolazilo do izraženijeg angažovanog tona autora, svakako nauštrb umjetničke strane djela.

Nesporno je, pri tom, da je ovakav Leonovljev stav vodio, kako i Groznova zapaža, prihvatanju revolucije kao odraza prirodnih, nemitnih zakona u ljudskom društvu, čime se, zaključuje ona potom, stvara bitna distinkcija prema stavu Dostojevskog, koji je u revoluciji vidio rušilačke početak despotskog karaktera i rezultata. Povodom, ilustrativne u ovom pogledu, "Legende o Kalafatu" Groznova tačno ističe da su ovim umetnutim pasalom u roman navedena bitna razmišljanja autora "o opasnostima koje mogu sretati Sov-

jeka na putu ka budućnosti".³⁴ Takođe je tačan njen zaključak da ova priča nema poetskih doticaja sa epizodama iz djela Dostojevskog, ali da sama filozofsko-estetička inženjerija ove novele opet sugerije sličnosti sa širim traganjima ruskog klasika.

Leonov u analizi Vavilonske kule kod Dostojevskog Groznova ističe da ovaj mit nastupa kao predskazanje ateizmu u smislu - ne dosezanja nebesa, već spuštanja neba na zemlju, te bi zadovoljenje materijalnih zahtjeva ljudi moglo dovesti do gubljenja duhovnih načela, vjere u ideale čovječnosti:

"... ovaj mit - koji je Dostojevski je koristio, na primjer, jednu od svojih glavnih socijalno-filozofskih ideja, da je prvo naophodno ostvariti moralni preporod ljudi, a potom unositi promjene u sistem društvenih odnosa. Gubljenje iz vida ove posljedične veze, kako je smatrao Dostojevski, neminovno će dovesti do nevolje, do kraha svih planova preuredjenja društva. Tako se javljala 'jednačina': 'Budite braća, pa će biti i bratstva, inače - eto Vavilonske kule'. (D, 15, 244.). Mit o Vavilonskoj kuli učestvovao je i u formiranju misli pisca o svemoćnoj snazi moralnih ideala. Dostojevski je u liku Hrista našao jedinstvenu spasonosnu potvrdu za to da je ovaploćenje moralno lijepog moguće kad se u svijesti čovječanstva pojavila tako konkretna realnost kao što je Hristov lik".³⁵ Svoj iskaz Groznova završava stavom da se Dostojevski pojavom Hrista nadao u spas čovječanstva od samoistrebljenja, oslanjajući se pri tom na moralne snage čovjeka.

Nastavljajući svoju analizu komparativnog tipa ona precizno ustanovljuje razliku u Leonovljevoj interpretaciji, videći je u tome što je sovjetski pisac "pokušao da sagleda posljedice ljudske samovolje ne u odnosu na 'nebesa', nego na zemlju, u odnosima ljudi među sobom",³⁶ i što je insistirao na alegorijskoj ravni

³⁴ Ibid, str. 172.

³⁵ Ibid, str. 175-176.

³⁶ Ibid, str. 177.

u odnosu na neposrednu savremenost, a protivu svih tendencija tipa, prisutne u društvu, uravnilovke. Tačna su i zapažanja Groznove o okrenutosti ruskog mušika zemaljskom radu a ne nebu i Kalafatovom gradjenju Vavilonske kule, u čemu se ogleda stav suprotan koncepta Dostojevskog; ali je umjetničko to što je sovjetski pisac u potpunosti dijelio brigu ruskog klasika o opasnostima po čovječanstvo ako ono dozvoli samovlašću da ovlada zemaljskim životom. Jedino što Groznova nije deciderano istakla u ovoj analizi jeste to da lik Kalafata u potpunosti, iz pozicije sociološkog pristupa, nije vidio, ali je ipak istaknuo njegovu ulogu na osnovama stalinističke epohe, što, opet, govori o produženoj autocenzuri u kritici i početkom devedesetih godina.

U vezi sa recepcijom opusa Dostojevskog u "Lopovu" prvi momenat komparativnog karaktera kritičar nalazi u samoj prizjeni literarnog postupka kontrapunkta kroz potenciranje ideje - za i protiv, čime je sovjetski pisac vodio beskompromisnu bitku u djelu za umjetničku spoznaju i komentar realnosti. I na materijalu "Lopova" Groznova ističe navodjeno tumačenje na širem planu o Leonovljevoj poetici, tendenciju da on nije poput svog uzora polazio od hrišćanske vizije Rusije, već je moralne norze i ideale tražio i pronalazio na širem planu i ruske zemlje i čovjeka, čija sreća zavisi od njegovih moralnih snaga; pri tom, jedinka upravo u vlastitom "ja" treba da na fonu socijalnom i psihološkom pronalje autentičnog saveznika u potrazi za ostvarenjem lične sreće. Groznova u ovakvom postupku vidi s pravom i direktno potiranje i negaciju najvećih sumnji Dostojevskog povodom opasnosti po ljudsku jedinku od napuštanja hrišćanskog učenja i dosezanja do prevlasti egoizma ličnosti; što bi po Dostojevskom dovelo do sumnji u moć jedinke o prevladavanju protivurječnosti vlastite prirode. Posebno zbog, kako same svijesti o vlastitoj smrtnosti tako i zbog pogubnog uticaja faktora materijalne prirode na ljudsku duhovnost. Tumačeći, međjutim, stavove Dostojevskog, kritičar dolazi

zi i do zaključaka koji su svojom isključivošću dubioznog karaktera, kao npr. kad tvrdi da se "pojam slobode prostirao kod Dostojevskog samo na spremnost ličnosti da se potčinjava, da se smiri pred životom drugog čovjeka";³⁷ također je neprihvatljiv stav da "Braci Karamazovima" istaknuti glavni protest rusa protiv oslobodjenja čovjeka od svevišnje vlasti, kao i tvrdnja da Dostojevski nije vidio puteve oslobodjenja čovjeka, za koje je on u stvari i postavljao preduslove u moralno visokoj svijesti pojedinca i kolektiva; a sama pretpostavka ovakvog tipa govori o nepravilnom shvaćanju Dostojevskog, te o nepravilnom i proces oslobađanja jedinke. (Mada ne po istorijskom receptu uloge sovjetskog proletarijata, čiju funkciju Groznova nastoji da preferira u odnosu na značaj socijalne funkcije hrišćanstva, koje je bilo za Dostojevskog polazište za ostvarenje posebnog vida budućeg idealnog društva.)

Povodom dviju redakcija kritičar tačno konstatuje da su dva osnovna momenta izmjene djela zasnovana na leonovskom tumačenju teme kulture i preosmišljavanju lika glavnog junaka, pri čemu je autor u drugoj redakciji sproveo osnovnu zamisao da osudi surovi egoizam Vekšina, koji se ilustruje tragičnim sudbinama njemu bliskih ličnosti. Prema Groznoj sovjetska kritika u II redakciji "Lopova" zapazila je dva momenta bliska poetici Dostojevskog; koje je i sama zastupila - jedan na planu romanesknog pripovijedanja, drugi u ravni humanističke koncepcije ličnosti. Prihvatajući stavove E.V. Tjuhove o ukupnom odbijanju revolucionarnih metoda borbe socijalističke jedinke kod Dostojevskog, Groznova nije uzela u obzir mogućnosti ruskog klasika izričito deklarativne prirode, da bez šifrovanja, uprkos državnoj cenzuri istakne svoje neposredne stavove. (Indikativan primjer iz literarne optike je predviđena sudbina Aljose kao budućeg potencijalnog revolucionara.) Kritičar nije poveo dovoljno računa o sa-

od nesumnjivog značaja na fonu odnosa društvenih zbivanja i ljudskih sloboda u SSSR-u, na šta je kod nas ukazao Milosav Babović, čiju studiju Groznova upravo ističe u svojoj knjizi.

Komentarišući donete ove studije ona, kao jedan od važnih zaključaka, navodi upravo stanovište Babovića da je sovjetski pisac svojim djelom pokazao u čemu su vrijeme i istorija nadmašili genij Dostojevskog, njegove poglede i zaključke.

N.Groznova svakako nije propustila da ukaže na to kako se ne smiju zanemariti idejno-estetske pozicije i prve redakcije, u kojoj je autor bez bojazni povodom nevjerovanja ruskog klasika u predstojeće revolucionarne promjene "birao najdirektnije, najkraće puteve ka nasljedju Dostojevskog",³⁸ kroz sistem njegovih ideoloških disputa, osnovne motive "psihološke lirike". "Glavno je bilo jedno - nastavlja Groznova - sačuvati kao štafetu Dostojevskog sa- tu atmosferu ideološke borbe, stil nacionalne samospoznaje, koji neizbježno vodi ka vječnim, ovozemaljskim problemima".³⁹ U drugoj redakciji ona vidi oslobađanje, s jedne strane, mnogih reminiscencija iz palete Dostojevskog, a s druge, kroz provjeru njegovih rješenja, potenciranje samostalnosti sovjetskog pisca na planu preosmišljavanja ili potvrđivanja ideja aksiomatskog karaktera.⁴⁰

³⁸ Ibid, str. 213.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ U ovom smislu Groznova pravilno napla evoluciju viđenja samog pojma "lopov", koji je u prvoj redakciji direktni kvalifikativ glavne ličnosti, dok u drugoj, na nivou polifonične metafore, označava onoga koji ljudima oduzima mnogo a ništa ne pruž od vlastite ličnosti. Zaključak kritičara glasi da je metafora "lopov" "počela da označava socijalno-moralni, filozofski pojam. Na ovoj osnovi ona u drugoj redakciji i može aktivno da kontaktira s nasljedjem Dostojevskog", (s. 214.) i to upravo stoga što kod ruskog klasika, kako ističe ona, pojam "lopov" označava najnižu lestvicu moralnog pada (Dimitrije Karamazov još samo ni je postao lopov i to mu je posljednja barijera na putu ka tome); a Vekšin je srušio i tu posljednju barijeru i nema niti tog, posljednjeg ozlonca. Povodom nemogućnosti preporoda Vekšina, i njegove željezne volje koja uništava najbliže, Groznova zaključuje i da "ako je 20-tih godina Leonov osjetio, prepoznao Vekšina, sada ga je, 50-tih godina, pisac objasnio, pojasnio, usmjerio da pronadje ishodišta i posljedice njegove sudbine". (str. 234.)

U tumačenju Vekšinovo: lika treba navesti i djelove ocjena Groznove ljubosnog karaktera, jer ona npr. ističe romantično nagađenu zanesenost glavnog junaka, koji je daleko više realan borac za revoluciju u njenom samom toku nego romantizirana ličnost, a nije objektivno niti tumačenje "instinktivne" osvete za konja, kao i predimenzionirani značaj funkcije detalja (udarac neposlušne rukavicom), što je u stvari samo prigodan povod za glavnog junaka za definitivnu promjenu ponašanja, iza čega svakako stoje skriveni ali duboki i pravi povodi. Simptomatično u analizi Groznove je i to što, kao opet recidiv vremena, ne posvećuje pažnju znatnim promjenama koje je doživio lik komunista Atašeza, dat u naknadnoj verziji u depoetizovanom svjetlu, po sebi i u odnosima sa ratnim drugom. (Previl je isti kao i kod V. Kovaljova.)

No, imajući u vidu stavove zastupljene iz ove studije, svakako se nameće zaključak koji smo imali u vidu, da je tretman Leonovljeve poetike dobio slobodnije viđenje i progresivnije ocjene, kao nesumnjivo noviji momenat u sovjetskoj kritici u cjelini kad je u pitanju opus ovog sovjetskog pisca. Opsežno poznavanje Dostojevskijeve poetike u ovom slučaju imalo je, zaključićemo, za rezultat novije tonove i pristup uz jedan broj stavova polemički prokomentarisanih u našem radu.

...

U knjizi "Dramaturgija Leonida Leonova"⁴¹ posvećenoj dramskom opusu sovjetskog pisca, Lav Fink posvećuje određen prostor i analizi u svjetlu sociološkog pristupa. Osnovna pitanja Leonovljeve poetike, u ovom smislu, po kritičaru svode se na četiri osnovna segmenta: socijalistički preobražaj Rusije, formiranje novog sovjetskog čovjeka, sloboću individualnosti i malogradjanštine. Fink navodi brojna izvodjenja drama sovjetskih pisaca, i u tom kontekstu napada kritike na "Untilovsk" povodom

⁴¹ Lav Fink, "Dramaturgija Leonida Leonova", "Sovjetski pisatelji", Moskva, 1962.

odsustva spoljne intrige i naglašenog psihologizma, proskribovanog inače u sovjetskoj kritici kao princip apostrofiranja podzvesnog, i zanemarivanja kolektivnog načela društvene realnosti. Kritičar također ističe već poznati fakt u sovjetskoj i našoj kritici o Leonovljevom traganju u literaturi za moralnim načelima savremenog karaktera kao jednom od osnovnih poetskih polazišta i trajnih umjetničkih opredjeljenja.

Fink traži za osnovom sociološkog pristupa u djelu Leonova i nalazi je u ranoj orijentaciji (sugerisanoj od oca Maksima L. Leonova) na poeziju surikovaca i njihov poziv na saosjećanje sa teškim životom seljaštva i u tom kontekstu na osudu grada kao faktora neprijateljski nastrojenog prema seljaškom staležu; također, liniju uticaja potom vidi u Leonovljevom okretanju romantizmu i sugestijama ovog pravca ka željenoj ljudskoj aktivnosti, a zatim i ka poetici dinamičnog simbolizma, dakle onog koji ne pravi barijeru prema realnosti, već vrši njeno šire uopštavanje.

Ovi momenti recepcijskog karaktera u ranom periodu Leonovljevog stvaranja takodje su, kako smo vidjeli, uočeni i u našoj kritici kao značajni za formiranje ukupnog pogleda na njegovo stvaralaštvo.

L.Fink, ovdje na dramskim tekstovima, šire analizuje već pominjane u našoj i sovjetskoj kritici Leonovljeve postupke ind-

DRAME I DRAMATIZACIJE LEONIDA LEONOVA NA SCENAMA POZORIŠTA NA SRPSKOHrvatskom JEZIKU

Jedan od suštinskih momenata u sagledavanju Leonovljeve dramaturgije sastoji se u tome da se, hronološki gledano, njegov dramski opus, tekući paralelno, čvrsto preplitao i bivao inspirisan proznim dijelom stvaralaštva, javljajući se u postpoziciji i kao dramski komentar prethodnih literarnih pripovjedačkih i romanesknih ostvarenja. Istovremeno, Leonov se još u ranom periodu bavio pozorišnom kritikom spoznavajući osnovne zakone scene i dramskog teksta, što se potom plodonosno nastavlja u dugogodišnjoj tijesnoj saradnji sa glumcima najpoznatijih teatarâ, posebno sa slavnim režiserom K.S.Stanislavskim.

Svojim dramama Leonov je svakako jedan od sovjetskih pisaca koji su u najvećem stepenu utirali puteve sovjetske dramaturgije. Njegovi dramaturški počeci vezani su za godinu 1925, kada je na molbu Stanislavskog, inače neobjavljenâ, priču "Untilovsk" preradio u prvu redakciju istoimene drame. Zatim je uz saradnju sa Stanislavskim i MCHAT-om, prihvatajući određene sugestije velikog režisera ruskog pozorišta, doradjuje do premijere izvedene u ovom teataru u februaru 1928. god. Ove godine napisao je komediju "Smirenje Badadoškina", a nova varijanta ovog teksta pod nazivom "Vrtlar i sjena" premijerno je izvedena 1957. god. Dramski tekst "Polovčanski vrtovi" objavio je 1938, kada je napisao i dramu "Vuk" (prvobitni naslov "Bjekstvo Sandukova"). Sljedeće, 1939. godine završava "Mećavu"; komediju "Običan čovjek" pisao je u toku 1940-1941, a "Najezda" i "Ljonoškin" 1944. "Zlato i kobila" objavljene su 1946, prva, i 1955. godine, druga redakcija.

Od navedenih drama jedino je prva, "Untilovsk", nastala preradjivanjem neobjavljenog proznog teksta, no ovaj postupak, ili

pak postupak dramatizacije, karakterističan je za Leonovljevu dramaturgiju:

na temu romana "Jazavci" (1924.), po predlogu MIAT-a, piše dramu pod istoimenim nazivom, i završava je 1926. god; zatim, 1927, napisao je pripovijetku "Događaji u provinciji", a početkom 1928 je preradio u istoimeni dramski tekst. Roman "Škutarevski" objavljen je 1932, a iste godine i drama pod istim naslovom. "Ruska kuma" završena je 1953, a 1958. godine, po dramatizaciji istoimenog romana, u Lenjingradskom dramskom pozorištu izvedena je premijera pod nazivom "Živa voda".

Inače, postupak dramatizovanja proznih ostvarenja u datom periodu u Sovjetskom Savezu nije bio neobična pojava; prije bi se reklo da je literarni signum jednog vremena.

...

Od mnoštva drama i dramatizacija Leonida Leonova naša kulturna javnost ispoljila je opravdan interes da se na našim scenama postave njegovi najbolji dramski tekstovi: "Najezda", "Običan čovjek", "Zlatne kočije" i "Mećava". Još dvije prevedene drame na srpskohrvatski jezik, "Untilovsk" i "Polovčanski vrtovi", sa inače manjim dometima od prethodnih, nijesu izvođjene, a drame pretočene iz proznih ostvarenja ili pak njihove dramatizacije od

Medjutim, drugačiju sudbinu kod nas doživio je Leonovljev roman "Lopov", kao, inače, djelo u SSSR-u dugi niz godina obavijeno šutnjom i zabranama: kod nas ovo izuzetno popularno, najbolje djelo ovog sovjetskog pisca je i dramatizovano i doživjelo brojna scenska izvođenja. Dramatizaciju je uradio Borislav Mihajlović-Mihiz a igrano je na sceni Narodnog pozorišta u Beogradu 1965. godine; u stvari, predstava se zadržala na repertoaru skoro godinu i po dana, što za sebe govori o značajnom uspjehu ovog dramskog projekta na našoj sceni.

Kako smo u širem kontekstu u prvom dijelu našeg rada nave-
li i osnovne podatke o datumima prevodjenja Leonovljevih drama i
njihovim prevodilocima, nije namet na ovom mjestu ponoviti slje-
deće:

"Najezda" je objavljena u posebnom izdanju 1944. (Kultura, Beograd), "Običan čovjek" također se pojavio u zasebnom izdanju, 1950, (Prosveta, Beograd). Ove dvije drame ponovo su objavljene u Sabranim djelima Leonova (Kultura, Beograd, 1967.), i to "Običan čovjek" sa "Untilovskom" i "Zlatnim kočijama", knj. 11, a "Najezda" sa "Polovčanskim vrtovima" i "Mećava", knj. 12.

Prevodioci drama su Radovan Zogović i Radovan Lalić ("Na-
jezda"), Djordje Lazović ("Običan čovjek"), Miliwoje Jovanović
("Untilovsk"), Branimir Čović ("Zlatne kočije" i "Polovčanski
vrtovi"), Milica Nikolić ("Mećava").

Na scenama drame su izvodjene sljedećim redoslijedom: "Na-
jezda", prvo na Visu, 1944. god; "Običan čovjek" - Zagreb, 1947;
"Zlatne kočije" - Beograd, 1957; "Mećava" - Sarajevo, 1963, a u
Beogradu 1964; posljednja predstava igrana po tekstovima Leonova
bila je dramatizacija "Lopova", u Beogradu 1965. godine.

...

Recepcijom dramskog stvaralaštva Leonida Leonova na srpsko-
bosnijskom jeziku podrobije se bavio jedino Miroslav Babović. U radu na ruskom jeziku, objavljenom u zborniku "Tvorče-
stvo Leonida Leonova" u Lenjingradu 1969. godine u izdanju "Nau-
ke", pod naslovom "Tvorčestvo Leonova v serbohorvatskoj kritike",
M. Babović je, pored opsežnije analize prevodjenja i tumačenja Leo-
novljevog proznog opusa do navedenog godišta, dao i sažet prikaz
istorijata izvodjenja njegovih drama na osnovu većeg dijela re-
cenzija o ovom pitanju, objavljenih u našoj periodici. Analizuju-
ći datu oblast, Babović je naveo izvjestan broj podataka značaj-
nih za faktografski uvid u pregled izvodjenja drama Leonova na

arp koprivatskom jezičkom području. Kao prvenstveno književni istoričar, M. Babović je s razlogom veću pažnju u analizi ocjena pozorišne kritike posvetio njenom viđenju nivoa drama Leonova kad su u pitanju njihovi literarni dometi; pri tome je u manjoj mjeri uzimao konačne stavove kad je u pitanju teatrološko tretiranje dramskih tekstova, savjetljavajući nepristrasnim, objektivnim iznošenjem šitave palete stavova naše pozorišne kritike - za i protiv Leonova, pri čemu se susrećemo i sa dijametralno suprotnim ocjenama. Kritičar pri tom nije propustio, i to s pravom, da zapazi kako je bilo i slučajeva kontradiktorne prirode - da ista predstava po tekstu Leonova bude uglavnom negativno ocijenjena od pozorišne kritike, a da istovremeno bude u žiži popularnosti kod kulturne javnosti, uz rekordan broj gledalaca i izvodjenja.

U našem ispitivanju recepcije i ukupnih dometa dramskog opusa Leonova na ovim scenama u toku, konkretno, dvadeset i četiri godine manje više kontinuiranog izvodjenja njegovih drama, tekst Milosava Babovića bio nam je svakako dragocjen izvor, kako u nivou podataka, tako i posebno u nivou prezentiranja stavova značajnih za integralno viđenje ovog kompleksnog pitanja.

"N a j e z d a"

Napisana u jeku rata, 1942. godine, iste godine u avgustu objavljena u "Novom miru", ova drama je premijerno izvedena sljedeće, 1943. godine na sceni Malog teatra. Godine 1945. "Najezda" je ekranizovana, a 1949, zajedno sa O. Leonidovim, Leonov završava libreto za operu pod istimenim naslovom. Zatim je 1955. po ovom dramskom tekstu izvedena i opera Dekterjova "Fjodor Talanov" u Teatru opere i baleta S.M.Kirova u Lenjingradu.

Već 1944. "Najezda" se prevodi u Engleskoj, SAD, Kini, Meksiku, Urugvaju, Alžiru. Zatim 1945. ponovo u Kini, Argentini, Indiji. Godine 1946. ponovo u Kini i Argentini, 1947. u Bugarskoj i Čehoslovačkoj, 1951. u Poljskoj, 1953. u Rumuniji, ponovo Kini, zatim Japanu; i još jednom u Indiji 1954. godine. Predstava je igrana u Parizu 1945, Oslu 1945, Pragu 1947, Meksiku 1944, Tirani 1949, Bukureštu 1945 i 1946. godine.

Istovjetnu zahvalnu sudbinu "Najezda" doživljava i u Jugoslaviji, i kao vrijedno umjetničko djelo i kao i naša pozorišno-ratna lektira. Napisana tematski angažovano, i u pravom trenutku i za naše ratne prilike, i kod nas je igrana mnogo puta, i postavljana na scenama u najviše gradova na čitavom području srpskohrvatske i jugoslavenske države.

Na pomenutom području ova drama prvi put je odigrana u Hrvatskoj, na Visu, a u izvodjenju KNOJ-a (Kazalište narodnog oslobođenja Jugoslavije) - 9. septembra 1944. godine u režiji Vjekoslava Afrića. Ova pozorišna grupa, koja se u to vrijeme nalazila na Visu pri Vrhovnom štabu, potom gostuje u Italiji, i "Najezdu" igra 23. septembra iste godine u Bariju u teatru "Nikola Piccini". Okosnicu KNOJ-a sačinjavali su Vjekoslav Afrić, Joža Rutić, Ivka Rutić, Zorž Skrigin, Milan Vujnović i Salko Repak, koji su 22. aprila 1942. god. iz Zagreba prebjegli na slobodnu teritoriju Hrvatske. Na I zasjedanju AVNOJ-a u Bihaću ovi glumci su nastupali kao

"Grupa zagrebačkih glumaca", a zatim se, nalazeći se pri Vrhovnom Štabu, prozvali KNOJ. Isti članovi glumačke trupe nastupali su na Visu i u Bariju.¹

Komentare o ovom izvođenju izlaze u štampi tek posredno, preko ocjene izvođenja "Najeзде" u Beogradu 20. decembra 1944. godine: Milan Đedinac u svom prikazu "Povodom otvaranja nove sezone u Narodnom pozorištu",² rezimirajući kompletan utisak nakon predstave, preferira domete premijere na Visu, i to iz više razloga, što ćemo cjelovitije citirati naknadno, a na ovom mjestu samo naglasiti da su u pitanju dramska autentičnost i sastav pozorišne grupe.

U Hrvatskoj "Najeзде" je igrana u više gradova, i igrale su je različite pozorišne grupe. Tako je ovu predstavu igralo i KNOHD (Kazalište narodnog oslobođenja Hrvatske za Dalmaciju).³

¹ Podjela po ulogama bila je sljedeća: Talanov - Ljubiša Jovanović, Ana - Olga Malešević; Fjodor - Vjekoslav Afrić; Olga - Nada Brnić; Demidjevna - Ivka Rutić; Aniska - Smilja Šinik; Kolesnikov - Brislav Borožan; Fajunjin - Nikola Popović; Kokoriškin - Joža Rutić; Jegorov - Ljubo Božanović; Tatarov - Jusuf Musabegović; Mosaljski - Slavko Štetić; Vibel - Junus Medjedović; Špure - Milan Vujnović; Vibelov adjutant Kunc - Jozo Janda; starac - Salko Repak; Prokofije - Ivica Jelaska; (ostale uloge - Miho Politeo, Asja Vuković, Andrea Preger, Samuel Čačkez, Junus Medjedović).

² "Politika", 24. decembar 1944, 4.

³ Premijera je održana 24. februara 1945. u Splitu, i od tog datuma do 20. aprila 1945. izvedeno je još 12 repriza. Zatim iz Šibenika (Kazalište narodnog oslobođenja Hrvatske), gdje je ista grupa, i režiser, i 24. aprila 1945. iste godine predstavu reprizira 5 puta. U Splitu je, dakle, ukupno s premijerom, izvedeno 18 predstava "Najeзде". Podjela po ulogama u prvom izvođenju, dakle, trupe KNOHD-e u Splitu bila je ovakva: (spisak dajemo sa plakata od 24. februara 1945, znači, sa premijernog izvođenja): - Talanov - Vatroslav Hladić; Ana - Marija Sekulin; Fjodor - Josip Jukić; Olga - Mira Banjanin-Bombardelli; Demidjevna - Ivka Berković; Aniska - Mira Aglič; Kolesnikov - Slavko Štetić; Fajunjin - Josip Petričić; Kokoriškin - Branko Bonali; Jegorov - Josip Maroti; Tatarov - Moric Danon; Mosaljski - Ivo Jovanović; Vibel - Asja Vuković; Špure - Branko Vuković; Kunc - Vladimir Stimac; starac - Paško Daplančić; Prokofije - Ivica Jelaska; momče - Vinko Lesić; artista-konj - Maksim Bajalo; žena u muškom kaputu - Žuža Tolić.

Predstavu je režirao Vatroslav Hladić, a scenograf je bio Voldemar Jančevski. Igrana je u zgradi Gradskog kazališta. Na posljednjoj plakata dati su osnovni podaci o L.M. Leonovu, insert iz "Borbe" o ovoj drami, kao i kratko započinjanje Nikolaja Tihonova pod naslovom "Sovjetska književnost u danima otadžbinskog rata".

Podjela uloga u drugom sastavu, dakle, KNOH-e, a također u Splitu, bila je drugačija, a navodimo je sa plakata od 9. maja 1945. godine, kao datuma prvog izvođenja sa novom glumačkom podjelom.⁴ Predstavu je režirao Joža Rutić, scenografiju uradio ponovo Voldemar Jančevski, a predstava je također igrana u istoj zgradi.

Iz ovog perioda postoji jedna pozorišna recenzija iz 1945. godine, Augustina Stipčevića,⁵ kasnije objavljena i u zborniku pozorišnih tekstova ovog kritičara pod nazivom "Na otvorenoj pozornici": u pitanju je ocjena predstave KNOHD, prve verzije glumačkog sastava, i to premijere od 24. februara 1945. u Splitu.

Stipčević na početku ističe da "Najezda" sa preciziranim likovima i savremenom radnjom otvara izvođačima široke mogućnosti za scensko ostvarenje tematike kroz realnu, ali produbljenu igru; ali je, pri tom, mišljenja da se "u scenskom postavljanju 'Najezde' (...) nije režijski i glumački prodrlo u bit drame. (...) Već je dijelom u režiji i glumi pri scenskom oblikovanju gradilo se po sjećanju na stare teatarske klišeje (...)".⁶ Po ovom recenzentu, pošto su negativni likovi naglašeniji u drami,

⁴ Nova podjela uloga bila je ovakva: Talanov - Vatroslav Hladić; Ana - Ivka Berković; Fjodor - Marjan Lovrić; Olga - Olga Babić; Denidjevna - Mica Šekulin; Aniska - Irena Kolesar; Kolesnikov - Emil Kutijaro; Fajunjin - Milan Vainović; Kokoriškin - Branko Bogdanović; Javorov - Dado Tulić; Javorov - Šimo Šimčević; Javorov - Ivo Jakšić; Vibel - Ivo Marjanović; Spure - Karlo Bulić; Kunc - Joža Gregorin; starac - August Cilić; dječak Prokofije - Ivica Jelaska; momče u šinjelu - Dragan Knapić; artista konj - Branko Kovačić; žena u muškom kaputu - Smiljka Bogdanović; čovjek u šeširu - Graša Dragičić.

⁵ Augustin Stipčević, "Fajunjin - fantom našeg vremena", (Na otvorenoj pozornici", Matica Hrvatska, Split, 1971.), str. 34-39.

⁶ Ibid, str. 34-35.

"to je zvelo glumce a pogotovo redatelja, koji je od nekih likova načinio grotesku (...)"⁷ Opravdanje za nedostatke izvedbe recen- zent opravdano nalazi u ratnoj situaciji, te je KNOHD, budući da nije mirnodopsko pozorište, i da je još u razvoju, ipak "prikaza- lo ovi dramu na priličnoj visini".⁸

U Zagrebu "Najezdu" su izveli članovi KNOH, 27. maja 1945. godine, upravo uoči svoga fuzionisanja sa HNK (Hrvatsko Narodno kazalište). O ovome detaljnije piše Pavao Cindrić u tekstu "Razvi- tak jugoslavenskog kazališta - kazalište u NOB".⁹ Premijera je održana u zgradi HNK, a izvedeno je ukupno 10 predstava - pos- ljednja 21. juna za JNOF. Režiser je bio Joža Rutić, a spisak glumaca donosimo prema plakatu sa premijere.¹⁰

U vrijeme izvođenja "Najezde" u Zagrebu, radi uvida u zas- tupljenost sovjetske dramaturgije, navešćemo li podatak da su ta- kodje igrani - Borova drama "Teški časovi", zatim "Doš'o djedo" od sovjetskog pisca Nikitina, "Očev dom" Valentina Katajeva; od naših pisaca igrani su "Pokojniki" i "Narodni poslanik" Nušića.

U periodici nijesmo naišli na recenzije o igranju "Najezde" u Zagrebu. Jedino postoji kraći tekst anonimnog autora pod naslo- vom "Iz Hrvatskog Narodnog kazališta";¹¹ u ovom informativnom os- vrtu daju se osnovni podaci o datumima izvođenja predstave uz na- poмену da je ova drama odlikovana Staljinovom nagradom. U "Vjesniku" od 1. juna postoji samo obavještenje za sljedeće izvođenje, a u broju od 7. juna informacija da se predstava igra tog dana za vojs- ku, 16. juna za sindikate, a 21. juna za JNOF. Ovakvo odsustvo ši-

⁷ Ibid, str. 36. (Od uspješnih ostvarenja Stipčević navodi lik Faju- njina (Josip Petričić).

⁸ Ibid, str. 37.

⁹ Pavao Cindrić, "Kulturni radnik", 1964, XVII, str. 33-41.

¹⁰ U pitanju su manje izmjene u sastavu KNOH u Splitu: ovaj put ulogu Kokoriškina igrao je Joža Rutić, Vibela Jozo Laurenčić, dječaka Prokofija - Ruta Drucker, a artiste konja Stevo Meandžija.

¹¹ Anonim, "Iz Hrvatskog Narodnog kazališta", "Vjesnik", Zagreb, 30. maj 1945, str. 4.

reg interesa pozorišne kritike i publiciteta upite u štampi svakako nije slučajno, i na njega kao takvo treba i ukazati. Tim prije što je u Beogradu "Najezda" sasvim drugačije prihvaćena.

Uzimajući u obzir istorijsku projekciju, nedvostruko čeznemo doći do zaključka da se prestonica tada još neostvarene NDH svakako osjećala, u stvari, pobijeđenom. U takvoj optici drama prožeta duhom vjere u moć jednog drugog naroda suprotnih istorijskih tendencija nije kod zagrebačke inteligencije primana čak niti sa simpatijama, već prvenstveno sa doziranom indignacijom, pritajenom odbojnošću, izražavanom očigledno u tipično klerikalnom maniru, maniru "prešućivanja".

...

Crna Gora je druga po redu republika u kojoj je "Najezda" premijerno izvedena. Na Cetinju, u zgradi pozorišta Zetski dom, u čast II Kongresa USAO Crne Gore i Boke, koji se upravo održavao, predstava je odigrana prvi put 16. decembra 1944. godine.¹²

U periodici su objavljena tri teksta o izvodjenju ove drame u Crnoj Gori: jedna recenzija objavljena je u "Omladinskom pokretu",¹³ a dvije kraće, dragocjene bilješke u "Pobjedi", prva o turneji po Crnoj Gori¹⁴ a druga o prvom poslijeratnom gostovanju ovog pozorišta van zemlje, i to u Albaniji.¹⁵

¹² Na plakatu do kojeg smo došli u istraživanju napisano je da predstava izvedena u Crnogorsko narodno pozorište, tada su, tačnije rečeno, u izvedbi bili članovi Crnogorskog narodnog pozorišta, a dijelom su učestvovali i glumci Cetinjskog (predratnog Zetskog) pozorišta. "Najezdu" je režirao Dušan Popović, koji je i igrao jednu od glavnih uloga; kompletan raspored uloga bio je sljedeći: Talanov - Dušan Popović; Ana - Andjelija Traparić; Fjodor - Milo Jeknić; Olga - Milica Dajović; Demidjevna - Danica Lučić; Aniska - Dragica Tošković; Kolesnikov - Vaso Perišić; Fajunjin - Petar Begović; Kokoriškin - Petar Spajić; Jegorov - Jovan Abramović; Tatarov - Miroslav Dedić; Mosaljski - Nikola Vujanović; Vibel - Vojo Tamindžić; Špure - Dimitrije Milošević; Kunc - Gojko Popović; starija - Nikola Baljavić; mlađa - Branka Šćepić; komandir - Branko Delibašić; Predrag Delibašić; starija - Vaso Marjanović.

¹³ Anonim, "Priredbe", "Omladinski pokret", 29. decembar 1944, br. 9.

¹⁴ Anonim - V.O.D., "Turneja Crnogorskog narodnog pozorišta", "Pobjeda", 18. mart 1945, str. 6. (Prema izjavi, koju nam je dala Olga Brajičić, u to vrijeme takodje član CASMO-a, autor teksta je Vera Obrenović-Delibašić.)

¹⁵ Anonim, "Gostovanje Crnogorskog narodnog pozorišta u Albaniji", "Pobjeda", 6. maj 1945, str. 6.

U recenziji iz "Omladinskog pokreta" anonimni autor navodi da je "Najezda" izvedena prvi put 16. decembra, a potom ukratko ukazuje na vrijednosti dramskog teksta Leonova kroz uopštene zamisli. U drugom dijelu teksta data je konkretna ocjena glumačke igre. Tako sumiramo sljedeće:

Lik Olge je "prikazala vrlo živo i snažno Milica Dajović (...). U Talanovu Dušan Popović uspjele je prikazao časnog ljekara, koji je ostao vjeran domovini i sebi. Miloš Jeknić je, na jedan nov način, kroz teške, olovno teške pauze, naslikao duboku unutrašnju borbu Fjodora, koji se nanovo radja kao Rus, kao borac i osvjetnik. Kao Fajunjin, Petar Begović je bio na mahove vrlo snažan i izrazio je do sitnica jednu nisku dušu, koju je zahvatio ustalasani mulj, naslagan još iz predrevolucionarnog doba. Jezivi lik 'sotone', krvoloka Špurea, dao je impresivno Dimitrije Milošević. Ovlašnu tipizaciju vesele, ali nesrećne Aniske, izvela je uspješno Dragica Tošković. Kolesnikov (Vaso Perišić) kao pojava - dobar. Petar Spajić, u ulozi Kokoriškina, izazvao je pažnju, ali je pretjerao u karikiranju pokretima".¹⁶

Iz opisa scenske igre očigledno je da su akteri predstave dobro razumjeli leonovske zamisli teksta u cjelini, i likova, a i prikaz recenzenta takodje govori da je ova drama kod nas prihvaćena sa puno razumijevanja i u pozorišnoj kritici. Inače, autor recenzije na kraju je pogriješio konstatujući: "Pojava 'Najezde' na našoj pozornici, izvjesno prvi put u Jugoslaviji, predstavlja datum u našem kulturnom životu".¹⁷ (Očevidno, nije mu bio dostupan podatak da je KNOJ "Najezdu" izveo prvi put na Visu 9. septembra 1944. godine.)

Iz teksta objavljenog u "Pobjedi" 13. marta 1945. god. sumiramo da je Pozorište na turneji od 5. februara do 6. marta iste godine gostovalo u mnogim mjestima Crne Gore, Boke, Hercegovine (Kotor, Tivat, Herceg-Novi, Gruda, Dubrovnik, Trebinje, Bileća i Nikšić). Na repertoaru su bili "Đido", "Vukac Paštrović" i "Najez-
da". Leonovičeva igra prikazivana je uopće osam puta. (Goreljani

¹⁶ "Omladinski pokret", ibidem.

¹⁷ Ibidem

nali, "Đido" je prikazivan sedam, a "Vukac Paštrović" samo jedan put.) Pri tom se napominje da bi se sovjetski komad prikazivao i više puta, ali su scenski uslovi, kao što su male pozornice i druge teškoće tehničke prirode, to onemogućavali.

U tekstu "Gostovanje Crnogorskog narodnog pozorišta u Albaniji" nalazimo podatak da su predstave (ukupno dvanaest nastupa) igrane u Skadru, Tirani, Elbasanu, Korči i Podgoricu. Anonimni autor ističe sljedeće:

"Nepoznavanje našega jezika nadoknađivalo se stalnim prevodjenjem bitnog u međjuštinovima. Dobro izvedenom i uigranom glumom grupa je uspjela da pruži albanskoj publici svu (...) dubinu i političku savremenost 'Najeзда'".¹⁸ Iz teksta saznajemo i da su pored Lebnovljeve drame u Albaniji igrani i "Đido" i "Sumnjivo lice", i da je sve tri predstave vidjelo ukupno oko deset hiljada gledalaca.

...

Srbija je, hronološki gledano, treća republika u kojoj je premijerno izvedena "Najeзда", i to 20. decembra 1944. godine u Narodnom pozorištu u oslobođenom Beogradu, u režiji Vjekoslava Afrića. Povodom ovog izvodjenja, treba istaći (za razliku od prešutkivanja u hrvatskoj štampi) iako još u ratnom periodu, imamo tri opsežnije recenzije, pisane znalački i vrlo profesionalno: Milana Dedinca, Tih Fincija, Milivoja Ristića, a postoji i jedna opširnija vijest anonimnog autora u "Politici", dan nakon izvodjenja premijere. (Prema pretpostavci Milosava Babovića, mogao bi to biti Lav Zaharov, kao-bilješkar.)

U svome prikazu¹⁹ Milan Dedinac je u početku dao deskripciju ratne atmosfere, koja je vladala nakon oslobođenja glavnog

¹⁸ Anonim, "Gostovanje Crnogorskog narodnog pozorišta u Albaniji", "Pobjeda", 6. maj 1945, str. 6.

¹⁹ Milan Dedinac, "Povodom otvaranja nove sezone u Narodnom pozorištu - 'Najeзда'", "Politika", 24. decembar 1944, s. 4.

grala, uz osjećaj prisustva bliske linije Sremskog fronta, a potom o aktualnosti "Najezde" zapaža:

"Možda se ne stvaraju najveća umetnička dela dok se telo i duh pisca još trese od krvavih zbivanja (...) ali Lebnov nije mogao ni hteti da sućeka to sporo sakrivanje u sebi, već je usred rata (kao nekada Bertis sa svojim 'Ognjem') osetio potrebu da mora napisati delo o ratu, kako bi njime (...) i sam doprineo pobiđi".²⁰ Poredeći umjetniške donete beogradske premijere sa onom na Visu, kritičar smatra da bi "možda bilo od većeg značaja da nam je prikazana 'Najezda' ista onakva kakva je prvi put postavljena tamo, na našoj oslobođenoj teritoriji. Ista onakva, bez promena, u onom dekoru, u onoj podeli. Ne bi smetali ni neizgovorni nedostaci u režiji, niti u glumi, jer ta predstava, baš onakva kakva je bila, treba da ostane datum u razvitku naše drame i da stoji na pragu ulaska u našu novu dramsku umetnost".²¹ No, Dedinao nije propustio da da nepristrasnu, kritički intoniranu i stručnu ocjenu predstave, opredjeljujući se za verziju na Visu iz objektivnih razloga:

"... glumci-borci nisu nam preneli u Beograd to istorijsko veće. Oni su uneli najveći trud, u zajednici sa članovima Beogradske drame, da delo postave iznova. Ali su morali ostati na po puta: nije data 'Najezda' onakva kakva je prvi put prikazana na Visu, niti je pak mogla biti iznova dovoljno pripremljena, već i zbog toga što se za kratko vreme od glumaca koji su nam došli iz svih krajeva naše zemlje i od njihovih beogradskih kolega nije mogao obrazovati dovoljno uigran ansambl".²²

²⁰ Ibid.

²² Ibid. (Od glumaca koji su bili iz Beogradske drame Dedinao posebno hvali igru Aleksandra Zlatkovića, Raše Plaovića, Dara Milošević, Mare Taborske, Frana Novakovića i Marka Marinkovića. Prema plakatu od 22. decembra 1944. godine podjela uloga bila je ovakva: Talanov - Nikola Popović; Ana - Dara Milošević; Fjodor - Raša Plaović; Olga - Ivka Kropš-Rutić; Demidjevna - Mara Taborska; Aniska - Smiljka Šinik; Kolesnikov - Ljubiša Jovanović; Fajunjin - Milan Vujnović; Kokoriškin - Joža Rutić; Jegorov - Salko Popović; Tatarov - Brislav Boras; Mosališki - Marko Marinković; Fjodor - Jovan Jovanović; Špica - Aleksandar Zlatković; - - - Božidar Drnić; starac - Fran Novaković; dječak Prokofije - Ljubomir Grbić; monahe u šinjelu - Milan Popović; njuška u šeširu - Nikola Gašić; jedna žena - Asja Tuković; artista-konj - Sima Ilić; debeliko - Dimitrije Veličković. (partizani, oficiri, vojnici i - - - (Scenograf predstave bio je Ananije Verbicki, a kostimograf Milica Babić-Jovanović.)

Drugi prikaz "Najezde" dao je Eli Finci. Ono što se odmah nametle kao prvi utisak jeste kako podudarnost stavova tako i još konkretnija i podrobnija analiza same predstave, kritički intonirana. Finci pozitivno ocjenjuje literarni tekst i ističe da je Leonov "delikatno pribegavao sredstvima simboličnog upitavanja, ali je ipak ostavio vernost realističke slike, kad se ona sagleda kao celina".²³ Recenzent je tačno uočio jednu osobenost Leonovljeve poetike na širem planu: od ranih uticaja simbolizma ovaj pisac je usvojio trajno neke simboličke postupke upotrebljavajući simbol kao sredstvo ekonomisanja umjetničkog izrazom, ali u odmjerenom poziciji subordinacije u ukupnoj poetici psihološkog realizma, koji je zastupao. Što se tiče dometa same predstave ima se utisak da kritičar sa dosta osnova daje niz kvalifikativa negativne prirode kako režiji tako i igri glumaca ukazujući pri tom na višeslojnost Leonovljevog teksta. Uz značajnu napomenu da je režija imala izuzetno odgovoran zadatak Finci upućuje zamjerke režiseru da iako se "trudio da ubjedljivo postavi pojedine slike, nije osjetio moćni i razgovetni smisao organske celine. Usled toga drama je davala, i kao slika života i kao misao o njemu, utisak nepovezanosti i razbijenosti. I sam tempo, otuda, nije uvek bio logičan: prespor u prvom činu, koji je ostao bez atmosfere koju treba imati, a trećem je bio "tur i brz, bez potrebnih psiholoških zastoja".²⁴

Razloge slabog režijskog učinka recenzent vidi takodje i u neminovnoj kratkoći rada na samoj predstavi, tako da se po njemu nijesu mogli osjetiti psihološki preliv, a došlo je i do vulgarizovanja onih mjesta gdje Leonov daje sumarne karakteristike. I sastav ansambla, prema Finciju, izostao je kao svojevrsan problem zbog svoje raznorodnosti, što je i Dedinać zapazio.

²³ Eli Finci, "Premijera 'Najezde', drame Leonida Leonova", "Borba", 25. decembar 1944, str. 2.

²⁴ Ibid. (Finci ističe role Raše Plaovića, Ljubiše Jovanovića, Dare Milošević, Mare Taborske i Ivke Ćopš-Rutić.)

Nalutim, da pozorišna kritika može našu krupne zamjerke predstaviti a da ona istovremeno bude izuzetno prihvaćena od strane publike. Najbolje je i sa ovim izvođenjem Leonovljevog dramskog teksta: Miloslav Babović, koji je i lično prisustvovao premijeri "Najezde" 20. decembra 1944. god. u Narodnom pozorištu u Beogradu, opisuje ovu predstavu kao izuzetan pozorišni spektakl, koji je imao mnogo uspjeha kod publike. A što se tiče sugestije Pincija da je u predstavi došlo do vulgarizovanja onih mjesta gdje je pisac dao sumarne karakteristike - i sami likovi Leonova - Fajunjin i Kokoriškin, dati su simplifikovano, te su ih glumci i prihvatili saglasno autorskoj koncepciji.

Milivoje Ristić u svojoj recenziji²⁵ nakon prikaza sižea piše kako ova drama po svojoj problematici, po čitavom nizu događaja i mnogim karakteristikama predstavlja težak zadatak i za glumce i režiju, ali da je komad uglavnom dobro postavljen. Naravno, čito su, po ovom kritičaru, uspjele muške uloge; ženske su bile slabijeg nivoa, a ukupna ocjena je da je "Vjekoslav Afrić sa glumcima uložio veliki napor i uspeo da nam prikaže gotovo u cjelini zanimljivo postavljenu dramu".²⁶

Iz šire vijesti anonimnog autora u "Politici"²⁷ saznajemo da je premijera održana prethodnog dana, dakle - 20. decembra 1944, i da je premijera označila početak prve pozorišne sezone Narodnog pozorišta u oslobođenom Beogradu, a da je izvođenju "Najezde" (u znak veličine ovog kulturnog i pozorišnog događaja) prisustvovao Tito, Koča Popović, Ivan Ribar i drugi.

Kad je u pitanju procjenjivanje ukupnih scenskih dometa postavke ove Leonovljeve drame na beogradskoj sceni, u cjelini gledano, bez obzira na istorijski trenutak i potrebu da se ove

²⁵ Milivoje Ristić, "'Najezda' - drama u četiri čina", 25. decembar 1944.

²⁶ Ibid. (Po ovom recenzentu najbolje uloge ostvarili su Nikola Popović, Aleksandar Zlatković, Ljubiša Jovanović, Milan Vujinović i Raša Plaović.)

²⁷ Anonim, "Premijeri Najezde od sovjetskog pisca Leonida Leonova prisustvovao je maršal Tito", "Politika", 21. decembar, 1944, s.3.

Što je afirmativno još više apostrofira, činjenica je da se susrećemo sa objektivnim i znalaški istim sudovima pozorišne kritike uz navoljenje i svih onih neizmjernih poteškoća koje su pratile, još uvijek ratno, pozorište, počev od prvog izvođenja na Visu. Umjetnička, društvena i politička uloga i funkcija izvođenja "Najezda" na našim prostorima, u vremenu u kojem je igrana, svakako su više-struko i u punoj mjeri ostvarivane.

Kao potvrda ovog postoji i tačan podatak da je ova predstava, u izvođenju Narodnog pozorišta u Beogradu igrana ukupno četrdeset tri puta, i to u periodu od 20. decembra 1944. do 9. oktobra 1945. godine (kada je i odigrana posljednji put). Što znači da je "Najezda" u Beogradu izvođena mnogo puta i održala se na repertoaru skoro deset mjeseci!

U Srbiji, osim Narodnog pozorišta u Beogradu ova predstava je bila i na repertoaru Narodnog pozorišta u Nišu²⁸ i Srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu. O ovim predstavama nijesu objavljivane pozorišne recenzije. Niška premijera bila je 6. maja 1945. god

²⁸ Predstavu u Nišu režirao je kao gost Vjekoslav Afrić, scenografiju je uradio Nikola J. Morgunjenko, a uloge su igrali sljedeći glumci: Talanov - Žarko Joković; lekar - Branko Djordjević; Ana - Zora Crnogorčević (Leposava Djordjević); Fjodor - Dragutin Todić; Olga - Katarina Ignjatović (Mira Todorović-Mavid); Demidjevna - Milena Filipović; Aniska - Zagorka Kovačević; Kolesnikov - Mića Radosavljević (Ljubiša Stojčević, Salko Repak); Fajunjin - Branko Tatić (Milivoj Popović-Mavid); Kokoriškin - Dimitrije Vlajić; Jegorov - Salko Repak (Milenko Stojadinović); Tatarov - Stanimir Avramović; Mordliški - Stevan Jovanović (Božidar Andrić); Vibel - Vlastimir Kovačević; Žena - Zora Crnogorčević; Starac - Dušan Cvetković; Kunc - Živojin Vujić (Svetozar Milutinović); Prokofije - Vlastimir Kovačević; momče u šinjelu - Novica Mitić; žena u muškom kaputu - Ružica Kovačević; umobolni - Dobrosav Vučković; artist - Desimir Perišić; kelner - Mionir Nikolić; nemački oficir I - Radomir Janjić; II - Aleksandar Marinković; III - Časlav Radivojević; nemački vojnik I - Todor Todorović; II - Dragoljub Vujić; III - Svetozar Stefanović.

U sezoni 1944-1945. godine Narodno pozorište u Nišu izvelo je 15 repriza. Predstavu je ukupno vidio 14.051 gledalac; sljedeće sezone, 1945-1946. izvelo je 21 repriza koje je vidjelo 7.283 gledalaca. Ova predstava je u "Narodnom" gostovala po Srbiji: 14. i 15. jun 1945. u Jagodini, 19. jun u Čupriji, 23. i 26. jun u Paraćinu, 5. i 6. jul u Negotinu, 10. jul u Zaječaru, 14. i 15. jul u Knjaževcu, 25. oktobar u Vranju. Sljedeće, 1946. god. 15. maja gostovalo je u Leskovcu, a 22. maja u Pirotu. Sa istom predstavom gostovalo je i u Skoplju 18. oktobra 1945. godine. /vidjeti: Rajko Radojković, "Narodno pozorište Niš 1944-1987", "Kosmos", Beograd, 1987, (Teatron, br. 59, 60, 61, 62.)/

Od premijere 6. maja 1945. godine Niško narodno pozorište igralo je, dakle, "Najezdu" na repertoaru kontinuirano tokom 1945. i 1946. godine; a u Nišu i na gostovanjima izvelo je ukupno 44 puta.

Na sceni Srpskog narodnog pozorišta u Novom Sadu "Najezda" je premijerno izvedena 17. marta 1945. godine, a među glumcima su bila i kasnije poznata imena jugoslovenskog teatra.²⁹

Predstavu je režirao Jovan Konjović, a scenografiju uradio Milenko Šerban.

Srpsko narodno pozorište u Novom Sadu igralo je "Najezdu" dvadeset jedan put na svojoj sceni, a na gostovanju devet puta - pet u Somboru i četiri puta u Subotici, što je ukupno trideset izvođenja. (Gledalaca je bilo 6.980 u Novom Sadu i 2.193 na gostovanju, dakle ukupno 9.173.)

U Bosni i Hercegovini "Najezdu" je prvo izvela Pozorišna grupa oblasnog Narodno-oslobodilačkog odbora za Hercegovinu 14. aprila 1945. godine u Mostaru u sali "Hrvoje", i to ubrzo nakon oslobodjenja grada. (Mostar je oslobođen 14. februara 1945.) Režiser je bio Šukrija Vranić, kostime je uradila Hatidža Čerić, a scenografiju Romeo Tiberio. Iste, 1945. godine, 22. juna, "Najezda" je izvedena u Sarajevu, reditelj je bio pjesnik Skender Kulenović, a scenograf Roman Petrovič. Ovom predstavom je započela prva sezona Narodnog pozorišta Bosne i Hercegovine, kako se tada zvalo Narodno pozorište u Sarajevu.

²⁹ Podjela uloga bila je ovakva: Talanov - Velibor (Viktor) Starčić; Ana - Olga Životić; Fjodor - Siniša Ravasi; Olga - Branka Belić; Demidjevna - Rahela Ferari; Aniska - Nada Het; Kolesnikov - Aleksandar Stojković; Fajunjin - Milan Ajvaz; Kokoriškin - Slavko Simić; Tatarov - Jovan Silajdžić; Tatarov - Vladimir Milin; Mosali - Stojan Jovanović; Viki - Dragan Kramović; Špura - Biša Ilić; kunc - Eugen Verber; starac - Lazar Lazarević; Dječak Prokofije - Dušan Adamović (Dobrivoje Čobanski); momče u šinjelu - Žarko Kotrošan; žena u muškom kaputu - Stojanka Popović; artista-konj - Dimitrije Marković; njuška u šeširu - Djordje Sremčević

Glumačka ekipa je bila sastavljena iz postojećeg ansambla Narodnog pozorišta u Sarajevu iz rata kao i iz Centralne pozorišne grupe BiH.³⁰

...

Izvori i podaci pokazuju da je "Hajezdu" izvodilo više pozorišnih grupa, u ratnim i prvim poratnim godinama, u više gradova na području srpskohrvatskog jezika, oko sto sedamdeset puta! I ovaj podatak nije najpouzdaniji, jer postoje i tvrdnje da su dramu izvodile i manje, amaterske grupe, u manjim mjestima, što nije registrovano.

Nekolike tipske karakteristike odziva u našoj štampi povodom izvođenja ovog dramskog teksta Leonova bile bi sljedeće: osvrtni na igranje predstave većinom su informativnog karaktera; rijetke recenzije, stručno pisane, uglavnom se slažu u isticanju vrijednosti same drame ovog sovjetskog pisca; prisutna je i konstatacija da je ratna situacija onemogućavala sa više aspekata da režija i glumačka igra budu upravo na nivou kakav iziskuje drama ovakvih kvaliteta; istovremeno se ističu i napori i domati u realizaciji predstave, koji su joj donosili visoku popularnost i gledanost kod pozorišne publike u Hrvatskoj, Crnoj Gori, Srbiji i Bosni i Hercegovini u toku 1944, 1945 i 1946. godine.

"Hajezdu" započimale prve pozorišne sezone u oslobođenim gradovima Jugoslavije.

³⁰Uloge su igrali: Vaso Kosić (Talanov), Jelena Kešeljević-Gavrilović (Ana), Vera Crvenčanin (Olga), Safet Pašalić (Fjodor), Ljiljevit Črnčori (Koleznikov), Ljilja Manasijetova, glumica iz SSSR-a iz "MART-a" (Demiljerna), Ljiljevit Galic (Anisija), Ivan Latinger (Kokoriškin), Anika Bevčić (Aniska), Avdo Džinović (Špure), Ivan Stošić (Vibel), Luka Delić (Tatarov), Milan Lekić (Jegorov), Mile Pani (Mosalski); u ostalim ulogama - Boris Smoje, Berta Popović, Nikola Hajdušković./

"O b i č a n č o v j e k"

Rad na komediji "Običan čovjek" Leonov je započeo 1940. godine (prva varijanta), a nastavio sljedeće, prerađujući je. Premijerna predstava izvedena je u Penzenskom oblasnom dramskom pozorištu u martu 1944. god. U maju 1945 izvedena je premijerno i u Moskovskom teatru drame. Godine 1957. snimljen je film "Običan čovjek" po scenariju Leonova i M.Roma. Ova Leonovljeva komedija dobro je poznata i u inostranstvu: izvedena je u Japanu (1947.), Istočnoj Njemačkoj (1949-1951.), Poljskoj (1948 i 1950), Bugarskoj (1949-1950.), Mađarskoj (1956.) i Rumuniji (1949-1950.).

Prevedena je i objavljena u Čehoslovačkoj, Rumuniji, Kini.

...

U Jugoslaviji je publikovana dva puta: prvi 1950. u izdanju "Prosvete", u prevodu s ruskog Djordja Lazovića, i drugi put u Sabranim djelima Leonova ("Kultura", Beograd, 1967, knj. 11.) u prevodu istog autora.

O izvođenju ove Leonovljeve komedije u Jugoslaviji na srpskohrvatskom jezičkom području pomen nalazimo u tekstu Marijana Matkovića "Kazališni pregled".¹ Iz njegove recenzije saznajemo da su od ruskih i sovjetskih dramaturga u Zagrebu za tu sezonu izvođena djela V.Škverkina ("Noćna smotra"), M.Gorkog ("Malograjdani"), A.P.Čehova ("Ujka Vanja") i Leonida Leonova ("Običan čovjek").

~~Prema recenzentu "većina predstava nisu doživjele očekivani~~
uspjeh; zahvalni, kvalitetno dobri tekstovi bili su upropašteni".²
Kritičar potom ističe da je "Leonovljev tekst 'Običnog čovjeka' vrlo dobar", ali da i ova komedija spada u djela koja su u Zagrebu

¹Marijan Matković, "Kazališni pregled", "Republika", III/1947, br. 4, str. 259-267.

²Ibid, str. 259.

tu u to vrijeme "bila izvedena bez ikakve scenaki ostvarene i onda konzekventno provedene režijske zamisli"³ Matković dalje vrši paralelnu analizu: "No, dok se u 'Malogradjanima', osobito u prvoj polovini komada, osjećala režiseraka ruka, isti redatelj u komediji 'Noćna smotra' bio je potpuno nevidljiv. Isto se može kazati i za Mesarićevu režiju 'Običnog čovjeka'. Ako je Strozzi prvenstveno realizirao vanjsku režijsku postavu 'Ujaka Vanje', ako je to djelomično uspjelo i Petroviću u 'Malogradjanima' Gorkog, oba režisera Škvarkinovog i Leonovljevog teksta lutahu beskompasno od detalja do detalja čas unutarne, čas vanjske režije, stvarajući potpuno nepotrebna žvorišta, gubeći kontrolu nad glumcima, nad prostorom i vremenom. Dok izbor Škvarkinove komedije nije bio najsretniji, za komediju Leonova 'Običan čovjek' je šteta što nije bila tekstu adekvatno izvedena. Jer taj tekst je dobar, dramski zahvalan, duhovit i aktuelan".⁴

Matković dodaje da je Kalman Mesarić prepustio igru u "Običnom čovjeku" slučaju, razvijao je samo u prvom planu, gradeći samo neke po njemu ključne scene, te se Leonovljev tekst "rasplinuo u mlakim dijalozima. Cijela zdrava tendencija Leonovljevog komada dramski uvjerljiva s mnogim spletkama oko 'običnog čovjeka', sina i unuka Čehovljevih 'običnih ljudi' bila je tako upropastena. Zaslugu je (...) Kolesovova, Kutijara te ponekle Krasove i Maričića da su uspjeli izgraditi individualno dobre kreacije, no da pojedina gluma ne spašava predstavu, to je jasno".⁵

~~Predstava je igrana paralelno sa ostalim u periodu od 1. januara do 15. marta 1947. godine u Zagrebu. Inače, Škvarkinovu "Noćnu smotru", Čehovljevog "Ujaka Vanju" i Leonovljevog "Običnog čovjeka" igrala je ista dramska družina - "ljaci drugog razreda Zemaljske glumačke škole".~~

U našem istraživanju nijesmo naišli na podatke da je ova

³Ibid, str. 261.

⁴Ibid, str. 263-264.

⁵Ibid, str. 265.

Leonovljeva igra igrana još na nekim scenama.

Prema ovom pozorišnom prikazu očigledno je da je "Običan Sovjet" (kao dramsko "stivo visokih literarnih dozeta sa jasno iznijansiranim likovima i dinamičnom radnjom, prožete finom leonovskom satirom) doživio nezahvalnu sudbinu. Recenzent je sasvim u pravu kad ističe zahvalan nivo ove komedije, jer je Leonov jedino u ovom dramskom tekstu na širem fonu iskazao svoje velike, a u cjelokupnoj poetici potisnute u drugi plan, mogućnosti izvrasnog komediografa.

Međutim, da bismo potpunije razumjeli poruke kritički intonirane recenzije, treba naglasiti da scenska sudbina "Običnog Sovjeta" u Zagrebu, poput odsustva publiciteta u štampi "Najezde" u istom gradu, nimalo nije slučajnog karaktera. Marijan Matković, kao predratni lijevičar i saradnik poznatog časopisa "Pečat", posljednje rata jedina opozicija Krleži u Enciklopediji, u svojim ocjenama očevito se poslužio ezopovskim jezikom; ovaj svakako iskusni pozorišni recenzent stavlja do znanja da su navedeni tekstovi sovjetskih dramaturga upropašćeni i pored svog visokog umjetničkog nivoa posebno nemarnim, ignorantnim odnosom režije. Time se sigurno nastojalo da se, kao neuspješne, ove predstave brže skinu sa redovnog repertoara, a da se zadovolji forma da su na zagrebačkoj sceni igrani i tekstovi sovjetskih pisaca, te se bitka klero-frankovačkog Zagreba protiv ove literature sprovođila konsekventno i specifičnim sredstvima; upravo kao odraz sukoba desnica sa ljevicom u komunističkom pokretu.

Takođe, povjeravanje ovako krupnog zadatka samo dramskoj grupi kakvu su sačinjavali učenici glumačke škole - drugog razreda, bez učešća nikakvih pojedinih iskusnih glumaca, dovoljno govori u prilog nivou pažnje posvećene postavci jednog ovako složenog i kvalitetnog dramskog teksta, jedne od najboljih komedija sovjetske dramaturgije.

No, svakako, bitna je činjenica i podatak da je i ova komedija, uz ostale drame Leonova, izvođjena na jednoj od scena na srpskohrvatskom jeziku kao dokaz o ukupnoj popularnosti ovog sovjetskog pisca na ovim prostorima, posebno u ratnim i poratnim godinama, pa makar i uz pokušaje svjesnog unižavanja ukupnih lomea vrijednosti njegovih tekstova, koja je evidentna i koja se ne može ni u kom slučaju zanemarivati.

"Zlatne kočije"

Ova drama Leonov je objavio u tri varijante: 1946. (VUOAP, Moskva, staklografsko izdanje), 1955. ("Oktobar", № 4, str. 4-44.), i 1957. (M., "Iskusstvo"). Prvi put, 1946. godine drama je pripremana u Malom teatru, ali je njeno izvođenje zabranio Komitet za umjetnost zbog, kako je ukazano, pesimistično intoniranog rješenja osnovnog moralno-etičkog konflikta drame. "Zlatne kočije" su izvedene prvi put u Ruskom oblasnom dramskom teatru u gradu Karagandi 1955. godine. Premijera u MHAT-u održana je 2. novembra 1957. godine.

...

U našoj periodici prvi napisi o ovoj drami pojavili su se 1955. (povodom njenog objavljivanja u Sovjetskom Savezu), Milana Zarića, zatim 1956. Milivoja Jovanovića, a 1957. imamo veći broj novinskih vijesti o njenom predstojećem izvođenju kod nas, i potom napisane recenzije o samoj postavci komada.

Zarić u svome tekstu¹ govori o nastojanju autora da prerađi prvu verziju, potom daje kraću analizu drame deskriptivnog karaktera, i ističe na kraju sljedeće:

"Komad 'Zlatne karuce' ne oskudeva u 'leonovski' napisanim scenama. Obrada likova ovog puta manje je vezana za pojedine prelomne momente fabule nego u ranijim pozorišnim delima Leonida Leonova, a naročito u 'Polovčanskim vrtovima', 'Najezdi' i 'Lenuškinji'".²

Recenzent na kraju s pravom zaključuje da je "ovo pozorišno delo neosporno lepa prnova na području sovjetske dramske književnosti".³

¹ Milan Zarić, "Dva dela Leonida Leonova", "Život", 1955, knj. VII, 7-8, str. 510-516.

² Ibid, str. 516.

³ Ibid.

Milivoje Jovanović u članku "Drama Leonida Leonova 'Zlatne kočije'"⁴ inače ističe da njegov napis nema za cilj utvrđivanje scenskih efekata ove drame nego da ukaže na uvršćivanje u dramsko štivo obilja materijala o "strukтури današnjeg sovjetskog društva",⁵ uz zaključak da tematska strana "upućuje na mnoga mišljenja o filozofskoj predstavi sovjetskog sveta u Leonovljevim umetničkim doživljajima i vizijama".⁶

Prvu vijest u našoj štampi da će se izvoditi "Zlatne kočije" imamo u "Borbi".⁷ Iz kraćeg teksta saznajemo:

"U okviru proslave 40 godina Oktobarske revolucije Narodno pozorište u Beogradu prikazaće početkom novembra ove godine dramu Leonova 'Zlatne kočije'. Istim povodom Jugoslovensko dramsko pozorište prikazaće dramu 'Oklopni voz' Vsevoloda Ivanova".⁸

Istu vijest prenosi "Politika" od 15. aprila 1957. godine,⁹ a 4. septembra je ponavlja¹⁰ uz podatak da će dramu režirati Ognjenka Milićević. U "Večernjim novostima"¹¹ pominje se i mogućnost da Leonov doputuje na premijeru u Beograd. U istom tekstu data je i dezinformacija sljedeće sadržine: - "zanimljivo je da ova drama još nije prikazana u Sovjetskom Savezu".¹² "Večernje novosti" potom donose i vijest¹³ da će "Zlatne kočije" biti premijerno izvedene 15. novembra, i to kao prva premijera u sezoni, a u daljem tekstu slijede izjave glumaca o likovima koje tumače: Irene Jovanović

⁴ Milivoje Jovanović, "Drama Leonida Leonova 'Zlatne kočije'", "Savremenik", 5, 1956, str. 616-622.

⁵ Ibid, str. 616.

⁶ Ibid.

⁷ Anonim, "Drame sovjetskih pisaca na repertoaru beogradskih pozorišta", 28. februar 1957, "Borba", str. 5.

⁸ Ibid.

⁹ Anonim, "'Zlatne kočije' u Narodnom pozorištu", "Politika", 15. april 1957, str. 6.

¹⁰ Anonim., "Počeo rad u beogradskom Narodnom pozorištu", "Politika", 4. septembar 1957.

¹¹ Anonim, "Leonov na premijeri Zlatnih kočija", "Večernje novosti", 2 X 19

¹² Ibid.

¹³ Anonim, B.T., "Zlatne kočije u Narodnom pozorištu", "Večernje novosti", 11. XI 1957, 4.

(Marija Sergejevna), Salka Repaka (Neprijahin), Strahinja Petrovića (naučnik Karejev) i Joviša Vojinovića (fakir). Iste novine donose zatim i vijest da Leonov ne dolazi na premijeru,¹⁴ a iz vijesti u "Borbi"¹⁵ saznajemo da je Ognjenka Milićević ne samo režiser, nego i prevodilac drame za ovu priliku. O. Milićević na istom mjestu iznosi ukratko utiske o drami, od kojih izdvajamo:

"U kompleksnom sagledavanju života autor nalazi naporedo sa tragedijom i komediju, sa lirskim tonovima i masne boje satire. Drama je pisana škrto, surovo, jednostavno. Autor dovodi svoje likove u najteže životne situacije i onda ih ostavlja same da bi video šta su kadri da učine".¹⁶

Tekst sličnog sadržaja, anonimnog autora, donosi i "Politika" od 15. novembra, na dan premijere. O. Milićević ovdje ističe sljedeće:

"Najbitniji u celoj drami jeste jezik Leonova, koji smo želeli da sačuvamo u svoj njegovoj lepoti. (...) Jezik drame je veoma težak, samorodan i pun slika. Gotovo svaki lik ima izdiferenciranu jezičku karakteristiku".¹⁸

Nakon izvodjenja predstave u štampi je objavljeno šest pozorišnih kritika, u kojima je data analiza dramskih dometa teksta i meritorna procjena kompletnog nivoa predstave, mada se sa nekim stavovima ne možemo saglasiti.

¹⁴ Anonim, "Leonid Leonov ne dolazi", "Večernje novosti", 11. XI 1957

¹⁵ Anonim, "Zlatne kočije - u petak", "Borba", 12. XI 1957, 5.

¹⁶ Ibid. / Iz istog teksta doznajemo da je scenografiju za ovu predstavu uradio Miodir Denić a nacrt kostima dala Vera Borošić; takodje je navedena i podjela uloga: Irena Jovanović (Marija Sergejevna, gradonačelnica), Slavka Jerinić (Maša, njena kći), Ljubiša Jovanović (Berjoskin, pukovnik), Salko Repak (Neprijahin, meštacin), Daroslava Vukotić (Daša, njegova žena), Dragomir Bojanić i Petar Bogićević (Timofe, njegov sin), Strahinja Petrović (Karejev, akademik), Dragan Ocokoljić (njegov sin), Joviša Vojinović (Rahuma, fakir), Divna Djoković (Tabun-Turkovska), Branislav Jerinić (Maslov), Radmilo Djurčić (Makaričev), Stanko Buhanac (Galancev) /.

¹⁷ Anonim, (M.K.), "Druga drama Leonida Leonova na našoj sceni", premijera "Zlatnih kočija" u Narodnom pozorištu, "Politika", 15. XI 1957

¹⁸ Ibid.

U svome pristupu analizi drame¹⁹ Jovan Putnik polazi od premise - imperativa prisutnosti "ruske misli" i "ruskih ljudi" u predstavi, čega po njemu nije bilo u pravoj mjeri, to jest "nije se dovoljno osećala ni ta ruska misao, niti su dovoljno nadahnuto bili ostvareni ruski ljudi".²⁰

Na, ovakvim stanovištem Putnik je, svakako, insistirao samo na jednoj, pa makar preovladjujućoj verziji igranja dramskog teksta. Scenska autentičnost, doista, u ovom slučaju mogla se ostvariti tendencijom ka obojenosti predstave ruskim duhom kroz autentičnu reprodukciju. Ali, dajući u ovakvoj mjeri glavni sadatak komadu na planu unikatnog, "ruskog čitanja" Leonovljevog štiva, recenzent je istovremeno ograničio sve one univerzalne literarne mogućnosti koje sadrži u sebi tekst bilo kojeg autora i kulturnog podneblja, što upravo i omogućava uvijek novo i novo scensko čitanje istog književnog materijala. Pored poželjnog scenskog štimunga, koji bi donosio autentičnost ruskog duha, osnovni zahtjevi koji se postavljaju pred režijom i glumačkom ekipom ipak se prvenstveno svode na traganje za univerzalnim koje u sebi sadrži svako književno djelo potirući određeni prostor i vrijeme.

Za J. Putnika režija Ognjenke Milićević je korektna, čista, ali bez garanta (iz pomenutih razloga), zbog kojih, zaključuje on: "nije nadjena ona voluminoznost koju taj svet nosi u svakom svom pojedincu. Zbog toga tok predstave nije imao dovoljno unutarnjeg ritma i nije nosio one skrivene ali postojeće unutarnje snage, kakve smo, recimo, imali u 'Jegoru Buličovu'".²¹ Od glumačkih ostvarenja recenzent ističe, kao scenski najbliži lik Leonovljevoj koncepciji, igru Ljubiše Jovanovića (Berjoskin), a također i

¹⁹ Jovan Putnik, "Ruski ljudi - Leonid Leonov: Zlatne košije", "Večernje novosti", 18. novembar 1957, 4.

²⁰ Ibid.

²¹ Ibid.

Irenu Jovanović i Salka Repaka, a ostala ostvarenja u duhu svoje recenzije dijeli na "ruska" i "neruska", gdje su ova druga po njemu djelovala "nekako opšte. To je svakako proizilazilo iz opšte nedovoljno ruske intonacije koja je data cijeloj predstavi".²²

Na kraju, što je važno za ilustraciju opšteg scenskog utiska, navešćemo ocjenu kritičara da je "zanimljiv stilizovani dekor Miomira Denića stajao nekako odvojen od igre, iako je mogao da bude izvanredna njena podloga. Kostimi Vere Borošić nedovoljno podređeni karakterizacijama".²³

Slobodan Selenić u svome prikazu premijere²⁴ smatra da su "Zlatne kočije" kao dramski tekst u sovjetskoj dramaturgiji "ne do kraja hrabar pokušaj oslobađanja od klišetskog, neuverljivog optimizma, od konvencionalnog karakterisanja likova. Pokušaj treba pozdraviti a bojažljivost osuditi tim pre što je ona u više prilika bila direktni uzrok neuverljivosti ponekih, ključnih obrta u fabuli".²⁵ Za recenzenta sama "Leonovljeva zamisao o stvaranju drame unesrećenih, potištenih ljudi, što, čini nam se, Zlatne kočije jesu u svom krajnjem idejnom efektu, može da zazvuči istinito i uverljivo".²⁶ Prvi, uopšteni zaključak Selenića svakako ima više dubioznih konstatacija; tim prije što ukazuje na neuverljive ključne obrte u fabuli, ali nijedan pri tom konkretno ne navodi. Povodom ocjena o ovoj drami kao ne do kraja hrabrom pokušaju oslobađanja od klišetskog optimizma treba ponoviti suštinu ovog teksta, tj. njegove zabrane izvođenja u SSSR-u upravo zbog

²² Ibid.

²³ Ibid.

²⁴ Slobodan Selenić, "Zlatne kočije u tamnom dekoru", "Borba", 20. novembar 1957, str. 4.

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid.

liberalnog tona i ukupne koncepcije u navedenom pogledu. Uz to, "Zlatne košije" nemaju za cilj prevladavanje samo trenutačnih konflikata sovjetske realnosti, već njihova filozofska podloga pokreće niz pitanja egzistencijalnog karaktera iznad dnevnih zahtjeva jednog vremena. Takođe se ne možemo složiti niti sa zaključkom da je ova drama u krajnjem idejnom efektu drama o unesrećenim, potištenim ljudima, kako Selenić zaključuje, jer ovakvo stanovište prikazuje samo polovinu dramske slike (sudbine starije generacije), dok se na drugoj strani očituje leonovski optimizam projektovan kroz novu sudbinu mladih ljudi, u koje pisao vjeruje kao u nosioce novog, boljeg i moralno čistijeg vremena. Niti sa stavom kritičara koji u tome što drama nije vezana "za neko određeno vreme, sredinu",²⁷ nalazi njene slabosti - ne bismo se mogli složiti, jer upravo ovakav momenat podvlači njenu istovremeno i prostornu i vremensku univerzalnost. No, sa zaključkom Selenića da je u drami "mnogo slučajnih koincidencija da bi mogle da se povežu u zajedničku radnju, što ostavlja mestimično utisak konstrukcije",²⁸ (npr. istovremeni dolazak Karejeva i Rahune zbog susreta s Marjom Sergejevnom) složićemo se djelimično, tj. upravo povodom ove scenske slike, koja doista i djeluje iskonstruisano.

Kritičar potom daje podatak o sličnosti fabule Leonovljeve drame sa dramom Somerseta Moma "Krugom", ne nastojeći pri tom da ovo pitanje iziigne na nivo mogućih uticaja.

Utisak S. Selenića o režiji je da je s pravom uočila dvojnost dramskog teksta u tom smislu da "sukob autorovog umetničkog imperativa i želja naknadnog, eksterijernog karaktera opasno nagrizava uniformnost ideje drame, i da ponešto preterana patetičnost, sklonost ka sentimentalnom volu, zbog otkrovenosti od određenog, tačno fiksiranog ambijenta, u melodramu".²⁹ Zbog toga je reditelj

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid.

O. Miličević, zaključak je recenzenta, uz korišćenje scenografije potencirala tragične tonove, uz izbjegavanje optimističkog kao dodatnog, i patetičnih momenata, usmjeravajući glumu ka umjerenosti, što je, opet, u svoj svojoj opravdanosti ponekad otežavalo otkrivanje autentičnog podteksta.

Činjenica je, međjutim, da su u ovoj drami evidentni i tonovi patetike i sentimentalnog, ali je greška reditelja, u svakom slučaju, što je insistirala na takvim elementima propratnog karaktera u "Zlatnim kočijama" zanemarujući važnije strane dramskog štiva, koje na filozofično polemičnom fonu rješava osnovne egzistencijalne perspektive različitih generacija. Istovremeno, optimističko vjerovanje pisca u budućnost mladih bilo bi u tom slučaju, u finalu ukupne slike, u direktnoj suprotnosti sa prenaplašavanjem tragičnih tonova, čak i putem same scenografije.

Eli Finci, drugačije, i s pravom, ocjenjuje ovaj dramski tekst sovjetskog pisca ističući svu njegovu složenost i visoki umjetnički nivo.³⁰ Tako je za njega dramska potka "Zlatnih kočija" zasnovana na prezentovanju ljudskih suština:

"Više nego do same dramske radnje, koja na trenutke ima melodramske akcente i obrte, Leonovu je, i ovde, prvenstveno stalo do otkrivanja originalnih suština ljudskih postupaka i činova, do one individualne, samo jednoj ličnosti date osobenosti karaktera. Ako se oko same radnje spleće jedan niz aktuelnih društvenih i etičkih pitanja i problema, - u nešto jednostranoj, pomalo isključivoj svetlosti držanja u ratu kao apsolutnog kriterija čovečnosti, - očigledno je da Leonov svoju glavnu pažnju nije posvetio njima. (...) Svoju glavnu strast (...) Leonov je posvetio samom čoveku, njegovim društvenim i etičkim problemima".³¹ Draga je, po Finciju, što je svakako tačan sud koji zalazi u osnov leonov-

³⁰ Eli Finci, "Leonid Leonov - Zlatne kočije", "Politika", 21. novembar 1957.

³¹ Ibid.

ske poetike, i aksiomatskog je karaktera, prožeta "etiškim merilom kao vrhovnim principom".³² On piše u ovom smislu i da se u najpubličnijim trenucima ova drama pretvara i u "čistu apoteozu tog etiškog ideala, u drugim, onim nižim, kada se taj ideal krši, ona se pokazuje, u diskretnim aluzijama i opreznim invektivama, pomalo suzdržano, kao kritička i satirička negacija realnih životnih okolnosti".³³ S obzirom na to da je u pravom svjetlu sagledao nivo i polazne pozicije u "Zlatnim kočijama" E. Pinci ima pravo kad potom naglašava da "zahtevaju gustu, napregnutu, subjektivnim intenzitetom natopljenu scensku atmosferu",³⁴ pa je za ovakvo djelo "potreban izrazito snažan ansambl".³⁵ No, po njegovom mišljenju, Ognjenka Milićević "nije raspolagala takvim dramskim kolektivom",³⁶ te "usled toga cela Leonovljeva dramska slika dobila je jedan uprošćeniji, siromašniji, jedan izvitopereni vid, u pojedinim trenucima čak (...) sa izrazitim primesama i akcentima stereotipnosti i banalnosti",³⁷ tako da je predstava igrana "bez-malo, stereotipnim sredstvima jednog konvencionalnog glumačkog 'realizma', u kome, ponajčešće, spoljne oznake i karakteristike, već odavno poznate, treba da zamene originalno analitičko raščlanjavanje i individualno introspektivno poniranje".³⁸

Iz ove recenzije vidimo da je kritičar razdvojio vrijednosti dramskog teksta od scenske igre, koji su dijametralno suprotnog kvalitativnog nivoa, te je negativnosti nošio na pravoj strani. On ipak izdvaja role Berjoskina (Ljubiša Jovanović), Timoše (Dra-

³² Ibid.

³³ Ibid.

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid.

³⁶ Ibid.

³⁷ Ibid.

³⁸ Ibid.

gomir Bojanić), Maše (Slavka Jerinić) i naučnik Karejev (Strahinja Petrović). Masovne scene po Pinciju bile su nesigurno postavljene (što posredno govori i o nelostacima same režije), a u kostimografiji Vere Borošić zapazio je pomanjkanje duha i invencije.

Nakon meritornih ocjena Eli Pincija navešćemo i tekst Bore Glišića, koji je većinom deskriptivnog karaktera;³⁹ ovi je treba izvući zaključak u kojem recenzent, dajući visoku ocjenu samom dramskom tekstu, ističe da je režiser Ognjenka Milićević vrlo uspješno riješila prvi čin, jer je i psihološki odnos likova u njemu bio najimpresivniji, što je bilo teže ostvariti potom u ostalim činovima. Glišić igru glumačkog ansambla vidi, u cjelini gledano, za razliku od prethodnika, kao vrlo uspješnu, a posebno izdvaja ulogu Ljubiše Jovanovića u liku Berjoskina.

U recenziji Vladimira Stamenkovića⁴⁰ izdvojicemo na početku tačnu ocjenu, povodom mjesta "Zlatnih kočija" u tokovima sovjetske dramaturgije, da "umesto neumerenog idealizovanja, Leonovljeva drama donosi neke nove akcente koji su - bez obzira na to u kolikoj se meri poklapaju s našim ukusom - znatno bliži životu".⁴¹ Analizujući dramski tekst, V. Stamenković iznosi dosta kritički intoniran sud, sa kojim svakako treba polemisati:

"U pogledu forme - piše on - komad je u mnogom pogledu nesavršen. Konflikti nisu dovoljno snažni, razvoj akcije usmeren je gotovo isključivo na osvetljavanje likova, a krajnji zaključak je i prilično nedorečen. Osim toga Leonovljev dramski postupak nije dovoljno celishodan: šitave scene napisane su zato da bi se objasnila neka karakteristika ličnosti, karakteristika koja je već ranije bleštavo otkrivena kratkom primedbom ili akcijom. U drami ima dosta elemenata melodrame i sentimentalnog tretiranja

³⁹ Bora Glišić, "Leonov: Zlatne kočije", "NIN", 24. novembar 1957.

⁴⁰ Vladimir Stamenković, "Leonovljev povratak pozorištu", "Književne novine", 13. decembar 1957, str. 6.

⁴¹ Ibid.

života, ali to već ulazi u veltanšaung slovenskog pozorišta koji se provlači od Čehova naovamo".⁴²

Kako smo vidjeli, Eli Finci okretanje čovjeku i njegovim društvenim i etičkim problemima u "Zlatnoj košiji" ne prihvata kao neobičan, već kao alternativni način dramskog izražavanja; za V. Stamenkovića to, međutim, predstavlja uglavnom evidentnu dramaturšku ne cjelishodnost, što je, svakako, samo jedan od načina gledanja na isto pitanje. Povodom melodramskog i sentimentalnog tretiranja kritičar supsumira i leonovski postupak pod "veltanšaung slovenskog pozorišta" počev od Čehova. Ali ovo slovensko pozorište počev od "Revizora", preko Ostrovskog, do Čehova, Andrejeva i Gorkog jetko ismijava, kazuje istine poput katedre sa koje gledalac kao građanin svijeta čuje glas vlastite savjesti. U poetici Čehovljeve dramaturgije postoji i pojam lirskog teatra, ali mu se ne može pripisivati da je i melodramski, sentimentalni dramaturg, kako to Stamenković uopštava na najširem planu.

I zaključak kritičara o odnosu režijskog postupka prema kompletnom tekstu je diskutabilnog karaktera, jer piše sljedeće:

"Trebalo je da reditelj učini nešto da predstava ima podnošljiviji tempo. Skraćivanjem teksta moglo se (u pogledu ritma komada) mnogo postići, čime bi pre svega bile ublažene dramaturške slabosti dela. Pri onako sporom tempu, neophodne psihološke pauze i akcenti dobijali su drugi smisao i delovali dosta proizvoljno. Na nekoliko mesta groteskni postupak pretvarao se u šaržiranje".⁴³

Istina je da u pozorišnoj praksi postupak štrihovanja dramskog teksta biva upotrebljeno sredstvo postizanja scenske dinamike. Ali on istovremeno govori o nedostacima režijskog postup-

⁴²Ibid.

⁴³Ibid.

ka, tako da se, s druge strane, isto tako kritički može govoriti o tome da režiser nije uspio da scenski opravda tekstualnu gradnju datog komada, što je i ovije slučaj. Jer, koliko god da određeno dramsko štivo naginje formi literarnog pozorišta s tendencijom dominacije teksta nad ostalim izražajnim sredstvima predstave u cjelini, završnu sliku svakako daje režijski postupak koji usaglašava sve parametre scenskog izraza, od riječi do scenskog pokreta.

Stamenković opravdano zapaža da je dramaturgija "Zlatnih košija" okrenuta tradicionalnom ruskom teatru uopšte, kao i Čehovu, konkretno; te je, ističe se dalje u recenziji, režiser O. Mišićević stoga u centar zbivanja stavila ne neki konkretan konflikt, nego sentimentalni odnos slijepog Timoše i Maše, da bi se preko njega projektovali sukobi i sudbine ostalih junaka drame uz insistiranje na stvaranju lirске atmosfere.

Branko Hećimović također je pisao o izvođenju "Zlatnih košija",⁴⁴ zapažajući poput V. Stamenkovića da je "u tom svojem djelu Leonid Leonov prilično iskreno našao neke nama nepoznate probleme iz života sovjetskog društva".⁴⁵ Kritičar zapaža određeni nesklad između opšteg utiska i pojedinih scena smatrajući da "Zlatne košije" "ne spadaju među velika djela tog pisca, iako mu se ne mogu osporiti neke nesumnjive objektivne kvalitete. No nadležnost te kvalitete, a i mogućnosti nisu uvijek do kraja dorečene, iskorištene, osim u jednom dijelu komada, u pojedinim scenama, od kojih su neke zaista potresne i uvjerljive, dok se u cjelini drama doima gotovo isforsirano i konstruirano".⁴⁶

Doista, Leonov u literaturi prvenstveno slovi kao veliki romanopisac, ali stav Hećimovića (o potresnim i uvjerljivim scenama u drami koja se doimlje gotovo isforsirano i konstruisano) svakako da je u osnovi protivurječan, ili pak u svakom slučaju ne-

⁴⁴ Branko Hećimović, "Zlatne košije u Narodnom pozorištu", "Teatar", 1958, IV, 1-2, 62-63.

⁴⁵ Ibid, str. 62.

⁴⁶ Ibid.

dorešen, te je ovakvu tvrdnju trebalo dokazivati na konkretnim primjerima da bismo se mogli prema njoj konkretnije i odrediti.

Nakon recenzija pozorišne kritike o dometima "Zlatnih kočija" na sceni Narodnog pozorišta u Beogradu, navešćemo i podatak o izvođenjima ove predstave, koji je također svojevrsan, indikativan moment kad se imaju u vidu procjene njenih ukupnih vrijednosti i popularnosti kod naše pozorišne publike:

Premijera je održana 15. novembra 1957. godine, a posljednja predstava odigrana je 9. marta 1958. Ukupno je održano jedanaest predstava u intervalu od nepuna četiri mjeseca.

Kako smo vidjeli iz pregleda stavova pozorišnih recenzenta, u našoj kritici ovaj Leonovljev dramski tekst prihvaćen je uglavnom kao vrijedno umjetničko ostvarenje uz određene zamjerke diskutabilne prirode; ukazano je na tendenciju piščevih etičkih preokupacija, a s druge strane, očevično, režijski postupak i glumačka igra nijesu bili na nivou zahtjeva koje je postavljalo jedno kompleksno štivo iz sovjetske dramaturgije, sa prisutnim novim tonovima, kakve su "Zlatne kočije".

"M e ć a v a"

Pisanje "Mećave" Leonov je završio 1939. godine. U aprilu 1940. izvedena je premijera u Dnjepropetrovsku na sceni Ruskog dramskog teatra Gorkog. Iste godine drama je štampana i postavljena na scenu u jednom broju oblasnih pozorišta. Poslije više godina Leonov se vratio ovom dramskom tekstu: tako je 1962. štampan prvi čin varijante iz 1940, a poslije ovog objavljivanja, iste godine, autor pristupa prerađivanju drame, koja se u drugoj redakciji publikuje 1963. godine u časopisu "Znamja", (V^o 2, str. 3-46.)

Na srpskohrvatskom jeziškom području "Mećavu" su na repertoaru imala dva pozorišta: sarajevsko Narodno pozorište i Savremeno pozorište (scena na Crvenom krstu u Beogradu), sada pod nazivom Beogradska dramsko. Predstava u Sarajevu premijerno je izvedena 27. oktobra 1963, a u Beogradu 12. decembra 1964. godine.

...

O izvodjenju "Mećave" u sarajevskom Narodnom pozorištu nismo našli komentare pozorišne kritike u štampi. Režiser predstave Vlado Jablan usmeno nam je saopštio da ne posjeduje određene podatke, osim što zna da je komad izvođen više puta u Sarajevu. Jedinii tekst koji je objavljen štampan je uoči premijere, 26. oktobra.¹ U njemu se opisuje atmosfera oko pripremanja predstave i daje mišljenje režisera Vlada Jablana o tekstu "Mećave".

U najavi premijere navodi se da je riječ o prvom izvodjenju navedene Leonovljeve drame na srpskohrvatskom jeziku; pri tom se ističe da "Iako je veći dio njegovog književnog djelovanja vezan za mučni staljinistički period kada je sloboda umjetničkog stvaranja bila gotovo nemoguća, književno djelo Leonida Leonova nije lišeno duboke humanističke poruke i spremnosti da hrabro saopšti ono što smogi u to doba nisu smjeli".²

¹Anonim, (M.T.), "Drama opšteljudskih istina", "Oslobodjenje", 26. oktobar 1963, str. 6.

²Ibid.

Režiser Vlado Jablan sagledava "Mećavu" kao "jedno od najboljih djela savremene sovjetske literature",³ a Leonova kao sljedbenika Tolstoja, Dostojevskog, Čehova i Gorkog:

"Rođena u atmosferi staljinističke strahovlade, - izjavio je režiser predstave ovim povodom - za razliku od crnobijelih drama u kojima je uvijek naglašavana politička linija 'dežurne istine' 'Mećava' Leonida Leonova govori o istinama koje žive u duhu, srcu, širini i sjeti ruskog čovjeka. U atmosferi 'Mećave' evidentno je prisustvo ledenog straha pred nemilosrdnošću ortodoksne diktature. No, to ipak nije glavna tema djela. U tražanju za humanim i plemenitim, Leonov u 'Mećavi' razvija čitavu panoramu etičkih problema i pitanja".⁴

Stoga u ovakvom tretmanu dramskog teksta V. Jablan na kraju zaključuje: "Mi smo, okrenuti onom opšteljudskom u 'Mećavi', pokušali da jednostavnom scenskom istinom doprinesemo tumačenju tog vječnog problema koji se zove - čovjek".⁵

U odnosu na broj izvodjenja, odzive pozorišne kritike i samu atmosferu stvorenu oko izvodjenja predstave, "Mećava" na sceni tadašnjeg Savremenog pozorišta na Crvenom krstu u Beogradu imala je sasvim drugačiju, zahvalnu sudbinu. Interes u javnosti bio je povećan i viješću da povodom izvodjenja "Mećave" dolazi u Beograd iz Moskve Leonid Leonov.

³ Ibid.

⁴ Ibid.

⁵ Ibid. (Na kraju ovog teksta imamo sljedeće podatke: scenografiju je postavio Strahinja Petrović, kostimografiju uradila Rada Volfart-Kojović a muziku odabrao Milorad Milić. Predstava je izvodjena po prevodu Milice Nikolić; dat je i spisak glumaca Narodnog pozorišta koji igraju u predstavi, ali bez podjele po ulogama: Dragoslav Popović, Olga Babić, Danica Rošulj, Safet Pašalić, Darinka Čongić, Kosa Doris, Olga Milošević, Reljan Demirdžić, Vera Marjetić, Miljenko Đedović, Paik Živojević, Branko Rabat, Ratko Petković, Aleksandar Sibinović i Nedim Đuherić.)

Ovakav podatak prva donosi "Politika Ekspres",⁶ odakle saznajemo da će autor doputovati, ali sa zakasnjeljem, te neće prisustvovati premijernom izvodjenju. Istog dana, 11. decembra, anonimni autor u "Borbi" daje osnovne podatke o drami iznoseći jedan listi sad o njenoj tematici, vrijedan pažnje, kojim se afirmiše Leonovljeva progresivna stvaralačka misao:

"Radnja komada - piše recenzent "Borbe" - dešava se u vreme kada desetine hiljada najboljih partijskih kadrova padaju kao žrtve izrastanja staljinske ličnosti, u vreme velikih čistki. Zato je osnovna tema ovog komada strah. Zbijanjem radnje u jedan jedini dom, kroz sukob pojedinih ljudi Leonid Leonov izražava širu dramu jednog društva u određenim političko-ekonomskim uslovima. Bez težnje da likove oboji crno ili belo, s umetničkom snagom slikanja psiholoških slojevitosti ljudi, njihovim delovanjem u sveukupnosti uslova životnih okolnosti, Leonov potvrđuje svoju umetničku snagu i nadržava oportunistički trenutak, stupajući aktivno u borbu protiv izvitoperavanja ličnosti i dehumanizacije ljudskih odnosa. 'Mećava' je Leonovljev prilog borbi protiv 'dežurne istine', ona je povik protiv 'asirskog delirijuma veličine', protiv ljudi 'koji propeti urlaju - ura'".⁷

Na dan izvodjenja predstave, 12. decembra 1964. vijest o ovom kulturnom događaju u Beogradu donose "Politika", "Politika Ekspres" i "Borba", kao i sarajevsko "Oslobodjenje" (kao Tanjugovu vijest).

~~U tekstu u "Politici"~~⁸ daju se osnovne informacije o predstojećoj premijeri, navodi se da Leonov dolazi u posjetu Jugoslaviji kao gost na poziv Savremenog pozorišta i Komisije za kulturne veze sa inostranstvom. U daljem dijelu teksta daju se os-

⁶ Anonim, "Leonov dolazi u Beograd", "Politika Ekspres", 11. decembar 1964.

⁷ Anonim, "Premijera 'Mećave' Leonida Leonova u Savremenom pozorištu", "Borba", 11. decembar 1964, str. 11.

⁸ Anonim, "'Mećava' Leonida Leonova", "Politika", 12. decembar 1964, 16.

novni podaci o dvijema redakcijama "Mećave" i pozorišnom ansamblu.⁴

Istoga dana Dragan Gajer objavljuje tekst o "Mećavi"⁹, iz kojeg saznajemo i to da Savremeno pozorište igra drugu verziju teksta. Imajući utiske sa generalne probe, recenzent je nepretenciozno anticipirao neke momente u predstavi, koje je jedan od pozorišnih kritičara potom isticao kao slabosti predstave: pišući o ulozi Sime Janićijevića (Stjepan Sirovarov), naglašavajući da ovaj glumac sa strašću igra svoju ulogu, zapazio je da "u jednom delu ima monolog od preko osam minuta",¹⁰ a takođe ističe i to da komad traje tri sata.

Iz vijesti koju donosi "Borba"¹¹ vrijedan pomena je podatak da Leonov dolazi i kao gost Udruženja književnika Srbije, a u istom tekstu navode se najpoznatije drame, romani i pripovijetke sovjetskog pisca; na kraju se citira Leonovljeva vizija iz vlastite poetike teatra budućnosti, koji mu liči na "operacionu salu, gde se gledaocu izlaže prekrasna ljudska duša rastavljena na delove. I svi koji tu stoje mogu i sami da vide kako dejstvuje ljudsko srce, da prate zbivanja, radjanja zla ili podviga, da razgledaju muskulaturu strasti koje pokreću svet".¹² Vijest o izvođenju

(Ovdje se navodi da predstavu režira Predrag Dinulović, da je scenografiju uradio Dušan Stanić, kostimografiju Danka Pavlović, pjesme je prepjevao Dušan Jakšić, a saopštava se da se "Mećava" igra u prevodu Milice Nikolić; data su i imena glumaca prema ulogama: Sime Janićijević (Stjepan Sirovarov), Nada Kasapić i Nedeljko Ognjanović (Katarina), Vlasta Velisavljević i Jovan Nikolić (Porfirije), Tamara Miletić (Zoja), Tatjana Lukjanova (Marfa), Bosiljka Boci (Lizaveta), Olga Ivanović i Dobrila Kostić (Zinočka), Predrag Laković i Dušan-Krcun Djordjević (Lopotuhin). U predstavi su takođe učestvovali i Mira Dinulović i Ljiljana Šljapić, Žika Milenković i Stevan Minja, Dragan Laković, Vlastimir-Duza Stojiljković, Zoran Rankić, Rista Djordjević, kao i studenti pozorišne akademije. Navedeni su i osnovni podaci o izvođenjima "Hajezde" i "Zlatnih kočija" u Beogradu.)

⁹ Dragan Gajer, "Monolog od osam minuta", "Politika Ekspres", 12. decembar 1964.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Tanjug, "Leonid Leonov dolazi u posetu našoj zemlji", "Borba", 12. decembar 1964, 12.

¹² Ibid.

"Međave" i Leonovljevom dolasku donosi i sarajevsko "Oslobodjenje",¹³ a ovaj Tanjugov tekst prenosi i zagrebački "Vjesnik".¹⁴ O istom događaju potom piše "Borba",¹⁵ "Politika",¹⁶ a u tekstu iz "Večernjih novosti"¹⁷ na kraju se navode imena članova delegacije, koja je dočekala sovjetskog pisca. U "Politici Ekspres" od 17. decembra Dobrica Ćosić govori o Leonovu,¹⁸ a u "Ekspresu" se objavljuje prvi intervju¹⁹ sa piscem povodom ovog dolaska, gdje se ukratko iznose njegovi stavovi o granama umjetnosti, o filmu, literaturi. Između ostalog, karakterističan je jedan stav, indikativan za njegov odnos prema pozorištu:

"Plašim se reditelja. Svi oni imaju svoje zamisli o teatru. To se ponekad ne poklapa sa onim što ja mislim. Jednom sam samo imao puno poverenje u reditelja. Bio je to Stanislavski, koji je u Boljšom teatru režirao moj dramski prvenac".²⁰ (u pitanju je postavka "Untilovska" - prim. D.K.)

U "Politici" je objavljen tekst Olge Božićković povodom posjete Leonova Savezu književnika Jugoslavije.²¹ Iz ovog teksta

¹³ Tanjug, "Leonid Leonov dolazi u Beograd", "Oslobodjenje", 12. decembar 1964, 9.

¹⁴ Tanjug, "Leonid Leonov u Beogradu", "Vjesnik", 14. decembar 1964.

¹⁵ Anonim, "Sutra stiže u Beograd sovjetski književnik Leonid Leonov", "Borba", 15. decembar 1964.

¹⁶ Anonim, "Leonid Leonov stiže danas u Beograd", "Politika", 16. decembar 1964, 11.

¹⁷ Anonim, (B.S.), "Doputovao Leonid Leonov", "Večernje novosti", 17. decembar 1964, 4.

¹⁸ Dragan Gašer, "Stigao Leonov", "Politika Ekspres", 17. decembar 1964, 1-2.

¹⁹ Intervju Leonova, "Čitav život provodim nad rukopisima", "Politika Ekspres", 18. decembar 1964, 8.

²⁰ Ibid.

²¹ Olga Božićković, "Susret s našim piscima", "Politika", 18. decembar 1964, 11. (Susretu sa sovjetskim piscem prisustvovali su Slavko Mihalić, Desanka Maksimović, Aleksandar Vučo, Dušan Matić, Oskar Davičo, Radovan Lalić, Roksanda Njegoš, Sveta Lukić, Voja Čolanović, Ivan Lalić, Danilo Kiš, Vuk Krnjević i drugi.)

treba izdvojiti izjava Leonova o neizvjesnosti zajedničkog rada u odnosu pisac, reditelj i glumci: "izjavio sam da sam veoma opasan pisac. (...) U prozi sam jedini gospodar svoga teksta. U pozorištu dopunske elemente grade reditelj i glumci. I ja uvek ostajem pred nagoneškom žite je glumac potpuno svoja mastu".²²

Ovakvo stanovište Leonova pokazuje njegov neposredan odnos prema ukupnim scenskim efektima predstave, koji je (u svjetlu evropskog savremenog teatra) ipak konzervativne prirode. Iako je sam dramski tekst svojim nivoom jedan od osnovnih elemenata svake scenske izvedbe, savremeni teatarski tokovi ni u kom slučaju ne prihvataju učinak reditelja i glumačkog ansambla u smislu dopunskih elemenata, već se nastoji ne samo dati ravnopravan udio u odnosu na tekst komada, nego u određenim slučajevima pridati mu funkciju predložka za osnov predstave, koji se potom sadržava u režijskoj postavci i glumačkim ostvarenjima uz nova, originalna "čitanja" teksta na samoj sceni. Svakako, ova tri momenta imaju protivurječan, diskutabilan odnos, ali činjenica je da savremeni teatar svojim pozorišnim sredstvima ravnopravno nastoji da se dokazuje u odnosu na tekst drame, a da ni u kom slučaju bude svojevrsna dopunska, i zato drugostepena karika u ukupnim scenskim dometima.

M. Vučanić u "Oslobodjenju" objavljuje intervju sa Leonovom,²³ gdje pisac odgovara na pitanja o redakcijama "Lopova", odnosu pisca i publiciste, memoarskoj literaturi, ekranizaciji književnog djela, eksperimentisanju formom...

Iz intervjua u "Politici"²⁴ karakteristična je izjava pisca,

²² Ibid.

²³ M. Vučanić, "Stalni eksperimentator", "Oslobodjenje", 18. decembar 1964, 4.

²⁴ Blagoje Ilić, "Doputovao Leonid Leonov", "Politika", 18. decembar 1964, 10.

koja se odnosi kako na njegov prozni, tako i dramaturški prosede - da se stalno vraća onome što je jednom uradio, da uvijek ima nešto da se dopuni u dramaturškom pogledu, kompoziciji, karakterizaciji likova, da je u pitanju produženi kreativni proces. Osim potrebe koju je svojim stalnim nijenam nametala sama stvarnost u pogledima autora, i ovaj postupak svakako je rezultirao novim redakcijama njegovih romana i drama. (Vjerovatno i sam postupak dramatizacije proznih djela kod Leonova predstavlja opet svojevrsan vid transponovanja, ali i dogradnje literarnog štiva u drugoj vrsti žanra.)

U toku boravka u Beogradu Leonov je, između ostalog, posjetio Savremeno pozorište i razgovarao sa članovima glumačkog ansambla;²⁵ 18. decembra je prisustvovao izvodjenju predstave, posjetio izdavačko preduzeće "Nolit",²⁶ a 25. decembra otputovao iz Beograda.²⁷

Boravak Leonova u Jugoslaviji ovaj put i ovim povodom imao je očigledno zapažen publicitet u našoj kulturnoj javnosti. To je bila druga posjeta sovjetskog pisca; prvi put je boravio 1957. godine.

...

Povodom izvodjenja "Mećave" na sceni Savremenog pozorišta u Beogradu, pozorišna kritika se odazvala većim brojem recenzija (ukupno devet) i to sa širim spektrom nivoa i ocjena sa podudarnim stavovima, kao i onim kontroverznog karaktera.

~~Prvi pozorišni prikaz izvodjenja predstave objavljen je~~
u "Politici Ekspres" pod naslovom "Atmosfera straha".²⁸ Njegov autor Ivan Ivanji ima različite stavove u ocjenjivanju nivoa dram-

²⁵ Anonim (B.J.), "Mene moje delo neprekidno uznemirava", "Borba", 18. decembar 1964, 7.

²⁶ Anonim, "Leonid Leonov posjetio izdavačko preduzeće 'Nolit'", "Oslobodjenje", 19. decembar 1964, 6.

²⁷ Tanjug, "Leonid Leonov otputovao iz Jugoslavije", "Oslobodjenje", 26. decembar 1964.

²⁸ Ivan Ivanji, "Atmosfera straha", "Politika Ekspres", 14. decembar 1964.

skog teksta, režijske postavke i glumačke igre. Tako ističe nesklad između zahtjeva koje je tekst postavljao svojim nivoom i same režijske postavke: po njemu, ono što je sovjetski pisac htio da naglasi, strah u doba staljinskih čistki, reditelj nije uspio da istakne, nego se "da bi pokazao tešku atmosferu, obilato koristio spoljnim sredstvima".²⁹ Takođe ukazuje na predug tok predstave navodeći da je pauza uslijedila tek nakon dva i po časa igre,³⁰ ali se istovremeno nije ozbiljnije pozabavio niti analizom glumačkih i režijskih dometa, a takođe, što je osnovno, nije pristupio niti kompleksnijem sagledavanju samog dramskog teksta Leonova.

Žarko Jovanović u svojoj recenziji "Zavejani nevremenom"³¹ pozitivno određuje ukupne vrijednosti Leonovljeve drame, i uočava da ovaj pisac "široko zahvata istorijski trenutak, dajući ga u okviru vremena, istovremeno i u viziji i u konkretnom".³² Takođe, kao prethodnik, naglašava da je "jedan stravični period staljinske strahovlade našao u drami bogatu ilustraciju i rekao bih da je ovo drama čitavog društva, u određenom periodu razvika, isto toliko koliko je i drama pojedinca".³³ Kao i prethodnici, i Jovanović ukazuje na autorsko dugo pripovijedanje u drami, a "reditelj Predrag Dinulović nije imao smelosti da interveniše, da sažme tekst, i izvuče u prvi plan zapenušeno i mučno vreme".³⁴

Povodom ovog pitanja treba reći da kod Leonova postoje u dramaturgiji određeni literarni pasaži u znaku epske razudjenosti. Ali, i tada je riječ o umjetnički vrijednom tekstu. Stoga

je osnovni pravac u rješavanju ovakvog odnosa bio da režiser scenskim sredstvima, dinamikom igre, odnosima aktera na sceni, igranjem izvjesnih scenskih epizoda u skladu sa tekstualnom stranom, ulogom muzike i svjetla itd. sa svoje strane dokaže

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid.

³¹ Žarko Jovanović, "Zavejani nevremenom", "Večernje novosti", 14 XII, 1961.

³² Ibid.

³³ Ibid.

³⁴ Ibid.

evidentnu opravdanost prisustva dramskog teksta i u njegovoj nje-
stinično razvijenijoj formi. (Skraćivanje teksta najpotrebnije je
onda kad u određenom štivu, namijenjenom za scenu, postoje pasaji
nižeg literarnog nivoa.)

Jovanović na kraju zaključuje da je režija "ipak uspjela da
temu straha izviče i naglasi, ali je dosta monotono delovala u
sukobima junaka".³⁵ Glumačke domete ocjenjuje kao uspješne, poseb-
no Sime Janićijevića (Stepan Sirovarov), koji je ostvario sloje-
vitu ulogu; zatim Nade Kasapić, Tatjane Lukjanove i Boailjke Boci.

Recenzent Eli Finci vrlo povoljno karakteriše Leonovljev
dramski tekst, ističući niz pozitivnih kvalifikativa uz zapaža-
nje da "spoljni okviri u kojima se ta potresna ljudska drama odig-
rava jedva da imaju društveno-istorijsku određenost",³⁶ čime ne-
posredno apostrofira univerzalnost leonovskog tretmana jedne ovak-
ve teme u vremenu; akcentirajući komponentu idejne angažovanosti
"Mećave", on konstatuje da "tu društvenu silu dehumanizacije Leo-
nov niti imenuje, niti dramski konkretno otelovljuje. Ali vispre-
niji gledalac jasno sluti da je ta antička viša sila, u sovjetskom
socijalističkom ustrojstvu, imala društveno obličje birokratskog
aparata koji je, u periodu nakaznih staljinskih obračuna i poho-
da, stalno organizovao opasne i ubitačne hajke na ljude".³⁷

Iz ovog valjanog procudjivanja ipak treba izvoditi miš-
ljenje recenzenta da pisac tu društvenu silu dehumanizacije ne
otjelovljuje konkretno dramski, što je ipak proizvoljnost: iz
čitavog teksta "Mećave" u značajnoj i vidnoj mjeri prisutno je
jedno vidno, konkretno ukazivanje na izvore nastanka ovog koma-
dnog i političkog ilustracije jednog neposrednog i razumljivog
realnosti sa svim njenim devijantnim osobenostima represivnog tipa

³⁵ Ibid.

³⁶ Eli Finci, "Analiza ljudske duše", "Politika", 15. decembar 1964,
str. 13.

³⁷ Ibid.

Finci potom, mala ukratko, ukazuje na bogatstvo metafore "mešava", onako kako je Leonov prikazao, kao "ne toliko objektivna društvena situaciju, koliko ono ustaljeno i uzbudjeno stanje ljudskih duhova".³⁸ Podsjećajući na to sa koliko strasti pisac stvara svoj baroliki svijet ljudskih autentičnosti, kritičar o dramskom tekstu daje pozitivno mišljenje:

"Leonov je, služeći se realističkim dramskim prosedom, oformio svoju dramsku materiju u jednu tehnički originalno sklopljenu celinu. U njegovoj 'Mečavi', rekao bih, gotovo i da nema jedne određene dramske radnje, koja se zapliće i raspliće pred našim očima: to je više jedno stanje, sa rukavcima svojih razno-likih mogućnosti, nego jedna kontinuirana akcija; umesto jednog glavnog junaka, nekoliko protagonista izbačeno je u prvi plan, iz mraka u punu svetlost. (...) Leonovljeve ličnosti izražavaju se prenapregnuto, koloritno osobenjački, ponekad i šudnjački, kao da se oslobađaju od užasnih psihičkih trauma. (...) Njihova komplikovanost je njihova sudbina".³⁹

Ovakva zapažanja, treba naglasiti, idu u red najboljih procjenjivanja složene strukture "Mečave", njenog psihološkog naglašenog plana i koncepcije likova kad su u pitanju osvrti pozorišne kritike na neka od djela ovog sovjetskog pisca.

Mo, kada ocjenjuje nivo predstave u cjelini, recenzent ima drugačiji sud u vezi sa dometa režijskog postupka: mislje-nja je da je Predrag Dinulović dramu shvatio pomalo stereotipno, a čemu tumačenja drama Čehova i Gorkoga, a upravo "za ono što je

kod Leonova suštinski novo, u tumačenju vijugavih puteva i zamr-šenih izražaja čovečnosti, on nije pokazao neko naročito razume-vanje. Rekao bih da su ti elementi, tako karakteristični za Leo-nova kao stvaraoca, ponajviše tumačeni kao čista egzotika i pre-vejana bizarnost".⁴⁰

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid. (Po Finciju, neubjedljivi su bili dekor Dušana Stanića i kostimi Danke Pavlović.)

Prema Filociju glumačka ostvarenja data su uz promjenljiv efekat, od bizarnog postupka spoljnog i unutrašnjeg šaržiranja do površnog pojednostavljivanja, pa se sticao utisak o dvojnosti karaktera u njihovoj egzistentnosti. (Posebno ističe role Sime Janićijevića, Tatjane Lukjanove i Tamare Miletić)

Prema ovoj recenziji očividno je da je jedina svijetla tačka u cjelini bio upravo dramski tekst, dok prema ostalim sudovima niti režija, a većinom i glumačka ekipa, nijesu bili na nivou jednog složenog zadatka kakav predstavlja postavljanje na scenu ovog Leonovljevog umjetničkog teksta kao kreativnog bunta protiv postvarenja ljudskih jedinki u jednom istorijskom kontekstu.

Recenzija Mila Nedeljkovića, protkana neubjedljivo negativnim tonovima, već samim naslovom anticipira niz diskutabilnih, nedovoljno potkrijepljenih impresija o ukupnim dometima predstave: "Tiha vejavica"⁴¹ to je kompletan utisak koji je komad proizveo na ovog kritičara, koji je mišljenja da "Mećava" djeluje upravo tako u odsustvu "ruske surovosti", (pojam dubiozno naveden i nerazjašnjen). Po njemu, ova drama "usled zapahnutih akcionih meandara, gubi i svojstva porodične drame. A novih ne dobija".⁴² Ni za režijske domete recenzent nema povoljnijih ocjena, a njegov zaokružen sud bio bi da je Predrag Dinulović "Mećavu" postavio kao političku dramu u uprošćenom vidu, a da su glumci u takvom smislu ostvarili svoje kreacije.

Milosav Mirković u sličnom svjetlu ocjenjuje ovu predstavu, te je ona za njega "Zakasnela mećava"⁴³ Mirkovića susret sa Leonovom "ne uzbuđuje više",⁴⁴ a po njemu nije teško prepoznati ni uticaje socijalističkog realizma, što je u potpunosti deplasirano u današnje; posebno kad je riječ o "Mećavi" i njenom planu.

⁴¹ Mile Nedeljković, "Tiha vejavica", "Student", 15. decembar 1964.

⁴² Ibid.

⁴³ Milosav Mirković, "Zakasnela mećava", "Beogradska nedelja", 20. decembar 1964, str. 10.

⁴⁴ Ibid.

tematskom težištu dijametralno suprotnog smjera - koje predstavlja literarnu i humanističku projekciju obračuna sa kultom ličnosti prepoznatljivo staljinističke provenijencije, i samim tim zahtjeve u upravo zabranjene teme jednog poretka kakav je bio u SSSR-u. Leonovljevo stvaralaštvo bilo je recenzentu očigledno najlakše svesti pod poetiku socrealizma, mada je ovaj stvaralac kao pisac sputnik najvećim dijelom svog ukupnog opusa ostvarivao oštru kritiku devijantnih formi postojećeg društvenog sistema i njegovog presantnog uticaja na ugroženu ljudsku jedinku u njemu.

Sa negativnom ocjenom režijskog postupka⁴⁵ od strane ovog recenzenta možemo se sasvim složiti, jer je to opšte mjesto u ovim recenzijama. Međutim, karakteristično je da u tako, po vlastitoj ocjeni, jednom neuzbudljivom umjetničkom činu kakav je po njemu predstava "Mećave", sasvim paradoksnu, Mirković vrlo povoljno ocjenjuje glumačku igru; te je po njemu Sima Janićić u istom komadu uspio da ostvari "veliku rolu, još bolje veliku skalu u jednom verbalnom obračunu,"⁴⁶ a posebno su se istakli i Tatjana Lukjanova, Bosiljka Boci, što bi se dijelom moglo reći i za uloge Tamare Miletić i Mire Dinulović Dakle, u jednoj lošoj predstavi odlične kreacije ostvarilo je čak pet glumaca! Ovakvi ukupni zaključci dovoljno govore o neprincipijelnosti ovog recenzenta i nivou ukupnog kritičkog procjenjivanja.

Istog dana u "NIN"-u pojavila se i recenzija Vladimira Stamenkovića,⁴⁷ meritorno napisana, kojom recenzent očigledno s pravom poleniše sa platformom beogradskih krugova, po kojoj je oje-
la ruska sovjetska književnost zaokruženo socrealističkog iskaza. Stamenković istovremeno upozorava da nekome "Mećava" može ićić-

⁴⁵ Ibid. (Po kritičaru režiser je predstavu gradio "sa respektom i s razlogom čistim poznatim sredstvima".)

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Vladimir Stamenković, "U zagrljaju tradicije", "NIN", 20. decembar 1964, str. 9.

vati kao rasplinut komad u duhu realističke tradicije XIX vijeka, ali da je "istina, međjutim, nešto komplikovanija".⁴⁸

"Po svemu sudeći - piše Stamenković - ova drama u mnogo čemu nadmašuje sovjetske komade koje smo proteklih godina gledali u našim pozorištima. U čemu su njena osnovna preimućstva? Prvenstveno u tome što je ona zaista aktuelna, što je prožeta modernom skepsom prema destruktivnim opasivnim snagama koje tako često stižu presudnu moć u istoriji, što je u njoj dubinska psihologija postala osnov sa koga se pristupa posmatranju čovekove pozicije u svetu. Ili obrnuto, zbog toga što je Leonov ovde odlučno odgurnuo u stranu takva izandjala 'izražajna' sredstva kao što su vulgarne sociološke sheme, plakatski uprošćene crno-bele karakterizacije ili romantičarski ponesene estradne deklamacije. Izvesna preimućstva ove drame leže i u tananom poetskom dijalogu, u kompleksnim karakterima, u nizu efektnih scena koje bar izdaleka nagoveštavaju mračnu tajnu individualne egzistencije".⁴⁹

Stamenković dobro zapaža da u "Mećavi" ne figurira glavni već kolektivni junak, porodica, kao vrsta upštenog mitskog znaka sudbine sovjetskog društva u datom istorijskom trenutku. Recenzent dalje navodi jedan od krunskih momenata povodom dramaturgije Leonova, a koji se odnosi na to da ovaj sovjetski pisac drame temelji na klasičnom teatru, a zaobilazi "iskustvo modernog pozorišta - simbolističkog kao i ekspresionističkog, ekspresionističkog kao i grotesknog".⁵⁰ Leonov je doista svojom drama-

~~turgijom bio okrenut klasičnom i oprebnim vrijednostima ovakvog~~
postupka, a u eksperimentu modernog izraza vidio je, na opštem planu, i kompenzovanje nekih nepostojećih a od izuzetnog značaja vrijednosti teatra u cjelini.

⁴⁸Ibid.

⁴⁹Ibid.

⁵⁰Ibid.

Pitajući se šta je moguće učiniti sa scenama kod kojih akcija nije grupisana u jedinstven fokus, recenzent ističe da je reditelj Predrag Dinulović uglavnom učinio ono što je bilo nužno, a to je - brižljivo izvlačenje linija zbivanja, strpljivo praćenje piščevih znakreta, najzad, i ka melo, i psihodrami. Članovi glumačkog ansambla po Stamenkoviću nijesu imali dovoljno razvijenu kulturu gesta da iz kratkih scena izvuku maksimum psihološkog i dramskog intenziteta, a svijetle tačke on posebno vidi u nekim ključno važnim, grupnim scenama, kao i u glumačkim kreacijama Sime Janićijevića i Tatjane Lukjanove, koje predstavljaju "dve zrele, savršeno izbalansirane realističke kreacije".⁵¹

Ognjen Lakićević u recenziji "Studen jednog doba",⁵² imajući u vidu temu slobode ljudskog duha kao najvećeg vida slobode, naglašava, u cjelosti, domete ovog dramskog teksta; i ukazuje da pisac nastoji "da razobliči to užasno vreme staljinizma, pokušava da objasni fenomen političkog straha kao psihološke kategorije. On to čini sa strašću revolucionara, filozofski racionalno, logički smišljeno i ljudski objektivno".⁵³

Negativne momente predstave kritičar nalazi u neuspjeloj režiji, pošto je reditelj "ovo potresno delo bukvalno preveo na jezik scene i time mu oduzeo sve one kvalitete koje ono imanentno sadrži u sebi. Bukvalno, odnosno bukvarno shvaćeno delo, moralo je da pokaže sve one pogreške koje neminovno proizilaze iz takvog shvatanja jednog dela. Nije Leonov hteo da opiše jednu novogodišnju noć zavejanu snegom, kao što to misli Dinulović, već je (...) sažeo čitavo jedno istorijsko razdoblje zahvaćeno nevremenom. To političko nevreme ima suštinske koordinate koje povezuju ljudsku egzistenciju i pretpostavljaju je jednom drugom

⁵¹ Ibid.

⁵² Ognjen Lakićević, "Studen jednog doba", "Telegram", 25. decembar 1964, V, 243.

⁵³ Ibid.

vidu borbe za život, onom lepšem, časnijem, idealnijem".⁵⁴

Iz ove minuciozne analize posebno treba svratiti pažnju na sistem metaforizacije O.Lakićevića kad je riječ o bogatstvu pojma "mećava" u Leonovljevoj proširenoj interpretaciji i saznanoći, u kojoj kritičar pravilno sagledava sažimanje istorijskog razdoblja zahvaćenog nevremenom kroz komprimovani simbol. To je upravo dosezanje recenzentove ocjene u područje poznatog leonovskog postupka kako "indirektnog odražavanja" tako i "logaritmovanja stvarnosti", karakterističnih na širem planu za odlike njegove poetike u cjelini.

Lakićević je, inače, mišljenja da je reditelj predstavu uprostio posebno izostavljanjem veze između filozofske poruke i osude jednog vremena, što se odrazilo i na glumačke dometa. (Stoga je po njemu jedino uspješna bila uloga Tatjane Lukjanove, koja je "približila Marfu Kasjanovnu simbolu na kome je trebalo graditi celu predstavu".⁵⁵) Međutim, ovdje treba zapaziti da je jedna od suštinskih komponenti Leonovljeve poetike shvatanje da se pjesnička slika ne može graditi na broju koordinata manjem od onog koji postoji u svijetu realnosti. Polazeći od ovog stava, treba uputiti zamjerku recenzentu zbog jednodimenzionalnog sistema gradjenja cijele predstave kroz simbol, koji svakako predstavlja značajnu komponentu dramske projekcije, ali ni u kom slučaju takvu da bi se ona mogla i održati na jednoj takvoj koordinati koja ima sastavnu ulogu sa drugim sredstvima dramskog iskaza u ovoj Leonovljevoj drami.

Petar Volk ocjenjuje "Mećavu"⁵⁶ kao ambiciozni početak prikazivanja ugrožene svijesti, koji se na kraju pretvara u melodramsku konstrukciju, pošto po njemu "nema tu suštinskog zalaganja u svest savremenog sovjetskog čovjeka pa, sve ono što Leonovljeve ličnosti govore, nije ništa drugo do opisivanje izvesnih

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Petar Volk, "Kult i bežanje od snova," Književne novine, 25. XII 1963. 6.

spoljnih reakcija i verbalizam koji opsenjuje poluistinama i sentimentalnom muzikom".⁵⁷

Simptomatična je, međjutim, izražena neopreznost ovog kritičara da odsustvo zalaženja u svijest junaka drame upućuje upravo kao primjedbu jednom od najvećih predstavnika psihološkog realizma kao pravca u ruskoj sovjetskoj književnosti. Zamjerke ovog tipa upućene L. Leonovu, kojeg je još u međuratnom periodu i evropska kritika proglasila za najdosljednijeg nasljednika Dostojevskog upravo zbog autentičnog prodora u psihološku sferu ličnosti, krajnje su deplasirane u svojoj proizvoljnosti. Stoga posebno i ne začuđuje zaključak Volka u istom svjetlu, po kojem se u "Mećavi" susrećemo sa verbalizmom i poluistinama, što, opet, svrstava zajedno sa režijskim intervencijama kakve su muzička strana predstave, imajući tendenciozno namjeru da takodje pripoji tekstualnoj liniji i takve scenske komponente. I ovaj recenzent, međjutim, u po njemu tako lošoj predstavi ističe više uspješnih glumačkih ostvarenja, te poput Milosava Mirkovića protivuriječi ukupnoj vlastitoj ocjeni predstave: (po njemu komplimente zaslužuje igra Tatjana Lukjanove, koja je po opštim ocjenama stvorila pravu kreaciju, Sima Janićijević je bio za nijansu slabiji, a i ostali glumci su ostvarili dosta uspješne uloge!).

O izvođenju "Mećave" pisao je još i Vojislav Djurović.⁵⁸ On napominje da je Leonov kod nas poznatiji kao romanopisac i pripovjedač, i da su "Hajezda" i "Zlatne kočije" već igrane na našim scenama, ~~kao i to da Savremeno pozorište prezentira drugu verziju~~ teksta. Recenzentova ocjena je da "Mećava" predstavlja veoma značajno dramsko ostvarenje Leonova, koji, kao sljedbenik Dostojevskog, "finiša psihološkim analizama namotkivši životne logikale. Vodeći radnju uzdržano, rekli bismo pripovedački, Leonov uspeva

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Vojislav Djurović, "Mećava Leonida Leonova", "Četvrti jul", 12. januar 1965, str. 12.

nenametljivo, ali izrazito efektno da istakne osnovnu temu ovog komada - strah".⁵⁹ On uočava također da je autor svodjenjem radnje u jedan dom uspješno razvio analitičko-psihološki pristup i objektivno društveno preobratio u ljudsko pojedinačno. (U recenziji nemamo ocjenu režijske postavke. Od glumaca kritičar posebno ističe Simu Janjićevića i Tatjanu Lukjanovu.)

Kao što se iz navedenih recenzija vidi, ocjene dramskog teksta i predstave u cjelini su i dijametralno suprotnog karaktera. Tendenciozni stavovi, sračunati na diskreditaciju nivoa ove drame uz predstavljanje Leonova kao socrealističkog pisca, podudarali su se sa nepoznavanjem njegove poetike i grubim previdima pojedinih kritičara. S druge strane, objektivno sagledavanje dometa ove predstave u recenzijama većine bivalo je naporedo sa obaviještenošću kritike o poetici ovog autora i sa sudovima u ravni ispravne i sadržajne analize.

Kao značajan prilog procjenjivanju ukupnih dometa ove predstave na srpskohrvatskom jeziku svakako su i podaci o njenoj popularnosti, tj. izvodjenjima. Od premijere u decembru 1964. "Mećava" je igrana čak pune dvije i po godine; posljednja predstava odigrana je 15. maja 1967! Pri tom, osim na sceni Savremenog pozorišta izvođena je u Domu kulture na Novom Beogradu, u zgradi Radničkog univerziteta Kragujevac, u Domu kulture Opovo, Domu kulture Pancevo, Narodnom univerzitetu Čukarica i u Domu kulture Sremska Mitrovica! Ukupno je igrana šezdeset i tri puta, dakle, radi se o predstavi koja je najviše igrana na području srpskohrvatskog jezika, u jednoj pozorišnoj kući, kad je riječ o Leonovljevim dramama; što je i inače veoma zapažen broj izvođenja. ("Mećava" je, neminovno, više izvođena, ali su je igrala brojna pozorišta na ovom području, kako profesionalna tako i amaterska.)

⁵⁹ Ibid.

"L o p o v"

Prvi pomen o postavljanju na scenu dramatizacije "Lopova" nalazimo u kratkoj vijesti u "Politici Ekspres"¹ gdje se navodi izjava upravnika beogradskog Narodnog pozorišta Gojka Miletića da će na velikoj sceni u novoj sezoni biti prikazan "Lopov", čiju dramatizaciju će uraditi Borislav Mihajlović-Mihiz, a režiju Bojan Stupica. Takođe se navodi da će protagonisti glavnih uloga biti Jovan Milićević i Mira Stupica. Kratku vijest slične sadržine objavljuje i "Politika"² 26. juna 1965, a istog dana "Borba"³ prenosi Tanjugovu obavijest o repertoaru beogradskog Narodnog pozorišta za sljedeću sezonu, odakle saznajemo da će, kao prva premijera u novoj sezoni, "Lopov" biti prikazan van matične dvorane zbog adaptacije zgrade. U tekstu u "Ekspresu"⁴ iznose se utisci glavnih aktera ovog projekta, režisera Bojana Stupice, koji daje valjane ocjene poetike Leonova, i napominje da je adaptacija Borislava Mihajlovića-Mihiza uspješna, a da je podjela uloga neobično interesantna; (Mira Stupica, Jovan Milićević i Mija Aleksić daju kratke izjave o svojim ulogama).

Sarajevsko "Oslobodjenje"⁵ prenosi Tanjugovu vijest, iz koje saznajemo, pored već poznatih detalja, da su probe komada počele 15. septembra, da je Bojan Stupica ne samo režiser nego i scenograf, a da je kostimograf Ljiljana Dragović. Takođe je naveden

¹ D.G., "Lopov i 'Tesla' na sceni", "Politika Ekspres", 25. jun 1965, str. 8. (D.G. su vjerovatno inicijali Dragana Gajera - prim.D.K.) (U istoj vijesti se navodi da će pored "Lopova" biti u istoj sezoni postavljen na velikoj sceni i Sartrov "Đavo".)

² B.G., "Od klasika do novih dela", "Politika", 26. jun 1965, str. 11. (autor ove vijesti je vjerovatno Božićević Olga - prim. D.K.)

³ Tanjug, "Do Nove godine na 'tudjim' scenama", "Borba", 26. jun 1965, str. 7.

⁴ D.G., "Prva proba 'Lopova' u Beogradskom Narodnom pozorištu", "Politika Ekspres", 16. septembar 1965, str. 8.

⁵ Tanjug, "Beogradsko Narodno pozorište priprema Leonovljevog 'Lopova'", "Oslobodjenje", 16. septembar 1965, str. 6.

definitivan podatak da će se, zbog adaptacije Narodnog pozorišta, premijera "Lopova" održati na sceni Jugoslovenskog dramskog, i to sredinom novembra. (Iz sljedeće vijesti u "Večernjim novostima"⁶ doznajemo i to da u isto vrijeme Jugoslovensko dramsko gostuje u SSSR-u, što je i omogućilo izvođenje "Lopova" na njegovoj sceni.) O predstojećem događaju piše i "Borba",⁷ a u "Politici Ekspres"⁸ Dragan Gajer prenosi utiske sa generalne probe; sličnog sadržaja je i vijest u "Politici"⁹ od 25. novembra.

Iz ovoliko kraćih napisa u štampi povodom ovog predstojećeg kulturnog događaja vidimo da je cijelom dramskom projektu unaprijed ukazana zaslužena pažnja: premijera "Lopova" izvedena je 26. novembra 1965. godine.

Već sljedećeg dana u štampi su se pojavile dvije recenzije, u kojima se daju pozitivne ocjene o predstavi:

Imajući u vidu različite scenske sudbine dramatizacija, Žarko Jovanović smatra da se Borislav Mihajlović-Mihiz s pravom čuvao totalnog kopiranja guste romaneskne materije, te "umesto toga, i svestan toga, Mihiz se opredelio (čini mi se da je to i jedini put)(...) za svoje vidjenje 'Lopova'. Od više tokova u romanu izabrao je osnovne: Dimitrije - Maša i Dimitrije - Babkin, između kojih je i oko kojih se mota i proleće Firsov i samo oni ljudi ili epizodisti, koji kao pomoćni levci razućuju, pre svih lik Dimitrija Vekšina".¹⁰ Po Ž.Jovanoviću režija je bila

⁶ S. Miletić, "Gosti a domaći", "Večernje novosti", 25. novembar 1965.

⁷ Anonim, "Premijera 'Lopova' L. Leonova u Beogradu", "Borba", 25. novembar 1965, str. 7.

⁸ Dragan Gajer, "'Lopov' na Cvetnom trgu", "Politika Ekspres", 25. novembar 1965, str. 8.

⁹ B.O., "Lopov Leonida Leonova prvi put na sceni", "Politika", 25. novembar 1965, str. 11.

¹⁰ Žarko Jovanović, "Moćni torzo", "Večernje novosti", 27. novembar 1965, str. 15.

uspješna, jer je Bojan Stupica "dogradio Mihizovu viziju 'Lopova' precizno zidajući svaku scenu, lepeći maštovito razradjene detalje u monolitnu scensku celinu, strasno i realistički".¹¹ (Po kritičaru, glumci su ostvarili snažne i upečatljive kreacije, a kostimi Ljiljane Dragović bili su uvjerljivi i raskošni.)

Autor druge recenzije Slobodan Selenić u tekstu "Privlačnost melodrame",¹² daje u uvodu opis istorijskog trenutka u kojem je nastao roman Leonova, kojem pridaje izuzetan značaj, a u vezi sa predstavom prvo ističe sljedeće:

"Od petstotina strana 'Lopova' i od gotovo isto toliko ličnosti koje se u njemu pojavljuju, veoma je teško napraviti dramu koja će sačuvati bogatstvo odnosa tako isprepletenih i tako brojnih ličnosti u romanu".¹³ Ali dramaturg je, po Seleniću, "iz ovog velikog romana uspeo da iscedi logičnu dramu gotovo normalne dužine, što je podvig kojim će najzadovoljnija biti široka publika pošto je dobila jednu zaista gledljivu predstavu".¹⁴ No recenzent ne propušta da zapazi kako je Mihajlović smanjio broj glavnih junaka, i da dramatizovani "Lopov" i djeluje dramatičnije, ali da duševna drama glavnih likova ipak djeluje osiromašeno. U ovoj recenziji takodje se iznose zamjerke režisera, da se Stupica koristio "rekvizitima" teatra Ostrovskeg, sredstvima već vidjenog, mada će, zaključuje Selenić ovim povodom, poklonici ovakvog tipa teatra biti doista impresionirani.

(Posebno Mira Stupica, Jovan Milićević, Mija Aleksić, kao i epizodisti Nada Škrinjar, Miodrag Lazarević i Djordje Pura, po ovom recenzentu, ostvarili su uspješne uloge.)

¹¹ Ibid.

¹² Slobodan Selenić, "Privlačnost melodrame", "Borba", 27. novembar 1965, str. 7.

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid.

Prema vidjenju ove predstave po tekstu "Lopova", u Selenićevoj verziji, očigledno je da je dramaturg Mihiz propustio da u značajnoj mjeri zastupi originalniju viziju ovog romana pretočenog u dramsko štivo; vjerovatno stoga dramatisacija je u sebi sadržala naglašene emotivne odnose usmjeravajući se namjerama dramaturga u takvom smjeru, te kao posljedica takvog pristupa i jeste naslov Selenićevog teksta "Privlačnost melodrame", koji se može samo odnositi na dramatisaciju romana.

Dejan Djurković u tekstu "Udvostruči ili ostavi"¹⁵ ovu predstavu ocjenjuje veoma negativno. On prvo naglašava da roman "Lopov" svojom vremenskom razudjenošću nije pogodan za scensku adaptaciju, tvrdeći da je dramaturg "kao inspirator inscenacije 'Lopova' glavni krivac za jednu katastrofalno neuspjelu predstavu".¹⁶ Zatim zaključuje da je reditelj Stupioa krajnje neodgovorno obavio svoj zadatak, a da glumci nijesu ostvarili nijednu uspješnu ulogu. Ovakvo potpuno drugačije vidjenje nivoa predstave može biti simptomatično kao dokaz kako unutrašnjih sporova i razrađivanja beogradske pozorišne kritike tako i tendencioznog pisanja u svrhu snižavanja interesa u javnosti sa komad radjen po tekstu jednog sovjetskog pisca. (Posebno što ovaj recenzent nije detaljnije obrazlagao ovakve negativne ocjene.)

Iako takodje smatra da je sama pomisao o dramatisaciji "Lopova" svojevrсна hrabrost, Eli Finci u tekstu "Talog revolucije"¹⁷ drugačijeg je mišljenja. Povodom romana on piše da je "ovo mladićko Leonovljevo delo, naima, ispunjeno začudjujućim mnoštvom izvanredno pitoresknih i složenih ličnosti sa dna života, kroa- to čitavim tovarima brižljivo biranih i apartno uočenih pojednosti iz stvarnosti NEP-a, rasvećano putalicama izvanredno ar-

¹⁵ Dejan Djurković, "Udvostruči ili ostavi", "Politika Ekspres", 1. decembar 1965, str. 8.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Eli Finci, "Talog revolucije", "Politika", 2. decembar 1965, str. 11.

težnja fabula koja se delotvorno rađa u izukršane i isprekidane tokove. Struktura naracije je višeslojna, iz raznih aspekata i različitih kazivanja, naslage isprepletane, pojedinosti kao u kožama i isprepletane narativne i lirike strastima.¹⁸

Mo, poređaviv ovih i ovakvih poteškoća pri formiranju jedne, izrazite, višeslojne kazivanja, Pinci je mišljenja da "Borislav Mihajlović-Mihiz nije omanuo. Od pravog 'Lopova' (...) jedva ako su ostale tanke senke moći i veličine. Ali, ono što je uspeo da sačuva, u Prokustovoj postelji dramatisacije: dva krhka i živopisna motiva, oba primarno ljudska, jedan o ljubavi Miće Vekšina i Manjke Vejaviće, i drugi o prijateljstvu Miće i Sanjke Babkina, Borislav Mihajlović-Mihiz izveo je logično, u nijansama evolucije, kao složenu i potresnu ljudsku problematiku".¹⁹

(Režija je po Pinciju bila ujednačena, bez izrazitijih uspona ali i bez padova, pri tom sa izvanredno organizovanim masovnim scenama. Glumačka ostvarenja po njemu bila su uspešna, posebno kad je riječ o glavnim ulogama. Evidentnu crtu uprošćenosti i nedovoljnosti u ponečemu, u samim ulogama, kritičar vidi kao danak glumaca u igri nastaloj na osnovu dramatisacije.)

Dosta skeptično, međutim, djeluje utisak o predstavi Milosava Mirkovića, i to već samim naslovom uz dovoljno rječitu zapitanost: "'Lopov' - kako to scenski zvuči?".²⁰ Recenzent pomi-

služi se i ovim izrazima: "prikazivanje ruskih romana, ²¹ a mišljenja je da je B.Mihajlović-

Mihiz dramatisaciju uradio tako neuspješno, da reditelju nije omogućio uspješnu scensku postavku. Po M.Mirkoviću osnovni nedostatak dramatisacije je taj što su scene skraćene, a ipak djeluju

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Milosav Mirković, "'Lopov' - kako to scenski zvuči?", "Beogradska nedelja", 5. decembar 1965, 220, str. 13.

²¹ (Npr, "Mrtve duše" u Jugoslovenskom dramskom, "Ana Karenjina" u Narodnom pozorištu u Beogradu.)

u izvješću, što u predstavi dominira prizeman kriminalistički ton, i što se odjeđa nepotpunost likova. Zaključak recenzenta je da je zbog ovoga navelonog dramatisacija u znatnoj mjeri promijenila perspektivu romana i oluzela likovima mogućnost potrebnog sceničkog i književnog, a istovremeno su u prvi plan isbile epizode i sporedni likovi.

Petar Volk u recenziji "Izazov"²² ima podudarne stavove sa negativnim osvrtom Mirkovića. Tako i ovaj kritičar smatra da dramaturg nije uspio da odrazi suštinu popularnog djela, a sljedeći krivac po njemu bio bi režiser, koji je u režijskom postupku "daleko i od romana i od same dramatisacije i potpuno se prepustio svom već sasvim nepouzdanom sećanju".²³ (Volk takođe zamjera Bojani Stupici i na odabranoj scenografiji, koja je djelovala operetski, kakva je, po njemu, i igra Mire Stupice, dok je Jovan Milićević uvjerljiv sve do patetično odigranog kraja.)

Nakon ovih dviju recenzija može i zbunjujuće u prvi mah da djeluje vijest u Večernjim novostima pod upečatljivim naslovom "Lopov" obara rekorde".²⁴ U kraćem tekstu informativne prirode ističe se da ova predstava obećava da bude i najgledanija, te da će se "zbog velikog interesovanja publike (...) održati na Cvetnom trgu još dve predstave 'Lopova'".²⁵

Ognjen Lakićević osnovne teze svog teksta najavljenog u "Telegramu"²⁶ najavljuje, međjutim, slikovito naslovom "Leonov -

²² Petar Volk, "Izazov", "Književne novine", 11. decembar 1965, 7.

²³ Ibid.

²⁴ Anonim, "'Lopov' obara rekorde", "Večernje novosti", 11. decembar 1965, 11.

²⁵ Ibid.

²⁶ Ognjen Lakićević, "Leonov - Mihiz - Stupica", "Telegram", 17. decembar 1965, str. 5.

Mihiz - Stupica". Na početku ističe da je Mihiz svoj posao obavio (suprotno mišljenju prethodnika) uspješno, mada je roman Leonova pokušao pretvoriti u dramsku formu a da se zadrži suština djela. Lakićević je mišljenja da je Mihiz djelom neminovno likovna verzija i neke vlastite tonove, režiser Bojan Stupica se u tom slučaju morao osloniti više na dramaturga, te se rodila predstava "koja je po svemu zanimljiva, koja nije promašaj, ali - ipak dodaje na kraju - bez koje se moglo".²⁷

(Od glumačke ekipe Lakićević posebno ističe Miloša Žutića u ulozi Firsova, jer je "i pored toga što mu je Mihiz oduzeo mnogo značaja (...) najviše razumeo rolu i bio je najbliži ulozi";²⁸ Jovan Lakićević je ostvario "upečatljivu rolu", a Mira Stupica nije razumjela lik Dolomanove.)

U tekstu²⁹ o ovoj predstavi Miodrag Protić naglašava da je za dramatizaciju B.Mihajlović-Mihiz uzeo prvu redakciju "Leonova", što po ovom recenzentu predstavlja teži posao i neizvjesniji uspjeh, jer bi, mišljenja je, druga verzija možda dala veće mogućnosti. S jedne strane ovakav sud ima osnova, ali druga verzija je neuporedivo kompleksnije strukture, a samim tim je i daleko teža za dramatizovanje i rizičnija za inscenaciju.

Protić piše da je Mihiz radnju uprostio, kao i likove, izostavivši pri tom mnoge ličnosti, a da je prikazao uglavnom odnose i istoriju Vekšina sa Dolomanovom i Babkinom, te je na taj način dao jedan sentimentalni, romantiziran prikaz moskovskog podzemlja; koje je, opet, režiser više prikazao u tonu po-

eme "Kafanska Moskva". Ovakva ocjena o sentimentalno naglašenom tonu i scenama obojenim kriminalističkim svjetlom se ponavlja kod recenzenta, te je očigledno da su ovi propusti bili pri-

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid.

²⁹ Miodrag Protić, "Od Dime do Beketa, Leonov i Olješa", "Književnost", 1966, sv. 2, str. 162-163.

jetni u predstavi.

Miodrag Ilić u tekstu "Ambicije i ostvarenja"³⁰ povodom predstave mišljenja je: "Izabrost da se izuzetno složeno i životvornim podacima nerazumrivo izokrivano Leonovljevo štivo prelije u filmski oblik i iskaze kroz dijalog, imala je opravdanje samo utoliko što se oslanjala na stvaralaški potencijal nekolicine izvrsnih glumaca koji su obećavali uspeh ovakvog poduhvata. I, doista, takvog je uspeha bilo: predstava 'Lopova' ima više veoma koloritnih, potresnih i trajno upečatljivih scena i pasaža, više duboko ljudski izvajanih likova i nadasve jednu specifičnu, jarnosno-tužnu, dejstvujuću atmosferu".³¹

Slabosti predstave i Ilić vidi prvenstveno u dramatizaciji, koja je bila "lišena ritmički skladne dramaturške kompozicije", te je prouzrokovala da i režiser u "finalnim scenama" ispusti konce iz ruku i optereti predstavu zamornim, i na žalost irrelevantnim pojedinostima".³² Recenzent ipak smatra da su Mihizovom dramatizacijom sačuvane najbitnije komponente djela, ali upozorava da je u ovakvoj slici ljubav između Vekšina i Dolomanove preferirana, dok je pitanje Vekšićinog stava o revoluciji dato više u nagovještajima. (Po Iliću Bojan Stupica je još jednom dokazao svoje rediteljske sposobnosti, posebno u postavljanju masovnih scena, veoma upečatljivo izvedenih. Najveći broj glumačkih ostvarenja, posebno glavne uloge, po ovom recenzentu su na zadovoljavajućem nivou.)

Imajući u vidu često protivrječne ocjene pozorišne kritike o postavljanju "Lopova" na scenu, treba navesti da je posljednja predstava odigrana 30. aprila 1967. godine, te da je u intervalu od premijere krajem novembra 1965. godine odigrano devetna-

³⁰ Miodrag Ilić, "Ambicije i ostvarenja" / Lopov poštenih namjera", "Scena", 1966, II, knj. I, str. 80-82.

³¹ Ibid, str. 80.

³² Ibid, str. 81.

est predstavu, što predstavlja najmanje tri nastupa.

Dramatizacija je vršena prema prevodu Ljudmile Minajlović.³³

...

Povoljan skupnog prisustva Leonovljevog dramskog opusa na scenama na srpskohrvatskom jeziku području treba upravo naveštati zaključak koji je Miloslav Babović s pravom apostrofirao u svojoj radu na ruskom jeziku da se "ni jedan savremeni ruski pisac ne može porediti sa Leonovim po broju djela postavljenih na sceni jugoslovenskih pozorišta".³⁴ Istovremeno, kao nastavak ove argumentovane tvrdnje, navešćemo i taj podatak da je Leonov na ovom području izvođen u jednom dužem nizu godina: od prvog izvođenja "Najezde" na Visu 1944. njegove drame igrane su, s prekidima, zaključno sa 1967. godinom. U ovom intervalu predstave po njegovim dramskim tekstovima izvođene su po sljedećim godištimama: "Najezda" 1944, 1945, 1946, "Običan čovjek" 1947, "Zlatne košice" 1957, 1958, "Mećava" 1963, 1964, 1965, 1966 i 1967; i "Lopov" 1965, 1966 i 1967 godine. Uz to, kako se vidi, u Beogradu, u toku tri godine istovremeno, u Savremenom i Narodnom pozorištu igrane su dvije predstave po njegovim tekstovima, "Mećava" i dramatizacija "Lopova".

Ocijenjujući ulogu, domete, značaj i doprinos dramskog di-

³³ Leonid Leonov, "Lopov", "Kratka srpska", Novi Sad, 1962.

/Osini Jovana Milićevića (Vekšin), Mire Stupice (Dolomanova), Mije Aleksića (Babkin), uloge su igrali Miloš Žutić (Pirsov), Nada Škrinjar (Zaenika), Vasa Pantelić (Agej), Rastko Tadić (Zavarihin), Miodrag Lazarević (Tolja Araratiski), Mirko Milićević (Manjugin), Bogić Bošković (Pirman), Djordje Parać (Pigr), Branislav Jerinić (Atašez), Petar Banićević (Donjka), Boris Andrusjević (Lenjka) i drugi.

³⁴ Miloslav Babović, "Leonovljevo djelo", "Narodna književna kritika", ("Ivorčestvo Leonida Leonova", Leningrad, "Nauka", 1969), str. 386.

djela stvaralaštva i dramatizacija djela Leonida Leonova na pozorišnim scenama srpskohrvatskog jezika, izdvaja se niz zaključaka značajnih za razvoj naše pozorišne kulture i kulturnih zbivanja. Dramski opus Leonova pojavio se na ovom području kada je naša kulturna javnost o ovom sovjetskom piscu, upoznavši se ranije djelomično s njegovim stvaralaštvom, imala dijelom formirano, i to visoko mišljenje o njemu kao izuzetnom romansijeru, jednom od vodećih pisaca ruske sovjetske književnosti, autoru "Jazavaca" (1931), "Lopova" (1939) i "Skutarevskog" (1947). U ovakvom svjetlu dramsko stvaralaštvo Leonova prihvatano je sa povećanim zahtjevima i očekivanjima, i to od isticanja nedostataka njegove dramaturgije do apostrofiranja pravih i nezaobilaznih vrijednosti. Ocjene su pri tom često bivale upravo dijametralno suprotnog karaktera po ukupnom dojmu, kako u ocjeni jednog djela dramskih tekstova tako i režije i glumačkih ostvarenja i ukupne konstelacije, scenskog utiska u cjelini.

Naglašavano je i da Leonovljeve drame u trenutku svoga pojavljivanja na scenama srpskohrvatskog područja donose i nove tonove sovjetskog društvenog života i poimanja dramaturgije razbijajući prisutna klišetska rješenja.

Prema ukupnoj ocjeni kritike, broju izvođenja, a također i gledano sa sociološkog aspekta, nesumnjivo najzahvalniju scensku sudbinu na ovom kulturnom prostoru imala je "Majezda", a potom "Mećava", dok je sama dramatizacija "Lopova" većim dijelom primljena veoma kritički.

Po vremenu u kojem su igrane, publicitetu koji im je davan u našoj štampi i uopšte javnosti, broju izvođenja i odzivu gledališta i mnogim glumcima, Leonovljeve drame ostavile su na srpskohrvatskom jezičkom području značajan trag, kao i u istorijatu ovog teatra.

Svakako, u kritici i javnom mnijenju Leonid Leonov ipak je prvenstveno ostao kao jedan od najvećih sovjetskih i evropskih

PREVODJENJE DJELA LEONIDA LEONOVA

Povodom kulturne i književno-istorijske sudbine prevodjenja djela Leonida Leonova na srpskohrvatski jezik treba istaći nekoliko značajnih momenata koji u dijahronijskoj ravni ocrtavaju dati proces recepcije poetike ovog sovjetskog pisca na našim prostorima. Iako je u Sovjetskom Savezu svojim djelom i objektivnim stavovima važio kao izrazit pisac-saputnik, dakle autor koji nije bezrezervno prihvatio afirmisanje sovjetske svakodnevice, već je sa kritičkih pozicija autentičnog umjetničkog čina propitivao problematiku novog vremena, Leonov je u Jugoslaviji slovio kao sovjetski, angažovani pisac. I to upravo od trenutaka kada se kod nas razvija interes za dostignuća nove ruske književnosti poslije pobjede Oktobra. Pri tom, oni kulturni radnici koji su kao saradnici u izdavačkim kućama predlagali djela ovog pisca za štampu zaslužuju priznanje jer je tokom 20-tih pa do 40-tih godina najveća pažnja posvećivana upravo sovjetskim piscima koji su afirmativno objektivirali Revoluciju, građanski rat i naročito postrevolucionarnu izgradnju. Upoznavanje jugoslovenskog čitaoca sa tekstovima Leonova kao poputčika i jeretika imalo je nesumnjivo visoku i saznavnu i idejnu, kao i kulturnu ulogu, pošto se iz njegovog djela projektovalo posmatranje tog mnogohvaljenog novog života u SSSR-u sa evidentno kritičkog aspekta. Tekstovi pisca kao što je Leonid Leonov nesumnjivo su bogatili dijahazon naših saznanja o razvojnim tokovima same nove ruske književnosti, koji nijesu bili uniformnog, već polifoničnog karaktera.

Sumirajući podatke o prevodjenju djela Leonida Leonova koje smo iznijeli u prvom dijelu našeg rada, možemo iznijeti sljedeće ljuške:

Godina 1931. označava početak upoznavanja naše kulturne, čitalačke javnosti sa djelima ovog pisca ("Jazavci"), a uz štampanje izdvojenih, kraćih prevoda u periodici, značajni datumi u vezi sa

ovin su godine - 1939. ("Lopov", Bosa Petrović), 1944. ("Najeza", Radovan Zogović, Radovan Lalić), 1947. ("Skutarevski", Svetožar Matić), 1948. (drugo izdanje "Jazavca", istog prevodioca), 1950. ("Soć", "Skakavci", Tankosava Kašiković i Milica Carcarašević; Kiril Taranovski), 1952. ("Lopov", drugi put, prev. Ljudmila Mihajlović), 1957. ("Put ka okeanu", Petar Mitropan i Stojanka Jakšić), 1959. ("Bela noć", Milivoje Jovanović), 1960. ("Ruska šuma", Milosav Babović), 1961. ("Jazavci", treći put, isti prevodilac), 1963. ("Kovjakinovi zapisi", Milivoje Jovanović); 1964. ("Jevgenija Ivanovna", Zlatko Crnković), 1965. ("Ruska šuma", drugo izdanje, isti prevodilac), 1966. ("Soć", drugi put objavljen, isti prevod).

Od posebnog značaja svakako je godina 1967, kada su objavljena u izdanju beogradske "Kulture" Sabrana djela Leonida Leonova u 12 knjiga: knj. I i II - pripovijetke, preveli Milivoje Jovanović i Milica Carcarašević; knj. III - "Jazavci", prevod Nikole Nikolaševića; knj. IV i V - "Lopov", preveo Milosav Babović, knj. VI - "Skutarevski", prevod Svetožara Matića; "Put ka okeanu", knj. VII, prev. Petra Mitropana i Stojanke Jakšić; knj. VIII - "Soć", "Skakavci", prevele Milica Carcarašević i Tankosava Kašiković; Vera Marković; knj. IX i X "Ruska šuma", prevod Milosava Babovića; knj. XI - Drame, preveli Milivoje Jovanović, Djordje Lazović i Branimir Ćović; knj. XII - Drame, preveli Radovan Zogović, Radovan Lalić, Milica Nikolašević i Branimir Ćović.

Godine 1969. objavljeni su "Skakavci" i "Evgenija Ivanovna", u izdanju "Rada", a prevodioci su Vera Marković, Milica Carcarašević.

"Lopov" je roman koji se posljednji ponovo prevodi kod nas: 1980. god. (prevele Nada Cekić, Katica Krsnik) i 1987. (preveo Milosav Babović).

Do sada se inače nije pristupalo konkretnijoj analizi prevoda djela Leonida Leonova. Kako smo vidjeli, u periodici smo se samo susretali sa nekoliko kratkih ocjena prevoda i to uopštenog karaktera: kritičar R.T. je 1931. u "Srpskom Književnom glasniku"

Istakao da je Nikola Nikolajević tačno preveo "Jazavce"; Ksenija Atanasijević je 1939. u "Pravdi" pisala o uspješnom prevodu "Lopova" Bosa Petrović; tekst Iva Kozarčanina iz 1940. u "Hrvatskoj reviji" daje i podatak o sudbini Leonovljevih djela kod nas, o zaplijenjenju njih izdanja "Jazavaca". Predrag Protić u "Književnim novinama" 1961. ima puno komplimenata za prevod "Ruske šume" Milosava Babovića, a Sava Penčić u istom tonu komentariše nivo ovog prevoda u "Strealjenju" iste godine. Miodrag Maksimović pozitivno ocjenjuje prevod "Kovjakinovih zapisa", Milivoja Jovanovića, u "Ilustrovanoj politici" 1964. godine.

No, kako ćemo vidjeti iz određenih pasaža više djela Leonida Leonova, prevodi nijesu monolitnog karaktera, već se kreću od autentičnog, prevodilačko-kreativnog čina do vrijednosti sasvim prosječnog karaktera sa evidentiranim materijalnim greškama u prevodjenju. Ovo svakako prvenstveno proističe iz toga što se prevodjenjem Leonovljevog opusa na srpskohrvatski jezik, pored istaknutih jugoslavista, prevodilaca, Milivoja Jovanovića i, posebno, Milosava Babovića, bavio i jedan krug naših kulturnih poslenika koji nijesu ovladali prevodilačkim umijećem na nivou kakav je zahtijevao prevod djela ovog pisca. Ovom krugu, u koji ćemo ubrojati Nikolu Nikolajevića, Svetozara Maticu, Bosu Petrović, Ljudmilu Mihajlović i Petra Mitrovića, treba, naime, dati priznanje što su sa svojim prevodilačkim potencijalima učinili svakako značajan, u svome vremenu, napor da doprinesu afirmaciji Leonovljevih djela, i svojim prevodima ih približe jugoslovenskoj čitalačkoj i kulturnoj javnosti. Od savremenih prevodilaca pored M. Babovića i M. Jovanovića treba pomenuti Branimira Čovića kao jednog od uspješnih na ovom planu, mada sa skromnijim obimom rada ("Zlatne košice").

Razloge za kvalitativno raznolik nivo prevodjenja djela Leonova treba posebno tražiti u tome što do rata u Jugoslaviji nijesu postojale odgovarajuće studije i mogućnosti usavršavanja prevodilaca ruskog jezika.

Što se tiče same zastupljenosti, broja prevedenih Leonovljevih djela na srpskohrvatski jezik, treba ukazati na činjenicu da je posebno Sabranim djelima, obuhvaćeno sve najznačajnije što je ovaj sovjetski pisac do sada objavio. Jedina zamjerka direktno bi se odnosila na to što još uvijek nije štampan kino-scenario "Bještvo mistera Mak-Kinlija", kako zbog umjetničke vrijednosti, tako i zbog tematike - Leonovljevog parodiranja raskolnikovske teme u novom ruhu, što bi bio još jedan povod za kreativnije sagledavanje odnosa sovjetskog pisca prema poetici velikog ruskog klasika.

(Milivoje Jovanović, koji je u svojim radovima analizovao ovo djelo Leonova, koristio se tekstom u izvorniku.)

II

Stoga analiza prevođa djela Leonida Leonova predstavlja poseban segment koji, naravno, u cjelosti zastupljen, sačinjava onaj dio koji široko prevazilazi okvire našeg rada o sovjetskom piscu. Jedino opsežnije, kritičko prosuđivanje vrijednosti svih prevođa Leonovljevih djela svakako da bi predstavljalo dovoljno materijala za zasebnu studiju. U okvirima našeg rada stoga ćemo zastupati komparativnu analizu na izdvojenim primjerima iz više Leonovljevih djela (priče, drame, romani). Pri tom ćemo praviti redoslijed po hronološkom principu, dakle, analizovaćemo djelove iz opusa ovog pisca prema godištim prevedenim djelima, što bi moglo da ukaze i na razvojnu liniju kvalitativnog karaktera kad je riječ o nivou prevođa.

Prvi prevod, kako smo naveli, predstavlja roman "Jazavci" u izdanju zagrebačkih "Narodnih novina" a prevodioca Nikole Nikolajevića. Iz ovog djela posebno ćemo ukazati na tri momenta - na prevod početka prvog dijela, scenu pobune seljaka pri dolasku ispolkomske komisije po porez u hrani, i na susret dvojice braće, Semjona i Pavla, koji atmosferom i dijalogom ilustruje leonovski komprimovane scene sa prikrivenim, a snažnim emotivnim nabojem:

I - "Прикатил на Казанскую парень молодой из Москвы к себе на село, именем - Егор Брыкин, званием - торгаш. На Толкучем в Москве ларь у него, а в ларе всякие капризы, всякому степенству в украшение либо в обиход: и кольца, и брошки, и чайные ложки, и ленты, и тесемки, и носовые платки... Купечествовал парень потихоньку, горланил из ларя в три медных горла, строил планы, деньгу копил, себя не щадя, и полным шагом к своей зенитной точке шел. Про него и знали на Толкучем: у Брыкина глаз косой, но меткий, много видит; у Брыкина прием цепкий, а тонкие губы хватки, - великими делами отметит себя Егорка на земле." /стр. 4./

- "Doputovalo na dan Kazanjske momče mlado iz Moskve u svoje selo, Jegor Brikin po imenu, trgovčić po zanimanju. Na Tolkučem u Moskvi tegu ima, a na tegu prahova svakojakih, činu sve me za ukras ili za potrebu: i prstenja, i broševa, i čajnih kašičica, i tračica, i gajtana, i rubaca džepnih... Trgovalo momče natanane, na sva usta iza tege vikalo, kovalo planove, novac skupljalo, sebe ne štedeći, i punim korakom svojoj zeničnoj tački koračalo. Poznavali su ga na Tolkučem: u Brikina oko škiljavo, ali pouzdano, mnogo vidi; koga Brikin dočeka, žilavo ga drži; halapljive su mu usne tanane, - velikim delima obeležiće se Jegorka na zemlji." /str. 7./

Iz upoređivanja prevoda sa originalom možemo izvući sljedeće zaključke: po inverziji u originalu, gdje predikat dolazi iz pred subjekta u dva slučaja (prva i treća rečenica) prevodilac je dobro uočio tendenciju folklornog stila i bajkovitosti, posebno u priči Leonovljeva priča i ovog romana - na seoske teme. Kako je Nikolajević na ovaj moment ukazao? Prvo, takođe inverzijom, ali i izostavljanjem pomoćnog glagola "doputovalo (-) momče" i "trgovalo (-) momče". Tako je mogao da i završi pasus, ali nije, već piše ipak "poznavali su ga", "halapljive su mu usne"; a autentičnost bi ostvario do kraja slike da je preveo npr. prvi primjer imperfektom "poznavahu ga...", a drugi, kao i na početku bez pomoćnog glagola "halapljive (-) mu usne". Na primjeru da imamo "nosovye platki" prevodilac sam daje inverziju u duhu prethodnog, što uspješno zvuči, kako na tezgi ima "rubaca džepnih", u stilu narodne priče. No, Nikolajević istovremeno nije imao dovoljno smisla za autentičnost prevoda, npr. u nekoliko slučajeva: tako prevodi - "v lare vsjakije kaprizy" sa "na tezgi prohteva svakojakih", što nije najbolje prevedeno, jer povodom robe koja mami sa tezge trebalo je prevesti riječ "kaprizy" sa "izazovi" - "na tezgi izazovi svakojaki". Da bi prikazao svoga junaka u slikovito komičnom svjetlu, Leonov piše kako je Jegor "gorlanil iz larja v tri mednyh gorla", a prevodilac - kako je momče "na sva usta iza teze vikalo", iako je "vikalo" ovđe najkonvencionalniji prevod, a trebalo je da se na sva usta iza teze: "deralo", ili pak "dernjalo", čime se dosljednije poštuje značenje ne glagola "kričat'", nego "gorlanit'", kako sam pisac i piše na datom mjestu. Još jedan primjer: Leonov piše da je Jegor, ne "den'gi kopil", nego "den'cu kopil", dakle u pitanju je provincijalizam, te umjesto prevoda "novac skupljao", jasno je da je trebalo dati našu odgovarajuću riječ dijalektnog porijekla "parica"; dakle, da je junak - "paricu skupljao", ili pak "parice prikupljao".

Sljedeći primjer je iz scene kad izpolkovnjska komisija dolazi na pogreb u brani u selo:

"- В колья... На тетку Комуну в колья!.. - трубным голосом вивал Сигнибедов и неся снизу в распахнутой жилетке, обливаясь потом и вытаращив глаза.

- ...о-о-о... - ревел Гарасим-черный и неся сверху с подбитым колом в руках, взмывая пыль гулким топом яловочных сапог. /.../ А третий, зажимая ладонью подбитый глаз, с ужасом глядел уцелевшим глазом на бабу, поверженную в прах, и лежавшую рядом с ней винтовку". (стр. 179.)

"- На колас!... На колас тетку комуни! - као truba zavija je glas Signibjedova, koji je s raskopčanim prsnikom, obliven znojem i sa izbuljenim očima jurio odozdo.

.... О-о-о! - urlao je Garasim Črni, i jurio odozgo s kocem u ruci, dižući prašinu bučnim topotom svojih čizama. /.../ А третий, притискујући дланом озлеђено око, с ужасом је гледао здравим оком у жену, баћену у праšину, и положену крај ње пушку". (стр. 212.)

U ovom dijelu N. Nikolajević je pravio čak i grube greške i propuste nakon suviše slobodnog prevoda s početka prvog pasusa: u svakom slučaju, istina je da rečenice "Na kolac!... Na kolac tetku Komunu!" zvuče autentično, čak i u svome proširenom značenju, ali uopšte ne odgovaraju niti originalu niti scenskoj slici: jer seljak Signibjedov, kako vidimo iz originala, ne viče to, već sljedeće: "Kolčevima! Na tetku Komunu kolčevima!"; ili još efektnije u prevodu uz inverziju i drugi predlog: "Kolčevima! Kolčevima po tetki Komuni!" Ovakav prevod u ovoj sceni je obavezan tim prije i što drugi seljak ne trči, kako je prevodilac pogrešno preveo, "s kocem u ruci", nego upravo s "kocem u rukama", dakle, tim predmetom koji vikom pominje seljak u direktnom smislu, a ne prenosnom ("na kolac"). Ostali dio prevoda je dobar, osim što je prevodilac izostavio atribut uz imenicu čizme, "jalovočnyje", znači, čizme od kravlje kože.

(Paralelne primjere iz originala i prevoda citirali smo prema: Leonid Leonov, "Barsuki", Moskva, Sovremennik, 1987, i "Jazavci", Sabrana dela Leonida Leonova, knj. 3., Kultura, Beograd, 1967, preveo Nikola Nikolajević.)

Prevod, pak, susreće dvojice braće, Senjona i Pavla, inkonkativan je za uspješnije prevedene stranice romana, što se može odmah uočiti jednostavnim poredjenjem sa ruskim tekstom:

"Ямка все заполнялась, скоро она совсем сровнялась с землей, а травинка, засыпанная случайно и торчавшая теперь, как будто убеждала даже, что никогда и не было здесь ямки, а травинка так от нее росла. Потом говорил Семен и опять раскидал ямку, а Павел снова ее засыпал, и ни тот, ни другой не замечали этого. Они поднялись вдруг, словно по уговору, и постояли так с минуту, несогласные. Искусственный каблук Павла пришелся как раз на ямку, только что засыпанную им же.

- А помнишь, Папа, как мы с тобой в подвале плакали вместе... - грустно сказал Семен, поднимая брови, и отбрыкнув далеко обломок палки.

- "Что это мне все грибной дух мерещится?" - будто и не слышал Павел, идя рядом с Семеном из леса. - Да, вот я и говорю, - продолжал он, - все равно к нам придет..." /стр. 305-306/

"Јамка се попунила, убрзо је већ била поравњена, а стружак траве засут, случајно, и провирујући сада, као да је говорио да овде никад није ни била јамка, већ да стружак одувек ту расте. Затим је говорио Семен и опет копкао јамку, а Павле је поново затрпavao, и ни један ни други нису то опаžали. Подигли су се на једном, као по договору, и затим тако неко време стојали, неодлучни. Вештачка Павлова потпетица стаде баš на јамку коју је мало пре био затрпао.

- А сећаш ли се, Паšo, кад смо оно заједно плакали у подруму? - невесело запита Семен, издигнувши обрве и одбацивши далеко одломак палице.

- Ама, што ја ово непрестано осећам натруо мирис гљива? - као да и не била Павле, идући поред Семјона из шуме. - А ја ти, ево, кажем - настави он. - ипак ћете к нама доћи..." (стр. 374.)

Ovaj prevod je skoro u potpunosti, i uz brojne uočene nijanse, uspješno dat; jedine dvije primjedbe bi bile sljedeće: riječ "nesoglasnye" ne znači "neodlučni", kako Nikolajević prevodi, već ona jasnije govori konkretno o njihovom odnosu, a u tačnom prevodu glasi - nesložni, ili - neprijateljski, ili pak - drugačijih mišljenja, ovdje u datom trenutku nakon razgovora. Takođe, treba dodati da govorom mirisa gљива prevodilac dođaje "natruo", čega nema u izvorniku.

...

O prevodu "Najezde" 1944. god. Radovana Zogovića i Radovana Lalića treba reći da je vrlo autentičan, sa naglašenom kreativnom prevodilačkom notom i sa minimumom materijalnih grešaka. Ovo ćemo dijelom ilustrovati prevodom nekih pasaja iz četvrtog čina, tj. dijalozima zarobljenih Rusa u sceni u tamnici. Prevod Zogovića i Lalića iz 1944. u izdanju beogradske "Kulture" je jedan, a drugi, isto to njihov na materijalu redakcije drame iz 1964, gdje su izbačena mjesta u kojima se veliča Staljinov lik.

Prvi primjer je dio dijaloga junaka drame Tatarova i Jegorova:

Т а т а р о в. /его ярит непрестанная боль/. Ну, тут как-то пустит он меня по всей немецкой матушке... "Это ты, кричит, Татаров... ты, потаскуха, вместе с Колесниковым эшлон под откос пустил?" Может, и пустил бы, отвечая, да времени не было. Враз за всем не угонишься! А Колесников, спрашивая, кто таков?... "Ну, смеются, сейчас мы копию его покажем. Привести". А пока опять за дело принялись. А обращение враз стало такое вежливое...

Е г о р о в. Нация культурная. У них ведь как: окурочка наземь не кинешь. Кинул - сейчас с тебя штраф, семь копеек./стр. 51/

Tatarov. (draži ga neprekidni bol). Pa, kad mi po njemački govoriš majku... "Jesi li ti to, više, Tatarove... Jesi li ti protiv, zajedno s Kolesnikovim, survaio kompoziciju?" Možda bih survaio, kažem ja, ali nijesam imao vremena. Ne možeš sve odjedanput! A koje to, pitam, Kolesnikov?... "E, smiju se oni, odmah ćemo ti pokazati njegovu kopiju. Dovedite ga." I opet se latiše posla. I ponajbolje im naodjedanput postade tako ljubazno...

Jegorov. Kulturna nacija. Kod njih ti je tako: Pika vas ne smiješ baciti na zemlju. Baciš li - odmah kazna, sedam kopejaka. (str. 78.)

Takodje kao ilustrativan navodimo i monolog starca iz iste scene:

"То бородачи были, могучие дубы. Какие ветры о них разбивались! А ты еще отрок, а вровень с ними стоишь. И ты, и ты землю русскую оборонял... Зот ты сидишь, коньки твои отобрали, сон с тебя бежит. А уж Сталину про тебя известно. /.../ А внутри одна дума, что томится в люкояновском подвале русский солдат тринадцати годков. Статнов Прокофий, ожидает казни от ерманского палача." /стр. 523/

Prevodioci pristupaju tekstu u duhu našeg jezika, te zamjenom odgovarajućih pojmova djeluje autentično; npr, riječ "borodači", tj. bradonje, prevode uspješno sa "banovi", a "moguće duby", umjesto sa silni hrastovi prevode kao "silni kao borovi", što je bliže našem stilu i folklornom izrazu. U trećoj rečenici pravilno su izostavili riječ "stojiš", te na taj način dobijaju na ekspresivnosti rečenice - "A ti još dijete, pa s njima naporedo." Provincijalizam "ermanski", umjesto "germanski", takodje su tačno preveli našom riječju dijalekatskog porijekla "đermanski".

netočne riječi njemač Špurea "Dobro poljubiti!", u našem prevodu uspješno zvuče takodje iskarikirano preko gubljenja zvučnosti suglasnika u drugoj riječi: "Dobr-ro tođ-šli!", mada je uspješnija varijanta mogla biti sa kompletnim obezvučavanjem - "Topro to-šli". (str. 527; 87.);

Takođe kao ilustrativan navedimo još jedan pasaż dijaloga

tipa:

Старик. Аль что потерял, сынок?
Пареньек. Не-е... А как отступали мы в прошлом месяце, похалел я старишка одного. Сбежал я к нему на обочинку, прижал ко грудикам... "Не горюй, говорю, дедушка... Русские вернутся. Русские всегда возвращаются". И последнюю горбушечку в пазуху ему сунул...
Ольга. Вот и все пока, только не гните в локте.
Пареньек. И весь месяц я его во снах видал. Подойду - потерпи, скажу, дедушка... скоро придем. Да! только обозлиться маненько. Ведь русского обозлить - проголодаешься!" А у меня установка такая: слово дал - держись..." /стр. 529/

Prevod ovog dijela glasi; (uz efektanu upotrebu aorista):

Старик. Да нијеси што изгубио, синко?
Момче. Не-е... Nego kad smo se povlačili prošlog mjeseca, sahalih se na jednog staršića. Pritrčih mu na ivici puta, pritisknem ga na grudi... "Ne tuguј, velim, djedice, Rusi će se vratiti. Rusi se uvijek vraćaju." I gurneh mu u njedra posljednji okrajak hljeba...
Olga. To je zasad sve, samo ne savijajte lakat.
Момче. I sanjao sam ga čitav mjesec. Pridjem - "Strpi se, kaštem, djedice... brzo ćemo doći. Čekaj samo da se malčice naljutimo. A dok Rusi naljutiš - dobro ćeš ogladnjeti!" A moj ti je stav takav: ako si dao riječ - drži je..." (str. 89.)

Ovo je primjer dosljednog poštovanja autorskog teksta uz optimalnu prevodilačku slobodu, kao ilustracija kompletnog prevoda. (Citate iz ove drame navodili smo prema: "Izbrannoe" - "Našestvie", OGIZ, Moskva, 1946; "Najezda", Kultura, Beograd, 1944.)

...

Roman "Skutarevski" preveo je, kako je već navodjeno, Svetozar Matić 1947. god. u izdanju beogradske "Prosvete", a isti prevod uvršćen je u Sabrana djela Leonova štampana 1967. u izdanju "Svetlosti"; (u ovom izdanju, kao i u izdanju "Svetlosti" iz 1967. god.). Takođe ćemo po sistemu nekoliko odabranih uzoraka pokušati da ukažemo na nivo prevodjenja ovog djela: to su počeci I i III glave, jedan dinamično intoniran dijalog iz VI glave, i završni dio posljednjeg poglavlja u kojem se izražava istorijska

... и воспоминание начиналось так. - Тусклый фанис тарелки и горка обсосанных костей на ее шербоном борту. Минуту позже он различал вокруг стола своих покойных братьев и сестер. Дети пристально глядели на правую селедочную голову - лакомство и остаток еды. Потом издали возникла длинная, вся в кислотных пятнах рука отца, вооруженная почти трезубцем. Орудие лениво вонзилось в рыбий позвонок и уносило его с собою, в гуляку дыру отцовского рта. Здесь и начиналось сознательное детство Скutareвского." Леонид Леонов, Собрание сочинений, ГИИЛ, Москва, 1961, т. 5, "Скуtareвский", с. 7/

"...nije je počinjalo ovako. - Mutni porculan tanjira i gomilica isisanih kostiju na njegovoj iskrzanoj ivici. Trenutak kasnije raspoznavao je oko stola svoju pokojnu braću i sestre. Doći su pažljivo gledala crvenkastu glavu usoljene ribe, poslastica i ostatak od jela. Zatim se iznaleka pomaljalo dugačka oševa ruka sva u arkim pegama, naborana nešim kao trozubac. Trozubac se le- nje zadržao u riblja leđa i odnosio ih na sebi u zvonku jazu oševih usta... Tu je počinjalo svesno detinjstvo Skutarevskog." (Leonid Leonov, Sabrana dela, Kultura, Beograd, 1967, "Skutarevski", knj. VI, str. 7.)

Uppoređujući prevod, možemo iznijeti sljedeća zapažanja; koja uglavnom govore o tome da prevodilac nije posvetio dovoljno pažnje prevodjenju, te je pravio i više materijalnih grešaka:

Riječ "fajans" preveo je sa "porculan", mada za porculan postoji odgovarajuća riječ u ruskom "farfor", a za "fajans" imamo našu riječ koja glasi - fajansa, dakle, u pitanju je određena vrsta porculana. Atribut za glavu ribe "ržavaja" prevodi sa "crven- kasta", mada je adekvatan prevod - svjetlosmedja. Za njega je "se- ledožnaja golova" "glava usoljene ribe", a tačan prevod je "glava haringe", (s tim što haringa može biti i usoljena i sušena). Zatim je napravio grubu grešku ne vodeći računa o rekciji riječi "glavu", u funkciji objekta: umjesto da su djeca gledala glavu - poslastica i ostatak od jela, trebalo je nastaviti akuzativom: glavu usoljene ribe - poslasticu... Sintagmu "vsja v kislotnyh pjatnah ruka otca" S.Matić prevodi sa "ruka, sva u arkim pegama", iako je jasno da se radi o flekama od kisjeline, te treba da stoji - ruka oflekana od kisjeline, ili ruka - ruka sa flekama od kisjeline. Kako se prethodna rečenica završava sa trozubac, kako Matić i prevodi, sljedeća rečenica počinje sa "orudie", a misli se na isti pred- met, te on ponovo piše "trozubac" odstupajući od originala, a treba da stoji u prevodu upravo - orudje, ili, npr. sprava. Riječ "trozubac" prevodi sa "leđa", mada je tačan prevod - prošien. I, posljednju rečenicu prevodi sa "Tu je počinjalo svesno detinjstvo Skutarevskog", što znači da nije primijetio značaj veznika "i", ko- ji bi imao pojačavajuću funkciju preciziranja, te bi bolji prevod bio "Upravo ovdje je počinjalo svesno djetinjstvo Skutarevskog".

"Открыв дверь своим ключом, он тихо вошел в квартиру и стоял там, как чужой, которого не приглашают войти. Он стоял долго, прислушиваясь к затухающему тыканью машины, на которой Черимов завез его домой. Все обстояло по привычке." /стр. 21-22/

"Otvorivši vrata svojim ključem, on polako uđe u stan i stajao, kao tuđin koga ne zovu unutra. Stajao je dugo prisluškivajući sve slabije brektanje auta kojim ga je Čerimov dovezao kući. Sve je bilo kao i pre."

U ovom i glavnom korektno prevedenom pasusu imali bismo sljedeće primjedbe: da bi ukazao na dužinu stajanja junaka i preko toga na atmosferu u stanu, autor nije napisao "ostanovilsja", nego "stojal": prema tome, bolje je bilo početak prevesti takođe sa stajao, a ne "stade", dakle, da je junak ušao u stan i - stajao, kao tuđin... Druga primjedba se odnosi na glagol "zavez", koji prevodilac daje kao "dovezao", ali, poštujući pravo značenje trebalo je da napiše da se čulo brektanje auta kojim ga je Čerimov usput dovezao.

"- Это мой пай, - развязно произнес Сергей Андреич, складывая покупки на свободный угол стола. Никто не откликнулся ему... - Не помешаю?"

- Просим, просим... - сказали несколько голосов, и потом, после паузы, некая личность в роскошных брках и с головою круглее глобуса пропела искусным петушиным голосом: "Просим!"

- Я прошу вас, садитесь же! - настороженно попросил Сергей Андреич и виновато ждал, пока все усялись на прежние места." (с. 57.)

"- Ovo je moj udeo - neusiljeno progovori Sergije Andrejič slažući kupljene stvari na slobodni kraj stola. Niko mu ne odgovori. - Da ne smetam?"

- Molimo, molimo.... - rekoše nekoliko glasova, a zatim, posle pauze, neko lice u raskošnim pantalonama i glave okruglije od globusa zapeva veštím petlovskim glasom:

- Molimo!"

- Ja vas molim da sednete! - u isčekivanju zapeli Sergije Andrejič i čekao je kao kriv dok svi nisu posadali na predjašnja mesta." (str. 55.)

Ovaj dio je pravilno preveden osim sintagme "čekao je kao kriv", gdje bi bolje djelovao slobodniji prevod sa imenicom kao osnovom - čekao je kao krivac.

- "Сергей Андреич сбился и молчал, и вот уже не знал вовсе, что он сделает сейчас: расскажет ли историю возникновения своего института, десятилетний юбилей которого приближался, или действительно выбранит завод за качество высоковольтного трансформатора, построенного по его заказу, или, наконец, отвечал на неистовство этой распахнутой дружбы, объявит институт ударным: сейчас он оди-наково был готов ко всему." /стр. 346/

"- Sergej Andrejič se zbuni; čutao je i nije znao šta sad da radi: da li da ispriča istoriju postanka svoga instituta, 311 se desetogodišnji jubilej približavao, ili da doista izgrdi fabriku zbog kvaliteta visokonaponskog transformatora izrađenog po njegovoj narudžbini, ili, najzad, odgovarajući na to pomazno širenje prijateljskih ruku, da svoj institut objavi za udarnički: on je sad bio podjednako otov na sve." (str. 331.)

Izorelebi ovaj prevod sa originalom, možemo konstatovati sljedeće: prevodilac je samoinicijativno napravio dodatnu pauzu u prvoj rečenici, koje nema u originalu, gdje piše "Sergej Andrejič se zbunio i čutao, i...", a u prevodu stoji: "Sergej Andrejič se zbuni; čutao je i nije znao...". Ovim je, odstupajući od prevođa oslabio kompresiju završne scene u kojoj se impresije nižu sa minimalnim pauzama, praktično u jednoj jedinoj složenoj, dugoj rečenici. Zatim, ispustio je riječ "vozse", koja je bitna radi opšteg utiska, kao i riječ "uže", a dinamično upotrijebljen glagol svršenog vida "sdelat", upotrijebio je u sadašnjem vremenu, te je svim ovim intervencijama oslabio tenziju impresije. Umjesto dosta beskrvnog prevoda "čutao je i nije znao šta sad da radi", trebalo je više ispoštovati originalni tekst i prevesti sa: "čutao je, i eto već uopšte nije znao šta će sad učiniti". Sintagmu "po zakazu" nije trebalo prevesti sa "po narudžbini", što nije primjereno odnosujući i kolektiva, već - po njegovoj želji. Sintagmu "otvečaja na neistovstvo etoj raspahnutoj družby", prevodilac je u originalu, istina, odgovarajući na to pomazno širenje prijateljskih ruku", mada je u originalu, čega se takodje moglo pridržavati u ovom slučaju, trebalo da stoji "odgovarajući na žestinu ovog otvorenog prijateljstva"... Medjutim, pogriješio je u sintagmi "da svoj institut objavi za udarnički", a trebalo je da prevede sa - proglasi za udarnički.

...

Roman "Put ka okeanu", objavljen 1957. u izdanju "Molita" a prevodu Petra Mitropana i Stojanke Jakšić, ponovo je štampan 1967. godine u Sabranim djelima Leonova u istom prevodu. Iz ovog djela

takođe čemo, u traženju za kvalitetom prevoda, ukazati na nekoliko pasusa: to su Kurilovljevo mišljenje o tipu žena poput Marine Sabelinikove (poglavlje "Kurilov i njegovi saputnici u životu"), dijalozi u poglavlju "Braća Protoklitovi", opis prvih pregleda oboljelog Kurilova i opis Lizinog šoka nakon nemadne vijesti o Kurilovljevoj smrti:

- "Он поморщился, как подколотый. Вопрос содержал в себе скверное пророчество. Любопытство железнодорожной девицы показалось ему просто наглостью... Ну да, она стремилась в заместительницы и вот украдкой пробовала его ноготком! Он достаточно слышал про эту породу: они быстро постигают несложную науку ездить на казенной машине по всяким распределителям житейских благ, сплетничать и вообще вести интенсивную аристократическую жизнь, как понимают это мешане." /Леонид Леонов, Собрание сочинений, ГИХЛ, Москва, 1961, "Дорога на океан", Т. 6, стр. 34./

- "On se namršti kao posežen. Pitanje je krilo u sebi mučno proročanstvo. Radoznalost saobraćajne činovnice učini mu se prosto drskost. Pa da, ona je težila da bude njena nasljednica i sad ga je krišom grebucnula noktićem! On je dovoljno znao o toj vrsti žena: one brzo usvajaju jednostavnu nauku da se voze državnim autom po svima magacinima gde se dele životna blaga, da spletkare i uopšte vode intenzivan aristokratski život, kako to shvataju malograđjani." (Leonid Leonov, Sabrana dela, "Kultura", Beograd, 1967, knj. 7, "Put ka okeanu", str. 34-35.)

U ovom pasusu odmah se daju uočiti neke proizvoljnosti i netačnosti: pridjev "skvernoe" prevodilac je preveo sa "mučno", iako je tačan, i ovdje odgovarajući izraz, - ružno, ili pak, gadno. Dakle: ružno proročanstvo. (Što koincidiра u većoj sprezi sa sledećim ocjenama.) Zatim, autor prevoda sasvim slobodno, i netačno, prevodi sintagmu "železnodorožnaja devica" sa "saobraćajna činovnica", a adekvatan prevod trebalo bi da bude: radoznalost - gospođice sa željeznice. Pri čemu ovo "gospođice" ima potreban ironičan prizvuk u sazvučju sa "devica", a što autori prevoda nijesu uzeli u obzir. Uticaj ruskog jezika na P. Mitropana negativno se odrazio u spoju "učini mu se prosto drskost", jer bolji poznavalac bi svakako rekao "učini mu se prosto - kao drskost". Riječ "zamjenica" autori prevoda daju kao nasljednica, što se može prihvatiti, ali ironičan piščev stav bi se bolje očuvao da su se dosljednije pridržavali originala - "ona je težila da bude njena zamjenica". Sintagmu "dostatočno slyšal pro etu porodu" preveli su sa "dovolj-

no samo o toj vrsti Mena", što je suviše ekzplikativno, a trebalo se pridržavati originala i prevesti da je on "dovoljno poznavao takvu sortu", ili da se "dovoljno naslućao o takvoj sorti".

Dakle, ovaj pasus ipak ima previše problematičnih tačaka, posebno kad se ima u vidu da su u prevodu učestvovala dva prevodioca, a jedan Rus i slavista, Petar Mitropan.

- "Нет... я просто перестал существовать как твой брат. У тебя остается только однофамилец.

- Признайся, наши отношения никогда и не были близки.

- Тем легче это сделать. Я допускаю даже, что тебя однажды спросят обо мне.

Начиная понимать, Илья перебил его:

- Да... но, позволь, инициалы-то сходятся.

- Я не спорю. Но тебе поверят. У тебя отличная репутация."

/стр. 68/

"- Ne... ja prosto prestajem da postojim kao tvoj brat. Ostaju samo tvoj prezimenjak.

- Priznaj, naši odnosi nikada i nisu bili bliži!

- Utoliko je lakše da to uradimo. Čak dopuštam da će te jednom neko upitati za mene...

Počinjući da shvata, Ilja ga prekide:

- Da... ali dozvoli, srednje slovo nam se podudara!

- Ne poričem. No tebi će poverovati! Uživaj odličan glas."

/ str. 68./

Ovaj pasus pokazuje korektan prevod uz dvije napomene: Druga rečenicu prevodioci su dali kao lični oblik, mada je kod Leonova bezlična verzija, čime se u finoj nijansi podvlači otudjenost dvojice junaka, te je usljed toga bilo efektnije prevesti takodje bezličnom formom: umjesto "Ostaću samo tvoj prezimenjak", da bude "Ostaje samo prezimenjak", ili pak "Ostaje samo prezimenjaka". Druga primjedba odnosi se na prevod Iljine izjave da "inicialy shodjatsja što su prevodioci protumačili kao "srednje slovo nam se podudara", mada bi se moglo dodati i to da se njima podudaraju u inicijalima i prva slova prezimena po ocu i prezimena; (no pri obraćanju imenom i prezimenom po ocu, kako je uobičajeno, ovakva formulacija je prihvatljiva.)

- "Прежде чем явиться на осмотр к знаменитому профессору, ему пришлось пройти через длинный конвейер всяких унижительных, как ему показалось, исследований. Выстукивали живот, предварительно накачав кишки воздухом; пускали синьку в локтевой сгиб и потом ждали по часам, что из этого получится." /стр. 288/

- "Pre nego što će doći na pregled kod šuvenog profesora, morao je da prođe kroz šitav konvejer raznih, kako mu se činilo posiljavajućih ispitivanja. Osluškivali su mu trbuh, napumpavši prethodno creva vaskulom; ubrizgavali su plavilo u lakat i satiz čekali šta će od toga ispasti". (str. 282.)

I u ovom pasusu, najvećim dijelom korektno prevedenom, postoje dvije greške: prevodioci nijesu ni prevodili riješ "konvejer" nego su je tako naveli, iako je našim čitaocu bilo obavezno da se prevede sa "tekuća traka"; sintagmu "vystukivali život" prevodili su sa "osluškivali su mu trbuh", što je prihvatljivo kao šira verzija a autentičan prevod je, čime se zadržava piščev skriveni stav sa lakom ironijom prema pregledu - lupkali su ga po trbuhu, ili - lupkali su mu po trbuhu.

- "Далеко внизу горела лампочка в стеклинном тильпане, и тускло блестел под нею желтоватый каменный квадрат. Она затягивала в себя, эта громадная гулкая воронка с расплывчатой звездой на дне, и тело само клонилось туда, и никого не было рядом - оттащить Лизу от пустоты! На мгновение сознание ее померкло..." /стр. 559/

- "Daleko dole gorela je sijalica u staklenoj lali, a iznad nje je mutno odsijavao žućkasti kameni kvadrat. Taj ogromni levak sa razplnutom zvezdom u dnu privlačio je k sebi, i telo se samo povijalo tamo, i nikog nije bilo pored Lize da je odvuče od praznine. Za trenutak joj se pomuti svest..." (str. 547-548.)

Osim jedne materijalne greške da je - iznad staklene lale mutno odsijavao žućkasti kameni kvadrat, a trebalo je - ispod, ovaj pasus je preveden ispravno i kreativno. Prevodioci su se u cilju približavanja duhu našeg jezika uspješno poslužili i in-

... djeluje autentično u opštem sklopu prevedenog materijala.

...

Pripovijetke Leonova sabrane u knjizi kod nas su objavljene prvo 1959. god. u izdanju "Molita", a pod naslovom jedne od priča: "Bela noć"; zbirku je preveo poznati jevoslavista Miliivoje Jovanović. Ovaj prevod ćemo analizovati na izdvojenim citatima iz priča "Luatamur", "Prolog u Petuših" i "Bela noć".

Već iz prvih upoređivanja nesumnjivo se izdaje zaključak da je M. Jovanović jedan od najboljih prevodilaca Leonova na srpskohrvatskom jeziku. Prevod je precizan, uz pridržavanje autorskog stila i same rečenice, pri tom bez suvišnog pojašnjavanja dodatnim intervencijama, što je vrlo značajno kad je u pitanju djelo ovog Sovjetskog pisca. U ovo se možemo uvjeriti već na prvih primjerima, jedan od njih je početak pripovijetke "Tuatamur":

- "Арба, имеющая две оглобли, идет прямо и хорошо. Арба моего счастья имела только одну.

Мать моя - Зенбиль-ханым. Верблюд, который принес мою жизнь, унес ее. Она была из поколения Кенкит. Она была бурджигин. Я - сын Дарбутая, который был сын-Ашмура, сына Ярим-Шир-Букангу, - мир ему. Я родился на месте Кадан-Тайши, где потом в семидесяти котлах варил Чингис мятежных тайджутов, где за полосами редкого песку лежит белая гора, - ее зовут Кунукмар, потому что она все равно что нос большого убитого человека."

/Леонид Леонов, Собрание сочинений, ГИХЛ, Москва, 1960, т. I, Повести и рассказы, "Туатамур", стр. 123/

- "Araba sa dve rukunice ide pravo i dobro. Araba moje sreće imala je samo jednu.

majka mi je Zenbil-hanuma. Kamila koja je donela moj život odonela je njen. Poreklom je bila iz pokolenja Kenkit. Bila je Burdžigin. Ja sam sin Darbutajev, koji je bio sin Ašmurov, sina Jarim-Šir-Bukangu - laka mu zemlja. Rodio sam se u mestu Kadan-Tajši, gde je kasnije u sedamdeset kazana Džingis kuvao pobunjene Tajdžute i gde iza pojasa rđjega peska leži bela planina po imenu Kunukmar, jer mnogo potseća na nos velikog ubijenog čoveka".

/Leonid Leonov, "Bela noć", "Nolit", Beograd, 1959, preveo s ruskog Milivoje Jovanović; "Tuatamur", str. 23/

U navedenom prevodu nema niti materijalnih grešaka, a ekvivalentnost izraza od ovoga upravo leonovskog istara. Na takvom nivou je i prevod "Prologa u Petušini", odakle navodimo jedan ilustrativan dijalog u ovom pogledu:

"- Вы уж очень завлекательные-с, Анна Устинна, приятные-с! Дозвольте ущипнуть? /.../

- Уйди... /.../

- Напрасно вы это карачитесь, жалъ мне вас! Опосля первого же брѣха бить он вас станет. Э-эх-ха, зарежет тебя Талаган, бусы на тебе больно красные! /.../

- Уж уйдите вы, Петр Лукич. Уж больно рожа у вас, словно муравли проточили. Глядеть не могу..." /стр. 153/

" - Neobičajivi ste, Ana Ustinovna, mnogo ste simpatični! Dovoljavate li li vas Stipacem? (...)

- Ollazi... (...)

- "Vama govore da se izvlašite, kao mi vas je! Pošede da vas lije posle prvog leteta. Eh, zaklače te Talagan, mnogo su ti crveni... oko vrata! (...)

- Odložite već jednom, Petro Lukiču. Ne mogu da vas gledam. Njama! Kao da su je pravi izbušili". (str. 61.)

Prevede! Je bolji tim prije što se Jovanović ovdje susreće s dijalekatskim govorom i izrazom ("poslja prvogo že brjuha"), kao i sa odgonetanjem psihologije junaka kroz način izražavanja.

Mo, prevodilac je naknadno mogao još više da ispoštuje dijalektizme, npr. u rečenici "Pokornije baldaria" (izvrnuto od - bl godarim), umjesto "Najpokornije se zahvaljujem", mogao je da prevede sa, npr. "Najpokornije se zahvaljujem", ili pak "Kuno vama vála" (str. 61.) Kako se veoma uspješno prevodi dijalekatski, direktan govor, vidimo npr. iz sljedećeg pasusa:

" - Деушк, я в омпанике ека поймал... Воем, а он под колодой, в которой, помнишь, летось мыша нашли... Торчит чернота, - я его рукой, он иглой, - тут я его и взял. Колечий, на!" /стр. 155/

- "Deda, uhvatio sam ježa u pčelarniku... Udjem, a on pod kladom u kojoj smo, sećaš se, letos našli miša... Viri nešto crno - ja ga šćapim rukom, a on mene bodljom - te ga tako uhvatim. Bog-me, mnogo bode!" (str. 64.)

I "Bijela noć", jedna od najboljih Leonovljevih pripovijedaka, također je prevedena na visokom nivou. Kao ilustraciju navešćemo prevod uvodnog pasusa:

"Огромная розовая туча стоит на взезде в Нандорск; она спит, потому что утро. В неверном, опрокинутом виде отразились в ней снежное, растрепистое облако и косматая придорожная ветла, - вот так же, розово и забко, лвь отражается в снах. Белая ночь тает, правой позолотой расцветивает тундру день..." /стр. 371/

"Ogromna ružičasta bara prostire se na ulazu u Njandorsk; ona spava, jer je jutro. Kao u lažnom, krivom ogledalu u njoj su se odražavali smešan, razbarušen oblak i čupava bela vrba kraj puta - tako se i java, rumena i nepouzdana, odražava u snovima. Bela noć nestaje, dan protkiva tundru crvenkastom pozlatom..." (str. 185.)

Ovaj impresivno dat prevod Jovanović je pojačao odgovarajućom slikom "lažnog, krivog ogledala", što koincidira sa izrazom "v nevernom, опрокинутом виде" i doprinosi zaokruživanju ukupne slike.

I ostale priče prevedene su na zavidnom umjetničko-kreativnom nivou, te je udio Milivoja Jovanovića u prezentovanju književnog djela Leonida Leonova u našoj kulturnoj javnosti svakako jedan od najautentičnijih, što je još jedan važan doprinos u Jovanovićevom skupnom interesovanju za poetiku ovog sovjetskog pisca.

...

Nesumnjivo da najveći značaj kad je u pitanju prevodjenje Leonovljevih djela na srpskohrvatski jezik pripada Milosavu Baboviću, a s obzirom na njegov ugled kao prevodioca upravo je simptomatično što su njemu povjereni prevodi dva najznačajnija Leonovljeva djela, "Lopova" (nakon prevoda Bose Petrović, 1939, i Ljudmile Mihailović, 1952. godine) i "Ruske šume". Stoga ćemo se s pravom na ovim prevodima podrobnije i zadržati, uzimajući kao primjere neka ključna mjesta i scene iz romana, kao i kraće citate raznorodnog karaktera, da bismo stekli širi uvid u visok domet prevodjenja M. Babovića.

Kao prvo, uporedićemo kako glase prvi redovi "Lopova" u Babovićevom prevodu:

- "Гражданин в клетчатом демисезоне сошел с опустелого трамвая, закурил папиросу и неторопливо огляделся, куда занесли его четырнадцатый номер и беспокойнейшее ремесло на свете... Москва тишала тут, смиренно пригибалась у двух каменных столбов Семеновской заставы, облитых, точно ботвиньей, зеленой плесенью времен."

Знакомо, новизнок в здешних местах, он долго и с такой нерешительностью перематывал кругом, что постовой милиционер стал проявлять в отношении его положительную бдительность." /Леонид Леонов, Собрание сочинений, ГИХЛ, Москва, 1961, т. 3, "Вор", стр. 9/

- "Гражданин u kariranom jesenjem kaputu sidje iz opustelog tramvaja, pripali cigaretu i bez žurbe pogleda oko sebe da vidi kuda su ga doveli četrnaestica i najnespokojnije zanimanje na svetu... Moskva je tu bila tiha, smireno se povijala oko dva kamena stuba Semjonovske trošarine, pozelenela od plesni vremena, kao da su polivane farborom od zeleni."

Očevidno novostilja u ovom kraju, on se dugo i tako neobičajno osvrtao da je dežurni milicioner počeo pokazivati prema njemu izvesnu budnost."

/Leonid Leonov, Sabrana dela, "Kultura", Beograd, 1967, т. 4, "Lopov" - I, prev. Milosav Babović; стр. 5./

Navedeni Batovišev prevod odlikuju tri značajke karakteristične za njegovo prevodjenje na širem planu, a to su dosljedno poštovanje autorskog teksta, besprijekoran prevod uz, pri tom kreativne intervencije u duhu svoga jezika.

Nemajući primjedbi povodom eventualnih materijalnih grešaka, na ovom mjestu navešćemo sredstva intenziviranja pjesničke slike: prva tri predikata, zbog uzastopnosti postupaka junaka, prevedeni su ne prošlim vremenom već aoristom, čime se dobilo na scenskoj dinamici. U sljedećoj rečenici predikat "tižala", zamijenjen je uspješno složenim imenskim predikatom "bila tiha", a glagolski prilog koji slijedi, "prigibajas'", zamijenjen je sljedećim predikatom "povijala se"; sintagma "pogljadyval krugom" ekonomično je zamijenjena samo glagolom "osvrtao", pošto bi "osvrtao se unaokolo" očigledno bio pleonazam.

Sljedeći primjer je prevodjenje monologa pisca Firsova upućenog Dimitriju Vekšinu, (inače veoma funkcionalnog za sagledavanje leonovske koncepcije glavnog lika):

- "И чем дальше, тем смертельнее станет потребность оглянуться на покидаемую сумеречную пустыню, где томились и скитались из края в край дремучие ваши предки, на протяжении столетий веков совершая различные непростительные глупости. Заметьте, многие тысячи переместятся в будущее безгласно, как океанская вода в подставленное ей земным тяготением место, вы один оглянетесь. И не из опаски получить нечто под лопатку от поверженного, до нитки обобранного владельца - оглянетесь, не из комендантского рвения усмотреть забытый ценный предмет позади вроде стенных часов с мелодическим боем, а просто по внезапному влечению сердца. Вообще-то и в прошлом эта любознательность к пустоте за спиной уже немало хлопот доставляла человечеству... Допускаю даже, все спасенье в том и будет, чтоб не оглядываться... хотя в таком случае - будет ли нужда что-нибудь спастись откуда? Словом, и не надо бы, а оглянетесь, чем и полюбилась вы мне на горе мое, русский вор Дмитрий Векшин. Да я ведь никогда и не брался тех описывать, которые не оглядываются..." /Там же, стр. 146-147/

- "I što dalje budete išli obuzinaće vas sve neodoljivija potreba da se osvrnete na sumračnu pustinju koju napuštate, gde se mučili i lutali iz kraja u kraj vaši davni preci i toku vekov praveći razne neoprostive gluposti. Pazite, mnoge hiljade će se preseliti u budućnost nemo, kao okeanska voda u dolinu koju joj pripremila zemljina težina, samo ćete se vi osvrnuti. Ali ne iz je pripremila zemljina težina, samo ćete se vi osvrnuti. Ali ne iz bojazni da vam ne zada udarac među lopatice oboreni i do gole kože opljačkani vlasnik - osvrnućete se, ali ne zbog komandantske revnosti da ugledate pozadi zaboravljenu dragocenu stvar, na primer zidni časovnik koji melodično izbijala, nego ćete prosto oseti-

ti iznenada kako vas srce tako vuče. Uopšte uzet, ta radoznalost prema praznini i za ledja i u prošlosti je već dosta muka donosi. Čovečanstvu... Šak smatram da će spasenje i biti u tome da se to nek ne osvrće... ma da se pitam hoće li u tom slučaju biti potreba ne spasavati nešto otuda? Jednom rečju, iako ne bi trebalo, vi ćete se osvrnuti, zato sam vas i zavoleo na svoju nesreću, Dimitrije Vekšine, lopove ruski. Jer ja nikada i nisam opisivao one koji se ne osvrću..." (Ibid, str. 136-137.)

I ovaj veći pasaż takođe karakteriše besprijezor, teži prevod. Pri tom ćemo ukazati na neke osobenosti koje je prevodilac unio u duhu maternjeg jezika: prvu sintagmu "čim dal'še", optimalno je preveo uz dopunu te prevod glasi "što dalje budete išli"; slikovitosti radi "podstavljennoe mesto", zbog slivanje vode okeana, Babović prevodi sa "dolina"; sintagmu "a prosto po nezapnomu vlečen'ju serdca" prevodilac iz praktičnih razloga dijelom proširuje i ona u prevodu glasi - "nego ćete prosto osetiti iznenada kako vas srce tako vuče", što je u duhu našeg jezika. Efektna je i inverzija sintagmi na kraju "ruskij vor Dimitrij Vekšin" - Babović je upravo zbog Firsovljevog prethodnog izliva emocija i znaka ljubavi prema glavnom junaku prevodi sa "Dimitrije Vekšine, lopove ruski", čime u prevodu zvuči emotivnije cijela scena, a odstupanje od originala ne ide na njegovu štetu.

Sljedeći pasaż koji ćemo analizovati u prevodu jeste upečatljiva trka Zavarihina konjskom zapregom pri čemu vodi dijalog sa Tanjom:

- "Перестаньте, Николай... отпустите их, Заварихин, они же старые совсем! - с мольбой, заранее зная, что напрасно, твердила Таня и цеплялась и со всею нежностью гладила окаменевшую Николкину руку.

- Ничего, ничего, Гела, пускай малость погреться по холоду. Злость на безденежье шибче водит греет... Опять же возьмите во внимание, какая замечается упорства у русского человека: хоть бы замертво пасть, абы вдарить всласть! - не разжимая зубов, цедила Заварихин, ради пушей выразительности сминала слова. /.../

- Злой, злой вы, злой... - навзрыд прокричала Таня. - Останьтесь, выпустите меня!" /Там же, стр. 276/

- "Prestanite, Nikolaju... ostavite ih, Zavarihine, oni su sasvim stari! - molećivo je ponavljala Tanja, unapred znajući da je uzalud, i držeći čvrsto sa svojom nežnošću milovala okamenjenu Nikolkinu ruku.

- Ne mari, ne mari, Hela, neka se malo zagreju na ovoj hladnoći. Bes na praznu kesu bolje od votke greje... Pored toga, obratite pažnju kakva se upornost krije u ruskom čoveku: makar mrtav pao, ali hoće da udari u slast! - cedio je kroza stisnute

... i radi veće izrazitosti naglašavao reši. (...)
- "I šta znao, znao, znao..." - jecajući povika Tanja. - Zau-
stavite, pustite me!" (Ibid., str. 253-260.)

Iz ovog celokupnog prevoda treba posebno izdvojiti dvije pre-
vedbene rečenice, koje se odnose na ruske poslovice "zlost' na
bezbožnogo" i "kto volki greet" (bez na prachu kazu bolje od vovka
greje) i "hot' by zacetvo past', aby vdarit' vlast'" (zakar
mrtav pas, ali bolje da udari u slast), a gdje se prevodilac su-
sreo i sa materijalnom dijalekatskog porijekla. U prevodu se na-
paža i primjena inverzije za pojedine sintagme da bi se prevod
upriličio izrazu našeg jezika, a uz odsustvo stilsko-jezičkih ili
pak materijalnih grešaka, što i na ovom primjeru potvrđuje vi-
sok kvalitet ukupnog prevoda.

Obradajući se Vekšinu, Pšov zaključuje sljedeće:

- "Только то и следует, милый Митя, что хромит чужая
воля. Хотя и не смертельная пока твоя болезнь, да затяжная. Ру-
ки вянут, сна не длет и не сыскано от ней надежного лекарства.
Оно, верно, немало и бумаги про человеческую душу исписано... да
ведь из чужого коврига не напечься, а умный с книгами лишь со-
ветуется. И куда всего, Митя, что зовсе без нее становится чело-
век как немой зверь..." /Там же стр. 402/

- "Iz toga sledi samo to, dragi Mića, da tuđa volja
sakati. Iako tvoja bolest za sada nije smrtna, ali je dugotrajna.
Ruke vezuje, san tera i nema za nju sigurnog leka. Tačno je da
je dosta hartije ispisano o čovekovoj duši... ali iz tuđeg peha-
ra se ne možeš napiti, a pametan čovek se sa knjigama samo savetu-
je. A naigore je, Mića, što čovek bez nje postaje kao besloves-
na zver..." (Ibid., str. 96, knj. II)

I na ovom primjeru očigledno je da je roman "Lopov" u ovom
prevodu jedno od najbolje prevedenih djela Leonova na srpskohrvat-
ski jezik, te da se amplituda ukupnih prevoda ovog pisca na našem
jeziku kreće od krupnih propusta kakve srećemo u prevodima "Jaza-
vaca" (N. Nikolajević) i "Skutarevskog" (S. Matic) do prevoda "Lopo-
va".

... i iz ovog primjera vidimo da prevodilac uspešno
prevoda "Lopova": sa osjećajem za razgovorni jezik Babović tako
rečenicu "Čego on zastrial-to u tebia?" (str. 19.) prevodi sa
"Šta se ovaj zaglavio kod tebe?" (str. 15., I); rečenicu "vdryzg,
až bryznulo!" prevodi sa "U paramparčad, prosto se razleteo!";

(str. 32/str. 28); rečenicu "Sbyl našemu bratu na bazare gniloj kartočki" u prevodu izlazi kao "Utrpio nam na pijaci kola trulo; kartočka" (str. 38/ str. 34.), što je korektno prevedeno, (kada se ovakve izraz "našemu bratu" mogao i bolje prevesti adekvatnija - "kvinu kao mi", što je i osnovno značenje ovog zastarjelog oblika) riječi "životina" (str. 275.) koja, kao ruska, ima osnovno značenje "domaća životinja" izlazi prevedenu u tekstu kao "mrcina", što u boljoj sprezi koincidira sa osnovnom mislju u rečenici "Pora na sapogi sdavat' tvoju životinu, otec...", gdje se osjeća smjer ponižavajućeg tona Zavaruhina; a usklik ovog junaka "lessa temnye" preveden je autentično u duhu srpskohrvatskog jezika sa "gore čarne" (str. 278 / str. 262.). Ima i slučajeva kad se prevodilac pridržavao literarne varijante iako je tekst intoniran dijalekatskim nastavcima ili frazom, što je postupak alternativne prirode. Takav je npr. sljedeći pasus:

- "Да какаџ те нонче страда, уж все по гумнам сложено. Ай вы эти годы за границей находились, отбились от русской жизни, братец? Оно точно, пост был, так ведь посля успенья венчанье дозволено." /стр. 469/

- "Kakva žetva sada, sve je već na gumnima. Da niste vi, brate, u toku ovih godina bili u inostranstvu i odvikli se od ruskog života? Ono, istina, bio je post, ali posle Velike gospojine venčanje je dozvoljeno." (str. 162, II)

Što se tiče prevoda milosava Babovića Leonovljevog najobimnijeg romana, "Kakav žetve", čitajući ga u "Velikoj enciklopediji ruskog života" u vidu sveobuhvatne enciklopedije ruskog života sa naglašenom filozofskom notom, treba istaći da je prevodilac ovim učinio veliki doprinos na afirmisanju poetike ovog sovjetskog pisca i ruske sovjetske književnosti uopšte na našim prostorima.

Suočen sa raznorodnom leksičkom gradnjom, razumljenom i autentičnom leonovskom misliju u zenitu njegova stvaranja, Babović je nadahnutim i preciznim prevodom uspio na najbolji način da prezentuje ovo obimno i kompleksno djelo, iz kojeg ćemo ukazati na ni-vo prevodjenja analizujući znamenito predavanje Vihrova studenti-

na : obilježja ruske šume i istorije:

- "Еще круглее будет сказать, что лес встречал русского человека при появлении на свет и безотлучно сопровождал его через все возрастные этапы: зюбка младенца и первая обувка, орех и земляника, кубарь, банный веник и балалайка, лучина ча девичьих посиделок и расписная свадебная дуга, даровые пасеки и бобровые гоны, рыбачья шляпа или воинский штык, гриб и ладан, посол странника, долбленная колода мертвеца и, наконец, крест на уславленной ельником могиле. Вот перечень изначальных же русских товаров, изнанка тогдашней цивилизации: луб и тес, брус и желоб, ободье и мочало, уголь и лико, смола и поташ. Но из того же леса текли и поبارишние дары: пахучие валдайские рогахи, цветастые рязанские санки и холмогорские сундуки на тленевой подкладке, мед и воск, соболь и черная лисица для византийских щеголей."

/Леонид Леонов, ИХЛ, Москва, 1965 Ленинград, "Русский лес", т. I, стр. 296 /

Ovaj filozofski intoniran, umjetnički nadahnut dijalog Babović je preveo autentično, pokazujući pri tom bogatstvo leksičke gradnje i obrta svoga jezika i udahnujući prevodu patinu odgovarajućih, adekvatnih, pomalo zaboravljenih izraza, te prevod glasi:

- "Još će potpunije biti ako se kaže da je šuma sretala ruskog čoveka prilikom dolaska na ovaj svet i nerazdvojno ga pratila kroz sva doba starosti: kolevka za bebu i prva obuća, lešnik i jagoda, šigra, pruće za kupatilo i balalajka, luč na devojačkim selima i šareni svadbeni luk u kolima, besplatni uljanici i lov na dabrove, ribarski čamac, ratnički čunovi, pečurka i tamjan, štap putnika, izdubena klada za mrtvaca i na kraju krst na grobu zasrtom smrčevinom. Evo spiska prvobitnog ruskog espara, naličje tadašnje civilizacije: lуб i daska, grede i žleb, обручи i kvašeno liko, čumur, smola i potaša. Ali iz te iste šume su tekli i malo gospodskiji darovi: mirišljave valdajske asure, šarene rjazanske saonice i holmogorski sanduci obloženi kožom morskog psa, мед i vosak, samur i crna lisica za vizantijske kicoše".

(Leonid Leonov, "Ruska šuma", "Prosveta", Beograd, 1965, prev. Milosav Babović, str. 323.)

III, poređeno na primer drugi citat sa Babovićevim tešnim prevodom: "Лашня и лес - самые могучие машины, преобразующие энергию солнца и плодородие почвы в засушные продукты нашего существования. Среди мирового сырья древесина занимает второе место после каменного угля и пищи. Две трети сваленного на планете леса сразу сжигаются как топливо, и значительно больше половины остатка поступает в отброс из-за преступно низкого уровня обработки. Говоря о коэффициенте использования при утолении жизненных потребностей у разных живых существ, нельзя не признать порой, что тигр кушает экономичней человека. Вся тяжесть удара ложится на леса умеренного климата." /Там же, стр. 322/

- "Mjiva i šuma - to su najmoćnije masine koje pretvaraju energiju sunca i plodnost zemlje u nasušne potrebe našeg života. Među svetskim sirovinama drvo zauzima drugo mesto, после каменог uglja i hrane. Dve trećine posežene šume na našoj planeti troši se за gorivo i znatno više od polovine ide na otpatke usled zločinač-ki niskog stupnja obrade. Govoreći o koeficijentu potrošnje u cilju zadovoljavanja životnih potreba raznih živih bića, mora se priznati da tigar troši ekonomičnije od čoveka. Sva težina udara

... i "šuma pojava uzerene klime." (Ibid, str. 349.)

I ovaj prevod je primjer prevodilačke tačnosti, osjećaja mjere i opreznosti bilo kakvih materijalnih grešaka, što se inače može ilustrovati i nizom izdvojenih prevedenih sintagmi kao na primjer: izraz "gorlogo, mysljajšego človeka" preveden je sa "pomoćnog homopiensa", "polevuju hirurgiju" sa "ratnu hirurgiju", "na zare russkih" sa "u rusko svitanje", "naši vybrali vostok" sa dodatnim pojašnjenjem "naši prec su izabrali istok"; "s orlinoj vysoty gljadeli" prevedeno je uz poetskiji prizvuk sa "S orlovske visine pogledom ronili", "bor" je dato uz fin prizvuk arhaičnog izraza sa "borje", "les otkryval svoi kladovye" nije prevedeno sa "ostave", već terminom bližeg zvučanja "šuma je otvarala svoje zabare"; "v počtennyh otrasljah" u prevodu glasi deskriptivnije ali u duhu našeg jezika - "u granama dostojnim poštovanja"; jedino kod ruskih složenih riješi prevod je nešto razudjeniji, jer drugačije i nije moguće prevesti - "na rubežah lesostepi" - "tamo gdje se graniče šume i stepa". Za sintagmu "južnye božeslesja" prevodilac nalazi odgovarajući izraz "južni sveti zabrani"; za glagol u sintagmi "s teh por meljčacet" ispomaže se finim arhaičnim istoznačnim pojmom "čiljeti" - "od tog doba čili".... Brojni su primjeri prevoda "Ruske šume" M.Babovića, kojima bi se također moglo argumentovano ukazivati na evidentne vrijednosti prevodilačkog postupka, koji u svojoj osnovi ima osnovnu poziciju prihvatanja prevodjenja kao kreativnog stvaralačkog čina i istovremeno takmičenja sa uzorom.

Kao što smo se mogli neposredno uvjeriti kvalitet prevoda Leonovljevih djela na srpskohrvatskom jeziku kreće se od prosječnih ostvarenja sa prisutnim materijalnim greškama, kakvi su prevodi Nikole Nikolajevića, Svetozara Matića, Petra Mitropana, pa do prevoda visokog kvaliteta od strane kvalifikovanih prevodilaca i jugoslavista, Radovana Zogovića, Radovana Lalića do, na kraju, posebno, prevoda Milivoja Jovanovića i Milosava Babovića. Po viso-

kom prevolilačkom, kreativnom činu, kao i po brojnosti i opsegu
prevola posebno mjesto, kako smo konstatovali, svakako, pripada Mi-
losavu Baboviću.

Z a k l j u č a k

U dugom i značajnom periodu sa kulturne i istorijske tačke gledišta od preko šezdeset godina /1926. do 1990./ na području srpskohrvatskog jezika Leonovljevo stvaralaštvo na najbolji način utkano je u brojne kulturne tokove.

Imajući u vidu činjenicu da je riječ o znamenitom piscu, čije brame su od sovjetskih autora najviše postavljane na našim scenama, da su objavljena njegova Sabrana djela, kao i brojni pojedinačni prevodi, da su i njegovi brojni intervjui u našoj štampi imali zapažena odjeka doprinoseći ukupnoj popularnosti, očevidno je da sa sigurnošću možemo ustvrditi kako se njegov ukupni veliki udio u našoj kulturi, od sovjetskih velikih pisaca, može mjeriti jedino sa uticajem Mihaila Šolohova.

Tumačenjem Leonovljevog opusa bavili su se u kontinuiranom slijedu naši brojni kritičari, čiji radovi su se kretali od staniarinskog nivoa, informativnog karaktera, pri tom i uz određene previde i nedosljednosti putem slučajnih grešaka ili tendencioznih procjenjivanja, pa do vrlo značajnih, meritornih studija naših vodećih slavista, koji su na pravi način osvjetljavali stvaralaštvo ovog pisca. Jednolične ocjene najpoznatijih kritičara na navedenom području svode se na zaključak da se naša kultura susrela sa djelom velikog stvaraoца, nastavljajući najvećih

... i njegova velika ruske klasike.

Veliki broj prevoda njegovih djela upravo je i naj-
bolji pokazatelj da ovako izuzetno značajno i valjano stano-
vište. Kulturno-istorijska sudbina pojavljivanja ovih pre-
voda bila je širokog spektra, od zabrane izdanja do ob-
javljivanja Sabranih djela, u koja su svrstana sva značaj-
na ostvarenja ovog pisca.

Prevodioci u dužem vremenskom rasponu od šezdeset
godina bili su ruski emigranti, poštovaoci ruske literatu-
re i jezika i, napokon, vodeći prevodioci sa najvišim poz-
navanjem ruskog jezika i kreativnim sposobnostima, iz red-
va naših uglednih slavista sa katedri u vodećim univerzitet-
skim centrima. Ovakav sastav je i rezultirao različitim ni-
vima i kvalitetima prevoda u široj dijahronijskoj ravni.

...

Od strane meritornog dijela kritike u našoj javnos-
ti Leonov je ocijenjen i prezentovan upravo kao pisac "sa-
putnik", distanciran od oficijelnih stavova poetike soce-
alističkog pravca. Tako se opštiji utisak iz našeg rada o
stavovima kritike na srpskohrvatskom jeziku o Leonovljevoj
poetici može smatrati kao dijelovi cjelovite slike.

Ovaj pisac je stupio u sovjetsku literaturu u istorij-
skom kontekstu kada je bilo jasno da se u revoluciju najviše
vjerovalo dok se vojnički uspješno razrađunavala sa drugom
klasom. On je, međjutim, jedan od prvih pisaca koji je nakon
izvođenja revolucije, u polinoma njenog dokazivanja u nismo-
dopskim uslovima, na sovjetskoj istorijskoj sceni, vizionar-
ski posumnjao u njene perspektive i pored nekih doziranih
pokušaja da povjeruje u ispravnost novih principa realnog.

Stvaralačka i građanska, istorijska pedagoška Leonova
u vezi sa ovim, njegovo značajno distanciranje od bezrezerv-
ne podrške novom poretku, koji nije predstavljao autentičan
procedu društva i slobodu pojedinke u njemu, predstavljaju
ovaploćenu kulturno-istorijsku i umjetničku vrijednost u
njegovom ukupnom stvaranju.

Leonid Maksimovič Leonov je stvaralac, čije ime nezao-
bilazno ostaje po mnogo čemu da samosvojno stoji u istoriji
ruske književnosti u cjelini.

B i b l i o g r a f i j a:

1. Anonim, "Nova ruska literatura", Srpski Književni glasnik, 1926, VIII, str. 608-611.
2. M. Slonim, "Ruska književnost za vreme revolucije", Srpski Književni glasnik, jul, 1927, str. 438-509. (prev. Gustav Krklec)
3. Mark Slonim, "Struje savremene ruske literature", Ruski arhiv, sv. II, 1928, str. 140-159.
4. Petar Mitropan, "Književni portreti - Naslednik Dostojevskoga - Leonid Leonov", Nova Evropa, knj. XIX, br. 5, 11. marta 1929, str. 155-160.
5. Svetomir Lazarević, "Leonid Leonov: Lopov", Mlada Bosna, 9-10, 1. decembar 1929, str. 136-188.
6. Mark Slonim, "Nova dela sovjetske književnosti", Ruski arhiv, knj. II/1, 5-6, 1929/30, str. 162-178. (preveo Tr.J.)
7. Mark Slonim, "Leonid Leonov", str. 28-36; ("Portreti savremenih ruskih pisaca", Ruski arhiv, Beograd, 1931.)
8. B.M., "Osvrt na sovjetsku književnost (povodom prevoda Leonovljevog romana 'Jazavci' i Brenburgovih 'Lula')", Novosti, 12. avgust 1931, 221, str. 9.
9. A. Nametak, "Leonid Leonov - Jazavci", Novi behar, 7-8, Sarajevo, 15. oktobar 1931, 115.
10. Maksim Gorki, "Leonid Leonov i Dostojevski", Politika, 1931, br. 8437, 8.
11. S.K., "Novi roman Leonida Leonova", Obzor, 13, 1931, 2-3.
12. Anonim, "Leonid Leonov", str. 5-9. (Leonid Leonov, "Jazavci", Zagreb, Narodna novina, 1931.)
13. R.T., "Jazavci", Srpski Književni glasnik, 16. septembar 1931, II, str. 151-152.
14. Konstantin Rimarić-Volinski, "Četiri pisca: Zoščenko - Brenburg - Piljnjak - Leonov", Hrvatska prosvjeta, 1932, 1. januar, str. 7-10; 1. februar, str. 32-35; 1. april, str. 77-85.

15. Leonid Leonov, "Gorki", Srpski Književni glasnik, 1932, XLXVII/8, str. 626-627.
16. Milan Durman, "Roman ruskeg sela", Stožer, br. 1, oktobar, 1933, 43-46.
17. Leonid Maksimovič Leonov (biografska i bibliografska notica) str. 313-314. ("Nova ruska proza", Molit, Beograd, 1933.)
18. Leonid Leonov, "Gorki", (predgovor), ("Maksim Gorki - Govori o sebi - o današnjici; knjižarnica "Svetlost", Beograd, 1933. str. 5-7. (prev. L.Vukićević)
19. Mark Slonjin, "Šta se danas dešava u sovjetskoj literaturi", Ruski arhiv, br. 22-23, 1933, str. 92. (prev. Lj. Mih.) (vjerovatno je riječ o prevodiocu Ljudmili Mihajlović - prim. D.K.)
20. Anonim, "Leonid Leonov, Lopov I-II", (bilješka o romanu L. Leonova), str. 239. u knjizi: K. Fedjin - "Braća", I, Beograd, Geca Kon, 1939.
21. Petar Mitropan, "O Leonidu Leonovu", str. 7-10. (Leonid Leonov, "Lopov" I, Kosmos, Beograd, 1939, Geca Kon)
22. K.A., "Lopov Leonida Leonova na srpskom", Pravda, 5. novembar 1939, 12572, 9. (po milosavu Baboviću riječ je o Kseniji Atanasijević)
23. Ivo Kozarčanin, "Lopov Leonida Leonova", Hrvatska revija, br. 1, 1940, str. 40-42.
24. Anonim, "Premijeri 'Najezde' od sovjetskog pisca Leonida Leonova prisustvovao je maršal Tito", Politika, 21. decembar 1944, str. 3.
25. Milan Dedinac, "Povodom otvaranja nove sezone u Narodnom pozorištu ('Najezda')", Politika, 24. decembar 1944, 4.
26. Miliivoje Kistić, "'Najezda' - drama u četiri čina", 25. decembar 1944.
27. Eli Finci, "Premijera 'Najezde', drame Leonida Leonova", Borba, 25. decembar 1944, str. 2.

28. Anonim, "Mirnaš", Omladinski pokret, 29. decembar 1944.
29. Anonim, (V.O.D.), "Pirneja Crnogorskog narodnog pozorišta", Domoljub, 18. mart 1945, str. 6. (prema izdvojenju Olge Brajlenović iz autornog teksta veći Obradović Delibašić - prim. D.M.)
30. Anonim, "Postovanje Crnogorskog narodnog pozorišta u Albaniji", Rodjaka, 6. maj 1945, str. 6.
31. Anonim, "Iz Hrvatskog narodnog kazališta", Vjesnik, Zagreb, 1945, 30. maj, str. 4.
32. Boško Petrović, "Put Vojvodjanskog narodnog pozorišta u prvoj sezoni", Letopis matice srpske, 1946, knj. 356, str. 136-141.
33. Anonim, T, "Ruske i sovjetske drame na našim pozornicama", Kazalište, 1946, 1, 3-5.
34. Marijan Jurković, "Sovjetski pisci u prvim danima mira", Republika, II/1946, br. 3, str. 266-270.
35. L. Leonov, "Baklja genija, (o A.S.Gribojedovu), Radio-vjesnik, I/1946, br. 2, str. 6.
36. Leonid Leonov, "Buktinja revolucije"(predgovor), (A.S.Gribojedov, "Teško pametnom", Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1946), str. 7-14.
37. Marijan Matković, "Kazališni pregled", Republika, III/1947, br. 4, str. 253-267.
38. Aleksandar Flaker uz suradnju članova naučnog kružoka slav. seminara: Brajenovića, V.Đarac, Domazeta, Gabrića i Mulića, "Tema izgradnje u sovjetskoj književnosti", Izvor, oktobar 1948, br. 7, str. 385-401; br. 8, str. 499-509.
39. Milosav Babović, "Lepota 'Lepovi' Leonida Leonova", Letopis Matice srpske, Novi Sad, septembar 1952, str. 196-198.
40. Milosav Babović, "'Ruska šuma' Leonida Leonova", Letopis Matice srpske, Novi Sad, knj. 376, 1955, str. 613-622.

41. Dobrica Ćosić, "Susret u Moskvi", Delo, I, br. 1, Nolit, Beograd, 1955, str. 8-12.
42. Dobrica Ćosić, "Susret u Moskvi", Almanah Saveza književnika Jugoslavije, 1955, str. 42-48.
43. Milan Zarić, "Dva dela Leonida Leonova", Život, 1955, knj. VII, 7-8, str. 510-516.
44. Milivoje Jovanović, "Drama Leonida Leonova 'Zlatne kočije'", Savremenik, 5, 1956, str. 615-622.
45. Anonim, "Čitajući časopise i listove", Savremenik, 1956, maj, str. 629-633. (Prevod iz časopisa "Oktobar")
46. P. Brešić i J. Popović, "Vjeron umjetnosti", Narodni list, 14. septembar 1956.
47. M. Mihaljević, "Stanje u sovjetskoj literaturi", Vjesnik, 16. septembar 1956, 6.
48. Anonim, "Protiv grupacija", Vjesnik u srijedu, 19. septembar 1956.
49. K.T., "Susret sa sovjetskim književnicima u Udruženju književnika Srbije", Književne novine, 30. septembar 1956, 1, 8.
50. Moma Stefanović, (susret sa Leonidom Leonovom) "Na strani sam onih što traže nove forme", Književne novine, 30. septembar 1956, 8.
51. Milivoje Jovanović, "Leonid Leonov", Savremenik, 2, knj. 5, 1957, str. 12-13.
52. Anonim, "Drame sovjetskih pisaca na repertoaru beogradskih pozorišta", Borba, 28. februar 1957, 5.
53. Lav Zaharov, "Slušajući Leonova", Rukovet, 1957, III, 1, 30-36.
54. R. Djokić, "Čovek bez crnog hleba sreće", ("Zlatne kočije"), Student, 4. mart 1957, 4.
55. Anonim, "Zlatne kočije u Narodnom pozorištu", Politika, 15. april 1957, 6.
56. Anonim, "Dramatizacija Leonovljevog romana 'Ruska šuma'", Borba, 28. april 1957, 7.

57. "Vila Stojnić", "Pesme u prozi", Leonid Leonov, "Baleška o pisanju", + prevod plesne u prozi Leonova "Halil"), Mlada kultura, 6. jun 1957, VI, 60-61, str. 12.
58. Anonim, "Prošao rat u Beogradskom Narodnom pozorištu", Politika, 11. septembar 1957.
59. Anonim, "Zlatne kočije su simbol lažne sreće" (intervju sa Ognjenkom Milicević), Večernje novosti, 11. septembar 1957.
60. Anonim, "Leonov na premijeri Zlatnih kočija", Večernje novosti, 2. oktobar 1957.
61. Anonim, "Leonid Leonov na probama Zlatnih kočija", Večernje novosti, 11. oktobar 1957.
62. Anonim, B.T., "Kočije kreću novembra", Večernje novosti, 24. oktobar 1957.
63. Anonim, B.T., "Zlatne kočije u Narodnom pozorištu", Večernje novosti, 6. novembar 1957, 4.
64. Anonim, "Leonid Leonov ne dolazi", Večernje novosti, 11. novembar 1957.
65. Anonim, "Zlatne kočije - u petak", Borba, 12. novembar 1957, 5.
66. Anonim, M.K., "Druga drama Leonida Leonova na našoj sceni", (premijera "Zlatnih kočija" u Narodnom pozorištu), Politika, 15. novembar 1957.
67. Jovan Putnik, "Ruski ljudi - Leonid Leonov: 'Zlatne kočije'" (premijera u Narodnom pozorištu), Večernje novosti, 18. novembar 1957, 4.
68. Slobodan Selenić, "Zlatne kočije u tamnom dekoru", Borba, 20. novembar 1957, 4.
69. Eli Finci, "Leonid Leonov: Zlatne kočije", Politika, 21. novembar 1957.
70. Anonim, "Dobitnici Lenjinove premije", Večernje novosti, 23. novembar 1957, str. 8.
71. Bora Glišić, "Leonov: Zlatne kočije", NIN, 24. novembar 1957.

72. Ognjenka Milišević, "Zlatne košije - Leonid Leonov", Pozorišni život, III, novembar 1957, br. 5, str. 12.
73. Vladimir Stamenković, "Leonovljev povratak pozorištu (Zlatne košije na sceni Narodnog pozorišta)", Književne novine, 13. decembar 1957, br. 57, str. 6.
74. Lav Zaharov, "Književnost Oktobarske revolucije", Otkaz, 8-9, 1957, 8.
75. Radovan Lalić, "Leonid Leonov", (predgovor), str. 7-29, ("Put ka okeanu", Nolit, Beograd, 1957.)
76. Lav Zaharov, "Mladost Leonida Leonova", Korijen, 1957, III, 1-2, str. 38-41.
77. Branko Međimović, "Zlatna košija u Narodnom pozorištu", Teatar, 1958, IV, 1-2, s. 52-63.
78. Josip Badalić, "Iz savremene ruske književnosti, (Najnoviji roman Leonova 'Ruska šuma')", Riječka revija, 1958, VII, 1-2, str. 95-102.
79. Radoslav Djokić, "Nedovršena putovanja", Savremenik, 1958, knj. 8, str. 364-366. ("Put ka okeanu", Nolit, Beograd, 1957.)
80. Lav Zaharov, Leonid Leonov kao pripovedač", Život, 1958, knj. 12-13, str. 590-605.
81. Z. Stekić, "Leonid Leonov mijenja 'Lopova'", Vjesnik, 25. jun 1959.
82. Rade Vojvodić, "Lopovi i 'Bijela noć'", (Leonid Leonov, "Bijela noć", (pripovetke), Nolit, Beograd, 1959.), Borba, 29. jun 1959, 10.
83. Rade Vojvodić, "Vizije crvenog ruskog Oktobra", ("Bijela noć", Književne novine, 31. jul 1959, 98, str. 3.
84. Predrag S. Petrović, "Leonid Leonov: Bijela noć", (Nolit, Beograd, 1959.), Politika, 16. avgust 1959.
85. Tomislav Sabljak, "Moderni pripovjedač", ("Bijela noć", Nolit, Beograd, 1959.), Republika, 1959, XV, 11-12, str. 55.

86. Leonid Leonov o književnom radu, NIK, 10. april 1960, 483.
(Priopovor voljen sa M. Rat, objavljen u časopisu "Voprosy literatury")
87. Milosav Babović, "Leonid Leonov - pišilac i neimar", Javre-
nik, br. 2-3, 1960, str. 231-242.
88. Živojin Stokić, "Rad Leonida Leonova", Vjesnik, 17. april
1960, 7.
89. Stierović, "Ruska šuma", Susreti, 1960, VIII, 11-12, str.
1136.
90. Branko Kitanović, Božidar Milosavljević, "Dva 'Lopova' Leo-
nida Leonova", Život, 1960, IX, 11-12, str. 797-803. (+ pre-
veli Epilog, drugi dio)
91. P.R. "U spletu lucidnosti i nezavršenosti, (Leonid Leonov:
"Ruska šuma", Prosveta, Beograd, 1960.), Cslobodjenje, 14. de-
cembar 1960, 4.
92. Branko Kitanović, "Leonid Leonov: Ruska šuma", (Prosveta, Be-
ograd, 1960.), Politika, 25. decembar 1960.
93. Milivoje Jovanović, "Leonid Leonov", VII-XXXIX, (Leonid Le-
onov, "Ruska šuma", Prosveta, Beograd, 1960.)
94. Miodrag Maksimović, "Ruska šuma", Ilustrovana Politika, 1960,
112, 41.
95. Sava Penčić, "Sa pripovetkama mladog Leonova", Stremljenja,
1960, 1, 2, str. 87-103.
/isti tekst objavljen i u Bagdadi, septembar-oktobar 1963,
54-55, 12-15./
96. Predrag Protić, "Produžetak nacionalne epske tradicije",
Književne novine, 1. januar 1961, 3.
97. R.B., "Leonid Leonov: Ruska šuma", Invalidski list, 7. janu-
ar 1961, 6.
98. Ljubiša Radovanović, "Optimistička panorama", Vidici, br. 57-
58, I-II, 1961, str. 14.

99. Sava Penšić, "Naj posljednjim romanom Leonida Leonova", *Stran-
ljenja*, 1961, II, 2, str. 248-249. ("Ruska šuma", Prosveta,
Beograd, 1960.)
100. Mile Piskupljanin, "Leonid Leonov: Ruska šuma", *Pančevac*, 4.
mart 1961.
101. O. Lerović, "Leonid Leonov: Ruska šuma", *Pobjeda*, 19. mart
1961, 12.
102. Nazif Kusturica, "U preobilju riječi obilje misli ili vari-
jacije na teme ruske klasike", (Leonid Leonov: "Ruska šuma",
Prosveta, Beograd, 1960.), *Izraz*, jun, 1961, str. 565-567.
103. Vasilije Kalezić, "Neki vidovi duhovne koincidencije Dobri-
ce Čosića sa Dostojevskim", *Susreti*, februar-mart, 1962,
str. 165-173.
104. Nada Marinković, "Vreme u kome živimo", *Telegram*, 20. april
1962, 3.
105. M.P., "Drama opšteljudskih istina", ("Mećava" Leonida Leo-
nova na sceni Sarajevskog Narodnog pozorišta), *Oslobodjenje*,
26. oktobar 1963, 6.
106. Nusret Idrizović, "Snaga jednostavnosti", (Leonid Leonov,
"Kovjakinovi zapisi", Progres, Novi Sad, 1963.), *Vjesnik*,
11. decembar 1963, 6.
107. Nada Marinković, "Drama opšteljudskih istina", str. 103-108.
("Jasna Poljana", Beograd, Kosmos, 1963.)
108. Mila Stojnić, "Tema revolucije u ruskoj sovjetskoj književ-
nosti", ("Ruska književnost XX v., I, Zavod za izdavanje
udžbenika, Sarajevo, 1963, str. 182-186.
109. Miodrag Maksimović, "'Kovjakinovi zapisi', Jedno neobično
delo Leonida Leonova", (Leonid Leonov, "Kovjakinovi zapisi",
Progres, Novi Sad, 1963.), *Ilustrovana Politika*, 1964, VII,
276, str. 39.

110. Stanko Janković, "Bilješka o piscu", (Leonid Leonov, "Jevge-
nija Ivanovna", Zora, Zagreb, 1964,) str. 111-113.
111. Pavlo Sindić, "Kazivak jugoslavenskoj kazalištu (kazalište
u NOR)", Kulturni radnik, 1964, XVII, str. 35-42.
112. Anonim, "Premijera 'Mećave' Leonida Leonova u Savremenom
pozorištu", Borba, 11. decembar 1964, str. 11.
113. Anonim, "Leonov dolazi u Beograd", Politika Ekspres, 11. de-
cembar 1964.
114. Tanjug, "Leonid Leonov dolazi u posetu našoj zemlji", Borba,
12. decembar 1964, 12.
115. Anonim, "Mećava Leonida Leonova", Politika, 12. decembar
1964, 16.
116. Tanjug, "Leonid Leonov dolazi u Beograd", Oslobođenje 12.
decembar 1964, 9.
117. D. Gajer, "Monolog od osam minuta", (premijera "Mećave" na
Crvenom krstu), Politika Ekspres, 12. decembar 1964.
118. Anonim, "Premijera drame 'Mećava' Leonida Leonova", Politi-
ka, 13. decembar 1964, 10.
119. Anonim, Tanjug, "Leonid Leonov u Beogradu", Vjesnik, 14. de-
cembar 1964.
120. Žarko Jovanović, "Zavejani nevremenom, (premijera "Mećave" u
Beogradskom Savremenom pozorištu), Večernje novosti, 14. de-
cembar 1964, 7.
121. Ivan Ivanji, "Atmosfera straha" (premijera "Mećave" na sce-
ni Beogradskog Savremenog pozorišta), Politika Ekspres, 14.
decembar 1964.
122. Mile Nedeljković, "Tiha vejavica, ('Mećava')", Student, 15.
decembar 1964.
123. Eli Finci, "Analiza ljudske duše", Politika, 15. decembar
1964, 13.
124. Anonim, "Sutra stiže u Beograd sovjetski književnik Leonid
Leonov". Borba, 15. decembar 1964.

125. Anonim, "Leonid Leonov stiže u Beograd", Politika, 16. decembar 1964, 11.
126. B.S., "Doputovao Leonid Leonov", Večernje novosti, 17. decembar 1964, 4.
127. D. Jijer, "Stigao Leonov", Politika Ekspres, 17. decembar 1964, 1-2.
128. Blagoje Ilić, "Doputovao Leonid Leonov", Politika, 18. decembar 1964, 10. (+ "Leonid Leonov među našim piscima")
129. B.J., "Mene moje delo neprekidno uznemirava", Borba, 18. decembar 1964, 7.
130. (Leonid Leonov odgovorio je Ekspresu), "Čitav život provodi nad rukopisima", Politika Ekspres, 18. decembar 1964, 8. (+ vijest "Leonov i glumci iz Mećave")
131. Z. Milšeq, "Eksperimenti - za laboratorij", Večernji list, 18. decembar 1964, 7.
132. B. Stošić, "Ja sam kuvar - vi ocenjujte", Večernje novosti, 18. decembar 1964, 7.
133. Olga Božičković, "Susret s našim piscima", Politika, 18. decembar 1964, 11.
134. M. Vujančić, "Stalni eksperimentator", Oslobođenje, 18. decembar 1964, 4.
135. Anonim, "Leonid Leonov na predstavi Mećave", Politika, 19. decembar 1964, 11.
136. Anonim, "Leonid Leonov posjetio izdavačko preduzeće Nolit", Oslobođenje, 19. decembar 1964, 6.
137. Vladimir Stamenković, "U zagrljaju tradicije", NIN, 20. decembar 1964, 9.
138. Anonim, "Izgovor Leonida Leonova sa filmskim Savremenog zorišta", Politika, 20. decembar 1964, 8.
139. Milosav Mirković, "Zakasnela mećava", Beogradska nedelja, 20. decembar 1964, 170, 10.

140. Ognjen Lakićević, "Studen jolnog doba", Telegram, 25. decembar 1964, V, 243.
141. Petar Volk, "Kult i božanje od znova, (premiere: 'Mećava' Leonida Leonova i 'Život je san' Kallierona de la Barke), Književne novine, 25. decembar 1964, 6.
142. Mihailo Vučanić, "Tri lika Leonida Leonova", Svijet, 25. decembar 1964, 10.
143. Tanjug, "Leonid Leonov otputovao iz Jugoslavije", Oslobođenje, 26. decembar 1964.
144. Ljubomir Rađović, "Nešto o romanu 'Ruska žena' Leonida Leonova", Zbornik Vlasika i prikaza za VPŠ-e u Prizrenu, 1964, str. 87-92.
145. A.K.Voronski, "Leonid Leonov", ("Književni portreti", Kultura, Beograd, 1964.) (prev. Petar Mitropan), str. 154-174.
146. Vojislav Djurović, "Mećava Leonida Leonova", Četvrti jul, 12. januar 1965, 133, 12.
147. Zivojin Todorović, "Veliki pisac je retka pojava", Politika, 17. januar 1965, 19.
(isti tekst objavljen potom dva puta: Anonim, "Treba gledati deci u oči", Mladost, br. 599, 4. april 1968, 10; "Stojim na razvalinama", VES, 12. mart 1969, str. 7.)
148. D.G., "'Lopov' i 'Tesla' na sceni", Politika Ekspres, 25. jun 1965, 8.
149. B.O., "Od klasika do novih dela", Politika, 26. jun 1965, 11.
150. Tanjug, "Do Nove godine na 'tudjim' scenama", Borba, 26. jun 1965, 7.
151. Leonid Leonov, "Reči o sudbini pisca (Pisac u društvu pred neobuzanim svetom, (glavni naslov: 'Lopov nešto dodati mastilu kojim pišemo naša dela'), Borba, 11. jul 1965, 11.

152. Leonid Leonov: "Dospelo, da li osjećate zimu", Svet, br. 155, 13. jul 1965, 6.
153. Leonid Leonov, "Da li i vi osjećate zimu", Komunist, 15. jul 1965, XXIII, 430, str. 6-7.
154. D. J., "Prva proba 'Lopova' u Beogradskom narodnom pozorištu", Politika Ekspres, 16. septembar 1965, 8.
155. Tanjug, "Beograđsko Narodno pozorište priprema Leonovljevog 'Lopova'", Oslobođenje, 16. septembar 1965, 6.
156. Anonim, "Premijera 'Lopova' L. Leonova u Beogradu", Borba, 25. novembar 1965, str. 7.
157. S. Miletić, "Gosti a domaći", Večernje novosti, 25. novembar 1965.
158. Dragan Gajer, "Lopov na Svetnom trgu", Politika Ekspres, 25. novembar 1965, 8.
159. B. G., "'Lopov' Leonida Leonova prvi put na sceni", (premijera drame Narodnog pozorišta), Politika, 25. novembar 1965, 11.
160. Žarko Jovanović, "Noćni torzo", Večernje novosti, 27. novembar 1965, 15.
161. Slobodan Selenić, "Privlačnost melodrame", Borba, 27. novembar 1965, 7.
162. Dejan Djurković, "Udvostruči ili ostavi, ('Lopov' Leonida Leonova u Narodnom pozorištu)", Politika Ekspres, 1. decembar 1965, 8.
163. Eli Finci, "Falog revolucije (premijera 'Lopova' u Narodnom pozorištu)", Politika, 2. decembar 1965, 11.
164. Milosav Mirković, "'Lopov' - kako to scenski zvuči?", Beograđsko pozorište, 5. decembar 1965, 220, 13.
165. Petar Volk, "Izazov", Književne novine, 11. decembar 1965, 7.
166. Anonim, "Lopov obara rekorde", Večernje novosti, 11. decembar 1965, 11.

167. Omerik Ivančević, "Leonov - 'Viktor' - 'Istok'", Telegram, 17. oktobar 1966, 5.
168. Miodrag Protić, "Leonov i 'Lopov'", Ilustrovana Politika, 1966, VIII, 332, 33. (izlazi "Lopov", Zagreb)
169. Mile Nikolić, "Leonov i 'Lopov'", str. 142-159. ("Sovjetski horizonti", Literaturni glasnik, M18, Bratstvo, 1965.) (na bugarskom)
170. Sava Penčić, "Filozofija 'bita'", Narodne novine, 1. januar 1966, 10.
171. Miodrag Protić: "Od Dine do Beketa, Leonov i Olješa", Književnost, 1966, sv. 2, knj. XLII, str. 162-163.
172. Miodrag Ilić, "Ambicije i ostvarenja / Lopov poštenih namjera", Scena, 1966, II, knj. I, 1, str. 80-82.
173. Sava Penčić, "Leonid Leonov - u traganju za sopstvenom poetikom", (poslavlje iz veće celine), Umjetnost riječi, br.1-2, Zagreb, 1966, str. 65-85.
174. Sava Penčić, "Rekonstrukcija etičke šeme Leonida Leonova", Filološki pregled, I-IV, 1966, str. 145-158.
175. Sava Penčić, "Višeznačnost Leonovljevog lika", Izraz, 1966, 6, str. 593-607.
176. Sava Penčić, "Opredmećeni simbol Leonida Leonova", Stremljenja, 1966, VII, 5, 379-393.
177. Stanislav Bogdanović, "Leonid Leonov i 'Lopov' - stvaralaštvo", Savremenik, 1966, knj. XLIV, 12, 537-539.
178. Sava Penčić, "Metod dijalektičkog sagledavanja lika", (iz knjige "Etika i poetika Leonida Leonova"), Književne novine, 29. april 1967, 9.
179. Vladimir Jermilov, "Leonov i 'Lopov' - stvaralaštvo i književnosti i 'Lopov' L. Leonova", ("Sovijska književnost 1917-1932", Naprijed, Zagreb, 1967.); (grupa autora, knjigu uredio i radove odabrao Aleksandar Flaker) (tekst iz 1927; str. 198-228; preveo Ratko Venturina)

180. Milosav Babović, "Leonid Leonov", str. 7-30. (Leonid Leonov, Sadržna dela, Kultura, Beograd, 1967, I - Prigovetke)
181. Milosav Babović, "'Lopov' Leonida Leonova", str. 7-102. (Leonid Leonov, Sadržna dela, Kultura, Beograd, 1967, I - "Lopov" - 1)
182. Sava Penčić, "Pracijski na Leonov i problem etike u 'socializmu'", Dokt. periodično spisanje na bugarската narodnost v Jugoslavija, 1967, 5, str. 43-51.
183. Aleksandar Flaker, "Anjiševne poredbe", Naprijed, Zagreb, 1968, ("Sovjetska književnost u Jugoslaviji (1918-1941); Jugoslovenske književnosti i djela Mihaila Šolohova")
184. Milosav Babović, "'Lopov' Leonida Leonova", ("Pesnici i revolucija", Jlotoda, Beograd, 1968.), str. 137-236.
185. Sava Penčić, "Leonovljevi Gracijanski i deformisana etika socializma", Dok, zica 1968 - proleće 1969, IV, 23-34.
186. Milosav Babović, "Tvorčestvo Leonova v serbohorvatskoj kritike", 366-392. ("Tvorčestvo Leonida Leonova, Nauka, Lenin-grad, 1969.)
187. Milosav Babović, "Leonid Leonov", (pogovor), 119-122, ("Skavci, Evgenija Ivanovna", Rad, Beograd, 1969.)
188. Sava Penčić, "Da li je živ Čikiljov", Bagdala, 1969, 121, str. 25-28.
189. Sava Penčić, "Etika i poetika Leonida Leonova", ... 1970, str. 241.
190. Rade Vojvodić, "Sava Penčić: Etika i poetika Leonida Leonova" Gradina, 1970, V, 10-11, str. 5-7.
191. Sava Penčić, "Lepo i strašno kao estetički princip kod Leonida Leonova", ... 1970, V, 11-13, str. 73-77.
192. Leonid Leonov, "Talenat i rad", (preveo Jovan Regaskov), Stražilovo, 1971, januar, II, 3, str. 8-9; 4, str. 14-16.
193. Leonid Leonov, "Talenat i rad", preveo Milorad Luketić, Osvje, 1971, III, 24, str. 29. (sa bilješkama o piscu)

194. Danilo B. Stanić, "Pisao se i tada se nije plus umetnik", Borba, 11, 21 i 30. novembar 1971, 12.
195. Anđelko Babić, "Leonid Leonov - čovek čije vreme", (Uz "Pisao se i tada se nije plus umetnik", Borba, 11, 21 i 30. novembar 1971.), str. 31-37.
196. Anđelko Babić, "Leonid Leonov - čovek čije vreme", Borba, 11, 21 i 30. novembar 1971, 31-37.
197. Milivoje Jovanović, "Pogled na savremenu rusku književnost", Savremenik, knj. XXXV, 2, 1972, 177-191.
198. Sava Penić, "Reza o mogućnosti etičkog otkrivanja junaka kod Leonida Leonova", Strenjenja, 1972, 1, 27-37.
199. Leonid Leonov, "Talenat i reči", Literatura, 1972, I, 1. (s rus-
kom preveo Jovan Regaskov)
200. Vasilije Kalezij, "Dobrica Cosić i Dostojevski", (Novi knji-
ževni "poroci", Beogradski univerzitet "Radoj Čirpanov", Novi
Sad, edicija "Kairos" - kritika i poetika, 1973.), str. 36-
74.
201. Zlata Kocić, "Pisac koji stvara stvarnost", Književne novine,
1. jul 1974, 9.
202. Iz prepiske M. Gorkog i L. Leonova, Razvitak, 1975, IV, 6-7,
str. 66-77. (+str. 77 - Predgovor Gorkoga francuskom izdanju
"Jazavaca")
203. Zlata Kocić, "Pisac koji stvara stvarnost", Književne novine,
16. oktobar 1976, 7.
204. Marija Kusturica, "Varijacije na temi ruske klasike, (L. Leo-
nov: Ruska šuma)", ("Doticaji i srođenja"), Svetlost, Sa-
rajevo, 1976, str. 84-87.
205. Sava Penić, "Reza o mogućnosti etičkog otkrivanja junaka
kod Leonida Leonova", (Ruska književnost / poetičko-stilis-
tičke studije), Jedinstvo i Gradina, Križevci-Vib, 1976, str.
266-278.

206. Milivoje Jovanović, "Leonid Leonov", "Srpska književnost", (Tržišni list - broj 2, srpski list, Sarajevo, 1978, Beograd, 1978.) str. 101-108; 133, 131.
207. Sava Penčić, "Levi st i desni st", "Srpske novine", 2. jun 1978, 1.
208. Sava Penčić, "Leonovljevi st i desni st", "Srpske novine", 2. jun 1978, 1.
209. Milivoje Jovanović, "Leonid Leonov", str. 123-130; 329. ("Po-ple" na ruskoj sovjetskoj književnosti", Prosveta, Beograd, 1980
210. Aleksandar Plaker, "Leonovljevi 'Lopov'", ("Lopov", Liber, Zagreb, 1980.), str. 73-732. (pogovor) (prevela Maja Cokić, suprevodilac Katica Eršnik)
211. Leonid Leonov: "Dostojevski i Tolstoj", Književna reč, 25. februar 1981, X, 161. (prevela Vukosava Djapa)
212. Luboš Jurik, "Leonid Leonov: Revolucija - u srcu", Oko, 3-17. septembar 1981, 5. (sa slovačkog prevao Geno Senešić)
213. Ušarević Josip - Lukšić Irena: "Ruska književnost u Hrvat-skim književnim časopisima 1917-1945", Zagreb, 1981, Kol. Croatica bibliografije, VII, sv. 28/29.
214. Sava Penčić, "Leonid Leonov između tradicije i avangarde", ("Poetika proze"), Gradina, Viš, 1983, str. 196-210. (+ "Se-nska tema u stvaralaštvu: S. Zalygina i L. Leonova", str. 223-236)
215. Milivoje Jovanović, "Dostojevski i ruska književnost XX ve-ka", Srpska književna sadržaja, Beograd, 1985.
216. Dragan Koprivica, "Pisac i zavičaj (Šolohov, Leonov, Čehov)", Univerzitetska riječ, 1. oktobar 1986. g.
217. Aleksandar Plaker, "Leonid Leonov", "Srpska književnost", 1986. lična naklada Liber, Zagreb, 1986. (u poglavlju "Sovijski romanopisci" ukratko o Leonovu); str. 123-126.

119. Rajko Petrović, "Leonida Leonova 1911-1977", Kosa-
r, Beograd, 1977. (Nastanak: 52, 50, 61, 62.)
120. Dragan Koprivica, "Leonida Leonova", Književni
list "Vlastita Vozdusna", Nikšić, 1978.
121. Dragan Koprivica, "Leonov, Leonov, Anđel", Vreme, 236, 14-
maj 1983, str. 13.
122. Dragan Koprivica, "Leonov" (iz 92. torbenih pisca), Ovdje,
15. jun 1980.
123. Milosav Babović, "'Lopov' Leonida Leonova", ponovljeno iz-
danje studije "Resnici i revolucija", Univerzitetska riječ,
Nikšić, 1980.

L i t e r a t u r a:

1. Milosav Babović, "Resnici i revolucija", Sloboda, Beograd,
1968.
2. "Ruska književnost", knj. II, IZMOC "Svjetlost", OOUR Zavod
za udžbenike, Sarajevo; Izdavačka radna organizacija "Nolit",
Beograd, 1978. (grupa autora: Milla Stojnić, Dragan Nedeljko-
vić, Miodrag Sibinović, Dušanka Perović, Milica Milidragović,
Milosav Babović, Sava Benčić, Milivoje Jovanović)
3. Milivoje Jovanović, "Pogled na rusku sovjetsku književnost",
"Prosveta", Beograd, 1980.
4. Milivoje Jovanović, "Dokumenti iz i ruske književnosti XX veka",
"Srpska književna zaduga", Beograd, 1985.
- ...
5. В.А.Козачев, "Романы Леонида Леонова", Изд. АН СССР, Москва-
Ленинград, 1954.
6. В.Козрина, "Литературно-критические статьи", Советский писа-
тель, Москва, 1956.

7. М. Лобанов, "Роман Леонида Леонова 'Русский лес'", Изд. Советский писатель, Москва, 1958.
8. З.А. Ковалев, "Ранние пьесы Леонида Леонова", АН СССР, 1959.
9. З. Богумилаская, "Леонид Леонов", Советский писатель, Москва, 1960.
10. З.А. Ковалев, "'Вор' Леонида Леонова", Вопросы советской литературы, Советский роман, 1961.
11. Лев Мик, "Драматургия Леонида Леонова", Советский писатель, Москва, 1962.
12. В.А. Ковалев, "Творчество Леонида Леонова", Изд. АН СССР, Москва-Ленинград, 1962.
13. Леонид Леонов, "Литература и время", /избранная публицистика/, Изд. ДИ ВЛКСМ, Молодая гвардия, 1967.
14. З.А. Ковалев, "Реализм Леонова", Наука, Ленинград, 1969.
15. Э. Старикова, "О романе Леонида Леонова 'Русский лес'", /Л. Леонов, "Русский лес", 1974, стр. 5-18.
16. Н.А. Грознова, "Творчество Леонида Леонова и традиции русской классической литературы", Наука, Ленинград, 1982.
17. Леонид Ершов, "Память и время", Современник, Москва, 1984.
18. О. Михайлов, "Мироздание по Леониду Леонову", /личность и творчество/, Советский писатель, Москва, 1987.

Sadržaj:

Prezgovor	I
Uvod	1.
Leonid Leonov - na putu do svjetske poetike	61.
- Leonov kao dramatičar i romansijer	61.
- Leonov i filozofska misao	71.
- Leonov i religiozitet	71.
- Leonov i Gorki	83.
- Leonov i Dostojevski	88.
Leonov kao stilist - Lejtenant Kalafat	127.
Leonov kao pisac "soputnika"	131.
Pedagogija u djelu Leonova	184.
Stavovi dijela sovjetske kritike o poetici Leonova u svjetlu sociološkog metoda	194.
Drama i drammatizacije Leonida Leonova na scenama pozorišta na srpskohrvatskom jeziku	229.
Prevodjenje djela Leonida Leonova	290.
Zaključak	326.
Bibliografija	319.
Literatura	335.

PODACI, POTREBNI ZA DIGITALIZACIJU DOKTORSKE DISERTACIJE

Ime i prezime autora: Dragan Koprivica

Godinarođenja: 1953.

E-mail: dragankoprivica44@gmail.com

Organizaciona jedinica Univerziteta Crne Gore: Filološki fakultet

Naslov doktorske disertacije:

“Leonid Maksimovič Leonov – recepcija stvaralaštva na srpskom i hrvatskom jezičkom području”

Prevod naslova na engleski jezik:

"Leonid Maksimovich Leonov - reception of creativity in the Serbian and Croatian language area"

Datum odbrane: 5. maj 1992.

Signatura u Univerzitetskoj biblioteci¹:

Naslov:

“Leonid Maksimovič Leonov – recepcija stvaralaštva na srpskom i hrvatskom jezičkom području”;

Sažetak:

U poglavlju “Pomeni” izložen je hronološki momenat pojavljivanja djela na srpskom i hrvatskom jezičkom području; uvršćeni su i pojedini segmenti iz brojnih intervju Leonova, iz kojih se vide njegovi stavovi o književnosti i umjetnosti, o književnim uticajima na njegov opus, posebno F.M. Dostojevskog.

¹ Podatak signaturi (lokaciji) može ispuniti biblioteka organizacione jedinice/Univerzitetska biblioteka

U drugom poglavlju, "Leonid Leonov u svome vremenu", predstavili smo dvije cjeline: *Književni pokreti i grupacije* i *Leonov i književno nasljeđe*. U prvoj smo izložili književna kretanja u Sovjetskoj Rusiji, a u drugoj bogatu paralelu različitih uticaja na Leonova (Dostojevski, Gorki...)

U trećem poglavlju, "Leonid Leonov – pisac 'saputnik'", izložili smo paletu stavova kritike na srpskom i hrvatskom jezičkom području o autentičnoj književnoj poziciji Leonova, koji je i podržao ruskorevoluciju i bio njen kritičar u književnoj ravni.

U četvrtom poglavlju, "Redakcije u djelima Leonova", ukazali smo na manir pisca da pristupa redakcijama svojih ostvarenja, što predstavlja jednu od bitnih osobenosti njegove poetike u cjelini i književne radionice.

U petom poglavlju, "Prevođenje djela Leonova na srpskom i hrvatskom jezičkom području", sagledali smo razuđen kvalitet prevoda, od standardnih do prevoda visoke vrijednosti iz pera Milosava Babovića, Milivoja Jovanovića, Radovana Zogovića, Radovana Lalića...

U šestom poglavlju, "Drame (i dramatizacija romana 'Lopov') Leonova na srpskom i hrvatskom jezičkom području" dokazali smo da je Leonov, među ruskim piscima XX vijeka, autor sa najvećim brojem dramskih tekstova, i to igranih na najznačajnijim scenama Jugoslavije nakon Drugog svjetskog rata.

Iz bibliografije radova o Leonovu na navedenim jezičkim područjima ukazali smo da broj od preko dvjesto jedinica ilustruje naglašenu pažnju kulturne javnosti za opus i lik ovog izuzetnog ruskog proznog i dramskog pisca.

Ključne riječi:

Leonid Maksimovič Leonov, recepcija stvaralaštva, srpsko i hrvatsko jezičko područje; Pomeni; Leonov – pisac "saputnik", redakcije djela Leonova; prevođenje djela Leonova na srpski i hrvatski jezik; drame; dramatizacija romana "Lopov";

Izjava o korišćenju (priložiti potpisanu izjavu):

Napomena:

**PODACI, POTREBNI ZA UNOS DOKTORSKE DISERTACIJE U
DIGITALNI ARHIV UNIVERZITETA CRNE GORE**

Prevod naslova disertacije na engleski jezik:

"Leonid Maksimovich Leonov – reception of creativity in the Serbian and Croatian language area"

Mentor i članovi komisija (za ocjenu i odbranu):

mentor: akademik Milosav Babović;

članovi Komisije: dr Zoran Božović, redovni profesor Filološkog fakulteta u Beogradu, i dr Miladin Vuković, redovni profesor Filozofskog fakulteta u Nikšiću

Sažetak:

U poglavlju "Pomeni" izložen je hronološki momenat pojavljivanja djela na srpskom i hrvatskom jezičkom području; uvršćeni su i pojedini segmenti iz brojnih intervjuja Leonova, iz kojih se vide njegovi stavovi o književnosti i umjetnosti, o književnim uticajima na njegov opus, posebno F.M. Dostojevskog.

U drugom poglavlju, "Leonid Leonov u svome vremenu", predstavili smo dvije cjeline: *Književni pokreti i grupacije* i *Leonov i književno nasljeđe*. U prvoj smo izložili književna kretanja u Sovjetskoj Rusiji, a u drugoj bogatu paralelu različitih uticaja na Leonova (Dostojevski, Gorki...)

U trećem poglavlju, "Leonid Leonov – pisac 'saputnik'", izložili smo paletu stavova kritike na srpskom i hrvatskom jezičkom području o autentičnoj književnoj poziciji Leonova, koji je i podržao ruskurevoluciju i bio njen kritičar u književnoj ravni.

U četvrtom poglavlju, "Redakcije u djelima Leonova", ukazali smo na manir pisca da pristupa redakcijama svojih ostvarenja, što predstavlja jednu od bitnih osobenosti njegove poetike u cjelini i književne radionice.

U petom poglavlju, "Prevođenje djela Leonova na srpskom i hrvatskom jezičkom području", sagledali smo razuđen kvalitet prevoda, od standardnih do prevoda visoke vrijednosti iz pera Milosava Babovića, Milivoja Jovanovića, Radovana Zogovića, Radovana Lalića...

U šestom poglavlju, "Drame (i dramatizacija romana 'Lopov') Leonova na srpskom i hrvatskom jezičkom području" dokazali smo da je Leonov, među ruskim piscima XX vijeka, autor sa najvećim brojem dramskih tekstova, i to igranih na najznačajnijim scenama Jugoslavije nakon Drugog svjetskog rata.

Iz bibliografije radova o Leonovu na navedenim jezičkim područjima ukazali smo da broj od preko dvjesto jedinica ilustruje naglašenu pažnju kulturne javnosti za opus i lik ovog izuzetnog ruskog proznog i dramskog pisca.

Ključne riječi:

Leonid Maksimovič Leonov; recepcija stvaralaštva na srpskom i hrvatskom jezičkom području; pisac "saputnik", redakcije u djelima Leonova; prevođenje djela Leonova; drame i dramatizacija romana "Lopov" na srpskom i hrvatskom jeziku

Sažetak na engleskom jeziku:

The chapter "Mention" presents the chronological moment of the appearance of the work in the Serbian and Croatian language areas; Some segments from Leonov's numerous interviews are also included, which show his views on literature and art, on literary influences on his work, especially F.M. Dostoevsky.

In the second chapter, "Leonid Leonov in his time", we presented two units: Literary movements and groups and Leonov and literary heritage. In the first we presented literary movements in Soviet Russia, and in the second a rich parallel of different influences on Leonov (Dostoevsky, Gorky ...)

In the third chapter, "Leonid Leonov - writer 'companion'", we presented a range of views of critics in the Serbian and Croatian language area on the authentic literary position of Leonov, who supported the Russian Revolution and was its critic at the literary level.

In the fourth chapter, "Editorials in the Works of Leon", we pointed out the manner of the writer to approach the editorial offices of his works, which is one of the important features of his poetics as a whole and literary workshops.

In the fifth chapter, "Translation of Leon's works in the Serbian and Croatian language areas", we saw the diverse quality of translations, from standard to

high-value translations by Milosav Babović, Milivoj Jovanović, Radovan Zogović, Radovan Lalić ...

In the sixth chapter, "Dramas (and dramatization of the novel 'The Thief') Leonov in the Serbian and Croatian language area" we proved that Leonov, among Russian writers of the twentieth century, is the author with the largest number of dramatic texts, played on the most important stages of Yugoslavia after the Second world war.

From the bibliography of works on Leonov in the mentioned language areas, we have pointed out that the number of over two hundred units illustrates the emphasized attention of the cultural public to the work and character of this exceptional Russian prose and playwright.

Ključne riječi na engleskom jeziku:

Leonid Maksimovich Leonov; reception of works in the Serbian and Croatian language areas; writer "companion", editorial office in the works of Leonov; translating Leonov's work; dramas and dramatization of the novel "The Thief" in Serbian and Croatian

Naučna oblast / uža naučna oblast:

rusistika / ruska književnost

Naučna oblast / uža naučna oblast na engleskom jeziku:

Russian / Russian literature

Ostali podaci:

IZJAVA O KORIŠĆENJU

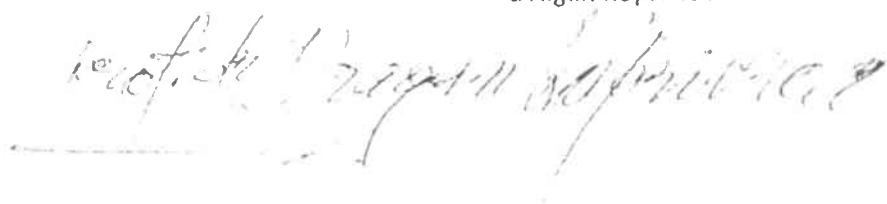
Ovlašćujem Univerzitetsku biblioteku da u Digitalni arhiv Univerziteta Crne Gore unese doktorsku disertaciju pod naslovom "LEONID MAKSIMOVIĆ LEONOV – RECEPCIJA STVARALAŠTVA NA SRPSKOM I HRVATSKOM JEZIČKOM PODRUČJU", koja je moj autorski rad.

Doktorska disertacija, pohranjena u Digitalni arhiv Univerziteta Crne Gore, može se koristiti pod uslovima, definisanim licencom Kreativne zajednice (Creative Commons), za koju sam se odlučio¹.

Autorstvo – bez prerada

Potpis autora

Dragan Koprivica

U Podgorici,
20. 6. 2022.

Autorstvo

Licenca sa najširim obimom prava korišćenja. Dozvoljavaju se prerade, umnožavanje, distribucija i javno saopštavanje djela, pod uslovom da se navede ime izvornog autora (onako kako je izvorni autor ili davalac licence odredio).

Djelo se može koristiti i u komercijalne svrhe.

Autorstvo – bez prerada

Dozvoljava se umnožavanje, distribucija i javno saopštavanje djela, pod uslovom da se navede ime izvornog autora (onako kako je izvorni autor ili davalac licence odredio). Djelo se ne može mijenjati, preoblikovati ili koristiti u drugom djelu.

Licenca dozvoljava komercijalnu upotrebu djela.

Autorstvo – dijeliti pod istim uslovima

Dozvoljava se umnožavanje, distribucija i javno saopštavanje djela, pod uslovom da se navede ime izvornog autora (onako kako je izvorni autor ili davalac licence odredio). Ukoliko se djelo mijenja, preoblikuje ili koristi u drugom djelu, prerade se moraju distribuirati pod istom ili sličnom licencom.

Ova licenca dozvoljava komercijalnu upotrebu djela i prerada. Slična je softverskim licencama, odnosno licencama otvorenog koda.

Autorstvo – nekomercijalno

Dozvoljavaju se prerade, umnožavanje, distribucija i javno saopštavanje djela, pod uslovom da se navede ime izvornog autora (onako kako je izvorni autor ili davalac licence odredio).

Komercijalna upotreba djela nije dozvoljena.

Autorstvo – nekomercijalno – bez prerada

Licenca kojom se u najvećoj mjeri ograničavaju prava korišćenja djela. Dozvoljava se umnožavanje, distribucija i javno saopštavanje djela, pod uslovom da se navede ime izvornog autora (onako kako je izvorni autor ili davalac licence odredio). Djelo se ne može mijenjati, preoblikovati ili koristiti u drugom djelu.

Komercijalna upotreba djela nije dozvoljena.

Autorstvo – nekomercijalno – dijeliti pod istim uslovima

Dozvoljava se umnožavanje, distribucija, javno saopštavanje i prerada djela, pod uslovom da se navede ime izvornog autora (onako kako je izvorni autor ili davalac licence odredio). Ukoliko se djelo mijenja, preoblikuje ili koristi u drugom djelu, prerada se mora distribuirati pod istom ili sličnom licencom.

Djelo i prerade se ne mogu koristiti u komercijalne svrhe.